

Varga Benjámín
OBSEQUIALE STRIGONIENSE

MŰHELYTANULMÁNYOK

2.

MŰHELYTANULMÁNYOK 2.

VARGA BENJÁMIN

OBSEQUIALE STRIGONIENSE

1490–1560

Argumentum Kiadó

—

ELTE BTK Vallástudományi Központ

Liturgiátörténeti Kutatócsoport

BUDAPEST 2016

Készült az NKFI/OTKA K 109058
„A nyugati liturgia változatainak kutatása”
kutatói programjának támogatásával

Bevezető tanulmány, szövegkiadás és mutatók
VARGA BENJÁMIN

Közreműködött és a kéziratot javította
FÖLDVÁRY MIKLÓS ISTVÁN

A bevezető tanulmányt lektorálta
DÉRI BALÁZS

ISBN 978-963-284-708-5

© Argumentum Publishing House, 2016

© Varga Benjámín, 2016

All rights reserved. No part of this book may be reproduced or translated in any form, by print, photoprint, microfilm, microfiche, digital copy or any other means without written permission from the publisher.

PRINTED IN HUNGARY

Tartalomjegyzék

BEVEZETÉS

Rövidítésjegyzék	X
A forrás jelentősége, tartalma, fölépítése	XIII
Liturgikus könyvek nyomtatása a korabeli Magyarországon	XVI
Kiadások és fennmaradt példányok	XXII
Szövegtörténet: a kiadások viszonya egymáshoz	XLIV
Előzmények és párhuzamok	LI
Források konkordanciája	LV
A kritikai kiadás elvei	LVIII
Helyesírás	LVIII
Tagolás, tördelés	LIX
Mutatók, illusztrációk	LXIII
Helyesírási sajátosságok	LXIV
A kritikai apparátus és a kollacionálás	LXVI
Sajátos szövegproblémák	LXIX
Kutatástörténet címszavakban	LXXXIII
Források és szakirodalom	LXXXV
Kéziratos források	LXXXV
Nyomtatott források	LXXXV
Forráskiadások	LXXXVI
Szakirodalom, másodlagos források	LXXXVI
Köszönetnyilvánítás	XCI
Illusztrációk	XCIII

TEXTUS

De effigie reverendissimi domini domini Nicolai Olahi archiepiscopi ecclesiae Strigoniensis dignissimi, carmen eiusdem (W ₂)	4
[Decretum] (W ₂)	6
Sequitur Kalendarium (W ₂)	6
De aureo numero (quem Græci cyclum decemnoalem, Hebræi lunarem appellant) inveniando	19
Diem coniunctionis, oppositionis et quartarum lunæ ex Kalendario Romano investigare	19
De cyclo solari et littera dominicali invenienda	19
Nota	20

OBSEQUIALE STRIGONIENSE (1490–1560)

Intervallum et dies concurrentes inquirere	20
I. Initium sancti Evangelii secundum Ioannem	22
II. Sequitur exorcismus salis et aquæ diebus dominicis per totum annum	22
III. Ordo benedictionis nubentium, præcipue, quando fit cum sollemnitate	25
Copula super viduas	27
Introductio sponsæ novæ post nuptias	28
Tunc incipiat missa de sancta Trinitate, vel missa nuptialis	29
IV. Incipit catechismus puerorum	30
[Adiuratio super infantes]	33
Incipitur baptismus circa fontem	36
Introductio mulieris post partum	37
V. Sequitur ordo ad inungendum infirmos	40
Collectæ sequentes de necessitate non sunt, sed, si quis eas vult legere ex devotione, potest	51
Sequitur recommendatio animæ, quando iam prope est morti	54
VI. Cum autem recesserit anima	56
Post hæc lavetur corpus defuncti	60
Hic defunctus in ecclesiam portetur, cantando	61
Et post missæ celebrationem stet sacerdos iuxta feretrum, dicens orationem	63
Hic elevetur corpus defuncti, et portetur ad tumulum cum psalmo et antiphona	64
Revertentes ad ecclesiam	73
VII. In die Paschæ benedictio carniæ	75
Benedictio lardi	75
Super carnes avium	76
Ovorum benedictio	76
Caseorum benedictio	76
Ad quævis	76
Ad omnia benedictio	76
VIII. Segetum consecratio in die sancti Marci evangelistæ	77
IX. Benedictio pabuli seu avenæ in die sancti Stephani protomartyris	81
X. Benedictio vini seu amoris sancti Ioannis, tertio die post Domini Nativitatem	84
XI. Benedictio baculorum et capsellarum pro peregrinis	86
In reversione peregrinorum	91
XII. [Benedictiones novorum fructuum]	92
Benedictio novi panis	92
Benedictio uvæ sive novæ fabæ	92
Pomorum benedictio	92

TARTALOMJEGYZÉK

Benedictio ad vasa nova	93
XIII. Benedictio novæ domus	93
XIV. Sequitur oratio dominica	94
Symbolum	95
[Decem præcepta, septem peccata mortalia, quinque sensus etc.]	95
Sequuntur decem præcepta, quæ habentur Exodi 20	95
Septem peccata mortalia	96
Quinque sensus corporis	96
Peccata clamantia in cælum	96
Peccata in Spiritum Sanctum	96
Peccata aliena	97
Septem sacramenta	97
Sex opera misericordiæ	97
Septem dona Spiritus Sancti	98
Circumstantiæ peccatorum	98
XV. Ordo in Purificatione sanctæ Mariæ	98
XVI. In capite ieiunii	102
XVII. Ordo in die Ramispalmarum	104
Sequitur exorcismus florum et frondium	107
XVIII. In Cena Domini	111
XIX. Ordo in Parasceve	113
XX. Ordo in Sancto Sabbato	116
XXI. In Assumptione beatæ Mariæ Virginis benedictio herbarum	120
[Colophon]	121
De festis diebus colendis (W ₂)	122
Tabula contentorum in hoc opusculo	
(W ₁)	125
(V ₁ V ₂ V ₃)	125
(V ₄ V ₅)	126
(W ₂)	127

INDICES

(A) Conspectus rituum.....	[3]
(B) Index alphabetico-liturgicus	[9]
(C) Index scripturalis	[18]
Formulæ liturgicæ (plerumque abbreviatæ)	[25]
Illusztrációk jegyzéke.....	[26]

BEVEZETÉS

Rövidítésjegyzék

- BH *Bibliotheca Hungarica* I–III.
BMC Ger *Short-title catalogue of books printed in the German-speaking countries*
BNF Bibliothèque nationale de France, Párizs
BSB Bayerische Staatsbibliothek, München (bsb-muenchen.de)
C Esztergomi kapituláre (OSzK, Clmae 408)
CIH *Catalogus incunabulorum* I–II.
Cz Cześćchowi pálos kantuále (Archiwum Paulinów, R 583)
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest (elte.hu)
EPA Elektronikus Periodikaadatbázis/-archívum (OSzK)
FSzEK Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest (fszek.hu)
GW *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* (gesamtkatalogderwiegendrucke.de)
H Hartvik-agenda (Zágráb, Knjižnica Metropolitana MR 165)
ISTC *Incunabula Short Title Catalogue* (bl.uk/catalogues/istc)
KMK Könyvtártudományi és Módszertani Központ (OSzK; ki.oszk.hu)
MEK *Magyar Elektronikus Könyvtár* (mek.oszk.hu)
MNS *Missale notatum Strigoniense* (Pozsony, Archív mesta EC Lad. 3 & EL 18)
MP *Missale Paulinum* 1514
MRH Monumenta Ritualia Hungarica
MQ *Missale Quinqueecclesiense* 1487
MS *Missale Strigoniense* 1484
MTA Magyar Tudományos Akadémia (mta.hu)
MTA BTK MTA, Bölcsészettudományi Kutatóközpont
MTA KIK MTA, Könyvtár és Információs Központ (konyvtar.mta.hu)
MU *Missale Ultramontanorum* 1480
MZ *Missale Zagradiense* 1511
O *Obsequiale Strigoniense* (-1490–1560)
OA *Ordinarius Agriensis* 1509
OSzK Országos Széchényi Könyvtár, Budapest (oszk.hu)
OSzK KMK OSzK, Könyvtártudományi és Módszertani Központ
P *Rituale Strigoniense* 1625 — „Pázmány-féle”
Pr Pray-kódex (Budapest, OSzK MNy 1)
PRG Német–római pontifikále: *Pontificale Romano-Germanicum* (VOGEL)
REAL az MTA Könyvtárának repozitóriuma (real.mtk.hu)
RMK Régi magyar könyvtár (arcanum.hu/oszk)
RR *Rituale Romanum* 1614 (SODI — ARCAS)
SGel *Sacramentarium Gelasianum* (MOHLBERG)
SGr *Sacramentarium Gregorianum* (DESHUSSES)

- T *Agendarius* 1583 — „Telegdi-féle”
 USTC *Universal Short Title Catalogue* (ustc.ac.uk)
 VD *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke ...*
 VP Veszprémi pontifikále (Budapest, OSzK Clmæ 317)

AZ ÓSZÖVETSÉG KÖNYVEI

<i>Gn</i> Genesis	<i>Tob</i> Tobias	<i>Dn</i> Daniel
<i>Ex</i> Exodus	<i>Jdth</i> Iudith	<i>Joel</i> Ioel
<i>Lv</i> Leviticus	<i>Hos</i> Hosea	<i>Am</i> Amos
<i>Nu</i> Numeri	<i>Job</i> Iob	<i>Abd</i> Abdias
<i>Dt</i> Deuteronomium	<i>Ps</i> Psalterium	<i>Jon</i> Ionas
<i>Jos</i> Iosue	<i>Prv</i> Proverbia	<i>Mch</i> Michæas
<i>Jdc</i> Iudicum	<i>Eccl</i> Ecclesiastes	<i>Nab</i> Nahum
<i>Rth</i> Ruth	<i>Ct</i> Canticum canticorum	<i>Hab</i> Habacuc
<i>1-4Rg</i> Regum	<i>Sap</i> Sapientia	<i>Soph</i> Sophonias
<i>1-2Par</i> Paralipomenon	<i>Eccli</i> Ecclesiasticus	<i>Hgg</i> Haggæus
<i>1-2Esr</i> Esdras	<i>Is</i> Isaias	<i>Zch</i> Zacharias
<i>Thr</i> Threni	<i>Jr</i> Ieremias	<i>Ml</i> Malachias
<i>Bar</i> Baruch	<i>Ez</i> Ezechiel	<i>1-2Mcc</i> Macchabæorum

AZ ÚJSZÖVETSÉG KÖNYVEI

<i>Mt</i> Secundum Matthæum	<i>G</i> Ad Galatas	<i>Phm</i> Ad Philemonem
<i>Mc</i> Secundum Marcum	<i>E</i> Ad Ephesios	<i>H</i> Ad Hebræos
<i>L</i> Secundum Lucam	<i>Ph</i> Ad Philippenses	<i>1-2P</i> Petri
<i>J</i> Secundum Ioannem	<i>Kol</i> Ad Kolossenses	<i>1-3J</i> Ioannis
<i>Act</i> Actus apostolorum	<i>1-2Th</i> Ad Thessalonicenses	<i>Jc</i> Iacobi
<i>R</i> Ad Romanos	<i>1-2T</i> Ad Timotheum	<i>Jd</i> Iudæ
<i>1-2K</i> Ad Corinthios	<i>Tt</i> Ad Titum	<i>Ap</i> Apocalypsis

A forrás jelentősége, tartalma, fölépítése¹

Azokat a rítusokat, amelyek kívül esnek a mise és a zsoltószma szokásos menetén, és kiszolgáltatásuk nem püspöki kiváltság, az újkorban a rituálénak nevezett könyvtípus tartalmazta.² A *rituale* megnevezés azonban csak a római rituále XVII. századi elterjedésével vált közkeletűvé; azelőtt a latin rítusterület nyugati felén a *manuale*, keleti felén az *agenda* jelölte ugyanezt a műfajt. Kisebb elterjedtségnek örvendett néhány más megjelölés, köztük az *obsequiale*, amely egy viszonylag szűk, jellegzetesen közép-európai körben volt használatos (Konstanz, Ágosta, Bamberg, Eichstätt, Brixen, Freising, Regensburg, Salzburg, Prága, Gnézna³ és Esztergom).

Az esztergomi *obsequiale* (a továbbiakban: O) egyike volt a korai nyomtatványkor Magyarországon legnépszerűbb kiadványainak. A könyvet rendeltetésénél fogva sokat használták az átlagosnál kedvezőtlenebb fizikai körülmények között, mivel ebből végeztek például a temetést vagy a templomon kívül tartott processziós rítusokat, így könnyen hordozhatóknak kellett lennie (ehhez igazodott a kiadások választott könyvmérete is). Más könyvtípusoknál gyorsabban elhasználódott; talán ez is közrejátszott abban, hogy legalább kilenc kiadást megért az 1490 és 1560 közti időszakban, mégis oly kevés példánya maradt ránk. Az utókor érdeklődésére elsősorban azért tarthat számot, mert ez a magyar középkor első és egyben utolsó forrása, amely részletesen és a teljesség igényével közli az emberi élet nagy határhelyzeteihez kötődő szertartások hazai változatát, és mert ez az egyetlen forrás, amelynek tartalma végigkövethető az esztergomi úzus közel ezer évén át, azaz hidat képez a XI. századi kezdetek és az utolsó, XX. század eleji fejlemények között.

Az O fejezetei lényegében a következő tartalmi csoportokba rendeződnek:

- (1) János-prológus és vízszentelés
- (2) Az emberi életút a házasságtól a temetésig
- (3) Tárgyak, főként termények, élelmiszerek megáldásai
- (4) Kateketikai segédletek, különösen a gyóntatáshoz
- (5) Az egyházi év rendhagyó szertartásai

¹ Ez az alfejezet a jegyzetekkel együtt FÖLDVÁRY Miklós István munkája, megjelent külön tanulmányként: „Az *Obsequiale Strigoniense*”, *Magyar Egyházzene* XXII (2015) 339–348. A tartalomjegyzéket részletesen közlő szakaszt illesztettük hozzá.

² A könyvtípusokról és történetükről általános tájékozódásra ajánljuk: FÖLDVÁRY Miklós István: *Liturgikus könyvek* — készült a Szent István Társulatnál szerkesztett *A liturgikus művészet kézikönyve* számára 2009-ben. Digitális változata az ELTE BTK Latin Tanszéke honlapján: [Class-phil.elte.hu](http://class-phil.elte.hu).

³ Csak az első nyomtatott kiadások címeit idézzük: *Obsequiale Constantiense*. Michael Wenssler, Bazel 1481; *Obsequiale Augustense*. Erhardus Ratdolt, Augsburg 1487; *Agenda sive obsequiale secundum imperialem ecclesiam et dioecesim Babenbergensem*. Ioannes Pfeil, Bamberg 1514; *Obsequiale Eystettense*. Michael Reyser, Eichstätt 1488; *Obsequiale Brixinense*. Erhardus Ratdolt, Augsburg 1493; *Obsequiale Frisingense*. Ioannes Sensenschmidt — Henricus Petzensteiner, Bamberg 1484; *Obsequiale Ratisponense*. Georgius Stuchs, Nürnberg 1491; *Obsequiale Salisburgense*. Georgius Stuchs, Nürnberg 1496; *Obsequiale sive benedictionale Pragense*. Georgius Stuchs, Nürnberg 1496; *Agenda sive obsequiale secundum rubricam metropolitanæ ecclesiæ Gnesnensis*. Ioannes Haller, Krakkó 1512. Továbbiakhoz ld. a *Universal Short Title Catalogue* adattárát a világhálón: ustc.ac.uk.

Az első afféle rendszeren kívüli fejezetcsoport: a számos szertartásban használatos János-prológus mintegy bevezeti a könyvet, a szenteltvíz megáldása pedig mint a következő rítusok legfőbb fizikai előfeltétele a középkori liturgikus könyvek tekintélyes hányadát nyitja. Sajátos, de követhető logikára épül, hogy az O-ban a házasság megelőzi a keresztséget: a szerkesztők nem azt a szempontot érvényesítették, amely szerint az ember előbb megkeresztelkedik, majd megházasodik, hanem azt, hogy a fogantatásnak, és így a keresztségnek is törvényes házasságban illik megtörténnie. Ami az egyházi év rendhagyóságait illeti (Gyertyaszentelő, hamvazószerda, nagyhét), az O ebben az összefüggésben mint kis méretű, könnyen hordozható segédkönyv jelenik meg a nagy és nehéz misszáléhoz képest, amely egyébként Esztergomban szintén hiánytalanul tartalmazza a kérdéses rítusokat.

A strukturált tartalomjegyzék tehát a következő ordókból és fejezetekből áll (az arab számozás a tartalmi csoportok fenti öt pontos beosztása szerinti hovatartozást jelzi, zárójelben az illető ordó római száma szerepel, a * pedig azt jelzi, hogy az érintett tartalmi elem csak az utolsó, Oláh-féle kiadásban van meg):

Az Obsequiale Strigoniense szerkezete

Oláh Miklós arcképéről*

Dekrétum*

Kalendárium*

Az aranyszámról

Az újholdról, a teliholdról és a holdnegyedekről

A napciklusról és a vasárnap betűjéről

Megjegyzés [a fenti adatok Krisztus születése évében]

Intervallumok és egybeesések

I. A JÁNOS-EVANGÉLIUM PROLÓGUSA	} 1.
II. KIS VÍZSZENTELÉS AZ ÉV MINDEN VASÁRNAPJÁRA	
III. ÜNNEPÉLYES HÁZASSÁGKÖTÉS	} 2.
Özvegyek házasságkötése	
Új asszony bevezetése a templomba	
Nászmise	
IV. GYERMEKKERESZTELÉS	
[Bevezető szertartások]	
Exorcizmus	
Keresztelés a kútnál	
Egyházkelés (szülő asszony visszavezetése a templomba tisztulása után)	
V. BETEGEK KENETE	
Választható könyörgések	
Lélekajánlás	
VI. TEMETÉS	
A test felkészítése	
A holtat a templomba szállítják, gyászmise	
Abszolúció	
Processzió a temetőbe, sírbatétel	
Visszatérés a templomba	

VII. HÚSVÉTI ÉTELSZENTELÉSEK	}	3.
Sonka		
Szárnyas		
Tojás		
Sajt		
Általános tárgyszentelés 1.		
Általános tárgyszentelés 2.		
VIII. SZENT MÁRK-NAPI BÚZASZENTELÉS		
IX. TAKARMÁNYSZENTELÉS SZENT ISTVÁN ELSŐ VÉRTANÚ NAPJÁN		
X. BORSZENTELÉS SZENT JÁNOS NAPJÁN		
XI. ZARÁNDOKBOTOK ÉS KÖPENYEK MEGÁLDÁSA	}	4.
Zarándokok hazatérése		
XII. [ÚJ TERMÉS SZENTELÉSE]		
Új kenyér szentelése		
Új szőlő szentelése		
Gyümölcsszentelés		
Új edények szentelése		
XIII. HÁZSZENTELÉS		
XIV. [ALAPIMÁDSÁGOK, ELEMI TUDNIVALÓK]		
Miatyánk, Üdvözlégy, Hiszekegy		
Tízparancsolat		
Hét halálos bűn		
Öt testi érzék		
Égbe kiáltó bűnök		
Szentlélek elleni bűnök		
Idegen bűnök		
A hét szentség		
Az irgalmasság hat cselekedete		
A Szentlélek hét ajándéka		
A vétkek körülményei		
XV. GYERTYASZENTELŐ	}	5.
XVI. HAMVAZÓSZERDA		
XVII. VIRÁGVASÁRNAP		
ÁGSZENTELÉS		
XVIII. NAGYCSÜTÖRTÖK		
XIX. NAGYPÉNTEK	}	3.
XX. NAGYSZOMBAT		
XXI. NAGYBOLDOGASSZONY-NAPI VIRÁGSZENTELÉS	}	3.
Kolofon		
A kolendumokról*		
Tartalomjegyzék		

Ami a közvetlen liturgikus tartalomtól kívül áll, az jobbára csak könyvtechnikai hozzáadás a főszöveg előtt és után (leszámítva a kiadásról és annak hatályáról rendelkező dekretumot az elején, ha van ilyen, többnyire az illetékes ordináriustól). Ezekkel a használók kényelmére és a jobb eladhatóságért szerelték föl a nyomdászok és megrendelőik a kötet újabb és újabb kiadásait. Ilyen bővítmény a címlap, a kolofon, a tartalomjegyzék, a levélszámozás, a naptár és a húsvétszámítási segédletek, a parancsolt ünnepek jegyzéke és a díszítő metszetek is.

Liturgikus könyvek nyomtatása a korabeli Magyarországon

Az O ma ismert összesen kilenc kiadásának történetével mindeddig Borsa Gedeon foglalkozott a legbehatóbban 1962-ben írott alapos cikkében¹ — nyomdászattörténeti, kiadótörténeti kérdésekben nagyban támaszkodva mestere, Fitz József kutatásaira, friss és kitűnő monográfiáira,² illetve egyéb eredményeire. Több kiadás leírását ő közölte először, megállapításai időtállóan bizonyultak, az általa nyitva hagyottak minősített könyvészeti kérdések azóta sem igen nyertek választ (egy fontos kivétellel, ami az első kiadás datálását illeti, lásd alább, az érintett helyen). Elemzésének közvetlen előzményei az általa több kérdésben helyesbített Ráth György első, rövidebb cikke,³ mely csak a szerző által elsőnek vélt (valójában második) 1496-os kiadással foglalkozik, illetve második, terjedelmesebb tanulmánya.⁴ A további szakirodalmi hivatkozások az érintett kiadásoknál szerepelnek.

Mivel az O ismert kiadásainak többsége gyakorlatilag egyazon könyvkiadói vállalkozócsoport munkájának tekinthető (erről részletesebben alább), előjáróban bizonyos közös vonásaikat ismertetjük, a tágabb környezet figyelembevételével.⁵ Könyvtörténetileg az első három kiadás (~1490–1495, 1496, 1500) ősnymotatványnak számít, a többi hat antikva/régi nyomtatvány.

¹ BORSZA Gedeon: „Az Obsequiale Strigoniense 1526 előtt készült nyomtatott kiadásai”, *Magyar Könyvszemle* LXXVIII (1962) 210–217. A *Magyar Könyvszemle* számai hozzáférhetők az interneten, a Magyar Elektronikus Könyvtárban (a továbbiakban: MEK). Borsa az Oláh-féle kiadást (1560) —amint az cikke címéből is kiderül— nem tárgyalja, így csak nyolcat számlál elő. Borsa cikkét hasznosítottuk a kiadások egyenkénti ismertetésénél is, külön hivatkozás nélkül. Általános könyvtörténeti tájékozódás céljából forgattuk Frédéric BARBIER monográfiáját: *A könyv története*. Ford. BALÁZS Péter. Osiris, Budapest 2006. (Osiris Kézikönyvek) Különösen „Mit tudunk az ősnymotatványok és a korai nyomtatványok küllalakjáról?” című alfejezetét: 111–115.

² FITZ József: *A magyar könyv története 1711-ig*. Magyar Helikon 1959. Uő: *A magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története I. A mohácsi vész előtt*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1959. (A második kötetet már a szerző halála után rendezték sajtó alá kollégái, némileg megváltoztatott címmel: *A magyarországi nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története II. A reformáció korában*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1967.) Haszonnal forgatható GULYÁS Pál alapos munkájának vonatkozó része: *A könyv sorsa Magyarországon I–III*. OSZK KMK, Budapest 1961 (kézirat gyanánt) — bizonyos pontokon vitába száll Fitz következtetéseivel. A téma újabb, monografikus igényű összegzése az újabb eredményekkel: MADAS Edit — MONOK István: *A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1730-ig*. A fentiek mind hozzáférhetők a MEK-ban. Balassi, Budapest 1998. V. ECSÉDY Judit: *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában (1473–1800)*. Balassi, Budapest 1999. Az utóbbi vonatkozó fejezetét, „Könyvkereskedelmünk kezdetei a 16. század végéig” (295–302) PAVERCSEK Ilona írta. A 297. oldalon közli Pæp és Kaym jelvényeinek reprodukcióját.

³ RÁTH György: „A legrégebb esztergomi Obsequiale 1496-ból”, *Magyar Könyvszemle* (1888) 264–268.

⁴ RÁTH György: „Nyomtatott szertartáskönyveink a római rituále behozataláig”, *Magyar Könyvszemle* (1890) 163–191.

⁵ A kiadásokra és azok körülményeire vonatkozó általános megállapítások a továbbiakban, ahol a forrást külön nem jelöljük, a 2. jegyzetben hivatkozott monográfiáknak a budai kiadók és könyvkereskedők tevékenységével foglalkozó fejezeteire támaszkodnak, elsősorban FITZ: *A magyar nyomdászat...* „Budai kiadók és könyvkereskedők” című fejezetére. Lásd még tájékozódásul BORSZA összegyűjtött könyvészeti témájú írásait: *Könyvtörténeti írások I–IV*. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest 1996–2000.

A hazai szerkönyvek nyomtatásos korszaka királyi parancsra vette kezdetét 1479-ben, amikor az uralkodó, Mátyás teljes birodalmában elrendelte az egyházmegyék szerkönyveinek kinyomtatását¹ (nemzetközi mezőnyben is csak az 1470-es évek közepén lett divattá a szerkönyvek nyomtatása). Közvetve innen tudjuk, hogy a Hess-féle nyomda ekkor már nem működött Budán, tudniillik valamennyi érintett kötet külföldön jelent meg, az O összes korai kiadása is, holott a szállítási költségek jelentősen megdrágították a munkát — ha lett volna közelebb működő nyomda, a megrendelők igénybe vették volna.

Az áthidaló megoldást (a piac és a külföldi nyomda közti közvetítést) hazai könyvkereskedők, könyvkiadók (*bibliopola, librarius*) szolgáltatták, ők egyrészt külföldi műhelyek kiadványaival „ügynököltek”, másrészt hazai igényre külföldön nyomtattak ki műveket, saját vállalkozásban. Az O első nyolc kiadásának történetében ezt a szerepet budai könyvkereskedők töltötték be. Amint a könyvnyomtatás művészete német földről indult európai hódító útjára, úgy a könyvkereskedés mint szakma is. Az 1479-es rendelet után telepedhettek nagyobb számban kereskedők a királyi udvar mellé, ahonnan mintegy központból irányították a piacot. De nem csak Budán működtek ilyen kettős funkcióban, kiadóként és kereskedőként *librarius*-ok, hanem Erdélyben és a Felvidéken is igen korán, adataink vannak Kassáról már 1493-ból, később Eperjesről, Nagyszombatból, Segesvárról, polgárosultabb vidékekről — székesegyházi iskolák, plébániai iskolák, rendházak lehettek elsősorban megrendelőik.²

A liturgikus könyvek kiadása — az állandó és széleskörű kereslet miatt (misszáléra és a misén kívüli szertartásokat közlő szerkönyvre gyakorlatilag minden plébánián szükség volt) — a legbiztosabb üzletet jelentette a szakmában, de tetemes költséggel is járt, a két színben, vörössel és feketével való nyomtatás miatt az oldalakat kétszer kellett összerakni a két festékezéshez, s az alkalmanként (pl. az O 1508-as kiadásához) használt finom hártypapír is drágább volt. Nem valószínű, hogy a budai kiadók teljesen egymagukban viselték volna a költséget, feltehető, hogy az igénylő egyházmegyék is fektettek tőkét a vállalkozásba, ezenfelül arról is tudomással bírunk — és ez az O szempontjából is fontos körülmény —, hogy nagyobb vállalkozásokhoz szokás volt társulni, a kiadást „felezni”. Ilyenkor a két kiadó a szó szoros értelmében elosztotta kétfelére a példányokat, és saját nyereségre árusította a rá jutó mennyiséget (a kolofonban azután vagy rendszeren feltüntették mindkettejüket, vagy az érintett példányokban mindig csak egyiküket, az aktuális forgalmazót jelezték).

Az első két kiadás idején Estei Hippolit (1487–1497) volt a megbízást adó főegyházmegye élén álló esztergomi érsek, majd 1497 és 1521 között Bakócz Tamás; az utóbbi főpapi működésére esik a legtöbb kiadás.³ A következő két kiadás idején Szat-

¹ Ezt többek közt onnan tudjuk, hogy az első hullámban kiadott szerkönyvek maguk is megemlékeznek a királyi rendelkezésről (pl. az 1480-as és 1484-es esztergomi breviárium elejéhez fűzött dekrétumában Mihály milkói püspök, esztergomi érseki helynök).

² A könyvkereskedelem történetéhez legújabban lásd: KÓKAY György: *A könyvkereskedelem Magyarországon*. Balassi, Budapest 1997. Vonatkozó fejezete: „Az első budai könyvkereskedők és kiadók”.

³ CSAPODI Csaba: „Bakócz Tamás, a humanista”, *Irodalomtörténeti Közlemények* LXXXVII (1983) 59–65. 65. (Csapodi valamiért két kiadást tesz Bakócz érsekségére, a pontos szám öt.) A folyóirat számai hozzáférhetőek a MEK-ban. Az érsekek nevének írásmódjánál BEKE Margitot követtük: *Esztergomi érsekek 1001–2003*. Szent István Társulat, Budapest 2003.

máry György (1521–1524), illetve Szalkai László (1524–1526) ül az érseki székekben, végül az utolsó kiadás név szerint is hivatkozik Oláh Miklós (1553–1568) személyére.

A kiadás elkészítéséhez a kéziratos mintapéldányt egyházi személyektől kapta a vállalkozó, s a nyomtatványok mintája is egyértelműen az egyházi kódexek kiállítása, oldalképe, tördelése.¹ A felelős egyházi személyt, aki a megbízható kéziratos példányt ellenőrizte, más példányokkal egybevetette (vagy e munkát felügyelte, elvégeztette), a kolofon időnként megnevezi. Sajnos az O esetében ilyen utalás az első nyolc kiadásból nem maradt ránk, s az utolsó kiadás esetében sem tudjuk pontosan, mennyi személyes része volt a szerkesztésben magának Oláh Miklós érseknek.

A budai kiadók által megrendelt munkák kivételesen szép kiállításúak, magas esztétikai színvonalat képviselnek korabeli összehasonlításban is, „könyveik a magyar művelődéstörténet formailag legszebb emlékei közé tartoznak” (Fitz). Ezek a „librariusok” négy olyan évtizedben fedezték a központ könyvellátását, amikor a fővárosban nem működött nyomda. Hatvannál több biztosan azonosított² saját kiadást könyvelhetnek el (mindegyik latin nyelvű,³ többségükben liturgikus műveké), tekintélyes példányszámokkal. Többnyire maguk köttették és az éppen kelendő külföldi nyomtatványokkal együtt forgalmazták őket.

Az 1480 és 1526 közé eső budai könyvkiadó tevékenység kapcsán ma tíznél több nevet ismerünk, közülük egy talán, négy biztosan érintett az O kiadássorozatában: Theobald Feger, Ioannes Hertzog (akit csak innen ismerünk, magyarosan Hertzog János), Ioannes Pæp (Pap János), Urbanus Kaym/Keym (Kaym/Keym Orbán) és Michael Prischwicz/Prischwitz (Prischwitz Mihály). A nevek sorrendje időrendet is tükröz: Feger talán az első (két?) kiadáshoz kötődik, 1498 körül halt meg; Hertzog az 1500-as kiadásért felel; Pæp-Pap működéséről 1497 és 1509/1511 között van tudomásunk (nevét utoljára az 1508-as kiadás hozza); Kaym 1503 és 1520 között működik; Prischwitz pedig minden bizonnyal az ő utóda, megvette vagy megörökölte vállalkozását, 1523 és 1525 között működik. Az 1. és a 2. kiadás esetében nem tudunk a

¹ A kortárs szerkönyvi kódexek szokásosan kéthasábos tördelésével a rituálék és a pontifikálék műfajában az egyhasábos a szokásos, a kéthasábos a kivételes — az ok minden bizonnyal a rendszerint kisebb méret, hogy a könyv kézben könnyen hordozható legyen. Egyhasábos az O utolsó kiadása is, amely a korábbiakkal ellentétben már humanista elvek és ízlés szerint készült.

² Lásd: RMK, *Az 1526 előtti budai könyvkereskedők kiadványainak bibliográfiája* (61 tétel) — elvileg az anyag nem tartoznék sem az RMK (Magyarországon nyomtatott vagy magyar szerzőtől való), sem az RMNy (részben magyar nyelvű) gyűjtőkörébe, de rendkívül jelentős könyv- és művelődéstörténetileg.

³ Az, hogy a nyomtatott könyvkiadás e korai korszakában működő budai kereskedők termése kizárólag latin nyelvű, hazai sajátosság: a népnyelvű könyvtermés, bár arányaiban nyilván eltörpül a 70%-os többséget kitevő latin mellett, külföldön egyidős a nyomdászattal. Ez a sajátosság olyan kiváló könyvtörténészeket is megzavart már, mint Colin CLAIR, aki mérvadó 1976-os monográfiájában arról ír, hogy a Hess utáni nyomda nélküli korszakban: „Books were still printed in the Magyar tongue, but in other countries. Thus Erhardt Ratdolt printed a Hungarian Missal at Verona in 1480...” *A History of European Printing*. Academic Press, London 1976. 239. Természetesen a hungarikum jelleg (magyar vonatkozás) nem azonos a magyarnyelvűséggel, szó sincs ebben a korszakban magyar nyelvű nyomtatott kiadványról, arról még kevésbé, hogy egy misszálé népnyelvű lett volna. Erről a különleges, 1480-as misszáléről és a rejtélyes „ultramontán urak” kilétéről lásd egyébként a legújabb eredményeket: MÁTYUS Norbert: „A Missale Dominorum Ultramontanorum keletkezéstörténetéhez”, *Magyar Könyvszemle* CXXIX (2013) 357–361. Digitális változata elérhető az OSzK elektronikus periodika-adatbázisában (EPA).

kiadóval biztosan elszámolni, a szóba jöhetőek közül az elsőnél Borsa Fegert veszi gyanúba¹ mint a kezdeti idők legtekintélyesebb budai könyvárusát (lásd egyébként alább, a kiadás tárgyalásánál). A 3. kiadás, Hertzogé különálló vállalkozásnak tűnik (és sok egyéb tekintetben is egyedi). A negyedik–nyolcadik (azaz a Velencében nyomtatott) öt kiadás, a fennmaradtak többsége a két legtőkeerősebb, legjelentősebb budai könyveshez, Paphoz (4. és 6.) és Kaymhoz, illetve az utóbbi valószínű cégutódjához, Prischwitzhez kötődik (5., 7. és 8.) — a 6. feltételezhetően Pap–Kaym közös vállalkozásában jelent meg, de Kaym névvel jegyzett variáns példány nem maradt ránk (Pap és Kaym adta ki együttvéve a korszak budai kiadványainak összesen több mint felét). A fenti adatok táblázatba rendezve (sorszám, év, siglum, nyomdász, kiadó, érsek — a név ismétlődését egyenlőségjel jelzi, a magányos kérdőjel a második kiadás be nem azonosított kiadója):

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
-1490–95	1496	1500	1501	-1503	1508	-1523	1525	1560
N₁	N₂	W₁	V₁	V₂	V₃	V₄	V₅	W₂
Stuchs	=	Winterburg	Spira	Spira	Giunta	Liechtenst.	=	Hoffhalter?
Feger?	?	Hertzog	Pæp	Kaym	Pæp	Prischwitz	=	Oláh
Estei	=	Bakócz	=	=	=	Szatmáry	Szalkai	Oláh

Ami a méretet illeti: a kilenc kiadásból nyolc készült nyolcadrétben,² csak a kilencedik (Oláh-féle) negyedréten, de az ívrét eltérése ellenére (noha az többnyire mérettartományt is kijelöl)³ az összes kiadás vágott mérete (némi ingadozással) egy nagyjából 18–21×13–16 cm-es tartományba esik (a legnagyobb, az utolsó is), azaz marokba fogható, zsebre dugható, tarisznyába tehető könyvet kell elképzelni — nyilvánvalóan azért, hogy könnyen hordozható legyen, szemben például a jóval nagyobb és nehezebb antifonáléval, graduáléval vagy oltármisekönyvvel, amelyeket egy helyben, letámasztva használnak (állványon, éneklőszéken, oltáron), s a liturgia közben legfeljebb az oltáron magán mozgatják a misekönyvet, nem hordozzák.

¹ BORSA: *A nyomtatott Obsequiale...* 212.

² A harmadik kiadást a katalógusok tévesen jelölik negyedrétnak, de erről részletesebben lásd alább, az érintett kiadásnál.

³ BORSA Gedeon külön tanulmányt szentel a méret problémájának, illetve az ívrét és vágott méretek eltéréseinek, összefüggéseinek: *A régi nyomtatványok mérete*. Borda Antikvárium, Budapest 1994. Elérhető a MEK-ban. A papírvék eltérő mérete és egyéb okok miatt az ívrétjelölés (ami azt mutatja, hányszor hajtogatták az ívet) vágott méret, gerincméret tekintetében nem igazít el biztonságosan, előfordulhat, hogy egy nagy ívre nyomott nyolcadrét magasabb, mint egy kicsiből készült negyedréten. A bizonyos kiadványtípusokhoz jellemzően választott méretek korszakonként és térségenként is eltérhetnek, és olykor sajátos ingadozást mutatnak, egyelőre felderítetlen okokból. Ráadásul a katalógusokban megadott ívrétjelölések gyakran nem is a tulajdonképpeni ívrétet rögzítik, hanem csak egy előre megállapított mérettartományhoz tartozást jelölnek, különféle konvenciók szerint (pl. negyedrétnak adnak meg mindent, aminek a gerincmérete 25 cm-nél magasabb, függetlenül az ívhajtások valóságos számától). Ez az eljárás időnként zavart okoz a szakirodalomban is, amikor egy-egy könyv valós méretét/ívrétjét kellene megállapítani fizikai hozzáférés híján, pusztán a bibliográfiai leírásból. Ilyen félreértés támadt az O az egyetlen példányban ismert 1500-as bécsi kiadása kapcsán is, lásd alább, a kiadás ismertetésénél. A pontos ívrét és a gerincméret külön adatként kezelése segít a problémán, ez azonban nem általános a régi nyomtatványok leírásakor.

A példányszámokat illetően tulajdonképpen csak találgatni lehet, de semmiképpen sem voltak alacsonyak. Harmincnégy év alatt (1484–1518) az esztergomi misekönyvből 21 kiadás jelent meg, s az egyes kiadások átlagos példányszámát közvetett adatok alapján Fitz hozzávetőleges becsléssel 1000 körülire teszi. Mindennapi használatra szánt könyvekről van szó, az elhasználódást is figyelembe kell venni a nagy kereslet mellett.

A könyvek korabeli piaci árának, relatív értékének megállapítása még ingoványosabb terület, tekintettel arra, hogy a gazdasági viszonyok és a pénz vásárlóértéke nem könnyen vethető össze mai életkörülményeinkkel és fogalmainkkal, amellet az adatok is szűkösek. Viszonyítási pontjaink ennek ellenére vannak. Tudjuk, hogy a nyomtatással sokat csökkent a könyv ára, sokkal többen engedhették meg maguknak a könyvbeszerzést. Értéktárgyból, ami a kéziratos korszak könyveinek gyakori szerepe, alapvető használati tárggyá lehetett.¹ Vannak hazai adataink misekönyvek áráról,² és bár a sokkal vékonyabb, illusztrációt keveset vagy alig tartalmazó, kézbe vehető méretű rituále ennek nyilván csak töredékébe kerülhetett, a misekönyvek ára fogalmat ad az arányokról. 1497-es bejegyzés szerint 3 aranyforintért vett esztergomi misszálét egy pozsonyi kanonok, az 1518-as velencei kiadásért Szegeden 2 forint 20 dénárt fizettek (egy aranyforint a XV–XVI. század fordulóján egy disznó megváltásának felelt meg, a magyar püspökségek átlagos évi jövedelme 16 385, a királyságé kb. 200 000 aranyforint volt) — ez a két adat korszakunk határait is egészen jól követi.

Az egyik budai kereskedő, Fogelbaider Lénárt a házat zálogosította el az 1490-es évek elején 1000 aranyforintnyi, az akkor győri püspöktől, Erdődi (Bakócz) Tamástól (ma azt mondanánk: bizományba) átvett, eladatlan misszálék fejében (250–350 példányról lehet szó). Ez a tranzakció az egyházmegyéek vezetése és a könyvkereskedők közti gazdasági együttműködés beszédes példája, de az értékarányokról is árulkodik: ~300 nyomtatott misekönyv annyit érhetett, mint egy budai ház (vagy akár többet, a püspök ugyanis Fogelbaider halála után az örököstől a misszálék ellenértékét igényelte, nem a házat).³ A fentiek alapján kalandorság volna megbecsülni egy-egy O-példány árát, annyit azonban meg lehet állapítani, hogy bár a könyvbeszerzés nem volt olcsó ekkoriban sem, lényegesen többen engedhették meg maguknak, mint korábban.

A budai kiadók főfoglalkozása a könyvkereskedelem, azt adták ki, amit megvettek tőlük. A piac a használatra szánt könyvek esetében természetes hullámszámot telítődött és nyílt meg újra; érdemes az O ismert kiadásainak évszámát ebből a szempontból is egymás mellé tenni: ~1490–1495, 1496, 1500, 1501, ~1503, 1508, ~1523, 1525, 1560. Az utolsó kettő közti szünetért alighanem Mohács felel, de a kiadások

¹ A kézzel másolt kódexek egyébként még jó ideig párhuzamosan léteztek bizonyos funkciókban és célokra (ékekességnek, reprezentatív kiállítású műtárgynak stb.) a nyomtatott könyv mellett: Bártfán 1493-ban (!), amikor már bőven elérhetőek voltak nyomtatott szerkönyvek, nagy költségen, kézzel másoltattak antifonálét egy eperjesi szkriptorral. Három év alatt fizettek neki 105 forintot érte, miközben egy jobb kanonokság éves jövedelme 100 forint körül járt. Sőt, olyan esetről is van tudomásunk, amikor nyomtatott forrásról másoltattak kézzel kódexet (az ún. Szatmáry-breviárium készült így a XVI. század elején Szatmáry György esztergomi érseknek — Párizs, BnF Ms. Lat. 8879).

² HUBAY Ilona: „Valóban nincsen egykorú adatunk régi magyar misekönyvek áráról?”, *Magyar Könyvszemle* LXVII (1943) 76–78. A reálértékhez: *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából I. 1520–1529*. Szerk. BUNYITAY Vince, RAPAICS Rajmund, KARÁCSONYI János. Budapest 1902. 209. sz.

³ CSAPODI: „Bakócz Tamás...”, 64–65.

1501 után feltűnően ritkábbak, az 1508-as után másfél évtized is eltelik. A ritmust akkor is mutatja ez a sor, ha lappang néhány közbenső kiadás.¹

Legközelebb Budához ugyan a nyomdászékhelyek közül Bécs, Brünn és Krakkó esik² ekkoriban (Bécsből kényelmes szállítási felületként még a Duna is kínálkozik), a legtöbb budai kiadvány mégis Velencében és Nürnbergben készült (a 9 kiadás közül 2 Nürnbergben, 2 Bécsben, 5 Velencében). Pap és Prischwitz csakis Velencében, sőt azon belül is leginkább ugyanazzal a nyomdával dolgoztatott. 1500 előtt a legkeresettebb nyomdász a nürnbergi Stuchs (az 1. és a 2. kiadás készült nála) és a velencei Iohannes Emericus de Spira (4. és 5. kiadás), 1500 után a szintén velencei Lucantonius Giunta (6.) és Petrus Liechtenstein (7. és 8.). Giuntát leginkább Pap és Kaym, Liechtensteint Kaym és Prischwitz látta el megbízásokkal.

A kiadó (és/vagy a nyomdász) szokás szerint jelvényével látta el a kiadványt (ezekről egyenként alább), mely a középkori kőfaragók mesterjegyéhez hasonlóan azonosítja az mestert, leginkább a címlapon vagy a kolofon alatt. A budai jelvényekben feltűnően sok a szentkép, ezenkívül sajátosságuk, hogy a kiadó egész neve ki van írva, és a *librarius Budensis* megjelöléssel is azonosítják foglalkozásukat, lakóhelyüket. A dúcok a kiadó tulajdonát képezték, többször is felhasználták őket (az O 1523 körül valószínűsíthető kiadását az segített közelebről datálni, hogy Prischwitz a műhellyel együtt valószínűleg megvette vagy megörökölte Kaym jellemző fametszetes jelvénydúcat is, és bár átalakította, a metszet felismerhető).

Külső alakjukat tekintve ezek a korai kiadványok még egyértelműen a kéziratos korszak szokványait, elveit, esztétikáját követik, a praktikummal szemben is (pl. a sorok elővonalazásában, ami a nyomtatásban technikailag teljesen fölösleges). Az ősnymtatványok mesterségbeli hagyományként átveszik a kódexek rövidítési rendszerét is, noha a sok rövidítés a kéziratos világban a drága pergamennel és az emberi energiával volt hivatott spórolni, téves feloldásuk számos szöveghiba szülője, s a folyamatos kiolvasást is nehezítik. A könyveket gyakran kötés nélkül, nyersen árusítják, hogy a tulajdonos maga köt(tet)hesse be, ahogy óhajtja, s ugyanilyen kéziratos szokásmaradvány az utólagos rubrikálás gyakorlata is, midőn a rubrikátor utólag vörössel húzza át a mondatkezdő vagy kiemelendő szavak első betűjét, sőt akár iniciálét is rajzol az előre odanyomtatott körvonalak segítségével.

A kilencedik kiadás (1560-as megjelenésével) már egy másik nyomdászattörténeti korszakhoz tartozik, róla és nyomdászáról részletesebben ott szólnunk.

¹ Az első negyedszázados fellendülés után előfordul már visszaesés a nemzetközi piacon is — a nürnbergi Koberger, aki budai megrendelőnek is dolgozott, éppen liturgikus szerkönyvek kiadása kapcsán írja 1503-ban Bázélbe: *Man hat die Pfaffen so ganz ausgeleeret mit den Büchern, so viel Geldes von ihnen gezogen, daß sie nicht mehr daran wollen* (azaz a könyvkereskedők úgy kizsebelték már a papokat, hogy újabb kiadványok kapcsán egyelőre nemigen lehet rájuk számítani). Idézi Fitz (modern helyesírással), eredetileg pedig Oscar HASE Koberger-monográfiájában: *Die Koberger (Eine Darstellung des buchhändlerischen Geschäftsbetriebes in der Zeit des Überganges vom Mittelalter zur Neuzeit)*. Breitkopf & Hartel, Lipcse 1885². 255.

² BORSA Gedeon: „Budai könyvkereskedők a középkorban”, *A Könyv* (1955/6) 270–273.

Kiadások és fönmaradt példányok

Az egyes kiadásokhoz és ismert példányaikhoz kapcsolódó részleteket alább ismertetjük, időrendben haladva. A bevezető szakaszban található minden könyvészeti információ, élen az illető kiadást jelen munkánkban jelölő siglummal, közbül a belülről és kívülről merített adatokkal, végezetül pedig a fontosabb katalógusok tételszámaival. Ezt követik a kiadás történetére, nyomdászára, kiadójára vonatkozó információk, a kutatás eddigi eredményei, az ismert példányok sorsa (az O kiadásai esetében, kivéve az utolsót, ez kiadásonként jelenleg sajnos mindösszesen egy-egy ismert példány jelent).

Egy rejtélyes, talán fantompéldánnyal el kell még számolnunk a kiadások ismertetése előtt. Radó Polikárp érdemes bencés liturgiátörténész a liturgikus könyvek kézírásos bejegyzéseinek számbavételével fontos munkát végzett el. Eredményeit katalógus formájában közölte előbb a *Pannonhalmi Évkönyv* 1942/1943-as számában, majd önálló kötetben is.¹ A 139-es tételnél ezt írja:

139. szám. Obsequiale seu Baptismale sec. chorum alme Ecclesie Strigoniensis. Gyöngyös, ferences Kt. (410. sz.) Évszámát nem tudom megállapítani. Sok bejegyzés van benne.

A leírás alapján nem lehet megállapítani, melyik kiadásról volna szó, olyanról-e, ami nem közölt évszámot a kolofonban, vagy a példány volt hiányos.

A gyöngyösi ferences könyvtár az egyik legrégebbi, kincsekben gazdag hazai könyvgyűjtemény (és a pannonhalmi kívül az egyetlen, amely alapítása óta ugyanott működik). A huszadik század második felében hányatott sorsa volt, állományát részben elrejtették,² részben az Országos Széchényi Könyvtárba szállították az 1950-es években, ahonnan csak 1996 után került vissza. A gyöngyösi könyvtár jelenlegi vezetője, Fáy Zoltán szíves közlése szerint jelenleg nincs O-példány az állományukban. A könyvtár a szerzetesek elhurcolása után egy évre (1950–51-ben) gyakorlatilag őrizetlenül maradt. Semmi sem elképzelhetetlen tehát, az sem, hogy Radó Polikárp tévedett, elírt valamit, rosszul emlékezett, és az sem, hogy a példány valóban létezett, és jelenleg lap-pang (kézírásos bejegyzéseivel együtt). Egyáltalán nem lett volna lehetetlen, hogy a hódoltság idején is folyamatosan működő gyöngyösi rendház könyvtárában megmaradjon egy példány valamelyik kiadásból. Mindenesetre furcsa, hogy a korábbi irodalom nem tesz róla említést, a későbbi irodalom pedig Radó Polikárp találatáról hallgat. Ennél is különösebb, hogy maga Radó Polikárp sem tette szóvá a dolgot, amikor 1962-ben Borsa Gedeon megjelentette alapos tanulmányát az O fellelhető kiadásairól és azok példányairól, különös tekintettel a hazai gyűjteményben lévőkre, hiszen ilyenből sajnálatosan kevés van.

¹ RADÓ Polikárp: *Nyomatott liturgikus könyveink kézírásos bejegyzései*. Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára, Budapest 1944.

² Regényes történet a könyvtáré: a legféltettebb kincseket még az 1940-es években rejtették el a szerzetesek, számítva a történelem újabb viharaira, több helyen (oltár dobogójában, kriptában, egy részét elfalazva), és olyan sikeresen tűntették el a nyomokat, hogy a hallgatást fogadott résztvevőkön kívül senki nem tudta, mi történt. 1998. április 28-án egészen véletlenül, egy felújítási munkálat közben lettek rá az elfalazott anyagra, benne az egyik legrégebbi hazai őrzésű ősnymotványra, az ún. Füst-bibliára (Gutenberg műhelyében készült 1462-ben). A könyvtár történetére nézve lásd FÁY Zoltán monográfiáját: *A Gyöngyösi Ferences Könyvtár*. Ferences Plébánia és Rendház, Gyöngyös 2012.

(1) = N₁ = [Nürnberg, Georgius Stuchs] 1490–1495¹

Obsequiale seu baptismale secundum chorum almæ ecclesiæ Strigoniensis || *Incipit Obsequiale seu baptismale secundum chorum almæ ecclesiæ Strigoniensis*

a⁸-d⁸ e⁶ f⁶ [g⁸ h⁸] = [60] lev. (20×15 cm) – 8°, az utolsó két füzet ívjelölés nélküli, 28 sor
vörös–fekete gót betűs nyomás – egykorú fatáblás barna bőrkötés²

Krakkó, Biblioteka Jagiellońska, BJ St. Dr. Inc. 2091³

GW⁴ M2740220 | ISTD⁵ io00005500 | USTC⁶ 741408 | RMK⁷ III. 5037

A ma legkorábbinak ismert kiadásról Ráth még nem tudott, újrafelfedezése⁸ Borsa Geodeon érdeme. A krakkói Jagelló Egyetem könyvtárában lelt rá, s közbelépésére került a krakkói egyetemi könyvtár éppen szerkesztés alatt álló őnyomtatvány-katalógusába,⁹ amely azonban végül mégis tőle eltérően határozza meg a vélhető megjelenési időpontot (1494–1502).¹⁰ Ez utóbbi került az *Incunabula Short Title Catalogue* és pótlólag a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* adattárába is. Borsa 1485 és 1495 közé datálja a kiadást. Ezt egy belső érv segítségével a magunk részéről tovább szűkíthetjük: a *terminus post quem* 1490, a kiadás ugyanis a nagyszombati ordó egyik rubrikájában már 12 olvasmányos rendet vesz alapul a korábbi helyett, az pedig az 1490-es esztergomi misekönyvben jelent meg először.¹¹ Maga az O nem lehetett egy ilyen horderejű

¹ Az adatok sorrendje a leírásban: kiadás helye, nyomdász neve, évszám (~ jellel, ha bizonytalan) — főcím, incipit, explicit (ha van, egymástól kettős virgulával elválasztva) — füzetbeosztás, levélszám, rétvjelölés, nyomás színe, sorok száma egy oldalon — információ a kötésről (ha van) — a leírás alapjául szolgáló példány, példányok jelenlegi őrzési helye, jelzete — a mű tételszáma a legfontosabb katalógusokban. Minden további ismertetés hasonló szerkezetet követ.

² Lásd az 1. ábrát az illusztrációk közt.

³ Digitális példány: Jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/doccontent?id=277698, usuarium.elte.hu.

⁴ GW = *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*: a berlini Staatsbibliothek 1925-ben útjára indított projektje az őnyomtatványok (1500. december 31. előtt nyomtatott kiadványok) nemzetközi katalógizálására. A munka jelenleg is folyik. Honlapja: Gesamtkatalogderwiegendrucke.de.

⁵ ISTD = *Incunabula Short Title Catalogue*: a British Library projektje a XV. századi könyvtermés számbavételére, 1980-ban indult.

⁶ USTC = *Universal Short Title Catalogue*: a skóciai St. Andrews-i Egyetem projektje 1997-ben indult, eredetileg a francia vallásos könyvkiadás feltérképezésének sokkal szérelyebb céljával, 2007-ben terjesztették ki egész Európára.

⁷ RMK = *Régi Magyar Könyvtár*. Az első korszerű bibliográfiai vállalkozást Szabó Károly indította útjára 1879-ben. Szempontunkból elsősorban a „Magyar szerzőktől külföldön 1480–1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve” címet viselő III. kötet, illetve az azóta megjelent pótlások, helyesbítések és az újabb vonatkozó szakbibliográfia releváns: *Régi Magyar Könyvtár III-dik kötet. Pótlások, kiegészítések, javítások I–V*. Összeáll. DÖRNYEI Sándor — SZÁLKA Irma. OSzK, Budapest 1990–1996. A ma is folytatódó vállalkozás elektronikus lelőhelye (eRMK): arcanum.hu/oszk.

⁸ Egyetlen ismert korábbi említése: Wladislaus WISŁOCKI: *Incunabula typographica bibliotheca universitatis Iagelloniae Cracoviensis*. Krakkó 1900. 346.

⁹ *Incunabuly Biblioteki Jagiellońskiej = Incunabula Bibliothecæ Iagellonicae Cracoviensis*. Összeáll. Anna LEWICKA-KAMIŃSKA. Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, Krakkó 1962.

¹⁰ A krakkóiak által megadott végpont, ha komolyan vesszük, azt jelentené, hogy a kiadás lehet akár későbbi is az 1500-asnál is, a kezdőponttal együtt pedig azt, hogy egyszerre lehet korábbi és későbbi is a biztosan datálható 1496-osnál.

¹¹ DÉRI Balázs: „Introduction (The 1484 Missal and its descendents)”, in *Missale Strigoniense 1484*. Argumentum, Budapest 2009. XXX. oldal, 133. jegyzet. Korábban Magyarországon a 4, illetve 5 ol-

változtatás úttörője, mert az olvasmányok és a hozzájuk tartozó könyörgések nem szerepelnek benne, önállóan tehát nem végezhető belőle a szertartás.

A példány korábbi sorsáról sajnos semmit sem tudunk.

A címlapon a főcím magában áll, illusztráció nélkül. A könyv kolofon nélkül ér véget. A kortárs szerkönyvekben megszokott módon a szedés két fokozatot használ, egy kisebbet az énekelt tételeknek (a verzikusokat is azzal szedi).¹ A tételkezdetet két soros vörös lombard jelzi. Vörössel szedi a rubrikák szövege mellett a címeket, a keresztvetés vagy áldás helyét jelölő keresztet, a folyamatosan tördelt tételek első betűjét és a zoltárok verseinek kezdőbetűjét. A tördelés kódexmintákat követő egyhasábos tömött szedés, a leghangsúlyosabb tagolást az ordók határánál egy-egy sor üresen hagyásával oldja meg, esetleg beütéssel nyomatékosítja, nagy ritkán igazít középre. Rövid rubrikákat középkori szokás szerint gyakran a jobbszélre igazít, és mellettük balról elkezdi az új tételt. Az átlagos sorszám egy oldalon 28, a teljes terjedelem 120 oldal.²

A kötéstáblán belül 1914. július 22. dátumjelölés olvasható, alkalmasint leltározás dátuma, a Bibliotheka Jagiellońska többféle tulajdonpecsétje, tollal és ceruzával írt leltári számok. A címlap verzóján, az első szöveges oldal alján, a második füzet elején és a hátsó kötéstáblán belül újabb pecsét. A kortárs, vaknyomásos, fonadékos díszű egykapcsos reneszánsz bőrkötés némileg megviselt, de korának megfelelő állapotban van, a varrás helyenként kioldódott, restaurálásnak semmi nyoma, se kívül, se belül. A lapok állapótáblól ítélve a könyv nem volt kitéve mindennapos használatnak. Felülről a külső és belső sarkoknál kis területre kiható ázásnyomok láthatók. A 10–11., 21., 30–33., 40–41., 44–45., 50–52. és 60. lapok ceruzával újabb időkben számozva lettek. A hét halálos bünt tollal beszámozta utólag egy kéz.

Borsa állapította meg a betűtípusok összevetésével, hogy a mű nem Olmützben készült, ahogyan Wisłocki vélte, hanem Nürnbergben, Stuchsnál. Stuchs már 1484-től dolgozik budai megrendelőknek, 1498-ig több olyan kiadványát is ismerjük, amely ugyanezekkel a betűkkel készült.

A megrendelő kilétét nem ismerjük. Borsa Theobald Feger budai könyvkereskedőt sejtí személyében, miután ugyancsak ő azonosítja a kötésbe került négy levélnyi breviáriumtöredéket (az esztergomi breviárium 1486-os velencei kiadásából).³ Az a körülmény, hogy felvágatlanok ezek a levelek, arra utal, hogy a kiadó kötés nélkül és felvágatlanul, „krúdában”, azaz nyers állapotban kapta a nyomdából a kiadványt (így olcsóbb volt), és maga végezte vagy végeztette a bekötést. Márpedig felvágatlan levél egy másutt nyomtatott másik kiadványból úgy lehetett az O kiadójánál, ha mindkettőnek ő a kiadója, ez pedig a breviárium esetében legvalószínűbben Feger — róla biztosan

vasmányos rendet használták, vö. Kovács Andrea: „A nagyszombati próféciákról”, *Magyar Egyházzene* XVII (2009/2010) 401–404.

¹ A szokás eredeti oka, hogy a szöveg fölé volt szokás jegyezni a kottát (utólag), ezért a kódexekben gyakran nagyobb sorközzel és kisebb betűvel írják az énekelt tételek szövegét. Ezt a szokást a nyomtatott szerkönyvek is megőrzik, nem kottás kiadványokban is. Az nem világos, hogy a verzikusokat miért szedik szintén kisebbel.

² Lásd a 2. ábrát egy oldalpár képével az illusztrációk közt.

³ Borsa Gedeon: „A Breviarium Strigoniense újabban fellelt ősnymotatvány kiadása”, in *Az Országos Széchényi Könyvtár Evkönyve*. OSzK, Budapest 1958. 229–237. A töredék BJ 1693a. jelzettel szerepel a már idézett krakkói ősnymotatvány-katalógusban.

tudjuk, hogy a korszakban készült a megrendelésére nürnbergi kiadvány. Ellenvetésként merülhet fel, hogy Feger közismerten csak másodkiadásokat vállalt,¹ márpedig tudomásunk szerint az O-ból ez az első; de a rituále ebből a szempontból nem kockázatos vállalkozás.

A krakkói példány a leglátványosabban abban tér el a későbbi kiadásoktól, hogy a gyertyaszentelői ordót (mely a misszálékhoz képest duplumként a könyvnek mintegy „függelékét”, az egyházi év rendhagyó ordóit tartalmazó utolsó szakaszt nyitja meg) nem folyamatosan szedi, hanem fél lap üresen hagyásával, új lapon, míg az 1496-os kiadás ugyanennél a nyomdásznál már a későbbi, folyamatosan szedett képet mutatja. Fordított időrend ez esetben is nehezen képzelhető el. Hogy az 1496-os esetleg nem a legelső kiadás lehetett, arra már Ráth fölfigyelt,² tudniillik a kolofon azt mondja a kötettről, hogy *fideliorique studio emendatum* és *charactere meliori impressum*. Később Ráth mégis inkább arra jut, hogy e két közkeletű fordulatot nem kell feltétlenül komolyan venni, s tisztán filológiai alapon egyet is kell vele értenünk: ez valóban nem perdöntő bizonyíték.³ Mindenesetre e két évrre építette a krakkói példány datálását Borsa, egyben ezek jelölték ki helyét a ma ismert kiadási sorban. E három adathoz járul újabb érvként a 12 nagyszombati olvasmányra való hivatkozás, de szövegtörténeti vizsgálataink eredményét (lásd alább) itt megelőlegezve is leszögezhetjük, hogy a kiadások közti javítások, a feltérképezhető szövegtörténet alapján egyértelműen az 1496-os a későbbi, és a jelen, 1490 és 1495 között közelebbi évhez nem köthető a korábbi, talán „a” legkorábbi O-kiadás.

(2) = N₂ = Nürnberg, Georgius Stuchs 1496

Incipit obsequiale seu baptismale secundum chorum almæ ecclesiæ Strigoniensis || Obsequialium benedictionum opus eximium, impensis ac industria Georgii Stuchs de Sultzpach, civis Nurnbergensis magna cum diligentia fideliorique studio emendatum secundum ordinarium ac rubricas almæ Strigoniensis ecclesiæ, charactere meliori impressum anno a nativitate Christi MCCCCXCVI, Kalendis Novembris IX finit feliciter.

a-f⁸ = [48] lev. – 8° (18×13,5 cm), 32 sor vörös–fekete gót betűs nyomás

XIX. századi bőrkötés Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára, Ráth 1049⁴

¹ Lásd FITZ: *A magyar nyomdászat...* „Budai kiadók és könyvkereskedők” fejezet Fegerrel foglalkozó szakaszát.

² RÁTH: „A legrégebb esztergomi...” 268. „Ezen kérdésre a feleletet a jövő búvárlatoktól várjuk.”

³ RÁTH: „Nyomatott szertartáskönyveink...” 167. „A fentebbi colophon tartalmából nem alaptalanul következtethető, hogy az esztergomi Obsequiale-nek jelen kiadását már egy másik előzte meg, s hogy a ... nyomdász ... a könyvet csak újból adta ki, javítva és jobb betűkkel nyomtatva. Mindazonáltal én inkább vagyok hajlandó azt az értelmezést elfogadni, mikép a nyomtatás gondosan helyesbített kézirati szöveg után s általában véve jobb betűkkel eszközöltetett.” Ez utóbbi esetben a középfokú jelzők nem összehasonlító értelemben szerepelnek (valaminél ‘hűségesebb igyekezettel javított’ és ‘jobb betűkkel nyomott’), hanem abszolút értelemben, nyomatékosítva-fokozva (‘nagyon hűséges igyekezettel javított’ és ‘igen jó minőségű betűkkel nyomott’), amolyan korabeli reklámszlogenként, megbocsátható kereskedői túlzással. A (meglévő) kolofonok tartalmának összevetéséből egyébként az látszik világosan, hogy —a kiadásokat a megjelenés helyével és azon belül sorrendjükkel rövidítve— az N₂ V₁ V₃ azonos szövegmintát követ (valószínűleg a hiányzó V₂ és V₄ is): bővített mondat, vevőcsalagató formulák; a W₁ és V₅ teljesen külön úton jár (egymáshoz képest is): kolofonjuk szűkszavú, a legszükségesebb adatokra korlátozódik, mindenféle reklámszlogen nélkül; a legelső és a legutolsó kiadásoknak nincsen kolofonjuk.

⁴ Real-r.mtak.hu/151/1/Rath_1049.pdf.

GW M2740210 | ISTC io00005200 | USTC 741406 | RMK III. 5033 | CIH¹ 2461

A második kiadást Ráth ismertette elsőnek.² Borsa öt annyiban helyesbítette (a kiadások sorrendjén kívül), miszerint Ráth teljesnek minősítette a magántulajdonában levő példányt, jóllehet abban az üres első levél egyértelműen nem az eredeti, hanem pótlás (bár régi pótlás, eltérő vízjeggyel): a kiadásnak alighanem volt címlapja, mint az összes többinek (az kérdéses, hogy volt-e a címlap verzóján tartalomjegyzék, ez az elsőben ugyanis még nincs, de a későbbiekben mindenütt van).

Ráth ismertetése nem került be az RMK III. első kiadásába, a nemzetközi ősnymtatvány-irodalom Borsa nyomán ismerte meg, így kapott pótlólagos számokat. A példány beszerzése Ráth személyes könyvgyűjtői érdeme, Ludwig Rosenthal müncheni antikváriustól (akit ő valami okból Adolf Rosenthalnak emleget) vásárolta abban az évben, 1888-ban. A Ráth-hagyaték az Akadémiai Könyvtárba került,³ s az ott található kötet jelenlegi ismereteink szerint az egyetlen fennmaradt példány a világon.⁴ Az MTA KIK jóvoltából 2014 novembere óta teljes terjedelmében, digitalizált változatban szabadon hozzáférhető a REAL-R repozitóriumban.

A címlap tehát nem maradt ránk, a példányban illusztráció nem található. A tördelés, az oldalképek⁵ az első nürnbergi kiadáshoz hasonlatosak (jellemzőit lásd ott), de a szedés teljesen új, s a leglátványosabb különbség, hogy átlagosan 32 sort szedtek egy lapra (nagyobb a tükör, alul-felül kisebb margót hagyott a nyomdász), amittől az oldalhatárok teljesen máshová esnek. Ennek megfelelően az összterjedelem is jóval kisebb: 96 oldal. A példány, állapotából ítélve, valószínűleg nem volt mindennapos használatban. Ráth magánkönyvtárának pecsétje és akadémiai pecsét van az első szöveges oldal alján (majd b₂-n és a kolofon verzóján), 2002/2003-as leltározás pecsétje a verzóján. Tolla írott jelzés a margón a húsvéti hússzentelés kezdeténél: *In die Pascha* (fol. 25^v = d₁). Újabb kori ceruzás lapszámozás végig a jobb felső sarokban. A XIX. századi fatáblás félbőr kapcsos stílkötés a nagy hagyományú würzburgi Vierheilig cég munkája.

(3) = W₁ = Bécs, Ioannes Winterburger 1500

Baptismale Strigoniense || *Impressum cura et expensis Ioannis Hertzog, civis Budensis sub suo signo in inclitya urbe Vienna* [ed. *Vinenna*] *per impressorem Ioannem Winterburg, anno MD seculari*⁶
a-i = 9 ív = 72⁷ számozatlan levél – 4° (21×16 cm),¹ 26 sor vörös–fekete gót betűs nyomás

¹ CIH = SAJÓ Géza — SOLTÉSZ Erzsébet (ed.): *Catalogus incunabulorum, quae in bibliothecis publicis Hungariae aservantur* I–II. Budapest, Akadémiai Kiadó 1970. *Corrigenda*. Budapest, OSzK 2008. Elérhető a MEK-ban.

² RÁTH: „A legrégebbi esztergomi...”

³ „Ráth György régi magyar könyvtára a M. Tudományos Akadémiában”, *Magyar Könyvszemle* XIII (1905) 381–384.

⁴ ROZSONDAI MARIANNE: „Ősnymtatványok az Akadémia Könyvtárában”, *Élet és Tudomány* 2014/3. Elérhető online a folyóirat honlapján: Eletestudomany.hu.

⁵ Lásd egy oldalpár képét példaként a 3. ábrán az illusztrációk közt.

⁶ Az explicit a zwetli példány digitális változata alapján javítva.

⁷ Az RMK tévesen 36 levélben adja meg a terjedelmet: alighanem a negyedréteg jelölés zavarta meg a számolót, kézben pedig talán csak Mayer tartotta a példányt. Mindazáltal a másolatról is nyomban kiderül, hogy az ívfüzetek valójában nyolcadrészt füzetek, 8–8 levéllel, a teljes terjedelem tehát 72 számozatlan

XVI. századi bőrkötés Zwettl, Stifts-Bibliothek Inc.II/26-Adl.2
 GW 03242 | ISTC io00005400 | USTC 741407 | RMK III. 54

Az utolsó XV. századi kiadás, amely így még ősnymotatványnak minősül, Bécsben jelent meg, Johann Winterburg(er), az első bécsi nyomdász műhelyében. A megrendelő Hertzog János budai polgár, könyvárus, akinek tevékenységéről ez az egyetlen adatunk. A kiadás sok más tekintetben is egyedi, méretre is valamivel nagyobb, a betűfokozat pedig észrevehetően nagyobb, így az összterjedelem is megnövekszik: átlagosan 26 sor van egy oldalon, 144 oldalas ez a rekordterjedelmű O-kiadás. (A továbbiak mind vékonyabak, az antikvával szedett, szellősebb és mellékletekkel bővített legutolsó leszámlítva, amely viszont már humanista ízlés szerint készült.) Első alkalommal a Mayer-féle *Wiens Buchdrucker-Geschichte* ismerteti a mű könyvészeti leírását 1883-ban,² majd az ő nyomán közli a *Magyar Könyvszemle* is.³ A kiadás *Baptismale Strigoniense* rövid főcímmel jelent meg, ez is megkülönböztető, kivételes vonása az ismert kiadások között.⁴

A címlapon⁵ a főcím alatt osztatlan ezüst pajzsmező négy vörös pólyával, fölötté háromágú nemesi korona (a címer minden bizonnyal Magyarországot jelképezi, a többi kiadáshoz képest, melyek a címlapon többnyire amolyan márkajelzésként a kiadói jelvényt szerepeltetik, a kortársak közt szintén szokatlan módon). A kolofon⁶ alatt kétségkívül Hertzog jelvénye látható: vörös alapon ezüst-vörös szegélyű négyzet, benne a négyzet szélével érintkező ezüst kör, a körben alsó-középtájt ezüst I és H betűk, a szárak közt kívül és belül összesen három ezüst halom, a H középső szára közepén kaput formázó hurok, a H első szárán ferde szárú ezüst kereszt ül (lásd az illusztrációk közt a bevezető végén).

A szakirodalmat sokáig izgatta az a lehetőség, hogy Hertzogot összekösse az ismert velencei nyomdással, Johann Hertzog-Hamman de Landoiával, de nem sikerült kétséget kizáró bizonyosságra lenni. A keresztnév és a vezetéknev is rendkívül gyakori a korban. A néven kívül azonban motívumrokonság is felfedezhető a velencei nyomdász és a budai kiadó jelvényében: kettejük jelvényei nem azonosak, de a téma közös. A kétség egyelőre megmarad.

levél (ahogy azt Mayer is közli), mindösszesen 144 oldal. A jókora betűméretre tekintettel is megoldhatatlan feladat lett volna egyébként a jelzett lehetetlen terjedelembé „szuszakolni” az O tartalmát.

¹ A negyedréti jelölés még Mayertől származik, a kiadás első bibliográfusától, alkalmasint mérettartományt jelöl, nem pedig ívrétet. A könyv vágott mérete valójában alig tér el a többi kiadásétól, kicsit nagyobb csak.

² Anton MAYER (szerk.): *Wiens Buchdrucker-Geschichte, 1482–1882. I.* Bécs 1883. 28.

³ „Egy ismeretlen *Baptismale Strigoniense* 1500-ból Zwettl-ben”, *Magyar Könyvszemle* XI (1886) 338–339. Innen származik egy később több helyen is (pl. Szigeti Kiliánál) előfordult mulatságos félreértés forrása: az ismertetés írója a *cathecismus puerorum* (szkrutínium, azaz a keresztelést megelőző rituális „hitvizsgálat”) szakaszt „gyermekek katekismusa” címjelöléssel írja le, amit utána többen katekézisnek, azaz gyermek hitoktatásának értettek.

⁴ A címadás általában is kivételes, teljes rituálét ilyen címen Esztergomon kívül csak az akvitániai Agenből ismerünk: *Baptismale sive ordinarium ad usum Agenensem*. Iacobus Colomiès, Toulouse 1564.

⁵ A címlapot, a kolofont és a Hertzog-jelvényt fekete-fehér reprodukcióban közli: SZÁNTÓ Tibor: *A szép magyar könyv 1473/1973 (Az ötszáz éves magyar könyvművészet képeskönyve)*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1974. 22-es tábla. A címlapot és a kolofont lásd a 4–5. ábrán az illusztrációk közt.

⁶ Lásd az illusztrációk közt az 5. ábrát.

Winterburger szedése rendkívül gondos munka. Az előző kiadásokhoz hasonlóan középkori szerkönyvi mintákat követ, tagolási-tördelési elveiben a korábbi kiadásokkal rokon, de stílusa a velenceiekétől látványosan eltér, ízléssel — nem követi a „divatot”. Liturgikus könyvek nyomásával addig nemigen foglalkozott. Négy új típusát mutatja be ebben a kiadványban fekete-vörös nyomásban, ékes lombardikus iniciálékkal. Később, amikor már tapasztaltabb szerkönyvnyomdásnak számít, ugyanezzel a készlettel nyomtat esztergomi misszálékat is (1508. és 1514. évi kiadások).

Az egyetlen jelenleg ismert hollétű példányt a zwetli kolostor könyvtárában őrzik (az OSzK-nak van róla fotókópiája).¹ Kolligátum, egy bázeli kiadvány és a *Stella clericorum* traktátus mellé kötötték. Egy második példányról is volt korábban tudomásunk, de ez a második világháború után elkallódott, jelenleg is lappang.²

(4) = V₁ = Velence, [Ioannes Emericus de Spira] 1501

Obsequiale seu baptismale secundum chorum almæ ecclesiæ Strigoniensis || Obsequialium benedictionum opus eximium impensis Ioannis Pap librarii, Budensis civis Venetiis magna cum diligentia fideliorique studio emendatum secundum ordinarium ac rubricas almæ Strigoniensis ecclesiæ, caractere meliori impressum anno a nativitate Christi MCCCCCI III Idus Iulii

a–h = 66 számozatlan lev. – 8° (18×13 cm), 26 sor

vörös–fekete gót betűs nyomás – kódexlap–kötés

Bratislava/Pozsony, Univerzitná knižnica/Egyetemi Könyvtár 25 G 4552³

RMK III. 101 = (Pótlások 5.) 14

A negyedik kiadásról Ballagi Aladár tudósít először a csíksomlyói ferencesek könyvtárának példánya alapján,⁴ majd az ő nyomán Dankó József esztergomi kanonok, a magyar liturgiátörténet egyik XIX. századi úttörője.⁵ Ez a somlyói példány ma lappang,⁶ de Borsa nyomán tudunk a pozsonyi egyetemi könyvtár egy másik példányáról (az OSzK-nak erről van mikrofilmmásolata).⁷

¹ Kérésünkre a zwetli kolostorkönyvtárat kezelő Andreas Gamerith megerősítette, hogy a példány jelenleg is a könyvtár birtokában van, és előbb digitális változatban rendelkezésünkre bocsátotta a címlapot és a kolofont tartalmazó oldalakat a leíráshoz, majd teljes terjedelemben digitalizálta a példányt. Az OSzK-másolat jelzete: RMK. III. 54, Inc. 1311.

² Eduard Langer könyvtárában volt Walter DOLCH tudósítása szerint: „Ein zweites Exemplar im Besitz von Dr. Langer (K. 11. E. 92.)” = *Bibliographie der österreichischen Drucke des XV. und XVI. Jahrhunderts I/1. Trient — Wien — Schrattenthal*. Hrsg. Walter DOLCH. Bécs 1913. 125.

³ Az RMK III. (Pótlások 5.) tévesen 25 G 9552-nek közli a jelzetet. Kérésünkre a pozsonyi egyetemi könyvtár munkatársa, Mészáros Klára megerősítette, hogy a példány ez idő szerint változatlanul megvan a könyvtár őrzetében, restaurálva, jó állapotban.

⁴ BALLAGI Aladár: „A csíksomlyói szent ferenczrendi zárda könyvtára”, *Magyar Könyvszemle* IV (1879) 266–267.

⁵ Iosephus DANKÓ: *Vetus hymnarium ecclesiasticum Hungariae*. Franklin, Budapest 1893. 123. Fennmaradt Hellebrant Árpád két levele a csíksomlyói zárda irattárában, ezekben kéri ki tanulmányozásra a somlyói példányt az RMK előkészületei céljára — teljes szöveggel közli őket függelékében MUCKENHAUPT Erzsébet: *A Csíki Székely Múzeum Régi Magyar Könyvtára I. (1498–1710)*. Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda 2009. (A Csíki Székely Múzeum Gyűjteményei 1) 148–149. Elérhető a MEK-ban.

⁶ MUCKENHAUPT Erzsébet: „A Csíki Székely Múzeum...” 148. Jegyzetben: „Az 1501. évi Obsequiale hiányzik a gyűjteményből, valószínűleg még lappang.”

⁷ Jelzete: FM2/690.

Borsa határozta meg a nyomdászt típusvizsgálattal¹ Ioannes Emericus de Spira személyében, aki számos magyarországi szerkönyv nyomdása volt, ráadásul a címlapon és a kolofonban is jegyzett Pap Jánossal való együttműködéséről több bizonyság vall (két misekönyvet is nyomtatott már nála).

A címlapon a főcím alatt Pap/Pæp budai könyvkereskedő fametszetes jelvénye² (fekete alapon ezüst–fekete keretes téglalapban alsó-középtájt ezüst I és P betűk, az őket összekötő középső száron magas latin kereszt áll, a monogram betűi alatt ezüst szalagon fekete felirat: *Iohannis Pap, librarii Budensis*).³ A kolofon szövegének mintája láthatólag az 1496-os nürnbergi kiadás.⁴ E tényből egyelőre azt a biztos következtetést vonhatjuk le, hogy a jelen kiadás szerkesztői ismerték a második nürnbergit (a két kiadás valós szövegtörténeti viszonyáról később).

Pæp/Pap (neve írása alapján németalföldi eredete is felmerült lehetőségként a szakirodalomban) a budai könyvkereskedők e korszakának Feger után időben és tőkeerőben is második legjelentősebb szereplője. Az esztergomi egyházmegyénél kiváló kapcsolatokkal rendelkezhetett, szerkönyveik egyik legfontosabb kiadójává lép elő 1497-től. Minden kiadványát Velencében nyomtatja, eleinte több helyen, azután megállapodik Giuntánál (1505-től). Olaszos ízléséről tanúskodik nyomdavasztása: a velencei liturgikus könyvek betűi kerekdedebbek, illusztrációik szelídebbek, „áhitatosabbak” az északi műhelyek munkáinál. Bibliofil hajlandóságú, szívesen dolgoztat finomabb hártypapírra (az 1508-as kiadás ma ismert egyetlen példánya is hártypapírra készült).

Később gyakori üzlettársa, Kaym mellett a leginkább vállalkozó kedvű, legtermékenyebb budai kiadó — bár kiadványai számát pontosan nem tudjuk, Kaymmal együtt a budai kiadványok több mint felét jegyzik. Van elveszett kiadványa, amelyről csak tudunk, de példánya nem maradt fenn, és akadhat olyan töredék is, ahol éppen a neve hiányzik. Ráadásul előfordultak úgynevezett „megfelezzett” kiadások is, közte és Kaym között is: ilyen esetekben a példányok egy részében csak egyikük, más részében csak másikuk nevét tüntették fel. Innét, illetve a bejáratott termékhez való ragaszkodás iránti előszeretetből gyaníthatjuk, hogy a Kaym neve alatt fennmaradt, 1503 körüli következő kiadás is alighanem közös vállalkozásukban jelent meg, és talán az azt követő, Pap neve alatt ismert 1508-as is. Az utolsó két velencei kiadásért pedig Kaym utóda (esetleg örököse), Michael Prischwitz felel — ezért mondhatjuk némi joggal,

¹ Bár formailag éppen kívül esik már a kiadás az ősnymotványok hagyományosan megállapított korszakhatárán (1500. december 31.), a nyomdászok nyilván nem váltak meg szilveszter éjjel a készleteiktől, és nem „váltottak korszakot” hajnalra, az újév tiszteletére, Borsa tehát az ősnymotványok betűkészleteit rendszerező, Konrad HAEBLER-féle monumentális típusrepertóriumot hívta segítségül, és abban meg is találta az érintett betűket: 6. és 12. betűtípus, valamint az „f”, „g”, ill. „aa” jelzésű lombardsorozat. *Typenrepertorium der Wiegendrucke* I–IV. R. Haupt — O. Harrassowitz, Lipcse — New York 1905–1924. A repertóriumot 2000 óta digitális változatban a *Typenrepertorium der Wiegendrucke* adatbázisban fejlesztik tovább: tw.staatsbibliothek-berlin.de — Haebler munkája nyomán.

² Lásd az illusztrációk közt a 6. ábrát.

³ VÉGH Gyula ismerteti 9-es szám alatt Pap jelvényei között: *Budai könyvtárak jelvényei (1488–1525)*. Budapest 1923. Lásd a témáról újabban: V. ECSEDY Judit — SIMON Melinda: *Kiadói és nyomdászjelvények Magyarországon 1488–1800*. Balassi — OSzK, Budapest 2009.

⁴ Amint az 1508-as velencei kiadás kolofonjái is (az 1500-as bécsi és az 1525-ös velencei szövege „különutas”, a 2. és 4. velencei kiadás kolofonja nem maradt fenn, de minden bizonnyal létezett, a legelső O-kiadásnak és a 2. bécsinek egyáltalán nincsen kolofonja).

hogy az öt velencei kiadás gyakorlatilag egyazon vállalkozás terméksorozatának tekinthető. Igyekeznek is hasonlítani egymásra megjelenésükben, azonos típusokat használnak, tördelésükben a szövegmodosulások dacára a lapbeosztás végig jóformán azonos. (Szövegtörténeti viszonyokról lásd az ezzel foglalkozó fejezetet.)

A negyedik kiadás egyetlen ismert példányából sajnos több helyen hiányoznak egész levelek. Borsa megállapítása szerint alighanem a XVI. század közepén történt újrakötéskor is hiányoztak már, akkor pótolta kézírásos betoldott levelekkel a hiányokat ugyanaz a kéz, amely a könyv elejébe és végébe kötött függelékes leveleket is írta (ezek tartalma további kutatás tárgya). Az átkötéskor a levélszámozás szerint még meg kellett, hogy legyen az öt levél, amely ma pótlás nélkül hiányzik. Felvidéki provenienciára utalnak a kézírásos szlovák és német nyelvű bejegyzések.

Az első velencei kiadás elegáns tördelése, a korábbi kiadásoknál kisebb, karcsúbb mérete, átlagosan 26 soros tükre és a 132 oldalas összterjedelem inentől minden további velencei kiadás mintája, e keretek közül nem lépnek ki az újraszédés dacára sem.

(5) = V₂ = Velence, [Ioannes Emericus de Spira 1503 (?)]

Obsequiale seu baptismale secundum chorum almae ecclesiae Strigoniensis

a⁸-g⁸ h¹⁰ = [66] számozatlan lev. (hiány: g⁸h¹⁰) – 8° (18×13 cm), 26 sor

vörös-fekete gót betűs nyomás XIX. századi vörösesbarna bőrkötés,

vaknyomásos keretdíszekkel¹ Budapest, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár B 0941/153.²

RMK III. 5045 = (Pótlások 5.) 18 | BH³ III. 2980⁴

Az ötödik kiadásnak, amelyről Ráth még nem tudott, egyetlen ismert példánya csonka. Ballagi Aladár ismertette elsőnek⁵ a magántulajdonában levő példányt. Kremmer Dezső⁶ a kolofon hiányában és az előző kiadással való hasonlóságok alapján 1501-re datálta, Ballagi 1503-ra Kaym Orbán ismert budai könyvkereskedő kiadói jelvénye⁷ és egyéb érvek alapján — Borsa ezt a datálást fogadja el. A példány ma Budapesten, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár tulajdonában van.⁸

¹ A RMK-hoz képest korrigált könyvészeti leírás forrása: *Catalogus librorum ante 1601 impressorum, qui in Bibliotheca Civitatis Budapestinensis asservantur = A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 1601 előtti nyomtatványainak katalógusa*. Szerk. KLINDA Mária. FSzEK — OSzK, Budapest 2001. 418–419. Sándor Tibor osztályvezető (FSzEK, Budapest Gyűjtemény) hívta fel figyelmünket a korrigált adatokra.

² RADÓ Polikárp: „Nyomtatott liturgikus könyveink kézírásos bejegyzései”, in *Pannonhalmi Évkönyv* (1942/1943) 428. 140-es számú tétel.

³ BH = *Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt* I–III. Szerk. CSAPODI Csaba — CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest 1988, 1993, 1994. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei = Publicationes Bibliothecae Academiae Scientiarum Hungaricae 23. 31. 33.). Mindhárom kötet elérhető az interneten, az MTA REAL-EOD repozitóriumában.

⁴ A BH különös módon mintha nem tudna a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban őrzött példányról, s az elveszettek közt tartja számon, ezért hozza a III. kötetben.

⁵ BALLAGI Aladár: *Buda és Pest a világirodalomban*. Budapest 1925. 93.

⁶ KREMMER Dezső: *A régi Buda és Pest könyvekben, képekben*. Budapest 1922. 9. és IV. sz.

⁷ A jelvényt VÉGH 13-as szám alatt ismerteti Kaym jelvényei közt, közli reprodukcióban: *Magyar Grafika* V/1–2 (1924. január) 35.

⁸ Legújabb pontos leírását lásd: KLINDA Mária (szerk.): *A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 1601 előtti nyomtatványainak katalógusa (BCB Cat.)*. FSzEK — OSzK, Budapest 2001. 418–419., 652-es szám.

A címlapon a már említett kiadói fametszetes jelvény¹ látható (fekete alapon ezüst-fekete keretes téglalap, benne stilizált VK-betűkombináció támaszkodik a K függőleges szárával egybeolvadó keresztre, a stilizált monogram alatt szalagcsíkon felirat: *Urbanus Keym, librarii Budensis*). Fitz szerint ez a jelvénye a későbbi, a keret és szalag nélküli, „letisztultabb” pedig az időben korábbi. A kolofon (bár bizonyára volt) a fennmaradt példányból hiányzik.

Kaym Orbán a harmadik legjelentősebb a budai könyvkereskedők sorában, Pappal ketten több kiadványt adnak ki, mint az összes többiek együttvéve. Liturgikus könyvek terén ő is csak másodkiadásokat vállal, 1503-tól van jelen a piacon bizonyíthatóan, 1519-ig. Előfordulnak megosztott kiadásai, néhol közös jelöléssel, máskor külön-külön jelölt példányokkal. A velencei nyomdákat szereti (Lichtensteinnel és Giuntával dolgoztat), dúckészlete vándorol a nyomdák közt. Nevének írását mintha fül alapján döntenék el, hol Kaym, hol Keim, Kaim vagy Keym.

Borsa megállapítja a példányról, hogy az előző kiadás nyomdája, Ioannes Emericus készletével nyomták, és bár külalakjában követi elődjét, a részletekben folyvást eltér, tehát nem kiadásváriáns, hanem teljesen új szedés. Az 1508-as, következő kiadástól és utódaitól, melyek e tekintetben „fejlettebbek”, megkülönbözteti a levélszámozás hiánya. Megkockáztatjuk a magunk részéről, hogy nem lehetetlen, miszerint az előző kiadásnál jegyzett Pap és Kaym közös vállalkozásban jelentették meg ezt a kiadást.

(6) = V₃ = Velence, Lucantonius de Giunta 1508

Obsequiale seu baptismale secundum chorum almae ecclesiae Strigoniensis || Obsequialium benedictionum opus eximium impensis Ioannis Pæp librarii, civis Budensis Venetiis per Lucantonium de Giunta Floretinum impressum magnaue cum diligentia ac fideliori studio emendatum secundum ordinarium et rubricas almae Strigoniensis ecclesiae, caractere meliori impressum anno a nativitate Christi MCCCCCVIII quarto Nonas Martii

a–h = LXV levél² – 8° (18×13 cm), 26 sor vörös–fekete gót betűs nyomás

hazai reneszánsz bőrkötés egykorú magyar nyelvű kézirásos bejegyzésekkel

Budapest, OSzK, RMK III. 152. (165/2.)³

RMK III. 152 = 165/2. = (Pótlások 5.) 26 | BH I. 1094b

Ebből a kiadásból⁴ Ráth idején ugyanaz az egy, eredetileg a keszthelyi grófi könyvtár állományába tartozó, az esztergomi ordinárius egy 1509-es, szintén Pap által megjelentetett kiadásával egybekötött példány volt hozzáférhető, amely ma is, és amelyben magyar nyelvű kortárs bejegyzések találhatók, tehát nyilvánvalóan hazai használatban volt kezdettől. Időközben még két példányról volt tudomásunk (az Egyetemi Könyvtáré az

¹ Lásd az illusztrációk közt a 7. ábrát.

² A leírás alapját képező példányban az oldalak sorrendje a nyomtatásban felborult: 32, 35, 34, 33.

³ Az OSzK egy mikrofilmmásolatot is őriz a kiadásról FM2/3737 jelzettel.

⁴ Ráth ugyan hivatkozik a *Magyar Könyvszemle* 1880-as évfolyamára, mint amelyben először jelent meg leírás az 1508-as kiadásról, sajnos azonban nem nevezi meg közelebbről a füzetet vagy a cikket, s nem is sikerült azonosítanunk. RÁTH György: „A legrégebb esztergomi...” 265: „Hasonlóképpen a Magyar Könyvszemle 1880-iki folyamában jelent meg az 1508-diki esztergomi «Obsequiale»-nak ismertetése.” Két évvel későbbi, az összes akkor ismert kiadást részletesen tárgyaló cikkében azonban már ő is így emlékszik: „Jelen kiadás tudtommal még sehol sem volt ismertetve.” RÁTH: „Nyomatott szertartáskönyveink...” 170. És, mint a jegyzetben írja, erre a tényre Csontos János hívta fel figyelmét. Nem tudni tehát, mire gondolhatott két évvel korábbi cikkében.

egyik, Varjú Elemér magántulajdona a másik), ma csak a keszthelyi grófi könyvtáré van meg az OSzK-ban, a másik két példány lappang. Az RMK ugyan tudni vél egy mikrofilmmásolatról, mely az MTA Könyvtárában volna, ez azonban téves információ.¹

A címlapon a főcím fölött kettős vonalú keretbe foglalt, téglalap alakú fametszetes dúc, benne felül Szent Adalbert, az esztergomi főegyházmegye védőszentje püspöki ornátusban, mitrával, bal kezében pásztorbot, jobbra áldásra emelve, testét jobbról lándzsa döfi át. A fejét övező glóriában *Sanctus Adalbertus* körfelirat. Alatta az osztott mezőben Pap János kettős vonalú körbe foglalt kiadói jelvénye (az I és P betűket összekötő középső száron latin kereszt áll), két oldalról a *Iohannis Pæp, librarii Budensis* vörössel nyomott szöveg öleli.²

Nyomdásznak ugyan Lucantonius de Giunta van feltüntetve, Borsa szerint azonban valójában ugyanarról a Ioannes Emericusról van szó, mint a korábbi két kiadás esetén, csakhogy időközben Giunta kiadói „mamutcége” fokozatosan felkarolta, felvásárolta és magába olvasztotta Emericusékat, s egy idő után már csak az utóbbi cégnevet tüntették fel a kolofonokban.

Borsa előszámlálja a kiadások egyre gyarapodó „olvasóbarát” fejlesztéseit (többek közt a levélszámozást, előbb római, majd arab számokkal, a tartalomjegyzéket, annak bővülését kiadásról kiadásra — lásd az ezeket összegző táblázatot alább).

(7) = V₄ = **Velence**, [Petrus Liechtenstein 1523 körül (?)]

Obsequiale seu baptismale secundum chorum almæ ecclesie Strigoniensis

A⁸–G⁸ H¹⁰ = [66] lev. – 8⁸ (18×13 cm), 26 sor vörös–fekete gót betűs nyomás

Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtára,

SS. 003/b.³ vaknyomásos hazai reneszánsz bőrkötés⁴

RMK III. 966 = 5125 = (Pótlások 5.) 58 | BH II. 2594⁵

Az RMK III. 966 ezt a kiadást év nélkül közli a XVI. századi művek között, velencei nyomtatványként. Egyetlen ismert példányát Sárospatakon őrzik, hiányos (az OSzK-nak van róla mikrofilmmásolata).⁶

Ráth nem tartotta számon külön kiadásként. Ballagi⁷ a címlapon lévő metszetet Kaym jelvényeként azonosította,¹ és a kiadást 1512 és 1513 közé helyezte. Borsa ugyan-

¹ Tóth Gábornak, az MTA KIK Kézirattára és Régi Könyvek Gyűjteménye osztályvezető-helyettesének szíves közlése. Az RMK III. pótlásainak 5. füzetében a 26. sz. adatai hibásak, az ott közölt jelzeten (Budapest Acad. III. 59) az MTA Könyvtárában Temesvári Pelbárt egy munkája található. Az O-ból az MTA Könyvtárának az 1496-os kiadás példányán és az 1525-ös kiadás kéziratos esztergomi másolatáról készült mikrofilmen kívül nincs több példánya.

² A jelvényt Végh 11-es szám alatt ismerteti a kiadó jelvényei közt. Lásd a 8. ábrát az illusztrációk közt Pæp e jelvényének egy igen hasonló változatával.

³ Az új jelzet Éger Gábor sárospataki könyvtáros szíves közlése, az RMK még csak a régebbi jelzetről (SS 162/b cs.) tud. RADÓ Polikárp: „Nyomtatott liturgikus könyveink kéziratos bejegyzései”, in *Pannoni halmi Évkönyv* (1942/1943) 428. 136-os számú tétel.

⁴ KOROKNAY Éva: *Magyar reneszánsz könyvkötések*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1973. (Művészet-történeti Füzetek 6.) 296-os számú tétel. A kötés reprodukciójával: 54. tábla.

⁵ Hibás, kérdőjellel jelzett 1525-ös évszámmal.

⁶ Jelzete: FM2/686.

⁷ BALLAGI: *Buda és Pest...* 146. sz.

csak a metszetből kiindulva határolja be pontosabban a dátumot, bravúrosan, éspedig annak alapján, hogy a sárospataki példányban Kaym jelvénye hiányos, az alsó részét eltávolították a névvel együtt, és erre nyilván csak Kaym halála után kerülhetett sor, márpedig örökösei még 1520-ban bizonyíthatóan a teljes jelvényt használták. Borsának a megoldást az O 8. kiadása szolgáltatja. Ebben a Michael Prischwitz budai könyvkereskedő megrendelésére Petrus Liechtenstein nyomdájában készült kiadásban ugyanis megtalálható ugyanez a metszet, csak még csonkább állapotban: a keretvonalak maradványaitól is megfosztva, egyébként viszont a két kiadás ugyanolyan betűt használ, miként az összes többi XVI. századi velencei kiadás is. A kiadói jelvény átvétele és „újrahasznosítása” mögött Borsa üzleti jogfolytonosságot feltételez Kaym és Prischwitz között (hasonló eset nem példátlan a korban).² Prischwitz eddig ismert legkorábbi kiadványa 1523-as, ennek alapján helyezi ez év köré Borsa a megjelenés dátumát, *circa* jelzéssel.

A példány kézírásos bejegyzés szerint az 1788-ban felszámolt leleszi premontrei rendházból került Szombathi János közbejöttével végül a sárospataki kollégiumba. Egybe van kötve az esztergomi ordinárius egy 1520-as, a Kaym-örökösök által kiadott példányával, ahogyan az 1508-as kiadás fennmaradt példánya is egy korban közel álló ordináriuskiadás egy példányával — nyilván maguk a kiadók kötötték egybe ezeket, s egyebek közt ez is tanúsítja a kereskedők közt fentebb említett jogfolytonosságot.

A címlapon a főcím fölött a fentebb említett fametszetes dúc: a trónon ülő Mária ölében a nyújtózkodó kiseded, a trón körül szentek, a háttérben virágos kárpit, Mária lábai előtt is virágok. A kolofon hiányzik, bár bizonyára létezett.

(8) = V₅ = Velence, Petrus Liechtenstein 1525

Obsequiale seu baptismale secundum chorum almæ ecclesiæ Strigoniensis || Anno salutis 1525 Venetiis excussum in adibus Petri Liechtenstein mandato Michaelis Prischwicz, librarii Budensis

66 számozott levél – 8° (18×13 cm), 26 sor vörös–fekete gót betűs nyomás

új kötésben Budapest, Egyetemi Könyvtár, KRNY RMK. III. 80.

RMK III. 265 = (Pótlások 5.) 61 | BH I. 555

Borsa egyetlen fennmaradt példányként ismerteti az ELTE Egyetemi Könyvtárában található kötetet (mely oda az 1787-ben feloszlatott lorettomi [Burgenland] szervita kolostorból került, s a jelek szerint kezdettől fogva Magyarországon használták), más nyomtatott példányról azóta sincsen tudomásunk. Az esztergomi Érseki Simor Könyvtárban azonban előkerült³ egy, címlapja szerint Simor érsek utasítására és költségén

¹ Végül a 16-os számú jelvény variánsaként ismerteti. A dúc „eredetijét” (melyről még nem hiányzik Kaym neve és jelvénye) közli reprodukcióban: *Magyar Grafika* V/1–2 (1924. január) 33. Lásd egyébként lejjebb, az illusztrációk közt (9. ábra).

² Borsá Gedeon: „Adalékok a középkori budai könyvkereskedők történetéhez”, *Magyar Könyvszemle* LXXI (1905) 296–298. Lásd egyébként a témához, bár korszakunknál későbbi példákkal foglalkozik: SIMON Melinda: „A kiadói jelvények mint a jogfolytonosság jelzésének eszközei”, in PUSZTAI Bertalan (szerk.): *Médiúmok, történetek, használatok. Ünnepi tanulmánykötet a 60 éves Szajbély Mihály tiszteletére*. Szegedi Tudományegyetem Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Szeged 2012. 454–470.

³ Pontosabban újra előkerült, mert egyrészt szerepel a Simor-hagyaték nyomtatott katalógusában: *Catalogus bibliothecæ Ioannis cardinalis Simor principis primatis regni Hungariæ, archi-episcopi Strigoniensis*. Buzárovits, Esztergom 1887; másrészt említi a katalógus ismertetője (bár hibás, 1526-os évszámmal): *Magyar Könyvszemle* XV (1890) 366.

1869-ben készült, kalligrafikus kézírásos másolat,¹ amely forrásaként a címlapján és a szóról szóra lemásolt kolofonban is egyértelműen az 1525-ös velencei kiadást azonosítja, bár korábban az 1523-as, előző kiadással hozták összefüggésbe, tévesen (az esztergomi kéziratok példányról van mikrofilmmásolata² az MTA Könyvtárának is). Egyelőre nem ismert, hogy a kézíratos másolat milyen példányról készült. A kiadásról először Knausz Nándor esztergomi kanonok, jeles történész számol be a *Magyar Sion* 1867-es évfolyamában.³

Michael Prischwitz 1526 előtt az utolsó ismert budai kiadó.⁴ Összesen három kiadványának maradtak fenn példányai, egy esztergomi pszaltériumnak, egy breviáriumnak és az O-nak, ez a legkésőbbi. Csakis Petrus Liechtensteinnél dolgoztatott, Velencében. Bár egyébként halad a korrallal, címlapja még a régebbi, kevés szavú hagyományt követi. Prischwitzcel a hőkorszak budai kiadóinak félszázados története véget ér.

Az 1525-ös a megelőző kiadáshoz nagyon közel áll, mint mondtuk, tipográfiai kivitelezésben is — de ebben a tekintetben a korábbi velencei kiadások is nagyon hasonlítanak egymásra. Ráth egyenesen azt feltételezte, hogy Liechtenstein a korábbi kiadások betűi után metszette a magáéit. Borsa szerint sokkal inkább arról van szó, hogy a matricákat ebben az időben Velencében már a nyomtatástól leválva, nagyüzeminek mondható rendszerben gyártják, ráadásul egyes műhelyek betűkészletei és a matricák vándorolnak is, Giunta és Liechtenstein is közeli kapcsolatban állnak egymással, fametszeteiket kölcsönösen használatba veszik.

A címlapon az előző kiadásnál tárgyalt fametszet⁵ (trónoló Mária a kiseddel, körülötte a szentek udvara), keret nélkül.

(9) = W₂ = Bécs, [Raphael Hoffhalter?]⁶ 1560

*Ordo et ritus sanctae metropolitanae ecclesiae Strigoniensis, quibus parochi et alii animarum pastores in ecclesiis suis uti debent*⁷ || *Incipit obsequiale seu baptismale secundum chorum almae ecclesiae Strigoniensis* (ed. Nicolaus Olahus)

a⁴-c⁴, A⁴-T⁴V³⁺¹ = [12] 76 [3] levél,¹ fametszet, rézkarc – 4° (21×15 cm), 26 sor

¹ *Obsequiale seu baptismale secundum chorum almae ecclesiae Strigoniensis, impressum Venetiis MDXXV, descriptum iussu et impensis celsissimi ac reverendissimi domini, domini principis primatis Ioannis Simor, anno Domini MDCCCLXIX* (Érseki Simor Könyvtár, Esztergom 2-71-4/16020). Simor érsek a könyvtárát 1867-ben alapította, s nagyszabású, tervezett beszerzésbe kezdett. Ezek szerint két évvel később valamirel fontosnak látta, hogy éppen az 1525-ös, jelenlegi ismereteink szerint az Oláh-félet megelőzően utolsóként nyomtatott O-kiadásból legyen egy pontos másolata a könyvtárnak. A Simor Könyvtár kézírásos példányáról mikrofilmmásolat készült az MTA Könyvtárának (A 7278/IV).

² A 7278/IV.

³ KNAUZ Nándor: „A magyar egyház régi szokásai II. Régi szerkönyveink”, *Magyar Sion* V (1867) 15.

⁴ Szabó Károly eredetileg Brischwicznek olvasta ki az 1525-ös kiadás címlapjáról a kiadó nevét, így szerepelt az adatai között.

⁵ Lásd a 9. ábrát az illusztrációk közt.

⁶ János Zsigmond későbbi udvari nyomdász, a Bécsből protestáns hite miatt távozni kényszerült Raphael Hoffhalter közreműködése mellett érvel meggyőzően BÁNFI Szilvia: „A bécsi Singriener-nyomda (1510–1562) könyvdíszjeinek utóélete a magyarországi nyomtató műhelyekben”, *Magyar Könyvszemle* CXXVI (2010) 24–55.

⁷ A főcím fogalmazása jellemző, a Tridentinum utáni rituálék címfrázisait követi. A középkori hagyománytól megörökölt incipitet a maga helyén érintetlenül hagyták.

fekete–vörös nyomás, reneszánsz antikva, fraktúr fejezetcímekkel

Budapest, OSzK, RMK III. 474/1. + 474/2.

Budapest, MTA Könyvtár és Információs Központ, KEZ – RM III 960/koll. 2.

Gyöngyös, Magyar Ferences Könyvtár Gyöngyösi Műemlékkönyvtára

Győr, Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár, R. 219.

Kismarton, Esterházy-könyvtár, 14318 A/12.

München, Bayerische Staatsbibliothek, ESLg/4 Liturg. 489.

Prága, Národní knihovna České republiky 30 H 000011/adl.2

Rieti, Biblioteca Comunale Paroniana, RMSB5.

Bécs, Österreichische Nationalbibliothek, 20.Dd.150 + 21.X.55.

USTC 681705 | VD 16 A-710² | BMC Ger³ 514 | RMK III. 474 | BNH Car⁴ O 108.

Az Oláh érsek-féle 1560-as *Ordo et ritus*-t mindeddig nem volt szokás az O kiadástörténetével egyben kezelni, Borsa meg sem említi (áttekintését 1526-tal zárja). Ráth ugyan együtt tárgyalja a megelőző O-kiadásokkal, de ő a Telegdi-féle *Agendarius*-t is ide sorolja (legfőjebb megjegyzi, hogy át van dolgozva és népnyelvű prédikációkkal bővítve, a jelentős karcsúsításokról viszont szót sem ejt). Ez azonban csak akkor volna védhető eljárás, ha egy elvonatkoztatott „esztergomi rituále” történetéről szólnánk, ez esetben viszont a kora Árpád-kori előzményektől a *Rituale Strigoniense* 1909-es, utolsó kiadásáig,⁵ sőt, az 1962-es *Collectio rituum*-ig⁶ illenék egyben tárgyalni mindent, egyébként szövegtörténetileg tarthatatlan az álláspont. Pedig az elődök közül a zseniális Dankó József már 1888-ban megállapítja,⁷ hogy valójában egy O-kiadással van dolgunk: „Azon körülmény pedig, hogy ezen rituále elé a naptár van bocsátva, nem változtat a dolgon semmit, ennek okáért ... obsequialénak helyesen mondatik.”

¹ Az utolsó, „V” jelű füzetnek csak három levelére nyomtattak, a negyedik üres. Lásd a könyvészeti részletek dolgában is Bánfi Szilvia fentebb idézett, kitűnő cikkét.

² VD 16 = *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts*. A DFG (Deutsche Forschungsgemeinschaft) projektje a XVI. századi német nemzeti bibliográfia retrospektív összeállítását tűzte ki célul. 1969-ben indult, 1999-ig bezárólag jelentek meg a kötetek a Deutsche Forschungsgemeinschaft biztosította keretek között. Digitális változata a Bayerische Staatsbibliothek gondozásában működik: Vd16.de.

³ BMC Ger = *Short-title catalogue of books printed in the German-speaking countries and German books printed in other countries from 1455 to 1600 now in the British Museum*. British Library, London 1962.

⁴ BNH Cat = *Catalogus librorum sedecimo saeculo impressorum, qui in Bibliotheca Nationali Hungariae Széchényiana asservantur. Editiones non Hungarice et extra Hungariam impressae* I–II. Comp. Elisabetha SOLTÉSZ — Catharina VELENCZEI — Agnes W. SALGÓ. OSzK, Budapest 1990.

⁵ *Rituale Strigoniense*-nek nevezzük a Pázmány Péter által 1625-ben kibocsátott, a tridenti zsinat után kiadott *Rituale Romanum* (1614) és az esztergomi hagyomány figyelembevételével szerkesztett esztergomi rituálét és annak minden további kiadását a Vaszary Kolos főpapsága idejére eső 1909-es, kis méretű utolsó kiadásig.

⁶ A *Collectio rituum ad instar Appendicis Ritualis Romani ad usum dioecesium et parociarum linguae Hungaricae* (Szent István Társulat, Budapest 1961) már a liturgikus reform jegyében készült, számos népnyelvű allokúcióval és bizonyos mértékű liturgiamagyarázattal ellátva, kétnyelvű (latin–magyar) rítusokkal, de egyébként az esztergomi tradíció figyelembevételével.

⁷ DANKÓ József: „Magyar egyházi bibliografiai érdekességek (Az ordinariusok)”, *Magyar Könyvszemle* XIII (1888) 105–139. RÁTH György ugyan maga is így fogalmaz 1895-ös cikkében: „Az esztergomi rituálé, mely *Obsequiale* elnevezés alatt ..., 1560-ban pedig Oláh Miklós által *Ordo et ritus* ... címmel változtatlanul újból kinyomatott” — de ez a megállapítása mindmáig nem ment át a köztudatba.

Alkalmasint mindenki mást elbűvölt a humanista küllem és a csinos kalendárium, valamint az egyéb „extrák”, a szöveg rendszeres összevetését pedig nem végezték el. A magunk részéről azonban az *Ordo et ritus* és az első O-kiadás betű szerinti összevetése után ki merjük jelteni, hogy az Oláh-féle rituále (dacára a főcím megváltoztatásának) valójában az O kiadástörténetéhez tartozik, ha lehántjuk a kiadás elébe szerkesztett metszetet, előszót, kalendáriumot, húsvétszámítási segédleteket, valamint a kolendumokról (munkaszünettel megtisztelt ünnepek) mögé illesztett jegyzéket — természetesen eszünkben sincs ezzel kisebbiteni e valóban látványos fejlesztések érdemeit (és még az Oláh érsek markáns portréjához intézett tisztelgő versek költői értékeiről szó sem esett). A középben megmaradt anyag egyértelműen az O következő, illetve utolsó kiadásának tekinthető (amely egyébként a középkorból megörökölt, az O-t azonosító *Incipit obsequiale seu baptismale secundum chorum almæ ecclesiæ Strigoniensis* címet is tisztességesen hozza a tulajdonképpeni rituáleanyag kezdeténél).

Oláh Miklós érsek (1493–1568) —megérdemli, hogy itt hosszabban legyen szó róla,¹ mint elődeiről, tekintettel a tudatos liturgikus programra, mely az ő nevében jegyzett kiadásokat létrehozta— igazi reneszánsz prelátus („költő és hadvezér...”) volt a humanizmus korában. Anyai ágról a Hunyadiak rokona, apai ágról a havaselvi vajdáé, apja szászvárosi királybíró. II. Ulászló udvarában kap kitűnő nevelést, Habsburg Mária mellett titkárkodik (és kormányoz) Németalföldön, aztán hazatérve előbb a pécsi püspök mellett működik, majd zágrábi, egri püspök, végül 1553-tól esztergomi érsek (a tridenti zsinat második ülészakával, lezárultával és a kibontakozó katolikus restaurációval párhuzamosan). Ezenközben kiterjedt levelezést folytat fél Európa humanista értelmiségével (Erasmussal például), és ráérő idejében megírja *Hungaria* és *Athila* című népszerű értekezéseit a magyar történelemről, melyeket előbb kéziratban, majd máig újabb és újabb kiadásokban olvashatunk.²

Érsekként páratlanul energikusnak bizonyul, fáradhatatlanul szervezi a kétfrontos harcot a török ellen és a reformáció feltartóztatására, küzd a rábizott egyházmegyék

¹ A frissebb Oláh-irodalomból általános tájékozódásra ajánljuk a következőket: R. VÁRKONYI Ágnes: „Oláh VI. Miklós”, in BEKE: *Esztergomi érsekek*. 256–261. (életrajzi áttekintés). TONK Sándor: „Oláh Miklós emlékezete”, in DÁVID Gyula (főszerk.): *Romániai magyar irodalmi lexikon* IV. Kriterion—Erdélyi Múzeum-Egyesület, Bukarest—Kolozsvár 2002. 253–255. FAZEKAS István: „Oláh Miklós reformtörekvései az esztergomi egyházmegyében 1553–1568 között”, *Történelmi Szemle* XLV (2003) 139–154. (érseki működése). A születése félezres évfordulójára rendezett megemlékezés anyaga: *Program és mítosz között. 500 éve született Oláh Miklós (Az 1993. január 9–10-i kolozsvári megemlékezés anyagából)*. Szerk. MÓZES Huba. Szent István Társulat, Budapest 1994. Kultúrtörténeti, művelődéstörténeti jelentőségéről: HUSZTI Vilmos: „Oláh Miklós pályafutása, levelezése és leveleskönyvének humanista vonásai”, in *A magyar művelődés és a kereszténység: a IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai (Róma, Nápoly, 1996. szeptember 9–14)*. Szerk. JANKOVICS József (et al.). Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, Budapest — Szeged 1998. 622–630. Irodalmár munkásságáról: CRISTINA NEAGU: *Servant of the Renaissance. The Poetry and Prose of Nicolaus Olahus*. Peter Lang, Bern — Berlin 2003. Kimondottan könyvkiadói ténykedésével és a katolikus megújulásban betöltött szerepével foglalkozik: SZOLIVA Gábor: „... Viennæ excudi fecimus» —Oláh Miklós esztergomi érsek könyvkiadásai és a katolikus megújulás”, *Sapientiana* IX (2015) 14–37.

² Magyarul legújabbban: *Hungária*. Ford. és a jegyzeteket írta NÉMETH Béla és KULCSÁR Péter. Osiris, Budapest 2000. A latin kritikai kiadást lásd a BSMRÆ sorozatban: NICOLAUS OLAHUS: *Hungaria – Athila (1536, 1537)*. Ed. Colomannus EPERJESSY — Ladislaus JUHÁSZ. Budapest 1938. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Ævorum, Sæculum XVI)

újjászervezéséért, s eközben hatalmas összegeket szán az iskolarendszer fejlesztésére, Nagyszombatban (fő)iskolát szervez, majd szemináriumot (még mielőtt ezt a tridenti zsinat nyomán kötelezővé tették volna). A következő tudósnevezdek legjelesebbjeinek, Zsámboki Jánosnak, Istvánffy Miklósnak, Forgách Ferencnek finanszírozza külföldi tanulmányait, és felneveli legjobb tanítványát, az esztergomi rituále története következő mérföldkövének tekinthető *Agendarius* atyját, Telegdi Miklóst. Ezen ténykedésének szélesebb keretei közé illeszkedik az a gondosság, amellyel a vezetésére bízott papság kezébe korszerűen kiállított, tartalmukban hitelesen megállapított, a sajátos esztergomi hagyományt folytató liturgikus szerkönyveket kívánt adni a liturgia megfelelő végzésének biztosítására (főpapi udvarában is elől járt a jó példával), s ezzel azok gyakorlatilag utolsó újkori kiadását hozza létre.¹

Oláh érsek tehát, amint az *Ordo et ritus* elé bocsátott előszavából világos, a zivataros időkben a régi jó szertartási hagyományokat kívánja újra közrebocsátani (a korábbi kiadások példányai valószínűleg már nem voltak hozzáférhetőek, a legutóbbi óta is eltelt 35 év, a könyvek elhasználódtak, elkallódtak), átfésült-gondozott, a korabeli ízlés szerint tipografizált formában, segédletekkel (az esztergomi breviárium két évvel korábbi kiadásából átvett kalendáriummal, naptárszámítási táblázatokkal és útmutatókkal, valamint a munkaszünetes ünnepek rendjével, a plébániai ünnep hirdetés módjával stb.) kiegészítve:²

Mi, Oláh Miklós, Isten és az Apostoli Szentszék kegyelméből az esztergomi metropólia egyházának érseke, ugyanezen Esztergom vármegyének örökös főispánja, Hont vármegye főispánja, Magyarország prímása, született követ, a szentséges fejedelemnek, a mi urunknak, I. Ferdinándnak, a rómaiak választott császáranak, Németország, Magyarország és Csehország stb. királyának, Ausztria főhercegének, Burgundia stb. hercegének magyarországi főtitkára, főkancellárja és főtanácsosa stb. minden egyes plébánosnak és mindazon egyházi férfiaknak, akikre a lelkek gondja bízott, akárhol legyenek is esztergomi egyházunk joghatóságának közvetve vagy közvetlenül alávetve, szeretett testvéreinknek a Krisztusban atyai üdvöletünket és áldásunkat!

A szinte határtalan számú tévelygés közt, melyeket a velünk kortárs eretnekek az Úr Isten Egyházába behurcoltak, mindenféle gonosz mesterkedéssel azt is elérték, hogy Anyaszentegyházunk dicséretes és régtől szokott egyetemes rítusait, valamint a szent egyházatyák rendelkezéseit néhol csupán kiforgatták, másutt majdnem teljesen felszámolták. Ennek a bajnak gyógyítását kívánjuk, és neki hadakozva ellene mennénk; ez okból sok üdvös intézkedést hoztunk már ezelőtt is, hogy törekvésüket elgáncsoljuk, és —amint véljük— a Krisztus segedelmével támogatva nem is jártunk minden eredmény nélkül. Most pedig ezt a könyvecskét, melyet a tévelygők romlott okoskodása és tanai sok helyütt már eltöröltek, és amely azt a rendet tartalmazza, amely szerint a plébánosok és más papok az Isten Egyházának épülésére az egyházi szentségek kiszolgáltatásakor és egyéb rítusok végzésekor az egyházatyák és elődeink hagyománya alapján eljárni és szolgálni szoktak, újra kinyomtatni rendeltük. Ezekért meghagyjuk nektek mindnyájatoknak együtt és külön-külön is, akik jelen sorainkat látni fogjátok, hogy ti ezt a könyvet, amelyet elődeink idejében nemcsak ebben a mi egyházmegyénkben, de másutt is mindenfelé megtartottak, de közöttek már a tévelygők kárhozatos tanainak hatására olyannyira kiveszett a szokásból, hogy legtöbbször a nevét is alig hallotta, mint igen üdvös és helyes regulát vegyétek magatokra, és vele az istenszolgálatban éljetez, és semmi mást el ne fogadjatok, hanem mindent ennek tanítása és előírása szerint végezzetek: s ha azelőtt valami mást használtat-

¹ Ő adatta ki újra —több évtizedes szünet után— a breviáriumot is (1558), mely tartalmában hűségesen követi az esztergomi hagyományt, külalakjában humanista. (Az *Ordo et ritus* kalendáriuma, számítás segédletei (és a képes illusztrációk) egy az egyben e breviáriumkiadásból vannak átvéve.)

² Az érseki dekrétum latin szövegét lásd a szövegkiadást közlő részben, annak 6. oldalán.

tok, annak alkalmazását mostantól elhagyjátok, és ezt minden erővel megtartsátok, mégpedig a magától beálló kiközösítés terhe alatt. Éljetek boldogul az Úrban!

Kelt Nagyszombatban, 1560. szeptember 1-jén.

A dekrétum nyílt szavai nem igényelnek különösebb kommentárt, legfeljebb arra érdemes felhívni a figyelmet, hogy az új norma kibocsátása mellett minden korábbi használatától elég kemény büntetés (kiközösítés) terhe alatt tiltja el a joghatósága alá tartozó papságot (ez a formula később is visszaköszön a szerkönyvi kiadások elé bocsátott dekrétumokból az esztergomi hagyományban), és arra, hogy a retorikus túlzás leszámításával is megdöbbenő képet fest az állapotokról, ha az ordinárius szerint a papság *többsége* még csak nem is hallott a magyar hagyomány ősi rituáléjáról. Arról is tanúskodik ez a rendelkezés *expressis verbis*, hogy az esztergomi kiadványok a közvetlen egyháztartomány határain túl is általános használatban voltak.

A címlapon a főcím alatt fametszetes ábrázolás:³ a félkörben térdelő tanítványokra és Máriára tűzkörrel övezett galamb képében leszáll a Szentlélek, tüzes nyelvként tör elő a láng belőlük (a lángok vörössel felülnyomva, Mária öltözéke is vörös, középen vörös háromszög). A metszetet Soltész Zoltánné jóvoltából már ismertük egy 1559-ben nyomtatott, az 1560-as esztendőre szóló falinaptár-töredékről,¹ ő éppen azon az alapon vélte úgy, hogy a falinaptár előállítója is a jezsuita kollégium nyomdája lehet, hogy a metszet az *Ordo et ritus* címlapján is szerepel. Bánfi Szilvia² meggyőző érvei alapján azonban úgy tűnik, a jezsuita nyomda mint 1559-ben éppen csak elindult, zsenge vállalkozás nem lehet a gazdagon díszített falinaptár létrehozója: egyszerűen más volt az üzletpolitikájuk, pontosabban nem az üzlet volt a politikájuk (a falinaptár afféle bestsellernek számított), de erről alább bővebben szólunk.

A következő lapon rézkarc Oláh Miklós mellképével (az ábrázolás minden jel szerint hiteles és hűséges portré):³ az érsek korális öltözéket visel, fején papi fejedő. Kezében nyitott imakönyvet tart, jobbával rózsafüzért, bal kezében kesztyűt fog. A háttérben táj, balra a hegyen vár, alatta város.⁴ A főpap feje fölött konzolon nyugvó félköríves keret, rajta felirat: *Tu es spes, refugium et protector meus, Domine, Deus*. A mellkép alatt osztott mezőben két ágaskodó, koronás oroszlán tartja kétfelől a mitrás Oláh-címert (osztott

¹ Elisabeth SOLTÉSZ: „Ein unbekannter Wandkalender der Wiener Jesuitendruckerei mit Decalogus-, Credo- und Pater-Noster-Illustrationen”, *Gutenberg Jahrbuch* LI (1976) 264–269. A töredéken nem szerepel kinyomtatójának neve, a megrendelő Paulus Fabricius.

² V. ECSEDY Judit: *A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei, 1473–1600*. Balassi — OSzK, Budapest 2004. 542 — I/64 sz. illusztráció. (Hungaria Typografica 1.) Lásd egyébként a címlapot, az érseki dekrétum első oldalát, a kalendárium februári lapját és a tulajdonképpeni rituáleanyag kezdetét a János prológussal az illusztrációk közt (10–13. ábra).

³ A főpap hiteles portréját Hans Sebald Lautensack német rézmetsző készítette el, s 1558-ban látott először napvilágot, többek közt az említett breviáriumban is (nem minden példányába tették be). Ez a rézmetszet alighanem elkopott, ezért későbbi kiadványok számára Donat Hübschmann-nal újra elkészítették a Lautensack-féle rézkarc alapján, ezúttal fametszetes dúcra. Lásd Rózsa György: „Oláh Miklós legrégibb arcképe (Járt-e Hans Sebald Lautensack Magyarországon?)”, *Magyar Könyvszemle* LXXVI (1960) 433–438. A rézmetszetet az OSzK Régi Nyomtatványok Tára jóvoltából közölhetjük újra digitalizálva, jó minőségben a kiadás megfelelő helyén, az epigrammák után, melyek ihletőjéül szolgál.

⁴ Többen szerették volna Esztergommal azonosítani az érsek háta mögötti tájképet, Esztergom kortárs képére azonban még csak nem is hasonlít, és a Duna is hiányzik. Ha valódi várra és városra kíván is utalni az ábrázolás, egyelőre nem sikerült meggyőzően azonosítani, melyikre.

virágos mezőben pólya unikornissal). A mellvéden, amelyre az érsek támaszkodik, HSL monogram jelzi az eredeti rézkarc alkotóját, Hans Sebald Lautensackot. A metszet felirata körben és alul: *Effigies reverendissimi domini Nicolai Olahi archiepiscopi et comitis perpetui Strigoniensis, primatis, legati nati ac summi secretarii et cancellarii regni in Hungaria etc., anno atatis suae LXV.* Az ábrázolás tehát 1558-ban, Oláh érsek 65 éves korában készült, s az esztergomi breviárium már említett 1558-as kiadásából¹ is ismert. A címer fölötti felirat: *Insignia eiusdem domini Strigoniensis.* Az ábrázolással szemközti oldalon négy epigramma foglalja a képpel: az elsőt a főpap maga szerezte, és a rézkarc alkotóját dicséri, a második szerzője az érsek unokaöccse, Bona György, a harmadiké a szintén rokon Liszi Sebestyén udvari kancelláriai jegyző, az utolsót pedig Istvánffy Miklós neves humanista történétíró, Oláh titkára és tanítványa alkotta.

Kolofont nem csatoltak a kiadáshoz, a kiadással kapcsolatos belső információink a könyvből a címlapról és a keltezéssel ellátott érseki dekrétumból származnak.

A nyomda a címlap tanúsága szerint a bécsi jezsuita kollégium nyomdája. Ez az intézmény alig valamivel a **W**₂ kiadása előtt létesült, 1559-ben, a kibontakozó katolikus reformáció programjával, missziós céllal, a hosszúra nyúló tridenti zsinat nevével fémjelzett megújulás szellemében, hogy kulturális fellegvár és főhadiszállás legyen. Királyi támogatással megtézetett költségvetéséből hatéves működése alatt (1559–1565) leginkább teológiai és filozófiai műveket adtak ki, és amint példánk mutatja, liturgikus anyagokat is (de ugyancsak itt jelentette meg például az 1494-es nyitrai zsinat számos liturgikus-egyházjogi döntést tartalmazó statútumait Bornemissza Pál nyitrai püspök, szintén 1560-ban),² a spanyol származású Iohannes Victoria rektor irányítása alatt. A nyomdában készült kiadványok többségükben egyszerű tipográfájú, visszafogott, gyakorlatias küllemű könyvek, melyekben a tartalom a fontos, legfeljebb egy-egy iniciálé mintája üdítheti fel a monoton szövegszöveget. Éppen az Oláh-féle rituále ismereteink szerint az egyetlen olyan kivétel, amely a drágább kétszínnyomásban³ készült, és olyan különleges megoldásokat alkalmaz, mint a középkorias, fraktúr típusból szedett fejezetcímek — ez talán nem független attól a tényről, hogy a kiadás tetemes költségeit a primás magára vállalta.

A magyarországi ősnyomdászat Hess budai nyomdájának megszűnése és egy második ősnyomda (az ún. „Confessionale-nyomda”) rövid működése után egészen 1525-ig nem lelt hazai folytatóra.⁴ Az első újkori nyomdák megtelepedése után is még jó da-

¹ *Breviarium Strigoniense 1558: Breviarium secundum usum almæ et metropolitane ecclesiæ Strigoniensis.* Raphael Hoffhalter, Bécs 1558.

² BORSA Gedeon: „Hazai egyházmegyék Mohács előtt nyomtatott zsinati határozatai”, *Magyar Könyvszemle* CII (1986) 67–74.

³ Magyarországi használatra készült nyomtatott szerkönyvek közt nincs olyan, amelyet nem rubrikáltak, azaz a hagyományosan a fekete szertartási szöveg közé vörössel frott ceremoniális utasításokat, információkat mindig vörössel szedték a nyomtatványokban is. Másutt előfordul egyszínnyomású szerkönyv.

⁴ A korszak hazai vonatkozású nyomdászat-történetéhez, az *Ordo et ritus* kiadása tágabb környezetének feltérképezéséhez a következő szakforrásokat használtuk: FÜLÖP Géza: *A könyvkultúra a könyvnyomtatás kézműipari időszakában (Gutenbergtől a francia forradalomig)*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1998 — különös tekintettel „Külföldi nyomdák a magyar könyvszükséglet kielégítésében” című fejezetére (digitális változatban elérhető a MEK oldalán); PERSOVITS József: „Nyomtatott betű és helyesírás a magyar könyvnyomtatás kezdetén”, *Pannon Tükör* VII (2002) 49–51 — később többször újraközölve. TEVAN

rabig rászorult a piac a behozatalra és arra, hogy külföldi nyomdákkal dolgoztassanak a kiadók. Magyarországi megbízók elsősorban Krakóban és Bécsben találtak nyomdászra. A szorosabb ausztriai kapcsolatoknak köszönhetően a XVI. század második felében a királyi Magyarország területén alapított nyomdák egész sokasága szerezte be készleteit részben vagy egészben bécsi forrásból, köztük protestáns nyomdák is.¹ Bécsben olyan fontos dokumentumok láttak napvilágot, mint Werbőczy István *Tripartitum*-a és számos magyar nyelvű munka.

A XVI. század első felének egyik legfontosabb bécsi műhelye a Singriener-féle nyomda (1510–1562), előbb az apa, majd fiai vezetése alatt. A nyomda egyik bestsellere volt az évente megújított falinaptár: egy majd méternyi hosszú és ~30 cm széles kalendárium, rajta a tizenkét hónap napjaival, és minden hónaphoz fametszetes illusztrációkkal (többnyire az illető vasárnapok evangéliumi szakaszai alapján). Bár a fentebb említett 1560-as naptártöredék, melyen történetesen megtalálható a **W**₂ címlapjáról is ismert, fentebb leírt pünködsi illusztráció,² nem tartalmazza nyomdászának nevét, egyéb, biztosan a Singriener-nyomdához köthető naptárak illusztrációinak és betűinek hasonlósága majdnem kétségtelenné teszi a kapcsolatot. Ezek szerint a Singriener-nyomda készletéből már az 1562-es, végleges felszámolás előtt is kerültek más bécsi tipográfiai tulajdonába egyes darabok. A típusvizsgálat során az is kiderült, hogy az *Ordo et ritus*, akárcsak a mondott falinaptár, ugyancsak a Singriener-nyomda betűivel készült.

Mint hogy a jezsuitáknak nyilván szükségük volt egy tapasztalt nyomdász-mester közreműködésére a műhely beindításához és üzemeltetéséhez, adódnék a következtetés, hogy az ifjabb Johann Singriener nyerték meg maguknak, és nem csak betűkészletet vásároltak tőle, hanem szakértelmét is igénybe vették. Bánfi szerint azonban valószínűbb, hogy az 1561. január 1-jén már a nyomda prefektusaként nyilvántartott Raphael Hoffhalter az a mester, aki az Oláh-féle rituálét is készítette. Hoffhalter mellett szól egyébként az is, hogy ő volt a nyomdája az Oláh-féle 1558-as breviáriumi kiadásnak. De később is működtek együtt, ugyanő készítette az érsek szintén 1560-ban megjelentetett hittani munkáját. Ezenkívül az ő közreműködése mellett szól a **W**₂-nek az osztrák nemzeti könyvtárban őrzött két példánya közül az egyik,³ melynek végén számozatlan füzet található, benne —Bánfi Szilvia megállapításával ellentétben⁴— nem „a szertartáskönyv használatát segítő, ahhoz készített indexek” található Hoffhalter saját készletével utóbb kiszedve, hanem (és ez is kapcsolatukat teszi valószínűvé) a szintén Oláh érsek nevével fémjelzett *Catholica et Christiana religionis præcipua quedam capita de sacramentis, fide & operibus, de Ecclesia, de utraque iustificatione ac aliis* című cikkelygyűjteményből egyrészt az idézett jeles egyházi atyák névsora működésük idejének megjelölésével, másrészt a fejezet szintű tartalomjegyzék. Márpedig ez az 1560-as nagyszombati főegyházmegeyi zsinat számára összeállított, majd annak jóváhagyásával

Andor: *A könyv évezredek útja*. Gondolat, Budapest 1984.³ 179–185 — „Bécs jelentősége hazánk könyvtárművésében” című fejezet.

¹ V. ECSEDY Judit: „Bécs: 17. századi nyomdafelszerelésünk egyik forrása”, *Magyar Könyvszemle* CXXI (2005) 25–41. U : *A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei*.

² BÁNFI: „A bécsi Singriener-nyomda...”, 5. ábra. A Szentlélek alászállása pünkösd vasárnapjának szentleckéje.

³ A példány jelzete: 20.Dd.150. Digitalizált változata megtalálható az ONK honlapján.

⁴ BÁNFI Szilvia: „A bécsi Singriener-nyomda...”, 30.

kibővített és szentesített hitvédelmi és egyházreformáló határozatgyűjtemény¹ bizonyíthatóan Hoffhalter műhelyében készült (először 1560-ban jelent meg, majd később újra).

Az érseki dekrétum, melyet az *Ordo et ritus* elé bocsátottak, szeptember 1-jén kelt Nagyszombatban. A munka tehát valamikor az 1560-as év utolsó néhány hónapjában készülhetett el.

A Singriener-nyomda utóélete is érinti az esztergomi rituále történetét: 1577-ben ugyanis az onnét származó készletekkel együtt vásárolja majd fel Telegdi Miklós püspök az 1567-ben végleg bezárt és tíz éve porosodó jezsuita nyomda felszerelését, és szállíttatja Nagyszombatba, de a betűk, illusztrációk, könyvdíszek, keretdíszek, iniciálék egy része még további változatokban és helyzetekben is előkerül, például kassai és gyulafehérvári utóélete során, egy részük tehát megjárja a jezsuita nyomdát, a Telegdi-féle káptalani nyomdát és végül protestáns nyomdakészletként fejezi be pályafutását a fejedelmi központ nyomdájában.

Ilyen hosszú utóélettel bíró készletdarab az I betűs iniciálé is, a **W**₂ egyetlen további illusztrációja: a tulajdonképpeni rituáleanyag kezdetét, a János-prologust ékesíti² (25. oldal, első számozott levél első oldala), fametszetes (lásd lejjebb, az illusztrációk közt). A képen az I betűt két játszadozó, bújócskázó-fogócskázó, jókedvű puttó figurája öleli körbe.³ Alkalmazza például az esztergomi rituále történetében az O után következő Telegdi-féle *Agendarius* 1583-as első és 1596-os második kiadása is, ugyancsak a tulajdonképpen rituáleanyag kezdeténél (a keresztelés legelején), ezzel mintegy materiálisan is összekapcsolva a két vállalkozást.

A **W**₂ szedése egyhasábos, viszonylag szellős, elegáns, jól olvasható reneszánsz antikva, széles külső és alsó margóval. A fejezeteket és nagyobb szakaszokat vörös fraktúr (gót) betű vezet be, nyilvánvalóan középkorias hatást kívánva kelteni (az így szedett szövegek egyenes idézetek az esztergomi misszale rubrikáiból). Hasonlóképpen vörös fraktúrt alkalmaz az élőfejen, ami kivételes járuléknak számít a kiadások történetében (lásd fentebb a kiadások „olvasóbarát” fejlesztéseit rendszerező táblázatot). Ugyancsak középkorias jelleget kölcsönöz a kiadványnak a tételeket bevezető kétsoros vörös iniciále, a jobbra zárt rubrikák használata, a litániák tördelése, a kódexkorszakból örökölt rövidítések ekkoriban már teljesen anakronisztikus alkalmazása, a rubrumok stb. Világos tehát, hogy amennyire csak egy reneszánsz humanista ízléssel tördelt könyv képes rá, igyekszik

¹ Tartalmának részletes ismertetését lásd legújabban: SZOLIVA Gábor: „»... Viennæ excudi fecimus« — Oláh Miklós esztergomi érsek könyvkiadásai és a katolikus megújulás”, *Sapientiana* IX (2015) 14–37. Közelebbről: 25–34.

² BÁNYI: „A bécsi Singriener-nyomda (1510–1562) könyvdíszjeinek utóélete...”, 31–35. ábra dokumentálja az iniciálé elő- és utóéletét 1541-től 1636-ig, a Gerendi Miklós erdélyi püspöknek ajánlott Reichersdorff György-féle *Moldavia chorographia*-tól a gyulafehérvári *Öreg graduál*-ig. A **W**₂ nyomdásának, Hoffhalternek élete legalább ilyen fordultatos. Bécsből 1566-ban protestáns meggyőződése miatt volt kénytelen távozni, hogy aztán Debrecenből unitárius vonzalmái miatt kényszerüljön megintcsak odébbállni. De még bécsi működése alatt olyanok tanulták ki nála a mesterséget, mint Huszár Gál, a nevezetes magyar reformátor, a heidelbergi káté fordítója.

³ A két gyermek egymáshoz képest elfoglalt helyzete, tartása, mozgásának iránya mindenesetre a „Madonna a gyermek Jézussal és Keresztelő Jánossal” képtípust juttatja az ember eszébe, ezen belül is Raffaello ún. „tengelicés” Madonnáját (Firenze, Uffizi).

egy középkori szerkönyv benyomását kelteni, tartja magát a műfaj hagyományaihoz (például az énekelt tételek kisebb fokozatból való szedésében is).

A W_2 tartalmi bővítményeit a bevezető első alfejezetében (a forrás jelentősége, tartalma, felépítése) felsoroltuk: elejére, a tulajdonképpeni rituáleanyag elé kalendáriumot illesztettek különféle naptárszámítási segédletekkel, mögötte következnek a rituále ordói a középkori rendben, végül a vízkereszti ünnep hirdetés rendje és kapcsolódó részei, illetve a részletes tartalomjegyzék következik, a többi kiadáshoz képest kivételesen a könyv legvégén (az összes többi tartalomjegyzék rögtön a főcím verzóján szerepel).

A kiadás az OSzK-nak két példányban is megvan, az egyikből¹ hiányzik a metszet az érsék képével, a másik viszont különleges helyet foglal el a liturgiátörténet emlékei között, ugyanis Mossóczy Zakariás (1542–1587), előbb váci, majd nyitrai püspök terjedelmes autográf bejegyzéseit tartalmazza,² ráadásul ugyanő a kötethez hozzátoldott mintegy 20 levélnyi terjedelmű függeléket is,³ ami kétségtávolú szintén a püspök keze írásával készült (az O rítusainak, illetve azok egy részének népnyelvű fordításával, valószínűleg saját fordításban). Mossóczy püspök Telegdi Miklósnak, a fentebb említett, 1583-as *Agendarius* szülőatyjának közeli barátja, szerzőtársa (többek közt a *Corpus iuris* kiadását rendezték közösen sajtó alá 1584-ben), és tudomásunk szerint együtt munkálkodtak az *Agendarius* szerkesztésén is. Hogy ennek a húsz levélnyi anyagnak milyen a pontos viszonya az *Agendarius* végül közzétett szövegéhez, a későbbi kutatás feladata tisztázni, mindenesetre közvetlen kapcsolatot valószínűsít a két vállalkozás között.

Az Akadémiai Könyvtár birtokában van egy (hajdan a Római Magyar Intézet Könyvtárának tulajdonában volt) példány,⁴ a Győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár pedig azt a példányt őrzi (pontosabban: őrizte a közelmúltig),⁵ amelyet Oláh Miklós maga hagyományozott a lánzséri birtokán működő kápolnára.⁶ A kismartoni Esterházy-

¹ RMK III. 474/2. péld. Az első kötéstáblán belül kézírás: *Georgius Czapanidis*. A címlapon posszesztorbejegyzések 1607-ből és 1614-ből.

² RMK III. 474/1. péld. Ismereteink szerint az egri Főegyházmegyei Könyvtár gyűjteményéből került az OSzK-ba. Mossóczy püspök először is a címlapra, tinnini címzetes püspökként, közvetlenül a könyvcím alá: *Gratia parit gratiam, episcopus Tinniensis, 1573, propria manu*. Majd öt évvel később a cím fölé, immár váci püspökként: *Zacharias Moschoci, episcopus Vaciensis, 1578. 13. Aprilis*. A kalendárium hónapjai alá disztichonos versikéket jegyzett, a Joachim Camerarius-féle *Victus et cultus ratio, exposita quaternis in singulos menses versibus* alapján (a költői hajlamú főpapnak egyébként saját versei is ismertek). Beljebb megjegyzéseket tett a margón, betűjelekkel mintha a tételek sorrendjét módosítaná, áthúz, kiegészít, javít. A példány utolsó eredeti lapján Todoroszku Gyula (a XIX–XX. század fordulójának neves könyvgyűjtője) és neje, Horváth Aranka pecsétje.

³ A 20 levélnyi kéziratok függelékéről már 1853-ban beszámol TOLDY Ferenc az *Új Magyar Múzeum* 520. oldalán „Egri szünnapok” című cikkében, majd RÁTH György közzé is teszi betűhív átírását: „Egy magyar r. c. rituále a XVI. századból”, *Irodalomtörténeti Közlemények* V (1895) 65–108. A szöveget tudtommal még nem vetették alá módszeres vizsgálatnak, bár már többek érdeklődését felkeltette. 1964-ben, a népnyelvű liturgia szerveződésekör némileg váratlan fordulattal felmerült legújabb kori hasznosításának ötlete is — JUHÁSZ Péter: „A liturgikus reform megalapozása”, *Vigilia* XXIX (1964) 327–340. Közlelebről: 336–337.

⁴ KEZ – RM III 960/koll. 2.

⁵ R. II. 19. (219.) Bejegyzése: *Nicolaus Olabus donavit me capellæ suæ in Lanser*. A példányt az 1990-es évek eleje óta, amikor egy leltározásnál még a helyén volt, sajnos nem találják, holléte és sorsa ismeretlen.

⁶ SZELESTEI N. László: „Oláh Miklós könyvkölcsönzéséről”, *Magyar Könyvszemle* CX (1994) 66–68. SZOLIVA Gábor: „Előszó”, in *Psalterium Strigoniense, Venetiis 1523 cum notis musicis manuscriptis (Psalte-*

könyvtárnak szintén két példánya volt a műből,¹ ezek közül az egyik jelenleg lap-pang,² a másik kalandos utat járt be: hadizsákmányként a Szovjetunióba került 1945-ben, majd államközi egyezmény keretében 2013-ban szerencsésen hazajutott, Kismartonba.³ A megállapodás keretében azóta digitalizálva közzé is tették.⁴ Ugyancsak digitalizálta a maga példányát a prágai Cseh Nemzeti Könyvtár (kézírásos bejegyzés a 37. levélen),⁵ és a Google Books-szal együttműködésben közzé is tették. Nemzetközi katalógusokból ismert ezenkívül a müncheni Bayerische Staatsbibliothek⁶ és a (titokzatos okból) Rietiben a Biblioteca Comunale Paroniana⁷ birtokában őrzött egy-egy, valamint a bécsi Österreichische Nationalbibliothek állományában lévő két példány.⁸

Az Oláh-féle kiadással, mely eddigi tudásunk szerint a kilencedik, az O alapvetően középkori eredetű, nyomtatásban az újkorba nyúló közvetlen szöveghagyománya véget ér. Telegdi püspök *Agendarius*-a és a Pázmány-féle *Rituale Strigoniense* is egy-egy új fejezetet jelent az esztergomi rituále történetében, bár részlegesen mindkettő fölhasználja előzményeit. Tényleges viszonyukat mindenesetre az fejezi ki jobban az O-hoz és egymáshoz is, ha önálló munkaként adjuk közre őket.

rium Nicolai Olahi). Hasonmás kiadás, közread. SZOLVA Gábor. MTA BTK Zenetudományi Intézet, Budapest 2015. 35. Szerfölött valószínű, hogy Bécs melletti birtokán, a Nicoletumban is tartottak egy példányt. Ennek sorsa sajnos ismeretlen.

¹ Egyelőre nem tudjuk, hogyan kerültek Oláh könyvei Kismartonba, a nádori gyűjteménybe. A kérdéssel Monok István foglalkozik. Mindenesetre HÁRICH János 1937-es jegyzéke — *Inventarium der bei den PP. Franziscanern in Eisenstadt befindlichen und von der Domäne übernommene und im Schloß Eisenstadt untergebrachte Büchersammlung* (mai lelőhelye: Kismartoni Levéltár, Protokoll Nr. 6341. Inventar-Signaturen 14022–15906)— óta ismert, hogy a kastélybeli gyűjtemény (Bibliotheca Esterházyana) részét képezik, s a többi könyvvel együtt kerültek később a hadizsákmányhoz.

² Egykori jelzete: 15467 J/2. Kanizsai Pálfi János possesszorbejegyzésével. Hárich fentebb említett jegyzékéből volt ismert.

³ Oláh Miklós könyvtárának rekonstrukciója a Kismartonba visszakerült és még Moszkvában lévő példányok, az érsek kézírása és könyveinek kötése alapján folyamatban van, lásd ZVARA Edina: *Nyugat-dunántúli protestáns lelkészek könyvei a késő humanizmus korában*. Szegedi Tudományegyetem — Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, Szeged — Budapest 2013. (A Kárpát-medence Kora Újkori Könyvtárai 9.) 135. jz. A rekonstrukción Monok István dolgozik.

⁴ A közzétevő a könyv néhai moszkvai őrzője, a Rudomino Összorosz Állami Idegennyelvű Könyvtár (Vszeroszjizskaja goszudarsztvennaja biblioteka inosztrannoj lityeraturi imenyi M. I. Rudomino) régi könyvek osztálya. A digitális példány elérhető a könyvtár internetes oldalán: store.libfl.ru/files/archive//TE/O/Ordo_et_ritus_sanctae_metropolitane_Ecclesie_Strigoniensis/Ordo_et_ritus_sanctae_metropolitane_Ecclesie_Strigoniensis.pdf. A példányban az Esterházy-könyvtár eredeti jelzete: „Bibliotheca C. P. Esterházy No. Inv. 14318 A/12”, valamint két orosz könyvtári jelzet. A digitális változatból hiányzik a met-szet Oláh érsek képevel. A jelek szerint ez a példány sem volt kitéve mindennapi használatnak (nyilván ezért is maradhatott meg egyáltalán).

⁵ 30 H 000011/adl.2. Digitalizálva elérhető a Google Books gyűjteményében.

⁶ ES1g/4 Liturg. 489. Digitalizálva elérhető a könyvtár oldalán.

⁷ RMSB5.

⁸ 20.Dd.150 és 21.X.55.

ÖSSZEGZÉS

Mérlegelve az ismert kiadások és a fennmaradt példányok számát nyugodtan feltételezhetjük, hogy az O-nak voltak más, mára nyomtalanul elveszett kiadásai is. Az esztergomi főegyházmegye és a közvetlenül hozzá tartozó egyháztartomány az akkori Magyarország területének nagyobbik felét ölelte fel, nagyszámú papsága komoly piacot jelentett egy ilyen vállalkozásnak. Más egyházmegyékből, sőt a kalocsai érseki tartomány területéről sincs tudomásunk e korszakból hasonló szerkönyv kiadásáról, így alighanem az egész országban használatba vették az esztergomi kiadványokat (erre Oláh érsek is kitér a dekrétumában, joggal feltételezzük, pontos értesülések nyomán). Ugyanezt támasztja alá az O-kal párhuzamosan kinyomtatott esztergomi mise- és zsolozsmáskönyvek kiadásainak feltűnően nagy száma (Esztergomon kívül mindössze két további magyar misszálé és egy breviárium jelent meg az akkor működő tíz egyházmegyéhez képest, ami nemzetközi összehasonlításban kivételesnek számít).

A misén és zsolozsmán kívüli, áldozópap által végezhető szertartásokat közlő szerkönyvre gyakorlatilag minden papnak és minden plébániának szüksége volt, elérhető áron. A kiadások vékonyak, könnyen kézbe vehetők, keresztelésen, házasságkötéskor, haldoklás kíséretében, temetésen szükség szerint hordozhatók. Talán az erős gyakorlati igénybevételnek is köszönhető, hogy ennyire kevés példány maradt fenn a viszonylag sok kiadásból, s a fennmaradtak többnyire láthatóan nem voltak kitéve mindennapi „nyűvésnek”.

Szövegtörténet: a kiadások viszonya egymáshoz

Az alábbiakban az egymást követő kiadások egymáshoz való viszonyát tekintjük át szövegtani érvek és megfigyelések alapján. A kiadásokra az előző fejezetben bevezetett szíglumokkal hivatkozunk, a részletes bibliográfiai leírásokat lásd ott.

1. kiadás (1490–1495) · N₁ | Az első kiadásról, mely a nürnbergi Stuchs műhelyében készült nagy gondtal, minthogy első a sorban, az O belső szövegtörténete kapcsán keveset lehet mondani azonkívül, hogy minden bizonnyal a kiadáshoz gondosan átnézett kéziratos példány(ok) alapján szedték; ezekről azonban egyelőre semmit sem tudni, szövegeinek leszármazása a szélesebb körű összehasonlítás, illetve a nyomtatványkor előtti források bevonásával lesz talán felderíthető. Gondozott szöveg, de benne maradt néhány különös hiba, ezeket korrigálják majd a későbbi kiadások, bár nem mindet. Helyesírásáról lásd a helyesírással foglalkozó fejezetet.

2. kiadás (1496) · N₂ | A második kiadás szintén a nürnbergi Stuchs-műhelyben készült, gondozott szöveg. Számos javítást eszközöl elődjéhez képest a szövegen. Feltűnő, hogy egyes helyeken (de korántsem mindenütt — lásd erről bővebben alább, a *textus Strigoniensis*-szel foglalkozó szakaszt) a hivatalos Vulgata-kiadásokból ismert

változathoz igazítja a szentírási idézeteket (pl. *et tu, Domine* → *sed tu, Domine; inimici autem mei vivunt* → *vivunt*). Javít:

- jó megoldást védhetőre (pl. *increpas feras harundinis* → *increpa; animas confitentis* → *confitentium*)
- jót ugyancsak jóra, de némileg feleslegesnek tűnő módon (pl. *tam in fronte, quam in corde* → *pectore*;¹ *parcat tibi Dominus ... quicquid aurium vitio* → *indulgeat*); *ad percipiendam gratiam baptismi tui* → *ad percipiendum*) [gerundivumból gerundium]
- jót inkább rosszra (pl. *creatura mysterii tui tibi serviens* → *mysteriis tuis*)
- jót egyértelműen rosszra, vagy legalábbis rosszabbul csengő megoldásra, érthetetlen okból (pl. *laudare malum* → *laudari* [a *peccata aliena* között])
- nyelvileg értelmes, de a kontextusban értelmetlen romlást jobbra (pl. *tuaque se expedit benedictione muniri* → *expetit; omnia venenata et adhuc fortiora* → *ferociora*)
- rosszat másik rosszra (pl. *ut intra parietes domus istius et angelos eius inhabitent* → *angulos*)
- elnéz valamit (pl. így lesz az Izaiás 11. fejezetéből 40.: *xi* → *xl*)
- és persze számos fontos helyen egyértelműen rosszat jóra (pl. *nec per diluvii ablata est sententia* → *sententiam; contractos illicitos abiiciat* → *contactus; ipse vos adiuuare et consecrare dignetur* → *conservare*)
- általánosnak mondható, hogy az orációzárlatokat a megszólított vagy említett isteni személyek szerint (Atya/Fiú) „szabályosra” (*Per Dominum/Per eundem/Qui vivis*, stb.) igazítja; ezeket azonban nem emeltük át a főszövegbe, mert bár elméletileg igaza van, a kortárs gyakorlat korántsem ennyire következetes és szigorú a szövegek és a zárlatok párosításában, ráadásul az MNS is az O-nak megfelelően hozza ugyanezeket a zárlatokat.

E javításai és rontásai (főleg az utóbbiak) azután hosszú pályát futnak be az egymást követő kiadások közt, és sok helyütt leleplezik az egyértelmű kapcsolódásokat. Összevetve az eltéréseket, a szövegváltozatok viszonyát az N_1 és az N_2 között az is egyértelműen kiderül, hogy a két kiadás sorrendje fordítva egyszerűen nem képzelhető el. Ez újabb erős közvetett bizonyíték az első kiadás datálása és a sorban első voltának megállapítása mellett.

3. kiadás (1500) · W_1 | A jelenlegi ismereteink szerinti harmadik kiadás nem csak küllemében jár külön utat, hanem a szöveggel kapcsolatos önálló döntéseiben és egyéb vonatkozásokban is. Ugyancsak gondozott szöveg, amely, bár ismeri a 2. kiadást is, számos esetben az első olvasata mellett dönt, helyenként meglepő módon. Az első és a harmadik kiadás közvetlen kapcsolatára mutat néhány öröklött hiba, amelyet a 2. javít, a 3. nem (pl. *contractos illicitos* az értelmesebb *contactus* helyett). Arra, hogy a W_1 ismeri az N_2 -t, egyrészt a számos átvett módosítás szolgál bizonyosságul (ezek külön-külön ugyan önállóan is magyarázhatók volnának, ekkora tömegben azonban már aligha), másrészt megörökölt tévedések (pl. *horam vesperarum* az első kiadás helyes *vesperorum* olvasata helyett), a szöveghagyomány egyik vagy másik irányára jellemző megoldások (pl. *eduxi te per desertum ... quadraginta annis* a másik lehetséges *annos* helyett). Több helyen az 1. kiadás jobb olvasatát választja a 2. támadhatóbb megoldása helyett (pl. *creatura mysterii tui* a grammatikailag korrekt, de a kontextusban értel-

¹ Alighanem a rubrikából lesz érthető: a rubrikában *in pectore* utasítás szerepel (ti. ott kenje meg szent olajjal a keresztség előtt), a szertartásszövegben a költőibb *in corde*. Ez interferál a rubrikával, hiszen nem lehetett kétséges, hogy egyazon megkenésről van szó (*cor = pectus*).

metlen *mysteriis tuis* olvasat helyett). Ugyanakkor több helyen nem veszi át a 2. kiadás megokolt javításait sem (pl. *adiuvare et conservare* a kontextusban viszonylag értelmetlen *consecrare* helyett), máskor mindkét előzményét helyesbíti (joggal, pl. *omnes diaboli fraudes* az első két kiadás némileg henye *diabolici fraudes* olvasata helyett, vagy a *densa* → *tensa* javítás a *Pange lingua* himnuszban), de van saját tévedése is (például az özvegyasszonyok nászáldásában az alighanem a közeli *sit fecunda* hatására bekövetkezett, németes fonetikájú (*vff*) tévesztés (*sit ferecunda*), mely a további kiadásokban makacsul visszaköszön az elődök helyes *sit verecunda* olvasatával szemben). Ugyancsak külön utat jár a Lélek ajándékainak felsorolásakor (csak sorrendben), az irgalmasság cselekedeteinél azonban egyrészt az összes többi kiadással ellentétben elhagyja a „szomjazónak inni adni” tételt, másrészt felveszi helyette hatodiknak a csak nála szereplő „eltemetni a holtat” tételt.

4. kiadás (1501) · V_1 | A sztemma idáig, az első velencei kiadásig viszonylag problémátlan, csak annyiban meglepő talán, hogy a 3. kiadás mindkét előzményét figyelembe veszi, azaz egyértelmű, tudatos szöveggondozás nyomait viseli, amelyhez elő kellett keríteni a korábbi két kiadás példányait, és módszeresen egybevetni egymással és/vagy a kézirat mintapéldánnyal. A budai Iohannes Pæp számára készült első velencei kiadás készítői azonban, talán mert időben igen közel esik megjelenése a bécsihez (1500 és 1501), vagy mert külön vállalkozásban készült, a jelek szerint nem fértek hozzá emennek egyetlen példányához sem. Erre mutat, hogy a W_1 egyetlen javítását és szövegrontását sem veszik át (olyan egyértelmű helyeken sem, melyek aligha kerülhették volna el a figyelmet, pl. a *patriarcharum tuarum* javítása *tuorum*-ra), a kevéske közös olvasat kritikus helyeken vagy szentírási szöveg, amit alighanem azonos forráshoz igazítottak mindketten, vagy egyszerűen magyarázható független közös módosításként (pl. az *incipit* → *incipitur* csere vagy a *densa* → *tensa* javítás, amely utóbbinak a forrása alighanem szintén közös, a misekönyv, illetve a breviárium). Saját javítása a kiadásnak pl. az értelmetlen *Viri vulneris* orációkezdet gyógyítása *Diri vulneris*-re, a *sint etiam purificatis mentibus efficaces* orvoslása *purificandis*-ra.

A V_1 -nek vannak saját szövegrontásai (pl. a *mones præcogitare* rontása → *omnes*-re a zárandokok hazatérésénél, ezt utána egyetlen kiadásnak sem sikerült rekonstruálnia; vagy a teljességgel érthetetlen *hic tanget ter aures* a keresztelésnél a várható és előzményében hozott *hic tangat ei* helyett, amelyet szintén minden további kiadás átvesz; vagy az a szintén érthetetlen ötlete, hogy az elődeinél értelmes *tribuit* állítmányt az itt kevésbé értelmes *tribuat*-ra „javítja” az *introductio mulieris post partum* rítusának könyörgésében),¹ árulkodó öröklött hibái az N_2 -ből (pl. a *percipiendum gratiam* vagy a szövegromlást valósággal provokáló *a Ioanne in Iordane in te baptizatus est* nyelvtörő esete, amelyet az N_2 és nyomában számos további kiadás *a Iordane in te* formában ránt össze, értelmetlenül), öröklött vitatható javítások ugyancsak az N_2 -ből, melyek független előfordulása igen valószínűtlen (pl. az *indulgeat* állítmánycsere *parcat*-ról az utolsó kenetnél vagy az *animas confitentium* változat, amelyet majd megörököl minden további kiadás).

¹ Esetleg lehetne úgy értelmezni a *tribuat* alakot, hogy az asszonynak az Úr Isten további gyermeke(k)e)t adjon majd, mindenesetre a kontextusban furcsa. A további kiadások változatlanul hagyják a módosítást.

Ugyancsak volna bizonyíték a V_1 és az N_1 , tehát az első velencei és a legelső kiadás közvetlen kapcsolatára, amit egyébként előzetesen nem vártunk volna, közös szövegromlások formájában (*se expedit ... muniri állítmány expetit helyett, fortiora animalia a jobb ferociora helyett*), bár ezek közös forrása lehet a kézirat mintapéldány és maga a gyakorlat is. Önálló módosításai egyes helyeken érthetetlenek (pl. hogy miért cseréli a *copulam*-ot *nuptiam*-ra, mindenesetre tőle minden további kiadás átveszi).

5. kiadás (~1503) · V_2 | A budai Urbanus Kaym (Kaym Orbán) neve alatt, de minden valószínűség szerint Pæp-Pappal közös vállalkozásban, ugyancsak Velencében és ugyanannál a nyomdásznál készült ötödik kiadásról egészen biztosan mondható, hogy ismeri a V_1 -et (a velencei kiadások egészen a V_5 -ig amúgy is, kiállításukban, tördelésükben szoros mintaként követik egymást, jelentős szövegváltoztatásaik mellett is), erről egyértelműen tanúskodnak az örökölt tévesztések (pl. a fentebb már idézett *tanget ter aures* rontás, a *precipere malum* helyetti *percipere malum*), de vannak saját szövegromlásai is (pl. a valószínűleg szintén a közeli *sit fecunda* hatására előálló értelmetlen *sit ferecunda* alak a már idézett nászaldásban). Szintén a V_2 felel a *quicumque ex hoc calice ... memoriam præstaverit* szövegromlásért az eredeti *prægustaverit*-hez képest (ezt aztán megörökli minden további kiadás, csak az Oláh-féle javítja majd). Nehezen magyarázható, hogy a *Viri vulneris* értelmetlen orációkezdetet miért mulasztja el javítani. Saját jelentős javítása a jelek szerint ennek a kiadásnak nincsen, ilyenként az egyetlen.

6. kiadás (1508) · V_3 | A Iohannes Pæp neve alatt megjelentetett, a ma ismertek sorában hatodik kiadás esetében bizonyos közvetett és közvetlen bizonyítékok arra utalnak, hogy több korábbi kiadás olvasatainak figyelembevételével szerkesztették. A W_1 -gyel és/vagy az N_2 -vel való kapcsolatára utal több, közvetlen előzményei helyett korábbi kiadásokhoz visszanyúló saját javítása mellett (melyek egyenként lehetnének ugyan függetlenek, de ilyen mennyiségben ez valószínűtlen) egy-egy öröklöttnek tűnő tévesztése: ilyen a *sit fecunda* szövegromlás, amelyre hatással lehetett közvetlen előzménye, a V_2 *ferecunda* hibridje (de ez lehet akár független haplográfia, ahogyan a W_1 -ben is előállhatott), és ilyen a helyes *diaboli fraudes* helyett a megörökölt *diabolisti fraudes*. Az N_2 -vel való közvetlen kapcsolat bizonyosságának tűnik a tőle örökölt *ut intra parietes ... et angelos eius inhabitent* rossz javítás átvétele is, de ez lehetett független. A kétségtelenül nem bizonyítható, csak lehetséges kapcsolódásokat a kiadások genealógiáját mutató sztemmában szaggatott vonal jelzi.

A V_3 számos jogos önálló javítással bír (pl. *temporali ... visu* a hibás *temporale* helyett; *refrigerii sedem adeptum* a romlott *refrigerii se adeptum* helyett), ezek többnyire ragozást javítanak, és saját tévedései is vannak (pl. *præmittere malum* a jogos *permittere* helyett, ezt azután sajnos minden további kiadás megörökli; vagy az az érthetetlen eljárása, amikor a keresztelésnél az amúgy is értelmetlen *hic tanget ter-t tangat*-ra javítja, hogy ha már értelme nincs is, legalább jelenidőben legyen, mint a rubrikás állítmányok többsége az O-ban).

7. kiadás (~1523) · V_4 | A sorban következő, Prischwitz nevével fémjelzett hetedik kiadást előzményéhez egy közvetlen bizonyíték kapcsolja: a megörökölt *tangat ter* olvasat. Ezenfelül néhány önálló javítással büszkélkedhet (pl. *aquam ... profluxisse ... voluisti* a

helytelen *aqua* helyett; valamint elsőként javítja értelmese a házszentelési ordó sokszorosán problémás orációjának elejét: *exoramus pro hac domo et pro habitatoribus huius domus*). Van néhány saját, érthetetlen szövegrontása (pl. az utolsó kenet egyik orációjának *conserva ... tuorum dona virtutum* szerkezetét *quorum*-ra torzítja, az utána következő két kiadásnak ezt már nem is sikerült többé kibogoznia).

E kiadás szövegtörténetének érdekessége még, hogy egyedül hozza a helyes *subditorum pectorum habitator* olvasatot az új edények megáldására szolgáló orációban az addig hűségesen hagyományozott, de voltaképpen értelmetlen *peccatorum* helyett, *pectorum* formában rövidítve. Az utána következő kiadás hűségesen átveszi a rövidített alakot, a sorban utolsó Oláh-féle viszont megint csak *peccatorum*-ot olvas ki belőle — és ez a körülmény fölöttebb gyanús. Arra látszik utalni, ami amúgy is föltételezhető, de ebben az esetben mintha filológiai bizonyosság is lenne rá, hogy a javító nem csak a korábbi példányokból és saját erudíciójából meríthetett az újabb kiadás előkészítésekor, hanem egyrészt a föltételezhető kéziratos mintapéldányból, mely minden O-kiadás őse, másrészt és még inkább a gyakorlati végzésre és az emlékezetére támaszkodhatott. Ahhoz, hogy egy időközben már (joggal) *subditorum pectorum habitator*-ra javított, értelmes szöveget ismét és határozottan visszarontson *subditorum peccatorum habitator*-rá, legalábbis a töretlen szóbeli hagyomány támogatása kellett, amely erősebbnek bizonyult az értelmi problémánál, hiszen e helyen sokkal-sokkal logikusabb *pectorum*-ot olvasni ki a *p'ctorum*-ból, mint *peccatorum*-ot.

8. kiadás (1525) · V₅ | Az ugyancsak Prischwitz neve alatt megjelent nyolcadik kiadás kapcsolatát közvetlen elődjével egy árulkodó hiba bizonyítja: a hetedik kiadásban a *pervenerint* alakban a gyertyaszentelői ordó végén az *n*-t a nazáliselhagyást jelölő felülvonás jelzi, efelett elsiklott a szedő figyelve, így állt elő az egyes számú és a szövegkörnyezetben értelmetlen *pervenerit*, amelyet azután megörökölt az Oláh-féle kiadás is. A V₅ csak néhány saját javítással büszkélkedhet (pl. *imitari possumus* a hibás *possumus* helyett a virágvasárnap iordóban). A nagyszombati keresztvízszentelő prex már említett, problémás *a Ioanne in Iordane in te baptizatus est* fordulatát, amely a korábbi kiadásokban már *a Iordane in te* alakra torzult, az értelmes, bár nem teljes *a Ioanne in te* változattal cseréli fel. Van néhány jeles rontása is, melyek azután nyomot hagytak az Oláh-féle kiadásban is (ezekről alább).

9. kiadás (1560) · W₁ | A méret tekintetében is egyedi, a jelenleg ismert kiadások sorában kilencedik helyet elfoglaló Oláh-féle változat alapos szöveggondozás jegyeit viseli magán, de valószínűleg nem áll rendelkezésére közvetlen elődjénél korábbi kötet, ezért annak örökölt vagy saját hibáit több helyen különös, esetenként szintén rossz vagy legalábbis nem tökéletes megoldással cseréli fel (pl. a már a V₃ óta romlott *flagellis cederunt* állítmányát [*cederunt*-nak volna értendő, ilyen alak pedig nincs] az ugyancsak rossz *circumdederunt*-ra „restaurálja” (mondjuk: túljavítja) az eredeti reduplikált *cederunt* helyett; a V₃ óta romlott *ut in eis munimine tuae benedictionis percipere possint*-ot javítja *munimina* tárgygal az eredeti *munimen* helyett; a V₅ *sp'ali devotione* rövidítését *spirituali devotione* formában oldja fel az ide kívánczoló *speciali* helyett; a rontott *quicumque ... sanguinis tui memoriam ... praestaverit* olvasatot viszont alapvetően jól korigálja *gustaverit* állítmányra, csupán az eredeti *praestaverit*-hez képest fél sikerrel.

Ezenfelül számos teljesen saját javítással helyesbíti összes előzményét (pl. *quicquid in hunc agrum salubri seminis satum* → *salubris*; *huius diei anniversantia sollemnitate* → *anniversaria*; egyedül helyesbíti az új kenyér szentelésére szolgáló, romlott szöveggel hagyományozott orációt az értelmes *ut sit domus eiusdem abundans in annuum alimentum* formára), valamint sok helyütt ragozást, igemódot korrigál. Ehhez képest feltűnő, hogy nyilvánvaló értelmetlenségeket érintetlenül hagy, elsősorban az euchológiai réteghez tartozó szövegekben (erről még alább).

Közvetlen előzményéhez, a **V**₅-höz való kapcsolódását kétségkívül bizonyítják az örökölt hibák (pl. *sive Gloria Patri a sine* helyett; a *sp'ali* rövidítés fent idézett rossz feloldása), vagy például a **V**₅ rontott *da laqueis pœnarum* olvasatából „rekonstruált” *a laqueis* az eredeti *de laqueis* helyett.

Gyanús, hogy maga a szedő még kezdetlegesen sem tudhatott latinul; tőle eredhetnek az olyan hibák, melyeket latinul kicsit is értő szedő józanul nem követhetett volna el. A *hic fiat sermo* rubrikát például, minekutána az *fi*-ben az *f* felső szárán kicsit rosszul fogott a vörös a **V**₅-ben, és a maradvány valóban emlékeztet egy *n*-re, *hic Nat sermo* formában sikerül kiolvasnia. Rövidítéseket rendre képtelen helyesen feloldani, így jönnek létre a *benectione*, *benectone* alakok, a *vesperam* a *vesperarum*-ból, illetve a szó végi *-rum* szokványosan rövidített alakjából).

Érdekes kontaminációt mutat a virágvasárnapi ordó virágszentelési prexének (¶ *Mundi conditor*) *devicto mortis principe* olvasata: az eredeti *de victo mortis principe* (ti. *triumphum deferre* + *de* abl. vonzattal) szövegével valószínűleg a *Te Deum* interferál (*devicto mortis aculeo*), így állhatott elő ez az *ablativus absolutus*-os változat (természetesen nem az **O** szerkesztésekor, hanem alkalmasint sok száz évvel korábban).

ÖSSZEGZÉS

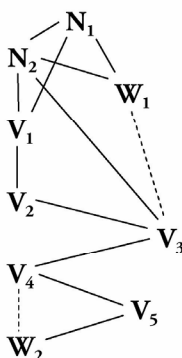
Úgy tűnik tehát, hogy a kiadások előkészítése során, ha módszeres összevetés nem is történt, a szöveg gondozója kétség esetén konzultált egyrészt a sejtethő kéziratos mintapéldánnyal (amíg az hozzáférhető volt: az utolsó kiadások bizonyos, fentebb idézett botlásai arra engednek következtetni, hogy a Mohács körüli korszak zűrzavaros idejében valahol elveszett a folytonosságot garantáló minta), másrészt a folyamatos végzés által megteremtett közös emlékezettel. Ezenfelül felhasználhatták azokat a korábbi kiadásokat is, melyekből éppen volt rendelkezésre álló példány, eltérés esetén, illetve kétséges esetben végül döntöttek valamelyik változat mellett.

Az első korszakban („velencei kiadások” előtti kor), 1490 és 1501 között, illetve az első két velencei kiadás idején (1501 és 1503), amelyek mögött azonos kiadói társvállalkozást sejtethünk, mindenesetre ez lehetett a rend. Arra, hogy a közvetlenül megelőző kiadáson kívül egy vagy több korábbihoz is hozzáférhetett a szöveggondozó, utoljára az 1508-as kiadás esetében mutat megalapozott gyanú. Az utolsó két velencei (Prischwitz-féle) kiadások (1523, 1525) és az Oláh-féle esetén viszont a jelek arra mutatnak, hogy a közvetlen mintát nyújtó elődön kívül más már nem állt a kiadás előkészítőinek rendelkezésére, igaz, nagyobb idő is telt el köztük, az 1508-as 6. kiadást az 1523-as 7-től 15 év választja el, az utóbbit a legelsőktől több mint egy emberöltő, és közben a Magyar Királyság közállapotai is egyre ziláltabbak. Mindenesetre amikor

Oláh érsek eldönti a 9. kiadás sajtó alá rendezését, az időközben Nagyszombatba menekült érseki udvar legalább a 35 évvel korábbi előző kiadásból biztosan fel tudott kutatni egy teljes példányt.

Álljon itt végezetül a fentebb részletezett alapvető kapcsolatokat, a kiadások genealógiáját felrajzoló szemma, illetve érdekességképpen az az olvasatcsoport, amely leg-tisztábban mutatja a kilenc kiadás háromszor hármas, szimmetrikus közelebbi csoportosulását, összetartozását:

fructus terræ novos uvæ sive fabæ $N_1 N_2 W_1$
fructus terræ novos uvas sive fabæ $V_1 V_2 V_3$
fructus terræ novos uvas sive fabas $V_4 V_5 W_2$

Már csak az „olvasóbarát fejlesztések” alakulását kiadásról kiadásra követő, beígért táblázattal vagyunk adósok (a fejlesztések előfordulási sorrendben követik egymást):

	N_1	N_2	W_1	V_1	V_2	V_3	V_4	V_5	W_2
kolofon			x	x	x	[x]	x	[x]	x
tartalomjegyzék	?	x	x	x	x	x	x	x	x
+ oldalszámjelzéssel			x			x	x	x	x
kiadói jelvény		?	x	x	x	x	[x]	[x]	
metszet a címlapon						x	x	x	x
levélszámozás						x		x	x
részletesebb tartalomjegyzék							x	x	x
kalendárium, ünnepek									x
élőfej									x

Előzmények és párhuzamok¹

Az O egymást követő kiadásai a cím és a nyomdai kidolgozás változásai, illetve a szöveg-változatok ellenére alapvetően egyetlen, folyamatos és külső hatásoktól nemigen érintett hagyományt képviselnek az 1490 és 1560 közötti időszakban. Kézenfekvő, hogy az első nyomtatott kiadás mintáját egy azonos tartalmú kéziratban keressük, de sem ez a kézirat, sem más, az O-val műfajilag, tehát tematikáját és szerkezetét tekintve rokon kódex nem maradt ránk a magyar középkorból. Többek között ennek is tulajdonítható, hogy a korai forrásokat előnyben részesítő kutatás mindeddig késő középkori fejleménynek látta az O-t, és érdemtelenül kevés figyelmet szentelt a benne foglaltaknak.

Ám ha volt is kézíratos előzmény (amint valószínű),² akkor sem lehetett lényegesen korábbi összeállítás, mint maguk a fennmaradt nyomtatványok. Erre abból következtethetünk, hogy a kiforrott rituále egész Európában a nyomtatványkorra jellemző műfaj, előzményei, jóllehet vannak, nem tömegesek. A rituále ugyanis úgy határozható meg, mint azoknak a misén és zsolozsmán kívüli szertartásoknak a gyűjteménye, amelyeknek kiszolgáltatásához nincsen szükség püspökre. Ez a meghatározás pedig a fokozatosan „nemzetköziesedő” pontifikáléval kölcsönhatásban érvényes csak: mintegy annak következménye, hogy a XIII. század végétől egyre népszerűbb és az avignoni pápaság támogatását élvező Durandus-pontifikále (elsőként) éppen ennek ellentettjeként határozza meg önmagát és válogatja ki anyagát — a korábbi pontifikálékhoz képest módszeresen kirekeszt minden olyan szertartást, amelynek elvégzéséhez a celebránsnak nem kell a püspöki rendben lennie. A késő középkori rituále tehát tartalmilag úgy lenne leírható, mint azon szertartások gyűjteménye, melyek „a Durandusból kimaradtak”. Fejlődése más szempontból is valamiféle ellenmozgást végez ahhoz képest: míg a Durandus-pontifikáléból való részleges kölcsönzések, majd teljes átvétele fokozatosan a pontifikális ordók helyi sajátosságainak leépüléséhez és a latin pontifikális rítusok egységesedéséhez vezettek, addig a rituálék hangsúlyozottan helyiek maradtak, azaz itt nem érvényesült az egységesítő tendencia (voltaképpen a tridenti zsinat után sem, vagy legalábbis ezen a téren a legkevésbé).

Mindennek megfelelően nem magának az O-nak mint műnek vagy gyűjteménynek, hanem az O-ba foglalt egyes ordóknak érdemes előzményeiről beszélünk. Ha így kö-

¹ Ez az alfejezet FÖLDVÁRY Miklós István munkája, megjelent külön tanulmányként: „Az Obsequiale Strigoniense”, *Magyar Egyházzene* XXII (2015) 339–348. Némi szövegigazításon kívül néhány lábjegyzetet fűztünk hozzá.

² Erre, egy korábbi kézíratos gyűjtemény meglétére utal például az a szerkesztési fázisokra valló nyom, hogy a Nagyboldogasszony-napi virágszentelés/virágåldás („nagyboldogasszonyi fű”) a végére került, amolyan függelékként, nem pedig a szentelések közé, holott egyébként az anyag sorrendje gondos tervezés és a végig gondolt jelait viseli magán fent ismertetett szerkezetével. Alighanem létezett tehát egy olyan kézíratos előzmény, amely a János-proológustól nagyszombatig szép rendben közölte előbb az életút nagy állomásait jelentő rítusokat, majd a szentelményeket, végül a katechetikai anyagot és az egyházi év rendhagyó ordóit, s ehhez illesztették utóbb a virágszentelést, a végére, s ezt a történeti okkal bíró sorrendi következetlenséget a nyomtatott korszakban is átvették, nem orvosolták. A Nagyboldogasszony-napi szentelés járulékos jellegéről árulkodik az is, hogy az első kiadásban még fél oldal üresen hagyásával teljesen új oldalra szedték, függelékes voltát mintegy ezzel is jelezve. A második kiadástól kezdve lett teljesen egybe-
törtelve az előzményekkel. (VB)

zelítjük meg a kérdést, már korántsem olyan szegényes a forrásanyag, sőt kiderül, hogy a miséhez és a zsolozsmához képest (ezeknek első közvetlenül esztergomi emlékei XIII–XIV. századiak)¹ jóval korábbra tudunk visszatekinteni. A hagyomány e közvetett tanút négy csoportba sorolhatjuk, tekintetbe véve, hogy a kateketikai rész liturgikus szempontból nem vethető alá összehasonlító elemzésnek, az egyházi év rendhagyóságaival foglalkozó rész pedig nem vesz részt az utóéletben,² a posztridentin korban már csak a misszáléban van jelen:

- (1) Korábbi, kéziratos előzmények, szigorúan az esztergomi hagyományból;
- (2) Kortárs magyarországi szövegek, elsősorban nyomtatványok Esztergomon kívüli egyházmegyékből (Zágráb, Pécs, Eger) és intézményekből (pálosok, „ultramontán urak”);
- (3) Utóélet a tridentin zsinat utáni reformrituálékban (Telegdi-féle *Agendarius* [T],³ Pázmány-rituále [P]);
- (4) Korábbi, de az esztergomi hagyománnyal tisztázatlan viszonyban lévő források, pl. Zágrábi pontifikále, Veszprémi pontifikále,⁴ Németújvári misszále, Isztambuli misszálék (ezek a legkevésbé megbízhatók, és nincsenek is sokan).

Ezek az ordók nagyrészt már a XI. századi Hartvik-agendában⁵ (H) megvannak. Többet megtalálunk a XII. század végi Pray-kódexben (Pr) is, amely ugyan nem közvetlenül esztergomi eredetű, de kimutatható filológiai rokonságban áll a H által is megjelenített szöveg-hagyománnyal, azaz kritikusan, de érdemes fölhasználni, különösen olyan ordóknál, amelyek a H-ből hiányoznak. Végül a korai esztergomi források reprezentatív képviselője a XIV. század első feléből való hangjelzett püspöki misszále (MNS), amely egyrészt az előzőekkel van nyilvánvaló kapcsolatban, másrészt az O-kal és a velük kortárs misekönyvekkel egyezik meg minden lényeges ponton. E három forráson kívül még több XIV–XV. századi misszále (pl. Miskolci, Csukárdi, pozsonyiak, Pálóczi stb.)⁶ tekintetbe vehető lenne, de várhatóan nem szolgálnak lényeges többlettel az MNS-hez képest. Van viszont egy fontos, megbízhatóan esztergomi kiegészítő

¹ A korábbi emlékek, amilyen pl. a *Codex Albensis* (Grác, Universitätsbibliothek, No. 211), a *Szent Margit-szakramentárium* (Zágráb, Knjižnica Metropolitana, MR 126), a *Pray-kódex* (Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, MNy 1), a *Németújvári misszále* (Güssing, Klosterbibliothek der Franziskaner, Cod. 1/43.) vagy az *Isztambuli misszálék* (Istanbul, Topkapı Sarayı Müzesi, Deissmann 49, 60) mindnyájan valamely hazai rész-hagyomány tanúi. A zsolozsmáskönyvek közül először az MR 67-es jelzetű zágrábi breviárium, a misekönyvek közül a pozsonyi kottás misszále (Archív mesta, EC Lad 1_21, EC Lad 3, EL 18) tekinthető az esztergomi gyakorlat képviselőjének.

² Ez szigorúan csak az O által képviselt hagyományra igaz. A Telegdi-féle *Agendarius* közli a feltámasztási körmenet és az úrnapi körmenet rendjét, melyek nincsenek meg az O-ban. Ezek kétségkívül szintén középkori (habár viszonylag kései, csak ordináriuskönyvekben adatolt) előzményekre tekintenek vissza — a Pázmány-féle rituále is átveszi őket. Az év rendhagyóságai és a szentelmények, processziók közt átmeneti helyet tölt be a Szent Márk-napi búzaszentelő. (VB)

³ *Agendarius liber continens ritus et ceremonias ...* Nagyszombat 1583 (másik és egyben utolsó kiadása: 1596); *Rituale Strigoniense seu formula agendorum in administratione sacramentorum ac ceteris ecclesie publicis functionibus*. Pozsony 1625 (utolsó kiadása: 1909).

⁴ Zágráb, Knjižnica Metropolitana MR 124; Budapest, Országos Széchényi Könyvtár Clmae 317.

⁵ Zágráb, Knjižnica Metropolitana MR 165.

⁶ Eger, Főegyházmegyei Könyvtár, U2 VI. 5; Gyulafehérvár, Batthyány-könyvtár, Mss. II. 134; a pozsonyiakról: JÁVOR Egon: *Hét kéziratos pozsonyi missale a Nemzeti Múzeumban*. Budapest 1942; Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Clmae 359. Ezeknek vsz. nem mindegyike esztergomi úzusú.

szítés, az MNS-sel lényegében kortárs Esztergomi kapituláre (C).¹ Egyedül ebben van meg ugyanis korábról az exodiasztikus rítusok² sorozata, amely a legterjedelmesebb rituáleordó, és éppen az O szerinti rendben. Ez fontos kiegészítés a H-hoz képest, amely ezen a szakaszon egészen más liturgiát közöl, és a Pr-hez képest is, amely jóval kevésbé részletes. Az adatok korbéli megoszlásból világosan látszik, hogy a korai anyagban az O harmadik tartalmi egysége (tárgyak, élelmiszerek megáldása) lényegében nincs jelen, a többi viszont megvan.

Kortárs anyagnak a XV–XVI. századi források, elsősorban a nyomtatványok számítanak. Fontos fölismerés, hogy a misszálék a rituále anyagának jelentős részét, néha egészét magukba foglalják, és ki lehet jelteni, hogy a misszálék részletessége és a velük párhuzamos rituálék megléte vagy kidolgozottsága fordított arányban áll egymással. Esztergomra a bőség zavara jellemző (ez ritka és következtelen dolog), azaz a misszálék is részletezők, és rituálék is készültek, mely utóbbiak rítusok meglehetősen gazdag választékát közlik. Ugyanakkor nem esztergomi magyar rituálékról egyáltalán nem tudunk, és ennek megfelelően a nem esztergomi misszálék jóval gazdagabbak a misén kívüli szertartások tekintetében — a zágrábi gyakorlatilag egy teljes rituálét tartalmaz. A legjelentősebb ide tartozó anyagok az ultramontán (MU), esztergomi (MS), pécsi (MQ), zágrábi (MZ) és pálos (MP) misszálé, valamint az egri ordinárius (OA).³ Zenei szempontból fontos kiegészítője az exodiasztikus forrásanyagnak a cęstochowai kéziratok kantuále, amely egyedülként közöl hangjelzést a vonatkozó tételekhez (Cz).⁴

E kortárs források jelentősége kettős: egyrészt liturgikus szempontból érzékeltetik, mennyire széttartó a magyar hagyomány, azaz ugyanaz az ordó más-e, és ha igen, mennyiben más az Esztergomtól különböző, de szintén magyar intézményekben (ez természetesen nemzetközi összehasonlításban lesz informatív igazán); másrészt filológiai szempontból hozzáférést jelent ugyanazon szöveges tételek más szöveghagyományból fennmaradt változataihoz. Ez azért különösen érdekes, mert az O-ban vannak súlyosan romlott tételek is, amelyek a következő kiadásokban tovább romlanak, vagy kisebb jelentőségű javításokon mennek csak keresztül, többnyire a szöveg egészének helyrehozása nélkül. Ilyenkor a szukcesszív példányok nem jelentenek érdemi segítséget, a távolabbi, de nem teljesen idegen anyagok viszont igen. (Lásd ezek előzetes elemzését alább, a „Sajátos szövegproblémák” című szakaszban.)

Az utóélet összefüggésében csak azok az ordók érdekesek, amelyekről van korábbi adatunk, tehát amelyek benne vannak az O-ban, bár érdekes, hogy pl. az MZ tartal-

¹ Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Clmae 408.

² A terminust Niels Krogh RASMUSSEN francia megfogalmazásából (*rites exodiasztiques*) kölcsönöztük az életből való kimenet (*exodus*) rítusorára, vö. Uő: *Les pontificaux du haut moyen âge. Genèse du livre de l'évêque*. Leuven 1998. (Spicilegium Sacrum Lovaniense 49) *passim*.

³ *Ordo missalis secundum ritum Dominorum Ultramontanorum cum quibusdam officiis novis*. Petrus Maufer, Verona 1480; *Missale divinarum officiorum tam de tempore quam etiam de sanctis ...* Antonius Koburger, Nürnberg 1484; *Missale secundum morem almae ecclesiae Quinqueecclesiensis*. Michael Wensler, Bazel 1487; *Missale secundum chorum et rubricam almi episcopatus Zagradiensis ecclesiae ...* Petrus Liechtenstein, Velence 1511; *Missale fratrum eremitarum Ordinis Divi Pauli Primi Eremitae ...* Petrus Liechtenstein, Velence 1514; *Ordinarius secundum veram notulam sive rubricam almae ecclesiae Agriensis de observatione divinarum officiorum et horarum canonicarum*. Ioannes Haller, Krakko 1509.

⁴ Cęstochowa, Archiwum Paulinów, R. 583 (olim: I-215).

maz olyasmit, ami nem szerepel az O-ban, de megtalálható a T-ben. Itt a jellegzetesnek bizonyult liturgikus rend és szövegváltozatok követésével lehet fölteni azt a kérdést, hogy mit használt alapszövegnek, munkapéldánynak Telegdi, majd Pázmány, és hogy mennyire módosították a korábbiakat, milyen szempontok, ízlés, igények vezérelték őket. Érdekes kérdés, hogy Telegdi és Pázmány egymáshoz képest hogyan képzeli el a rituále megújítását. Az mindenesetre mára világossá vált, hogy mindkét anyag erősen korhoz kötött (jelentős belenyúlások, tridenti elvek röviddel a zsinat után, pasztorális és jogi hangsúly, regionális jelleg, így például a Közép-Európában rövid időre engedélyezett két szín alatti áldozás, protestáns vonatkozású hitvédelmi mozzanatok). Azt is érdekes látni, hogy Oláh érsek, az O utolsó kiadója mennyire konzervatív hozzájuk képest, voltaképpen ugyanabban a környezetben, alig több mint húsz évvel a T előtt.

A többi forrás legfőljebb oldalpillantásra érdemes, ha nem talál bennük a kutatás valami ezek után is figyelemre méltót. A pusztán könyvtechnikai kiegészítések közül az O utolsó kiadásának naptári adatai lehetnek még figyelemre méltók, hogy tudniillik az ünnepnapok megállapítása, valamint maga a naptár milyen változásokat szenvedett a XVI. században. Ehhez az Oláh-breviárium (tehát nem az O Oláh-féle kiadása) és a Telegdi-ordinárius (amely nem azonos az *Agendarius*-sal)¹ lehet hasznos a „kimenet”, és a klasszikus esztergomi naptárak, szanktorálék, ünnepjegyzékek a „bemenet” felől nézve.

Következzék tehát a fentiek alapján a források előzetes konkordanciája! A különböző műfajú liturgikus források egységes tartalmi leírása (indexelése) az ELTE BTK Liturgiátörténeti Kutatócsoportjának műhelyében történt és történik.² Ez a digitális vonatkozás összeállításunkat két ponton érinti: egyrészt az O eredeti címadása után zárójelben megadjuk azt az angol nyelvű címkét, amelyet a megfelelő liturgikus tartalmak általánosítására használunk, másrészt a források eredeti oldalszáma előtt közöljük azt az elektronikus oldalszámot, amely az adatbázisban hozzáférhető másolatpéldány megfelelő oldalára mutat. Ezekkel a XXI. századi szellemű újításokkal nem a könyvek tárgyi mivoltát szeretnénk viszonylagossá tenni, hanem olvasóinkat igyekszünk hozzásegíteni az általunk írtak ellenőrzéséhez és továbbkutatásához.

A magunk részéről mindezt egy, az O ordóit történeti-összehasonlító elemzésben bemutatni készülő cikksorozat forrásjegyzékének szánjuk. A források ordónként következnek, az ordó címe és angol megnevezése alatt három oszlopban, az első a fenti felsorolásban (1)-gyel jelölt csoport (hazai előzmények), a második a (2) — kortárs párhuzamok, a harmadik (3) az utóélet.

¹ *Breviarium secundum usum almae et metropolitanae ecclesiae Strigoniensis*. Raphael Hoffhalter, Bécs 1558; *Ordinarium officii divini ...* Nagyszombat 1580.

² Eredményei az *Usuarium.elte.hu* honlapon hozzáférhetők, a *Ceremonies* fül alatt.

Források konkordanciája

SEQUITUR EXORCISMUS SALIS ET AQUÆ DIEBUS DOMINICIS PER TOTUM ANNUM (*minor blessing of water*)

H 101 (101v)	MU 323 (161r)	T 93 (158)
Pr 321 (129v)	MS 3 (a21)	P 164 (166)
MNS [facsimile] 209 (217r)	MQ 617 (287r)	
C 9 (-)	MZ 496 (248v)	
	MP 14 (-), 119 (100v)	

ORDO BENEDICTIONIS NUBENTIIUM, PRÆCIPUE, QUANDO FIT CUM SOLLEMNITATE (*matrimony*)

Pr 295 (116v)	MU 663 (331r)	T 41 (53)
MNS 459 (310r)	MQ 620 (288v)	P 143 (145)
	MZ 490 (245v), 498 (499v)	

INCIPIT CATECHISMUS PUERORUM (*Baptism*)

H 83 (84r)	MQ 611 (283r)	T 15 (1)
MNS 88 (119v)	MZ 486 (243v)	P 5 (5)

INTRODUCTIO MULIERIS POST PARTUM (*childbirth*)

MNS [facsimile] 207 (125r)	MZ 498 (499v)	T 31 (33)
		P 160 (162)

SEQUITUR ORDO AD INUNGUENDUM INFIRMOS (*exodiastic rites*)

H 117 (118r)	MQ 623 (200r)	T 77 (127)
Pr 328 (133r)	MZ 552 (276v)	P 75 (77)
Cz 161 (-)		
C 92 (85v)		

IN DIE PASCHÆ BENEDICTIO CARNIUM (*Easter Sunday, victuals, cf. bread*)

H 104 (104v)	MU 326 (162v)	P 175 (177)
Pr 175 (56v)	MS 231 (80r)	
MNS 117 (139r)	MQ 295 (126r)	
	MZ 196 (98v)	
	MP 146 (127r)	

SEGETUM CONSECRATIO IN DIE SANCTI MARCI EVANGELISTÆ (*agriculture*)

C 9 (-)	MQ 321 (139r)	T 100 (176)
	MZ 500 (250v)	P 212 (214)
	OA 102 [480. szám] (99r)	
	MS 1498 (OSzK-példány, [Kalocsa])	

BENEDICTIO PABULI SEU AVENÆ
IN DIE SANCTI STEPHANI PROTOMARTYRIS (*fodder*)

MNS 477 (319r) MQ 48 (14v) T 95 (162)
MZ 504 (252v), 511 (256r)

BENEDICTIO VINI SEU AMORIS SANCTI IOANNIS,
TERTIO DIE POST DOMINI NATIVITATEM (*wine*)

MQ 50 (15v) T 96 (167)
MZ 504 (252v) P 178 (180)
MP 147 (128r)

BENEDICTIO BACULORUM
ET CAPSELLARUM PRO PEREGRINIS (*pilgrimage*)

Pr 87 (12v) MZ 508 (254v) T 109 (194)
MNS 458 (309v) P 171 (173)

BENEDICTIO NOVI PANIS (*bread, cf. victuals*)

MU 326 (162v) T 106 (189)
MZ 196 (98v)
MP 147 (128r), 323 (303r)

BENEDICTIO UVÆ SIVE NOVÆ FABÆ (*grape*)

Pr 227 (82v) MZ 511 (256r) T 107 (190)
MNS 362 (261v) MP 324 (304v) P 171 (173), 183 (185)

POMORUM BENEDICTIO (*Blasius, fruits*)

MZ 507 (254r) T 99 (174)
MP 325 (306r) P 183 (185)

BENEDICTIO AD VASA NOVA (*utensils*)

MP 325 (306r)

BENEDICTIO NOVÆ DOMUS (*house*)

MZ 510 (255v) T 108 (192)
MP 323 (302v) P 167 (169)

ORDO IN PURIFICATIONE SANCTÆ MARIE (*Candlemas*)

H 30 (30r) MU 477 (238r)
Pr 199 (68v) MS 354 (118v)
MNS 267 (214r) MQ 409 (183r)
MZ 299 (150r)
MP 200 (181r)

IN CAPITE IEIUNII (*Asb Wednesday*)

H 34 (34r) MU 81 (40r)
P 138 (38r) MS 84 (17r)
MNS 58 (24v) MQ 85 (33r)

MZ 39 (19r)

MP 39 (23r)

ORDO IN DIE RAMISPALMARUM (*Palm Sunday*)

H 37 (37r)

P 152 (45r)

MU 203 (101r)

MS 167 (46v)

MQ 177 (79r)

MZ 108 (54v)

MP 77 (61r)

IN CENA DOMINI (*washing of feet, stripping/washing of altars*)

H 70 (69v)

MU 258 (128v)

MS 193 (59v)

MQ 217 (99r)

MZ 142 (71v)

MP 96 (80r)

ORDO IN PARASCEVE (*Good Friday*)H 74 (74r)
P 161 (49v)
MNS 69 (110r)

MU 258 (128v)

MS 194 (60v)

MQ 221 (101r)

MZ 152 (76v)

MP 98 (82r)

ORDO IN SANCTO SABBATO (*Holy Saturday*)H 79 (79v)
P 63 (XXVIIIr), 166 (52r)
MNS 75 (113r)

MU 276 (137v)

MS 204 (64v)

MQ 233 (107r)

MZ 167 (84r)

MP 107 (90v)

IN ASSUMPTIONE BEATÆ MARIE VIRGINIS
BENEDICTIO HERBARUM (*Assumption Day, herbs*)

MZ 511 (256r)

T 107 (191)

MP 325 (306r)

P 185 (187)

A kritikai kiadás elvei

HELYESÍRÁS

Kritikai szövegkiadásunk az MRH-sorozat elvei szerint készült.¹ Ebből mindjárt következik egyik legfeltűnőbb sajátossága: forrásközlései nem betűhív átírások, hanem normalizált helyesírású szöveget és variánsokat közöl. Szó sincs arról, hogy a források eredeti helyesírása ne volna fontos és önmagában is kutatásra érdemes terület, az összehasonlító liturgiátörténeti kutatások szempontjából azonban a nagy mennyiségű forrásszöveg kezeléséhez, a tételek, szóalakzatok, formulák kereshetővé és visszakereshetővé tételéhez nélkülözhetetlen normatív szóalakok megállapítása, és kevésbé fontos, hogy az illető liturgikus szöveget történetesen a XIII. századra jellemző vagy humanista helyesírási sajátosságok szerint jegyezték le, azaz például a *lacrima* vagy *lachryma*, *nuntiare* vagy *nunciare*, *parochus* vagy *paræcus* helyesírási variáns szerepel-e eredetileg.² Ennek megfelelően a Thesaurus Linguae Latinæ,³ illetve az Oxford Latin Dictionary⁴ által előnyben részesített alakot tekintjük normának, és írunk *iucunditate*-t és *litania*-t pl. a kortárs ejtést tükröző, konzekvens *iocunditate* és az ugyancsak következetesen alkalmazott *letania* helyett, viszont *cottidianus*-t *quotidianus* helyett stb. A fontosnak tűnő variánsokat, jelenségeket alább, a források helyesírási sajátosságaival foglalkozó szakaszban tárgyaljuk. Ugyancsak külön jelzés nélkül normalizáljuk a főszövegben előforduló személyneveket (a szentírási perikópákban a Vulgata Clementina gyakorlata szerint, szentek esetében a *Martyrologium Romanum* jelenkori gyakorlatát⁵ követve), kivéve a kalendárium egyes nehezen azonosítható eseteit.

Megőrizzük azonban azokat a sajátos alakokat, melyeket az újabb kori egyházi gyakorlat is (*epistola*, *inchoare*, *Genitrix*), ezek normatív alakja helyett (*epistula*, *inchoare*,

¹ A sorozat célkitűzéseit, általános szerkesztési elveit illetően lásd: DÉRI Balázs — FÖLDVÁRY Miklós István: „Objectives of Monumenta Ritualia Hungarica”, in Blasius DÉRI (ed.): *Missale Strigoniense 1484*. Argumentum, Budapest 2009. I–VIII. Teljes terjedelemben elérhető az ELTE BTK Latin Tanszék oldalán. Lásd egyébként tájékozódásra a sorozat első két kötetének a kiadás elveivel kapcsolatos bevezetőit: DÉRI (ed.): *Missale Strigoniense 1484*. LII–LVII. Nicolaus Stephanus FÖLDVÁRY (ed.): *Ordinarius Strigoniensis*. XLVII–LIV. Lásd továbbá FÖLDVÁRY Miklós István kiadatlan doktori értekezésének a szövegközlés helyesírásával foglalkozó szakaszát: *Rubrica Strigoniensis*. PhD-értekezés, ELTE 2008. 292–293. Digitális változata megtalálható a Doktori.btk.elte.hu honlapon.

² Aki az interneten elérhető forráskiadásokkal, digitalizált forrásszövegekkel dolgozik (ezek száma örvendatosan gyorsan gyarapodik), nap mint nap tapasztalhatja, mekkora gyakorlati akadályt jelent egy-egy liturgikus tétel biztos azonosításakor, keresésekor, hogy számba kell venni a legkülönbébb lehetséges helyes- (és helytelen-) írási formákat, melyekben az illető szavak előfordulhatnak, és akkor még nem esett szó az egyes kiadások által előszeretettel használt, pusztán nyomdászattörténeti jelentőséggel bíró különleges betűformákról. Nagyságrendekkel volna könnyebb a kutató munkája, ha egységes elvek szerint feldolgozott korpuszban kereshetne.

³ A ThLL vagy TLL jelzéssel rövidített monumentális szótári vállalkozás spektruma az első nyelvmélekektől Seviliai Izidor haláláig (Kr. u. 636) terjed. 1894-ben kezdtek neki, a befejezés tervezett dátuma 2050, jelenleg a P, N, R betűknél tartanak.

⁴ Az angolszász nyelvterület sztenderd latin nagyszótára Kr. u. 200-ig dolgozza fel az anyagot. 1933-ban láttak neki a munkának, 1968 és 1982 között jelent meg az első kiadás, 2012-ben a második.

⁵ *Martyrologium Romanum ex decreto Sacrosancti Œcumenici Concilii Vaticani II instauratum auctoritate Ioannis Pauli pp. II promulgatum*. Editio typica. Libreria Editrice Vaticana, Vatikánváros 2001.

Genetrix), és megőriztük ejtésközeli alakjukban az arámi neveket, szavakat (*Tabita, effeta*), görögös írásmódjukkal szemben.

Az *a* és *æ* diftongusokat, melyek ejtése már jóval forrásaink kora előtt monoftongusá egyszerűsödik, ligatúrával jelöljük. Ha a két egymás mellett álló betűt külön szedtük (*Noe, Michael, Israel*), az azt jelenti, hogy külön ejtendő, az ilyenkor másutt szokásos trémát (¨) nem alkalmazzuk. Görög eredetű szavakban a megfelelő helyen a latin ábécében egyébként ismeretlen *z*-t használjuk (*exorcizo*).

Az elválasztás a latin szótagolás és elválasztás régebbi szabályait követi, a kisbetűk/nagybetűk kezelése szintúgy, illetve azon belül az újabb kori egyházi használatot (az *apostolus* vatikáni gyakorlatban szokásos nagybetűjét kivéve). Nagybetűt kapnak az ünnepnevek, ha kisbetűvel köznevet jelenthetnének (*Nativitas, Quadragesima*).

A központosásban modern és azon belül magyaros logikát követünk (pl. vonatkozó mellékmondatoknál), figyelemmel a latin mondatszerkezet sajátosságaira (pl. az egész mondatot tömörítő participiális szerkezetekre). Az evangéliumi perikópákban egyszeres idézőjelet alkalmazunk (fordított „lúdláb”) a beszélők elkülönítésére, az idézeteken belüli további idézeteket nem jelöljük.

A kiadásban a következő zárójeleket alkalmazzuk:

- [] a főszövegben feltétlenül szükséges kiegészítéseknek (elmaradt műfajjelölések, verzikusok hiányos szövegének pótlása, verzus/verzikus- és responzumjel pótlása), illetve a kilencedik kiadás élőfejből a főszövegbe átemelt alcímeknek;
- < > a főszövegből szerintünk kirekesztendő betűknek, szavaknak, ha nem állt rendelkezésünkre alkalmas párhuzam a főszöveg emendálására;
- () a szöveghagyományban jelzett szentírási locusoknak.

TAGOLÁS, TÖRDELÉS

A kritikai apparátussal ellátott főszöveg tördelése már egyszersmind állásfoglalást, értelmezést is jelez az ordók, tételek, rubrikális anyag elhatárolásában, belső tagolásában. Külön, római számmal jelölt fejezetet alkot minden önálló ordó (összesen 21 ilyen van), és kapott számot a Miatyánkot, Üdvözlégyet és Hiszekegyet közlő fejezet is, bár szigorúan véve nem liturgikus anyag, mert e három ima gyakran előfordul liturgikus tételként a szertartások különféle pontjain és így a mutatókban is. A főszöveg elején található dekrétum, a kalendáriumi anyag (tördelésére mintául az MRH első köteteként kiadott *Missale Strigoniense 1484* kalendáriuma szolgált), a végén található tartalomjegyzék stb. szintén önálló fejezetet alkot, de nem kap számot, mert nem tartozik a liturgikus törzsanyaghoz.

Az ordók és fejezetek elhatárolása helyenként egyértelmű és máshogy aligha képzelhető el (pl. a nagyszombati ordó és a Nagyboldogasszonykor esedékes virágszentelés/virágáldás határa), máskor önkényesebb, inkább felfogás kérdése (pl. hogy az új asszony bevezetését vagy a lélekajánlást önálló ordónak tekintjük-e vagy egy másik alfejezetének stb.), bár a forrás, a szerkezet, az időbeosztás itt is támpontot jelent. Még inkább önkényesek és ugyancsak az értelmezéshez tartoznak a fejezeteket alfejezetekre és esetenként még kisebb egységekre tagoló alcímek: ezek az ordó alapvető strukturáját, szervesen el-

különíthető építőelemeit, moduljait¹ különböztetik meg, olyanok, mint egy forgatókönyvben a jelenet címe. Ez a beosztás felfogásunk szerinti — olykor a cselekmény minősége változik modulonként, máskor a helyszíne, célja, fókusza stb.

Az ordókon belül arab számozással jelölt liturgikus tételek követik egymást, ezeket nagyobb térköz választja el egymástól. A tételek (elhatárolásuk szintén saját értelmezés: a szerkönyvekből-kontextusból ez a határ vagy kiderül egyértelműen, vagy nem) rendszerint egy vagy több 10 pontos betűvel és vörössel szedett rubrikás (a szertartással kapcsolatos gyakorlati utasítást, információt közlő) sorból, és a 12 pontos betűvel és feketével szedett (énekelt, recitált vagy prózában mondandó) tulajdonképpeni liturgikus szövegből állnak össze. Előfordulhat, hogy egy fontos mozzanathoz, cselekményhez nem tartozik szöveg, ilyenkor a tétel állhat csupán rubrikából is. Olyan is előfordul, hogy a tételhez csak szöveg tartozik, rubrikális információ nem, még a tétel típusa sincs megnevezve (ilyenkor szögletes zárójelben pótoltuk a tétel saját értelmezés szerinti műfajjelölését — ez gyakran nem teljesen azonos azzal, ahogyan a szerkönyv maga nevezi meg az illető műfajt, sokszor nevezik például a funkciójában és külső jegyeiben is egyértelműen elkülönülő exorcizmust orációnak, az áldó tartalmú könyörgést, amely formailag egyértelműen könyörgés, benedikciónak, a formulát könyörgésnek stb.).

Ha egy liturgikus tétel csak alternatívaként szerepel, vagy csak az incipitet közli, nincs teljes terjedelemben kiírva, többnyire a rubrikával egybetördelve hozzuk, de feketével és az elhangzó szöveggel azonos méretben, 12 pontos betűvel. Ugyancsak a rubrikával folyamatosan tördelve hozzuk azt, amit a rituális anyagban „ordináriumnak” nevezhetünk a mise és a zsolozsma állandó elemei mintájára (ilyen például az *Oremus* imára hívás a könyörgés előtt, a prexeket bevezető *Sursum corda* dialógus stb.). A préceszket kötelezően záró *Domine exaudi* és *Dominus vobiscum* szintén ilyesféle szerepet töltenek be, de esztétikai okokból a verzikulushoz hasonlóan tördeljük őket, a liturgikus tételek mutatójában azonban nem szerepelnek (ahogy a Miatyánkot bizonyos helyzetekben gyakorlatilag kötelezően záró *Ne nos inducas* verzikus sem).

A liturgikus szöveg, ha könyörgés vagy ahhoz hasonló szerkezetű egységes szövegtömb, lecke, evangélium, formula, és egy sornál hosszabb, kétsoros mélységű vörös iniciáléval indít (ez segít vizuálisan egyértelműen azonosítani, hol indul a következő hangzó mozzanat a szertartásban, nem mellesleg régi, még a kódexekből őrzött tördelési hagyomány), az iniciáléval induló első szó kiskapitálissal van kiemelve. A tömböket sorkizárt szedéssel tördeltük. Kivételt képeznek az eredetiben kisebb betűvel szedett énektételek, amelyeket sem a források, sem mi nem kezdünk iniciáléval.

A tételek szokásos zárlatait csak addig írjuk ki, ameddig a legrésztesebb rendelkezésre álló forrás hozza, nem egészítjük ki (három pont jelzi viszont azt az esetet, amikor a konklúzió a megszólított zárlathoz közeli említése miatt módosul [*in unitate eiusdem*-típus], ezt az alesetet a szerkönyvek is gyakran külön jelzik). A verzikulusokat ellenben, mivel gyakran csak az első felük, vagy annak is csak incipitje van kiírva, szögletes zárójelben kiegészítjük az esztergomi forrásokból ismert alakban, felbontásban (ha van

¹ A fogalom bevezetéséről lásd FÖLDVÁRY Miklós István esettanulmányát: „A római liturgia változatainak kutatása VI. Az úzus kialakítása és funkciója: kompozíció és önazonosság”, *Magyar Egyházzene* XXI (2014) 339–358. Közlebről: 341–342.

ilyen), hogy ne hiányozzék teljesen a felelet. A könyörgéseket, formulákat stb. záró *Amen* előtt, ha nem szerepelt, szögletes zárójelben írtuk ki a választ jelző *℞*-t.

A tételen belül, még a zárlat előtt bekövetkező grammatikai/műfaji szerkezetváltást gondolatjel jelzi (ilyen előfordul például exorcizmusnak induló tétellel, amely könyörgésként ér véget, s közben változik a megszólított).

A dialógusok (pl. a keresztelési skrutíniumnál), verzikusok a beszélő váltakozása szerint rendeződnek hol új sorba, párosával, hol pusztán a szerkönyvekben szokásos *℣*. (verzus/verzikulus) és *℞*. (responzum/válasz) jelzések különítik el a beszélőket, ahogyan a terjedelem éppen megkívánja. A litánia előénekes–nép váltakozásai oszlopokba szedve szerepelnek. (A vörös Ps. [*psalmus*] zsoltárvers vagy egész zsoltár kezdetét jelzi.) Ugyancsak több, függő behúzású bekezdésre törve szedjük alkalmanként a hármasszöveg szerkezetére emlékeztető áldásokat. Teljesen egyedi tördelésű néhány egyébként is különleges tétel, pl. a *Libera Domine servum tuum* litánia a lélekajánlásban, és természetesen a nem liturgikus fejezetek (kalendárium, ünneprend stb.). A kalendáriumban vörössel szedtük azt, ami a szerkönyvben is vörös, és kurziváltuk a nem közvetlenül a kultuszra vonatkozó információkat (pl. évszakok váltakozása, állatövi jegyek stb.).

Az énekelt tételeket kurzív szedés különbözteti meg a prózában elmondott (egyes formulák, skrutínium stb.) és a különféle formulák, tónusok szerint recitált tételektől (könyörgések, olvasmányok, zsoltárok stb.), ez utóbbiak nem minősülnek énekelt tételnek középkori fogalmak szerint. Énekelt tétel elején, szintén a hagyomány szerint, nincsen iniciále (rövidségük okán, meg a fölējük jegyzett kotta miatt).

A himnuszok (utólag) számozott strófákra osztva szerepelnek, a sormetszetet, ha van, széles szóköz jelzi. Hangjelzést az O hagyománya nem tartalmaz.

Egyetlen helyen bíráltuk felül látványosan az énekelt tétel határára vonatkozó következetes tipográfiai jelzést, ti. hogy ezek szövegét egységesen kisebb fokozatból szedik: a sírbatétel szertartásakor a pap háromszor földet hint a koporsóra az *In nomine Patris* etc. formula kíséretében, ezenközben az énekesek a *De terra plasmasti me* antifónát éneklék. A források a formula szövegét az antifónáéval egyben szedik, mintha csak az énekelt tétel része volna a formula maga is (alighanem a gyakorlat lepusztulásának tanúja ez az egybeolvadás, ti. már nem énekeltek az antifónát sem, csak prózában mondta el a celebráns, végül egybeolvadt a formulával). Ehelyett eszményi esetben párhuzamosan hangzanak el, a formula prózában, az antifóna énekelve.

Általában a verzikusokat is az énekelt tételekkel azonos fokozatból szedik az O kiadásai, de mivel gyakorlatuk nem teljesen következetes, ezt az eljárásukat nem követtük. A préceszeket viszonylag következetesen kisebb fokozatból szedik, de a bevezető *Kyrie*-t illetően már ingadozik a tördelési hagyomány. A litániához tartozó préceszt sem szedik kisebbel. Ugyancsak ingadozást mutat olyan rétegek kezelése, mint a *Sursum corda*-dialógus a prexek kezdetén (bár inkább a nagyobb fokozatból szedik, és a megelőző oráció egyenes folytatásaként tördelik). Hasonlóan bizonytalan a helyzete a *Flectamus genua* formulának, az *Oremus*-t pedig egyenesen vörössel szokásos szedni, holott nyilván nem a rubrikákhoz tartozik (funkcionálisan azonos szerepet tölt be, mint az ugyanott alkalmazott *Oratio* jelölés, ez még XX. századi könyvekben is megfigyelhető). Az orációt bevezető magányos *Dominus vobiscum*-ot is többnyire a nagyobb fokozatból szedik. A tördelési megoldások ezen ingadozásait külön nem jelöljük a kritikai kiadásban.

A zsoltárokat a recitáció megkívánta tördelésben hozzuk (versenként függő behúzással), a mediációt csillag jelzi, a flexát kereszt, a doxológiát az orációzáratokhoz hasonlóan csak addig írjuk ki, ameddig az a forrás, amely a leghosszabban hozza. A zsoltárok tördelését, központosását, a flexák helyét, a félversek határát stb. az esztergomi hagyományt összegző kétnyelvű forráskiadást¹ követve döntöttük el, ezek nem mindenütt tükrözik az eredeti kiadások által alkalmazott tagolási, tördelési megoldásokat. Ha ez utóbbiak valahol fontosnak, értelmezési szempontból jelentősnek tünnek, jelezzük a kritikai apparátusban. Az eredetiben a korszakban szokásos módon általában kettőspont jelzi mind a flexát, mind a mediáció helyét, ahol egyáltalában jelzik ezeket.

A keresztvetést, áldó mozdulatot jelző kereszttel (✠) — egyes szerkönyvek hagyományával ellentétben, ismét csak a kereshetőség érdekében — nem törünk meg szót, mindig az érintett szó után szerepel (kivéve a *Spiritus Sanctus* szókapcsolatot, amelynek rendre a közepén). A behelyettesítendő nevet jelző N-t (*nomen*) vörössel szedjük, de a ponton túl hozzá tapadó írásjelet már nem. Ha a tételt szöveg közben rubrikális megjegyzés szakítja félbe, elé és utána széles szóközt helyezünk. Tipográfiai finomság a prexek *Vere dignum* bevezetését helyettesítő VD-nexus (⚡).

Ami az ordó által alkotott főfejezetek fentebb már említett belső tagolását illeti: az alfejezetekre tagolás nagyobb egységeket különböztet meg az ordón belül, melyek határára cselekmény- vagy helyszínváltás történik (stációból processzió indul, új cselekmény-mozzanat kerül sorra), vagy egyéb okból húzódik köztük határ. Ez a másodlagos tagolás végső soron szerkesztői döntés-értelmezés eredménye. Az alcímet némelykor rubrikából emeltük ki, máskor az első olyan kiadást követtük, amely az élőfej megoldását alkalmazza a tördelésben (ez a **W**₂) — az utóbbi esetben szögletes zárójelek közé zárva szerepel a beiktatott alcím.

Különleges helyet foglal el az anyagban egyrészt a **W**₂ által bevezetett kalendárium a különféle húsvétszámítási szabályokat és egyéb tudnivalókat ismertető mellékleteivel, ezek tördelésénél igyekeztünk az értelmes oldalképet és a kalendáriumi hónapok esetén a naptári jelleget is megőrizni, egyébként a lehető legegyszerűbb megoldásokat alkalmaztuk, hogy a főszöveg minél könnyebben áttekinthető és olvasható legyen. A másik különleges anyagrészt a kateketikai szakasz a három legfontosabb imával, a Lélek ajándékaival és egyéb alapvető hitismeretekkel. Ezek tördelése is igyekszik követni az eredetiek logikáját, megőrizni az értelmes (és lehetőleg csinos), áttekinthető tagolást.

A források eredeti oldalhatárainak jelölését a főszövegben azért mellőzzük, mert a többféle kiadó és többféle nyomda más és más szerkezetben tördelt, és bár a középső velencei kiadáscsoport tagjai igyekeznek egymást követni az oldalkialakításban, a két első (nürnbergi) és a harmadik (bécsi) kiadás oldalrendszere teljesen más, nem beszélve az utolsóról (ez szintén bécsi). Közvetett módon mégis jelzi az oldalhatárokat egyes helyen a lakúnak kezdete és vége. Ahol ez jelentőséggel is bír, ott az információ megtalálható a kritikai apparátusban.

Ez a tördelési rendszer voltaképpen a gyakorlati végzést szolgáló kiadványok céljára született és alakult a használatban, de a tapasztalat azt mutatja, hogy a kritikai kiadás ta-

¹ *Psalterium Strigoniense* I–III. Közread. FÖLDVÁRY Miklós István et alii. ELTE BTK Latin Tanszék — Argumentum, Budapest 2014. (MRH, Series Practica 1–3.) A három kötetet (Nokturnále, Diurnále és Tonárius) részletes bevezetők és több szempontú mutatók egészítik ki.

golásának, használhatóságának is jót tesz egy eredetileg is a gyakorlati liturgiavégzészt szolgáló műfaj esetében, ha minél több jellemzőjével kapcsolódik egyértelműen, vizuálisan is a gyakorlati igények által kialakított tördelési szokványhoz.¹

¹ Sajnos nem egy kritikai forráskiadás teljesen tagolatlan szövegfolymként kezeli a liturgikus anyagot, és ezért (is) szerföltt nehéz kiigazodni bennük, holott a jelenség közelebb áll a színelőadások technikai forgatókönyvéhez, amelyben színekkel és egyéb megoldásokkal is világosan el kell különíteni a beszélőket, az elhangzó szöveget, a technikai utasításokat stb.

MUTATÓK, ILLUSZTRÁCIÓK

A kiadáshoz négyféle mutató járul: konspektusok, liturgikus tételek betűrendes indexe, szentírási szövegek és intertextusok mutatója, valamint az illusztrációk jegyzéke.

Az első (A) a konspektusokat tartalmazza, azaz a teljes liturgikus anyagot, incipitjegyzék formájában, az alfejezetek elhatárolását illetően modulok szerinti értelmezésben (lásd ez utóbbiról részletesebben e bevezetés „Tagolás, tördelés” című fejezetét).

A második, a betűrendes liturgikus index (B) ábécérendben közli a tételek incipitjeit, zárójelben, ha van, szentírási helyüket („cf.” vezeti be, ha a kapcsolat a tétel és a bibliai hely között nem egyenes idézet, hanem parafrázis vagy tematikus kapcsolat), majd virgula után liturgikus műfajukat, asszignációjukat (milyen szertartás összefüggésében használatos a tétel), végül újabb virgula után római számmal az ordó, arab számmal a tétel, és vesszővel elválasztva, kurzív arab számmal az oldal számát. Ha ugyanaz a tétel több helyen is előfordul, vessző után következnek az újabb és újabb előfordulások. A * a szám után azt jelzi, hogy a tétel az illető helyen nincs teljes terjedelemben (*in extenso*) kiírva, csak incipittel hivatkozik rá az ordó.

A harmadik index (C), a szentírási helyek mutatója a Szentírás könyveinek Vulgataszerinti sorrendjében, azokon belül a fejezetek és versek számsorrendjében közli a szentírási kapcsolattal rendelkező tételek adatait, a következő rendben: a szentírási helyet követi zárójelben a „cf.” jelzés, amennyiben a kapcsolat csak közvetett, majd virgula után az asszignáció, az előfordulás adatai (ordó-, tétel- és oldalszám, mint előzőleg), végül ismét virgula után a műfaj és a tétel incipitje.

Az incipiteket írásjel nélkül hozzuk, olyan mélységben, ami a tétel egyértelmű azonosításához szükséges és elégséges (ez általában csak néhány szó, két vagy több azonos kezdetű tétel esetén hosszabb lehet, de mindenképpen értelmes kivágot). A szentírási könyvek jelölését lásd elől, a rövidítésjegyzékben. A liturgikus műfajok jelölése betűrendben a következő:

All	Alleluja	Ex	exorcizmus
Ant	antifóna	F	formula
AntV	antifónaverzus	Gr	graduále
Ben	hármásáldás	H	himnusz
Cant	kantikum	HV	himnuszstrófa
Coll	kollekta	Intr	introitus
Comm	kommunió	IntrV	introitusverzus
Ev	evangélium	Lc	szentlecke

Lit	litánia	R	responzórium
Off	offertórium	RV	responzóriumverzus
Or	oráció	Secr	szekréta
Pf	prefáció, imára hívás	VD	prex
Postcomm	posztkommunió	W	verzikulus
Ps	zsoltár		

Ezek közül magyarázatra itt csak az általános szokványban nem használtak szorulatnak: prexnek nevezzük a szentelési imát, prefációnak az imára hívó liturgikus formulát (amely nem tévesztendő össze a miserítus „prefáció” műfájával); ezt általában *oremus, fratres carissimi* vezet be, végezetül formula mindaz, ami az egyéb műfaji keretek közé nem illeszthető be.

A mutatókat a főszövegben többnyire rövidítve szereplő liturgikus alakzatok (oráció-zárlatok, doxológia stb.) teljes alakját közlő jegyzék zárja.

Az illusztrációk a bevezető végére kerültek. A képek három csoportra oszthatók: először az első kiadás borítóját és az első két kiadás egy-egy, a külalakra jellemző oldalpárját mutatjuk be, majd a velencei kiadások kiadói jelvényeit és metszeteit, végül az Oláh-féle kiadás címlapját és néhány jellemző oldalát. Az illusztrációk forrását megjelöltük az illusztrációk jegyzékében, hátul, a mutatók után.

HELYESÍRÁSI SAJÁTOSÁGOK

Az első nyolc kiadás helyesírása félreismerhetetlenül középkorias vonásokat mutat, de sok tekintetben még a kilencedik is (rőla alább), dacára jellegzetes humanista gesztusainak. Az ősnymtatványokra és a XVI. század eleji antikvákra még jellemző módon, magától értődő természetességgel alkalmazzák a kódexkorszak kialakult rövidítési szokványait. A rövidítések téves feloldásából, elnézéséből számos hiba keletkezik (a nyomdászati fokozatosan el is hagyja a kiolvasást nehezítő rövidítgetésnek ezt a gyakorlatát).

A kiadások közösen tárgyalható helyesírási jellegzetességeinek egy része a középkori liturgikus szövegekre általánosan jellemző (zárójelben a példákkal):

- (1) a *ti* + magánhangzó betűkapcsolatok *ci* + magánhangzós, ejtésben különbséget nem jelentő írásmódja (*abrenuncias, annuncio, annunciatio, Domiciani, iusticia, leticia, negocio, noticiam, nunciare, precio, pronunciantes, propiciatus, spacium, speciosissimam*), de előfordul fordítva is, a jogos *ci* helyett *ti*-vel (*conditio, delitiis*), ez utóbbi ebben a korban jóval ritkább, a XI–XIII. század tudálékosabb helyesírására jellemző;
- (2) a szó eleji *h* elhagyása (*osanna*), de még inkább hiperkorrekt használata (*Heliseum, Hierusalem, Hur*), az utóbbi mindig idegen szavakban fordul elő;
- (3) a zárt torokhangok változatos (*Cristinae, Cristoforis, Katherina*), olykor hehezetes (*archa, archana, lachryma, simulachra*) írásmódja;
- (4) a görögös *ph* lecserélése *f*-re (*effeta, Effrata*);
- (5) az etimologikus, ejtésben nem érvényesülő *s* elhagyása *x* után (*expectant, extingatur, exultatio, exultet, exurgat*);

- (6) görög eredetű szavakban az *y* helyettesítése (*Dionisii*), de még inkább tulajdonnevekben és idegen eredetű szavakban az *y* hiperkorrekt alkalmazása (*cyrographo, dyaboli, Helym, Hylarius, Kyliani, lachryma, Pylatus, Sylvester, Symeon, Syn, Synai, Syon, Tyburtii, Ysaia[s]*); különösen érdekes az *y* hiperkorrekt alkalmazása latin eredetű szavakban (*sydera, sylva, syncera*);
- (7) *n* használata *m* helyett a (normatív helyesírás által nem jelölt) hasonulások ejtéskövető jelölésére (*circuncionem, circundabit, cuiuscunque, nunquam, nunquid, quacunqve, solennitate, ubicunque*);
- (8) görög eredetű szavakban a szókezdő vagy mássalhangzót színező hehezet elhagyása, de még inkább jellemző görög, sőt akár nem görög eredetű szavakban is a hiperkorrekt *h* használata (*prothomartyr, prothoplasto, cathena, catarrhactarum, chamo, Chana, chari, charissime, charitatis, Scariothis*), ez utóbbiak téves etimologizálás nyomát őrzik;
- (9) héber szavakban *n* használata *m* helyett (*cherubin, seraphin*).

A vulgáris latinon belül végbement későbbi, a neolatin nyelvekhez vezető fonetikai változásokra tekintenek vissza egyes, a középkorban bizonyos mértékig már normává szilárdult írásmódok:

- (1) a mássalhangzók kettőzése körüli ingadozás (*Appollinaris, Calixti, catarrhactarum, excusum, imo, litera, millium, quatuor, solennem*);
- (2) a magánhangzók hangrendi eltolódása (*adolari, iocundus, letania, lineo, valitudine*);
- (3) az ejtésben ekkor már ugyanazt a hangot jelölő *a/ae/ę* diftongusok gyakori, archaizáló használata, általában szabályszerűen, néha viszont grammatikailag tévesen (*almę [voc.], ædita, æremi, æternæ [voc.], ceteris, ceterium, ędita, fęcunda, fęcminam, fęcnum, fęcno, hęcreditabit, letania, Mattheum, pręlium, secula, teterrimus*).

Megjegyzésre érdemes jelenség a nagypénteki *Popule meus* himnusz *Agyos Otheos, agyos ischyros, agyos athanatos, eleyson ymas* írásmódja, amely ugyan nem rendkívüli, de fontos dokumentuma a görög mondat (Ἄγιος ὁ Θεός, Ἄγιος ἰσχυρός, Ἄγιος ἀθάνατος, ἐλέησον ἡμᾶς) ejtésének a szó eleji néma *h-k* elhagyásával, a névelő egybeírásával, de azzal is, hogy az etimológiailag különböző, ejtésben ekkor már régóta azonos *y* és *i* megkülönböztetésében hibát vét a *hagios*-nál, az *eleyson*-nál és az *ymas*-nál (az utóbbi kettő esetében *η*-ből lett az *i*). Ugyancsak megjegyzésre méltó a nyolcadik kiadás (**V₂**) különlegessége, következetes eljárása, mellyel *exorgizo*-t ír *exorcizo* helyett, talán valamiféle téves görögös etimologizálás következményeként (ὄργη jelentése: 'harag').

A humanista jellegzetességeket mutató **W₂** középkorias vonásairól fentebb már volt szó (sűrűn hagyja el például a nazálisokat [m, n] és alkalmazza a nazáliselhagyás-jelet [ez a gyakorlat egészen a XVIII. századig él] és egyéb szokásos középkori rövidítéseket, ugyanakkor a szedés maga szellős, laza, tömör szedésű elődeivel ellentétben egyáltalán nem takarékoskodik a helyvel), csak rá jellemző vonásai is vannak azonban: az *ulv* késő középkorban kialakult alkalmazásrendje (szó elején mindig hegyes *v*, szó közben mindig kerek *u*, tekintet nélkül a hangértékre), a *ct* ligatúra, a *cúm u*-ja fölött megjelenő kalapos ékezet, és egyes tipikusan „agyas” humanista írásmódok (*autore, cœlum, Paracletus*). Mint fentebb már mondtuk, egyes vonásai ellentmondásosak: például rendszeresen, iskolás gonddal javítja a korábbi hagyomány által elhanyagolt *coniunctivus*-i alakokat, de helyenként egészen triviális kiolvasási és egyéb hibákat vét, mint ha nem ismerné az önmaga által is alkalmazott kódexrövidítések egy részét (az ellentmondás feloldása alkalmasint egy gondos szerkesztő és egy latinul hézagosan tudó szedő rosszul sikerült együttműködésében keresendő).

A KRITIKAI APPARÁTUS ÉS A KOLLACIONÁLÁS

Az O szöveghagyományának fent ismertetett kilenc kiadása közül a jelen kiadás szerkesztésekor négyről, az első háromról és az utolsóról (a két-két nürnbergiről és bécsi-ről) van digitális példányunk,¹ ezeket fizikailag nem vettük kézbe. A fennmaradó öt velencei kiadás közül az elsőt (1501, V_1) és a negyediket (~1523, V_4) az OSzK Régi Nyomtatványok Tárában tanulmányoztuk mikrofilmen,² a harmadik (1508, V_3) egyetlen ismert példányát fizikailag is ott őrzik. A fennmaradó két velencei kiadás közül a másodikat (~1503, V_2) a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest-gyűjteményében tanulmányoztuk, az ötödiket (1525, V_5) az Egyetemi Könyvtár Kéziratok és Régi Nyomtatványok Osztályának kutatótermében. Így mind a kilenc ismert kiadás teljes fennmaradt szövegéhez hozzáfértünk.

A kritikai apparátus tehát a következőképpen épül fel: minden alternatív olvasatot külön lábjegyzetben közlünk (a számozás oldalanként újrakezdődik). Főszövegbe az az olvasat került, amelyik vagy saját jogon a legjobbnak tűnik a kontextusban és grammatikailag is megfelelő, vagy a szövegpárhuzamok (korábbi hazai előzmények, kortárs párhuzamok) támogatják. Előnyt élveztek természetesen a korábbi kiadások azokban az esetekben, amikor a későbbiek javításai önkényesnek tűntek, vagy jó olvasatot javítottak másik jóra. Az olvasatok kronológiai sorrendben követik egymást, ha több alternatíva is van, a siglumok sorrendje is mindig időrendi ($N_1 N_2 W_1 V_1 V_2 V_3 V_4 V_5 W_2$), az alcsoportokon belül is. Az apparátus latin nyelvű, benne a szokásos rövidítéseket alkalmazzuk, feloldásuk a rövidítésjegyzékben található. A kitevőben levő jegyzet-hivatkozás a főszövegben mindig az alternatív olvasat által érintett utolsó szónál szerepel (ez egyben az első is, ha egy szónál többet nem érint a *varia lectio*). A jegyzet maga az alternatív olvasat által még nem érintett utolsó szóval és az azt követő szögletes zárójellel kezdődik, majd következnek az olvasatok, csoportonként virgulával elkülönítve:

¹ N_1 [sit] dominus eiusdem abundans in animum alimentum | $N_2 V_1 V_2 V_3 V_4 V_5$ [sit] domus eiusdem abundans in animum alimentum | W_1 [sit] dominus eiusdem abundans in annum alimentum

¹ A digitális példányok elérhetők a kutatócsoportunk által fejlesztett digitális gyűjteményben (jelszó igénylésével: Usuarium.elte.hu) — a következő azonosítókon: az első kiadást (30173) az egyetlen ismert példányt őrző krakkói Jagelló-könyvtár digitalizálta, a második kiadást (30272) az azt őrző MTA — mindkettő hozzáférhető nyilvánosan az illetékes intézmények honlapján. A harmadikból (30300) digitális példányt kérésünkre a zwetli kolostorkönyvtárat kezelő Andreas Gamerith készített. Ez utóbbi jelenleg kizárólag gyűjteményünkön keresztül hozzáférhető. Az utolsó, Oláh-féle kiadás több változatban is hozzáférhető digitálisan: az OSzK meglévő két példánya közül az egyiket tette közzé (30167), elérhető a müncheni Staatsbibliothek példánya (30168), és legújabban a kismartoni Esterházy-gyűjtemény Oroszországból hazakerült példánya is (30299). A Google Books-on keresztül hozzáférhetővé tették ezenkívül a Cseh Nemzeti Könyvtár birtokában lévő példány digitalizált változatát is (30301). Magáról a gyűjteményről (USUARIUM) lásd: FÖLDVÁRY Miklós István: „A Liturgiátörténeti Kutatócsoport digitális forrásgyűjteménye”, *Magyar Egyházzene* XXI (2013/2014) 101–111.

² Jelzeteik: FM2/690 és FM2/686.

Ez a jegyzet tehát azt jelenti, hogy az *ut sit domus eiusdem abundans in annum alimentum*¹ tagmondat (Or. *Benedic Domine creaturam istam panis*) alternatív olvasatai három csoportra oszlanak: az első kiadás önállóan áll, a másodikat követi az összes velencei, a harmadik szintén különutas megoldást követ, a főszöveg pedig az utolsó kiadás által rekonstruált változat lett. A siglumok félkövér típusból vannak szedve, az olvasatok antikvával, a megjegyzések kurzívval. Az olvasathoz tartozó megjegyzések vessző után szerepelnek, a külön hozzáfűzést pont választja el:

³ **W**₂ vincitur] squalangus. *Malim*: (s)phalangius

Azaz: a titokzatos szörny a János-napi borszentelésben a főszövegben *squalangus* formában szerepel, egyedül a kilencedik kiadás hoz más olvasatot, de ettől teljesen függetlenül, külső érvek alapján a (s)*phalangius* formát javasoljuk (az okokról lásd a „Sajátos szövegproblémák” fejezet vonatkozó részét).

Ha az összes tanú egyfelé mutat, de azt nyelvileg hibás megoldásnak ítéltük, a főszöveget nem javítjuk (kivéve természetesen az egyértelmű nyomdahibákat), jegyzetben *Malim*: után következik gyógyítási javaslatunk. Főszövegben csak akkor javítunk, ha kortárs párhuzamok támogatják, ilyenkor a jegyzetben hivatkozás található az illető forrásra — például: cf. *Missale Quinqueecclesiense anni 1487*. A zsolttárok esete sajátságos: a főszövegben igyekeztünk rekonstruálni az esztergomi pszaltérium gyakorlatában jellemzőnek tűnő olvasatokat (lásd erről alább a *Textus receptus Strigoniensis* szakaszt), ha tehát párhuzamok nem támogatták az O olvasatát, javítottuk. A szentírási perikópákat egyébként nem igazítottuk normatív kiadásokhoz¹ (Clementina, ill. modern, tudományos használatra készült kiadások), legfeljebb a nevek helyesírása tekintetében, és figyelembe vettük őket a központoszáskor.

Sajátos problémát jelentett a *d.* + RÓMAI SZÁM rendszerben az év során összesen kilenc naphoz fűzött alkalmasint naptári, tehát nem liturgikus információ megfejtése. A lista a következőképpen fest:

NAPTÁRI NAP	JELZÉS
Március 1.	<i>d. I</i>
Április 19.	<i>d. XI</i>
Június 11.	<i>d. VI</i>
Június 16.	<i>d. III</i>
Július 13.	<i>d. I</i>
Augusztus 1.	<i>d. I</i>
Szeptember 3.	<i>d. XVII</i>
Október 3.	<i>d. V</i>
November 3.	<i>d. V</i>

Feltűnő, hogy csak júniusban szerepel kétszer a jelzés, hogy az őszi hónapokban a hónap eleje érintett, és hogy XII-nél nagyobb római szám egy helyen fordul elő, szept-

¹ A Vulgata újkori hivatalos egyházi normakiadása (többfordulós előkészületek után) az 1592-es, VIII. Kelemen-féle (*Vulgata Clementina*). Modern igényű kritikai kiadása az ún. „stuttgarteri” (Deutsche Bibelgesellschaft, 1969 óta többször frissítve, jelenleg a 2007-es ötödik kiadás van forgalomban).

tembernél, és feltűnő a téli hónapok hiánya. A „d.” rövidítés feloldására magától értődően első ötlet a *dies* valamilyen formája volt, a római számokat pedig természetes ötlet a nap óráinak megfeleltetni.

A kínálkozó párhuzam a sok helyről ismert *dies mali* avagy *Ægyptiaci* jelensége, az ún. „szerencsétlen” vagy „gonosz/átkozott” napoké.¹ Az itt nem részletezendő jelenség ősi, első fennmaradt adatai ókoriak. Elsőre azonban ez az esztergomi több okból sem illeszkedik az adatolt szisztémákhoz: a három elterjedt rend közül a legrégebbi minden egyes hónapban két-két ilyen napot különböztet meg, a másik az egész évben három szerencsétlen hétfőről tud, a harmadik minden hónapban tud gonosz napokról, de változó számban. Az O kalendáriuma által hozott napoknak egyik rendszer sem felel meg teljesen, kimarad a három téli hónap (december, január, február) és kimarad május, a meglévő hónapoknál pedig egy kivételével (június) csak egy-egy gonosz napról tud.

Ugyancsak probléma, hogy ha a római számok a nap óráit jelölik (amint azt a gonosz napok esetében bizonyos hagyományok teszik, ti. megállapítanak a gonosz napon belül gonosz órát is), a XVII magyarázatra szorul mint partikuláris, de nem teljesen ismeretlen jelölés (az általánosabb gyakorlat külön számolja a nap és az éjszaka óráit). A középkori Európában már a XIV. századból biztosan adatolt az ún. „itáliai órák” (németül: *Ganze Uhr* vagy *Ganzer Zeiger*) számítási rendje: napnyugtától kezdve I-től XXIV-ig számozzák az egyenlő perchorossúságú órákat, arab vagy római számokkal (ennek a rendnek emlékét őrzi az 1410 óta működő híres prágai Orloj vagy a velencei Szent Márk-székesegyház szintén nevezetes órájának számlapja).² Ez a rend széles körben elterjedt a középkor végi Észak-Itáliában, de Csehország közvetítésével eljutott Sziléziába és Lengyelországba is, és használatban volt a régióban egészen a XVII. századig.

Itt tartottunk a kérdés vizsgálatában, amikor a kutatócsoportunkban párhuzamosan folyó kalendáriumprojekt váratlan eredményt hozott: kiderült, hogy az 1538-as bragai misszálé³ az O rendszeréhez teljesen illeszkedően hozza a gonosz napokat és azok gonosz óráit, ráadásul az utóbbit ki is írja (pl. *d[iei] hora I* formában), így bátran fel mertük oldani az O rövidítését is *diei* + a nap római számmal jelölt órája formában.

Az O-éval azonos rendet közöl egyébként a kalendáriumának egyik valószínű forrásául szolgáló, de vele egyébként nem mindenben egyező 1558-as esztergomi breviáriumkiadás, és az esztergomi miscskönyv is ismeri ezt a jelölést, bizonyos eltérésekkel.

Textus receptus Strigoniensis | *TR Strig.* jelöli a kritikai apparátusban azokat az olvasatokat, amelyek eltérnek ugyan a zsinórmértékül szolgáló Vulgata-kiadásoktól, de az esztergomi hagyomány egységesnek tűnik velük kapcsolatban (akkor tekintettük egy-

¹ Lásd bővebben: Robert STEELE: „Dies Ægyptiaci”, *Proceedings of the Royal Society of Medicine* XII (1919/Suppl.) 108–121. Megtalálható digitális változatban a US National Library of Medicine honlapján: Ncbi.nlm.nih.gov/pmc/journals/269.

² Lásd bővebben: Gerhard DOHRN-VAN ROSSUM: *History of the Hour. Clocks and Modern Temporal Orders*. University of Chicago Press, 1996. Közlelebről: 114. Lásd még a magyar időszámítási gyakorlatra nézve: SZENTPÉTERY Imre: *A kronológia kézikönyve. A „Chronologia” és az „Oklevéltani naptár” összevont, javított és bővített kiadása*. A szerző hagyatékának felhasználásával sajtó alá rendezte: GAZDA István, kiegészítette ÉRSZEGI Géza, RAJ Tamás, SZÖGI László. Könyvért—Sylvester, Budapest—Szombathely 1985. Digitális változata elérhető a MEK-ban.

³ *Missale Bracarense*. Lisszabon 1538. Az USUARIUM digitális gyűjteményében 10253 jelzettel.

betartónak az esztergomi hagyományt, ha az ellenőrzésül választott —első— XIII. századi kéziratos esztergomi breviárium¹ és az O szempontjából kortárs első nyomtatott esztergomi breviárium (1480)² ugyanazt az olvasatot hozza, mint az O (ill. egyes kiadásai). Ha csak az egyikük erősítette meg az alternatív olvasatot, akkor nem. Alkalmanként figyelembe vettük az 1558-as, Oláh-féle breviárium³ olvasatait is, minden alkalommal külön jelezve. Természetesen további vizsgálatra lesz szükség a kutatásban, hiszen a rituále anyaga nem tartalmazza a teljes pszaltériumot, mindenesetre azon helyek alapján, ahol az egybeesés jelentős, mondhatjuk, hogy kirajzolódik a zsolnároskönyvnek egy jellemző esztergomi „textus receptus”-a, sajátos olvasatokkal, még ha elágazásokkal, forrásonkénti variálódással is, és nem egyetlen, tökéletesen egységes és elterjedt szöveg-hagyományként.

¹ Zágráb, Knjižnica Metropolitana MR 67.

² *Breviarium de tempore et sanctis etiam commune sanctorum per anni circulum iuxta consuetudinem sacrae ecclesiae Strigoniensis*. Erhardus Ratdolt, Velence 1480.

³ *Breviarium secundum usum abbatum et metropolitanae ecclesiae Strigoniensis*. Raphael Hoffhalter, Bécs 1558.

Sajátos szövegproblémák

Az alábbiakban néhány olyan szövegproblémát ismertetünk, amely az O szövegének gondozása, a főszöveg megállapítása közben merült fel, és igen tanulságosnak bizonyult a szövegek magyarországi hagyományozásával, megközelítésével kapcsolatban. (A következőkben a Telegdi-féle rituálét T jelzi, a Pázmány-félét P; az oráció kezdőszavai után zárójelben álló szám a szövegkiadás oldalszámát mutatja).

Deus, qui mortuam Saræ vulvam (28)

Az oráció szövegében az *ut iuxta praecedentium partum* szövegrész értelmezése tűnik problémásnak („hogya megelőzők/korábbiak születe szerint”). A könyörgésnek eddig sem korábbi hazai, sem kortárs nemzetközi párhuzamáról nincsen tudomásunk.⁴ A szertartást közlő 1511-es zágrábi misszále más orációt hoz a helyén (*Omnipotens sempiterna Deus, creator caeli et terrae, qui omnia de nihilo creasti*). Az oráció magja ősi, megvan már a gelazián szakramentáriumban (SGel, LIV), ismeri a gregorián szakramentárium (SGr, 2760), valamint később a német-római pontifikále (PRG, 257. ordó). Eredeti funkciója a gelaziánumban meddő asszonyért mondott votív miseoráció, ekként szerepel a gregoriánumban és a PRG-ban is, gyakorlatilag változatlan szöveggel. Nem tudni, hol alkalmazták először abban a funkcióban, ahol az O is, ha egyáltalán akad ilyen párhuzam, az *Introductio sponsae novae* szertartását lezáró könyörgésként.

Ha a SGel szöveg-hagyományát megvizsgáljuk, mindjárt fény derül bizonyos, az O szövegéig valahol gyaníthatóan bekövetkezett, egyszerűen rekonstruálható szövegromlásokra és mutációkra:

⁴ Az anyagfeldolgozás 2016. májusi állapota szerint, ez azonban még csak a Rajnától keletre fekvő tájak szempontjából tekinthető reprezentatív mintának.

SGEL

Deus qui emortuam vulvam Saræ
ita per Abrahæ semen fecundare dignatus es,

ut ei etiam contra spem soboles nasceretur,
preces famulæ tuæ N. pro sua sterilitate
deprecantis,
propitius respice, et ei
iuxta **tenorem** præcedentium **patrum**
et fecunditatem tribuas, et **filium**,
quem donaveris, benedicas.

O

Deus, qui mortuam Saræ vulvam
per Abrahæ, servi tui semen fecundare dignatus es,

ut etiam contra spem soboles nasceretur
famulæ tuæ pro sua sterilitate:

propitius respice, ut
iuxta præcedentium partum
et fecunditatem tribuas, et **prolem**,
quam donaveris, benedicas.

Az elején egyszerű szórendcserétől, a szokatlan *emortuam* alak szokottabb formára cserélésétől és a *servi tui* értelmező betoldásától eltekintve nem történt jelentősebb mozgás, kihullott ellenben a *preces*, és így a levegőben maradt némileg a *famula tuæ pro sua sterilitate*, amit a jelek szerint Sárára átértelmezve meghagytak a maga helyén („hogy még az utód reménytelensége ellenére is gyermeke szülessék szolgálódnak terméketlensége helyébe”), holott a *pro sua sterilitate* eredetileg a szintén kihullott *deprecantis* vonzata, és immár nem Sáráról szól, hanem a votív mise kérő alanyáról, akinek a nevében a szolgálattevő könyörög: a meddő *famula*-ról. A *preces* eltűntével tárgyát vesztett *propitius respice*-vel önálló tagmondat kezdődik az O-ban, s az *et* kötőszóval kapcsolt második kérésből *ut*-tal kapcsolt egyetlen kérés marad. Ezek után már csak annyi baleset történt a szöveggel, hogy az eredetileg értelmes *iuxta tenorem præcedentium patrum*-ból („a fentebb említett ósatyák korának példája szerint”) először valószínűleg eltűnt a szintén viszonylag ritka *tenor*, s az így birtok nélkül maradt *iuxta præcedentium patrum*-ot átértelmezték a kissé suta, de elfogadható *iuxta præcedentium partum* („a fentebb említettek szülése szerint”) szerkezeté. Itt tehát valószínűleg nem egyszerű betűcsere történt, hanem javítási kísérlet. A legvégén ezenkívül a *filium*-ot felváltotta a némileg semleges értelmű *prolem*.

Mivel hazai párhuzamát nem sikerült feltárni az orációnak, a világos és gyanítható romlások és a valószínű rekonstrukció ellenére sem javítottuk máshol a szöveget, csak a *partum*-nál jegyeztük meg, hogy a *patrum* itt jobb volna, valamint a grammatikai épség helyreállítására jeleztük a távollevő *tenorem*-et szögletes zárójellel, a könyörgés szövege ugyanis a romlások ellenére nyelvtanilag egyébként rendben van.

A T a könyörgést megtartotta a rá jellemző karcsúsítások mellett is, azonos helyen és funkcióban, de bizonyos változtatásokat eszközölt a szövegen, amelyek szó szerinti átvételéből egyértelmű, hogy ezen a helyen a P forrása a T volt:

Deus, qui mortuam Saræ vulvam per Abrahæ, servi tui semen fecundare dignatus es, ut etiam contra spem soboles ei nasceretur, famulam hanc tuam propitius respice, eique partum et fecunditatem benignus tribue, et prolem, quam donaveris, benedicito. Per Christum Dominum nostrum. ℞. Amen.

A T az oráció elejét megtartja, majd a szórendi módosítás (*ei* áthelyezése) mellett meghozza első nagyobb szerkesztői döntését, és —miután a könyörgés eredeti funkcióját nem ismeri— a számára ezen a helyen alighanem érthetetlennek tűnő terméketlenség említését mellőzi (mégis nem szép dolog mindjárt az esküvő után ilyesmiről

beszélni), a *famulam tuam*-mal új tárgyat ad a *respice*-nek, a romlott *precedentium partum*-ot pedig úgy gyógyítja meg, hogy az előbbi tagját kiollózza a szövegből, az utóbbit 'szülés' jelentésben a *fecunditatem* mellé vonja a *tribue* ige tárgyaként, majd dolgát jól végezvén a *benedicere* igealakját szintén felszólítóra javítja.

Σ: O > T > P

Az ímígyen létrejött új szöveget a P szó szerint átveszi, s azonos funkcióban hagyja, így öröklök meg további kiadásai és egyházmegyei variánsai is.

Æternam ac mitissimam pietatem (33)

A keresztelési ordó egy másik orációjában egy vendégszövegnek tűnő furcsa variáns okozott gondot, mely az N_2 -vel bukkan fel, és az egymást követő kiadások hűségesen őrzik a „különutas” W_1 kivételével. A bal oldali oszlopban félkövérrel kiemelve az, ami az $N_1 W_1$ olvasatából hiányzik:

$N_2 V_1 V_2 V_3 V_4 V_5$	SGEL
Æternam ac mitissimam pietatem tuam	Æternam ac iustissimam pietatem tuam
deprecor, Domine ... æterne Deus	deprecor, Domine ... æterne
luminis et veritatis auctor, ut	Deus luminis et veritatis,
super hunc famulum tuum, N. benedictionem	super hos famulos et famulas tuas, ut digneris
infundas et digneris eum illuminare lumine	eos illuminare lumine
intelligentiæ tuæ	intelligentiæ tuæ

A könyörgést már a SGel is ismeri (ennek szövegminősége azonban sok kívánnivalót hagy maga után, a liturgikus szöveghagyomány egészéhez képest nem mértékadó), de ott nincs benne *auctor*, és hiányzik a *benedictionem infundas* kitétel. Ezenfelül többes számban van fogalmazva, illetve a záró *gratiam baptismi tui* helyett csak *gratiam tuam* áll benne (az előbbi alighanem a két tagmondattal korábbi *gratiam baptismi tui* hatására előállt haplográfiás bővülés eredménye, mindenesetre a SGr-ban már így szerepel, *auctor* azonban ott még nincs).

A *benedictionem infundas* betoldás számos forrásban megtalálható, végső eredetét nem sikerült felderíteni. Annyi bizonyosnak látszik, hogy az *auctor* és a *benedictionem infundas* is egy-egy határozott szövegtípusból került az N_2 útjába közvetve vagy közvetlenül, s az alapján javította valami okból a SGel szövegéhez közelebb álló első kiadást. Jó lenne tudni, mi volt ez a forrás. Maga a gesztus is érdekes, illetve furcsa: hogy ti. egy hibátlan szöveget egy másikra javítson a második kiadás. A hazai előzmények közt így fest a helyzet:

auctor	benedictionem infundas	gratiam baptismi tui
H		H
VP	VP	VP
		MNS
		MQ

A T a betoldással ellátott változatot viszi tovább, változatlanul, a P azonban láthatólag az RR-t követi, háromszor is szerepelteti a könyörgést (kétszer a gyermekkeresztelésnél, egyszer a szükségkereszttség esetén elmaradt szollemnitiások pótlásánál), mindháromszor egy kissé más szöveggel — egyik sem tartalmazza a betoldást, a záró tagmondatot többször is variálja, illetve az első változat *digneris illum illuminare lumine* formulájában cseréli a személyes névmást *eum*-ra, gyaníthatóan azért, mert soknak találja az *illum illuminare lumine* alliterációs játékát.

A főszövegben tehát megmaradtunk a gelaziániumhoz közelebb eső, az első kiadás és az első bécsi által képviselt hagyománynál.

Omnipotens ... hanc famulam tuam post partum (38)

Az *introductio mulieris post partum* rítusának könyörgéséhez egyelőre csak szórványos külföldi párhuzamokat találtunk, a hazai előzmények közül az MNS, kortársak közül az 1511-es zágrábi misszale (MZ) hozza az orációt (a legvégén némileg más fogalmazással). A szövegproblémát a *tibi Domino Deo nostro* viszonya jelenti környezetével:

... qui tuum Unigenitum ... in templo **præsentasti**: benedicere ✠ *digneris hanc famulam tuam post partum, tibi, Domino, Deo nostro*, quam ad templum tuum purificandi gratia **præsentasti**, concede propitius, ut ... sicut eam per nostrum officium templum istud terrenum introducimus

Az MNS és a MZ egybetartó szövegére vetett egyetlen pillantás nyomban tisztázza, hogy mi történhetett: az előző *præsentasti* hatására romlott az eredeti *purificandi gratia præsentatam*, majd egy *quam* is került az imígyen kötőszó nélkül maradt tagmondat élére. A *terrenum istud introducimus* pusztá accusativusi vonzata szokatlan ugyan, de grammatikailag helyes (másutt előfordul a szokottabb *in + acc.* megoldással is).

A T, amint korábban láttuk, itt is „bátran” jár el, egyrészt kirekeszti a szöveggörnyezetből talán kissé kilógónak ítélt *Sabaoth*-ot a megszólító részben, majd a problémás szakaszt kivágja a szövegből, így:

... qui tuum Unigenitum ... in templo **præsentasti**: benedicere ✠ *digneris hanc famulam tuam post partum, et concede propitius, ut ...*

A P itt gyakorlatilag szó szerint átveszi a T szövegét, de az *introducimus* mellett a szokott vonzatra javítja ki az *in templum*-ot, jelezvén, hogy a szerkesztő nyelvtanilag „résen volt”.

Sematikusan így ábrázolhatjuk a variánsok megoszlását és a kora újkori forrásláncot:

O | MNS + MZ | T
Σ: O > T > P

Deus, qui humano generi et salutis remedium (50)

A könyörgés a betegek kenetének szertartása végére illesztett fakultatív könyörgéssorozat része. A szövegprobléma esete itt egyszerűbb. Az O szöveghagyománya a **V**₃-ig egyértelmű:

Deus, qui humano generi et salutis remedium et vitæ æternæ munera contulisti: conserva famulo tuo, N. **tuorum dona virtutum**, et concede, ut non solum in corpore, sed etiam in anima melam tuam sentiat. Per Christum.

A V_3 -nál azonban a még csak nemileg problémás (a *virtus*-szal a nőnemű *tuarum* alak egyeznék meg) *tuorum dona virtutum* az értelmetlen *quorum dona*-ra torzul, amit aztán a következő kiadás sem javít, csak a W_2 próbálja meg gyógyítani, többek közt szórendcserével, reménytelenül — a *quarum dona virtutum conserva famulo tuo* alakzat ugyan legalább nemben egyezteteti a *quarum*-ot, de az nem világos, hogy ez esetben mire utalna vissza a vonatkozó, a korábbiakban ugyanis szó sem esik *virtus*-okról, csak ajándékokról. Mellesleg ez is az egyik olyan hely, amely azt valószínűsíti, hogy nem áll rendelkezésre a W_2 -t szerkesztő(k)nek a közvetlenül megelőzőnél korábbi kiadás, mert annak segítségével könnyedén javíthatták volna a romlott szöveget:

$N_1 N_2 W_1 V_1 V_2$
conserva famulo tuo, N.
tuorum dona virtutum

$V_3 V_4 V_5$
conserva famulo tuo, N.
quorum dona virtutum

W_2
quarum dona virtutum
conserva famulo tuo

Voltaképpen csak a biztonság kedvéért néztünk utána a korábbi előzményeknek: sajnos a H esetében éppen a könyörgés valószínű helye előtt szakad meg a szöveg, az esztergomi kapitulárában (C) viszont megvan, az O korábbi hagyományához hasonlóan *tuorum dona virtutum* olvasattal. A Cz-ben váratlan leletre találtunk, egyrészt támogatja a *tuarum* javítást, másrészt néhány érdekes variánst hoz (az örök életnek pl. *munera*-ja helyett *gaudia*-ja van, más a szórend és az értelmi hangsúly):

Deus, qui humano generi et salutis **remedia** et vitæ æternæ **gaudia** contulisti, conserva famulo tuo **tuarum dona virtutum**, et concede, ut medelam tuam non solum in corpore, sed et in anima sentiat. Per Christum.

Cz | O + C

A Pr nem ismeri a könyörgést. A SGr (*Supplementum Anianense*) párhuzamos funkcióban, a beteglátogatás orációsorozatában hozza (az inkriminált helyen *tuarum dona virtutum* szöveggel). A T és a P nem tartalmazzák a könyörgést.

Deus universorum creator et conditor (61)

Az O ezt az orációt a gyászmise utáni abszolúció végén közli:

Deus, universorum creator et conditor: **qui**, cum sis tuorum beatitudo sanctorum, præsta nobis potentibus, ut spiritum famuli tui, N., nexibus absolutum, in prima resurrectione sanctorum tuorum iubeas præsentari. Per Christum.

Kérdésünk szerénynek volt mondható: pusztán az egymást értelmileg kölcsönösen kizáró *qui*-vel és *cum*-mal szeretnénk volna elszámolni. Sajnos a könyörgésnek nem találtuk se hazai előzményét, se hazai kortársát. Ismerik az ősi római szakramentáriumok, eredetileg, úgy tűnik, a gyászmise egyik orációjaként funkcionál.

A külföldi párhuzamok közt körülnézve úgy tűnik, a változatok közt két helyen is képes fellépni a *qui* az elején: egyrészt mindjárt a *Deus* megszólítás után (*qui universorum creator et conditor es*), másrészt a *cum* előtt, ahogy nálunk, illetve harmadik típusként helyette.

A	B	C
Deus, qui universorum creator et conditor es, cum sis tuorum beatitudo	Deus, qui universorum creator et conditor es, qui, cum es tuorum beatitudo	Deus, qui universorum creator et conditor es, quique es tuorum beatitudo

Az első és a harmadik grammatikailag épebb megoldásnak tűnik. A másik gyakran variálódó elem ebben a rövidke könyörgésben az *animam ... absolutam / spiritum ... absolutum* (a többi variáns kevésbé jelentős). Mivel kortárs vagy korábbi hazai bizonyosság nem áll rendelkezésünkre, az látszott biztonságos megoldásnak, ha a *cum* előtti *qui*-t kirekesztjük, ezzel a nyelvtani épség helyreállt, de komolyabb rekonstrukcióra támogató források nélkül nem mertünk vállalkozni.

Benedic, Domine, creaturam istam panis (81)

Az O szöveghagyománya itt, az új kenyér megáldásának könyörgésében reménytelenül összezavarodott.

Benedic, ✠ Domine, creaturam istam panis, sicut benedixisti quinque panes in deserto, **ut sit domus eiusdem abundans in annuum alimentum**, gustantesque ex eo accipiant tam corporis, quam animæ sanitatem. Per Christum.

Már az első kiadás is az értelmetlen *sit dominus eiusdem abundans in animum alimentum* olvasatot hozza, s a továbbiak se tudnak kilábalni a nehézségekből, az egyik irány is félmegoldást hoz (*sit dominus eiusdem abundans in annuum alimentum*), meg a másik is (*sit domus eiusdem abundans in animum alimentum*) — egészen az utolsóig, amely a fenti főszöveget hozza. A *dominus* nyilvánvaló szövegromlás, a környezetben teljesen értelmetlen, az *animum/annuum* páros viszont izgalmasabb mögöttes problémákat sejtet.

A	B	C
sit dominus eiusdem abundans in animum alimentum	sit dominus eiusdem abundans in annuum alimentum	sit domus eiusdem abundans in animum alimentum

Az új kenyér megáldásának nem ismerjük korábbi hazai előzményét, kortársak közt azonban közli az ordót a zágrábi misszále, az ultramontán urak (?) misszáléja és a pálos misszále is. Az első kettőben nincs meg ez az oráció, a harmadikban azonban megvan, és egy érdekes harmadik (MP) megoldást vezet be a szöveghagyományba („hogy legyen otthona bővelkedő emberi táplálékban”):

MP

ut sit domus eiusdem abundans in **hominum** alimentum

Nem mernénk eldönteni, hogy melyik torzulhat melyikbe (az *animum/annuum* nyilvánvaló kapcsolatán kívül), ennek eldöntéséhez további párhuzamok kellenének.

A könyörgést ismeri a SGr, ebben a funkcióban. Nemzetközi párhuzamok közt keresgélve szinte minden már ismert szövegváltozat előfordul, egy dúsabb változat esketési orációként (nyugat-európai úzusokban szokás a nászmise után a kenyér és a bor

megáldása), de az sem ismeri éppen a kérdéses tagmondatot. Előfordul még az egyházkezeléssel egybekötve is (itt szintén a mise után áldják meg a kenyeret). A SGr *in annuum alimentum* formában ismeri a problémás szakaszt — innen úgy tűnik, a *dominus* alakváltozat előzménye egy közbeszúrt *Domine*. A szövegváltozatok közt van pl. *in anniversarium alimentum* változat is. Az oráció története láthatólag további felderítést igényel.

A T —az immár szokottnak mondható módon— bátran nyúl a szöveghez, a következőképpen gyógyítva a problémát:

Benedic, Domine, ✠ creaturam hanc novi panis **in alimentum hominum**, sicut benedixisti quinque panes in deserto, ut gustantes ex eo tam corporis, quam animæ percipiant sanitatem. Per Christum, Dominum nostrum. ☩. Amen.

Ebben többek közt az az érdekes, hogy a pálos misszale által is hozott megoldásra jut (*in alimentum hominum*), illetve hogy átemeli a problémás alakzatot a könyörgés elejére, és kiiktatja az *ut sit* kezdetű mellékmondatot.

A P itt nem veszi át a T könyörgését, hanem —ki tudja, miért— az RR által közölt szövegváltozatot választja, amely az elején némileg eltér: *Domine Iesu Christe, panis angelorum, panis vivus æternæ vitæ, benedicere dignare panem istum, sicut benedixisti* stb., és amelyet egyébként a pálos misszale is ismer, második orációként adja az új kenyér megáldásánál.

Deus ... cuius verbo celi firmati sunt (81)

A János-napi borszentelés magyar hagyományában¹ az ordó három könyörgése közül az első a „nyughatatlan békáról” (*rana inquieta*) híresült el, illetve a titokzatos *sq[u]alangus* nevű jószágról. A szörnykatalógus elővezetésének indítéka az orációban az, hogy Isten hatalmának minden állat, a halálos mérgű szörnyetegek (mérgecs kígyók, sárkányok, viperek, skorpiók stb.) alá vannak vetve. Lássuk:

... nos te ad auxilium nostrum invocamus, cuius audito nomine, serpens conquiescit, draco fugit, vipera silet, et subdola illa, quæ dicitur **rana inquieta**, torpescit, scorpius exstinguitur, regulus vincitur, **squalangus** nihil noxium operatur, et omnia venenata et adhuc **ferociora** animalia noxia terrentur; tu exstingue omnes **diaboli** fraudes ...

Hazai forrásban az ordó előzményéről nincsen tudomásunk, a kortársak közül viszont hozza a pécsi misszale, a zágrábi és a pálos is. Ezek együttes tanúsága elég a szöveg bizonyos apróbb problémáinak tisztázásához, de a két „főgonosz” szerepének meghatározása további kutatást kívánt. Az apróbb problémák közé tartozik az *adhuc fortior/ferociora* olvasati elágazás (ezt a *forciora* variáns teszi teljesen érthetővé, illetve a gót *t* és a *c* igen hasonló alakja): a forrásokban ugyan mindkettő előfordul, és mindkettő értelmes (bár a *ferociora* „vadabb” jelentése a kontextusban megfelelőbbnek tűnik a *fortiora* „erősebb/hatalmasabb” jelentésénél), a kortárs hazai tanúságok szerint az O első kiadásának *fortiora* olvasata itthon az autentikusabb, ezért azt tartottuk meg a főszövegben, bár a későbbi kiadások *ferociora*-ra módosítják, és valószínűleg tényleg egy értelmes romlás eredményeként jöhetett létre.

¹ Az ordó magyar hagyományának ismertetését lásd FÖLDVÁRY Miklós István: „A szentjánosáldás”, *Magyar Egyházzene* XVII (2010) 101–102.

Ugyancsak ilyen elágazást mutat a *diabolici/diaboli* olvasat (az előbbi a korábbi), itt a kortárs párhuzamok segítenek hozzá a megoldáshoz: a valószínűleg romlatlan olvasat a *diabolics* (MQ, MZ), ez romlik az O hagyományának kezdetére a *diabolici* formára, és ezt próbálják a későbbi kiadások (illetve pl. az MP) a grammatikailag helyes *diaboli*-val gyógyítani. Mivel az O kiadásai között nem fordul elő ez a megoldás, javaslatként vetjük fel a jegyzetek közé. (Egyéb, kevésbé jelentős olvasati variánsokra most nem térnénk ki, mert bár a könyörgés szövegtörténetében fontosak, az O főszövegének megállapítása szempontjából nem relevánsak.)

MQ	MZ	O ₁	O ₂	MP
omnes	diabolics	fraudes	omnes	diabolici
				fraudes
			omnes	diaboli
				fraudes

A végére maradt a két izgalmasabb probléma: a szörnykatalógusban látszólagos szelidsége és ártalmatlansága révén kakukktojásnak tűnő „nyughatatlan béka” és a rejtélyes *sq[u]alangu*s. A béka kilétére egy végső forrásnak tűnő apokrif legendagyűjtemény derít fényt, az ún. Abdiás-féle. Abdiás Babilon városának első, legendás püspöke, aki a hagyomány szerint egyike a Jézus által kiküldött hetven tanítványnak (L 10,1–20). Az ő neve alatt fennmaradt latin nyelvű *Historia certaminis apostolici*¹ — egy komoly újszövetségi apokrifagyűjtemény, melyet a kutatás mai állása szerint a IX. századra lehet datálni — közli a János-napi kontextusban felidézett történetet arról, amikor János apostol mérget ivott Epheszoszban, és életben maradt (V. könyv). A történet szerint János apostol, mielőtt a kelyhet magához vette volna, rövid szózatot intézett a jelenlévőkhöz (*Deus meus et Pater Domini nostri, Iesu Christi, cuius verbo celi firmitati sunt...*), és ezt a szózatot közli a gyűjtemény, illetve ennek első feléből áll tulajdonképpen maga a könyörgés.

A *Historia certaminis apostolici* hagyománya szerinti szövegben a *subdola* (kb. „féreg”) még *rubeta* („varangy”), s a *rana inquieta* csak ezt magyarázza. Márpedig varangyból valóban van mérgező, itthon is ismert fajta, több is.² Bőrmirigyeik termelik a bufotoxinoikat (ezek a varangyfélékről [*bufonidae*] kapták nevüket) — némelyikük illegális forgalomban tudatmódosító szerként és afrodisziákumként is előfordul. A nyughatatlan béka tehát egy mérges varangy, és így már tökéletesen érthető, mit keres a mérges lények katalógusában.

Egy lény maradt már csak hátra, a sejtelmes *sq[u]alangu*s. Kilétére megint csak Abdiás püspök gyűjteménye segítségével deríthetünk fényt. Nála még *phalangi*us alakban szerepel — ez a kor műveltebb írástudói előtt is valószínűleg teljesen ismeretlen szó torzult azután a szöveghagyományozásban (alakváltozatai, például a *sphalangi*us közbejöttével) *sq(u)alang(i)us* formára, de előfordul, például hazai forrásokban, a valamivel kevésbé romlott *spalangu*s alakban is. Romlatlan formájában már könnyedén azonosít-

¹ *Abdiæ Babylonie primi episcopi ab apostolis constituti de historia certaminis apostolici libri X*. A gyűjtemény több XVI. századi kiadása (Párizs 1560, Párizs 1571, Köln 1576) is elérhető szabadon a Google Books felületén, teljes terjedelmében digitalizálva.

² Egyes adatok szerint a világszerte ismert tizennyolc mérges varangyfajta mind megtalálható a Kárpát-medencében, más adatok szerint csak tizenhat fajta, többek közt az unka, a zöldvarangy, a barnavarangy és a levelibéka. Lásd még LEHEL József toxikológiai tanulmányorozatának vonatkozó részét: „Állati eredetű mérgezések (irodalmi áttekintés) 4. Halak és kételtűek okozta mérgezések”, *Magyar Állatorvosok Lapja* CXXVI (2004) 176–185.

ható, a *phalangius* jövevénytípus ugyanis a görög *phalangion* származéka (φαλάγγιον), az pedig egy mérges pókfajta neve. A szörnykatalógus tehát teljes.

A T a következőképpen jár el a megörökölt szöveggel:

... cuius audito nomine, serpens conquiescit, draco fugit, vipera silet, et subdola illa, quæ dicitur rana inquieta, torpescit, scorpio exstinguitur, regulus vincitur, squalus nihil noxium operatur, et omnia venenata ac noxia animalia terrentur; tu exstingue omnes diaboli fraudes ...

A *fortioralferociora* problémáját a tőle már ismerős módon úgy oldja meg, hogy az érintett szakaszt kiollózza a szövegből, nyom nélkül (elég a *venenata* és a *noxia*). A *diabolici* ügyében a *diaboli*-ra szavaz, a *rana inquieta*-t nem bántja, a *squalangus*-t viszont *squalus*-ra gyógyítja, így lett az ismeretlen mérges pókból nála tuskéscápa, egy nem kevésbé elborzasztó teremtmény. Fölmerülhet még, hogy a korrektornak nem a halfajtákra vonatkozó műveltsége volt ilyen elképesztő (a szó csak Varro, Plinius és Ovidius szakszövegeiből ismert), hanem a *squalus*-t a *squalor* lehetséges változatának érezte (**squalus*, -oris n) pl. a *frigus*–*frigor* analógiájára, ahogyan a *squalidus* melléknévnek is van *squalus* változata.

A szöveghagyományban legdurvábban a P vág rendet, tőle eddig nem tapasztalt radikalitással: kirekeszti a nyughatatlan békát, a mérgespókot/tuskéscápát és a *fortiora*-t is, viszont rekonstruálja a *diabolicsas fraudes*-t (izgalmas további probléma, hogy vajon magától-e vagy valamely korábbi forrásra támaszkodva):

... cuius audito nomine, serpens conquiescit, draco fugit, vipera silet, scorpius exstinguitur, regulus vincitur, et omnia venenata et noxia animalia terrentur; tu exstingue omnes diabolicsas fraudes ...

Domine ... qui ex quinque panibus (82)

... quicumque ex hac **usus fuerit**, vel a quolibet **potatum**, divinæ benedictionis tuæ opulentia repleatur; et omnibus accipientibus **ex eo** cum gratiarum actione sanctificentur ...

A könyörgés szövege több ponton is problémás a *quicumque ex hac usus fuerit* környékén és után, az aktív és passzív szerkezetek közti merész alanyváltás, a számok és személyek kavardása romlásnyánus. Hazai előzményt ebből az ordóból nem ismerünk, a kortárs párhuzamok viszont csak a romlásnyánú megerősítésében segítenek: a zágrábi misszále törli a *vel a quolibet potatum* egyeztetetetlen passzívumát és vele a problémát magát (valamint *ea*-ra javítja az *eo* vonzatot az *accipientibus* mellett is, nyelvtani akribiából, holott az utóbbit nyugodtan érthetjük a *vinum*-ra). A pálos misszále (MP) a problémás szakaszt nem törli, de a nyelvtani gond őt sem hagyja nyugodni: mindkét vonzatot (az *usus* és az *accipientibus* mellett is *eo*-ra módosítja). A pécsi misszále (MQ) szövege szó szerint azonos az O hagyományával.

MZ	MP	O MQ
quicumque ex hac usus fuerit	quicumque ex eo usus fuerit,	quicumque ex hac usus fuerit,
	vel a quolibet potatum,	vel a quolibet potatum,
divinæ benedictionis tuæ	divinæ benedictionis tuæ	divinæ benedictionis tuæ
opulentia repleatur;	opulentia repleatur;	opulentia repleatur;
et omnibus accipientibus ex ea	et omnibus accipientibus ex eo	et omnibus accipientibus ex eo

A gyógyításhoz az oráció korábbi hagyományához kell fordulnunk. A könyörgés szerepel már a korai szakramentáriumokban is, más forrásokban is, ezek segítségével könnyebb tisztázni, mi történhetett. A *quicumque ex hac usus fuerit* esetében ugyanis a korábbi szövegváltozatok *ubicumque ex hac fusum fuerit*-et hoznak, amiből alighanem először az *usum* állt elő az *f*lekopásával, majd az immár hibás ragozás „javult ki”, és az *ubicumque* módosult *quicumque*-ra. A folytatásban azonban megmaradt a bűnjel, amely elárulja az előzményeket, a passzív szerkesztésű *vel a quolibet potatum*. Mivel azonban az *usus fuerit*-tel olyan értelmes szövegváltozat állt elő, ami többé nem visszacsinálható, ráadásul minden kortárs hazai forrás ezt hozza, a főszövegen nem módosítottunk, pusztán a grammatikai furcsaság miatt jelezzük jegyzetben a sejthető korábbi változatot, mely érthetővé teszi a furcsaságot is. Ugyancsak korábbi szövegtanúk alapján jeleztük a *sanctificentur* többes számú állítmány problémás voltát (a tágabb szöveghagyományban változik az *accipientes ... sanctificentur* és az *accipientibus ... sanctificetur* aktív-passzív megoldás).

Lássuk, mit tesz a T és a P!

Figyelmes olvasóinkat aligha éri meglepetésként, hogy a T erős kézzel bánik el egyrészt a *quolibet potatum* problémájával: *vel ex ea potaverit* (aktívrá váltva hozzáigazítja az *usus fuerit* állítmányhoz, de megőrzi az *usus* előtti, fölösleges *ex*-et) lesz belőle, másrészt a *sanctificentur* egyeztetési gondot az egész tagmondat kirekesztésével oldja meg:

... ut, quicumque ex hac usus fuerit, vel ex ea potaverit, divinæ benedictionis tuæ opulentia repleatur.

A P szó szerint átveszi a T megoldásait, közvetlen filológiai bizonyítékot szolgáltatva arra, hogy a T-t mindenképpen használta forrásaként, ez a variáns ugyanis a T előtt nem létezett.

O | T > P

Deprecamur ... ut benedicas fructum pomorum (88)

Az új gyümölcs megáldásának könyörgése — mindjárt előrebocsátandó, hogy ennek az orációnak semmi köze a T-ből és azután a P-ből ismert Balázs-napi, torokfájás elleni almaszentelés ordójához (amelyet az MZ is közöl), amazok nem is tartalmazzák, ezért most velük nem foglalkozunk.

Az O szövege számos problémát hordoz, a hagyomány több helyen elágazik:

... ut, qui esu interdictæ arboris letalis pomi in protoplasto iusti funeris sententia **multiplicati** sumus, per illustrationem **veri** | **veræ** Filii tui, Redemptoris, Dei ac Domini nostri, Iesu Christi et Sancti Spiritus benedictione sanctificata **sint** omnia atque benedicta, depulsis atque abiectis vetusti hostis atque primi parentis facinoris **intentionis** insidiis, salubriter ex huius diei **anniversaria** | **anniversantia** sollemnitate de universis terræ **edentibus** germinibus sumamus.

Kezdjük ott, hogy a *multiplicati*-nak nem sok értelme van ebben a kontextusban, folytassuk azzal, hogy a *veræ* változat nehezen érthető a *Redemptoris* mellett: mi volna a nőnemű jelzett? Hol ér véget a *sint* állítmányhoz tartozó mondat, és hol kezdődik a következő? Hogyan magyarázzuk a személytelen *intentionis*-t a *facinus* mellett? Még a legyszerűbbnek az *anniversantia* esete tűnik: egyszerű szövegromlás.

Az oráció egy szövegváltozata már a SGel-ből ismert, de az nem oldaná meg a fenti összes problémát (kivéve két esetet: a *multiplicati*-t a sokkal jobb *multati*-ra lehet javítani általa, és viszonylag könnyen magyarázható is: valahol egy szkriptor a ritka *multati*-t rövidítésnek nézhet *multiplicati* helyett; illetve az *intentionis*-t *intentoris*-ra, ami szintén egyszerűen magyarázható romlás), nem tud például a *sint* állítmányról, és egyéb, az O szövegéhez nem kapcsolódó olvasatait, illetve saját problémáit is vannak:

O	SGEL
iusti funeris sententia multiplicati	iusti funeris sententia multati
primi parentis facinoris intentionis insidiis	primi parentis facinoris intentoris insidiis

Szerencsére a pálos misszále is ismeri a könyörgést, és a szövege immár minden maradék problémát segít tisztázni. Először is megerősíti a *multati* olvasatot, azután kiderül belőle, hogy a *veræ* változat úgy áll elő, ha mellette ott van a *fidei* jelzett, az *et Sancti Spiritus benedictione* végéről lekopott az *-m* rag (bár lehet asszimmetrikus szerkesztésként is felfogni: *per illustrationem ... et benedictione sanctificata*), s így a *per* ide is értendő, és mindjárt szimmetrikussá lesz az egyébként féloldalas szerkezet. Azután az is egyértelmű belőle, hogy a szöveghagyomány egy pontján belépett a *sint* állítmány, ezzel leválasztva és aszindetonossá téve a következő, *sumamus* állítmányú mondatot, amelyhez tartozik egy ablativus absolutus is. Az MP tartogat további meglepetéseket, például *maledictæ* formában ismeri az *interdictæ*-t. A könyörgés története tehát távolról sincs teljesen felderítve, de az O főszövegének javításához elegendő támaszra leltünk:

... ut, qui esu interdictæ arboris letalis pomi in protoplasto iusti funeris sententia **multati** sumus, per illustrationem *veræ* [fidei] Filii tui, Redemptoris, Dei ac Domini nostri, Iesu Christi et Sancti Spiritus **benedictionem** sanctificata sint omnia atque benedicta, depulsis atque abiectis vetusti hostis atque primi parentis facinoris intentionis (*malim: intentoris*) insidiis, salubriter ex huius diei **anniversaria** sollemnitate de universis terræ edentibus germinibus sumamus.

Te, Deum ... exoramus pro hac domo (94)

Az új ház megszentelésére szolgáló könyörgés szövege súlyosan problematikus az O hagyományában:

... exoramus pro hac domo et **pro domo huius** habitatoribus ac **spe**, ut eam benedicere ✠ et sanctificare ✠ digneris, ut sint promptuaria eorum plena, eructantia ex hoc in illud; tribue etiam eis de rore cæli abundantiam, et de pinguedine terræ vitæ substantiam, et **desideria, voci eorum effectum** tuæ miserationis perducas, ad introitum ergo vestrum benedicere ✠ et sanctificare ✠ digneris hanc domum, sicut benedicere dignatus es Abraham, Isaac et Iacob, ut intra parietes domus istius et **angulos eius** inhabitent.

Az első probléma mindjárt az *exoramus* után jelentkezik. A szöveghagyomány az itt következő változatokban alakul:

N ₁ N ₂	W ₁	(V ₁) V ₂ V ₃
ut pro hac domo	pro hac domo	(ut) pro hac domo
et pro domo huius	et pro omnibus	et pro habitatoribus
habitatoribus ac spe	habitantibus in ea	huius domus ac spe

A könyörgés a hazai kortársak közül megvan a zágrábi misszáléban és a pálos misszáléban, de megvan pl. egy rheinai szakramentáriumban és másutt is, többek közt az RR 1614-es kiadásában — az említettek a jelek szerint mind más-más szövegahagyományból származnak, fontos pontokon jelentősen eltérnek.

A **W**₁ itt is különutasnak bizonyul, javítási kísérlete elfogadható, de nem oldja meg szövegproblémáinkat (az *ac spe*-t kirekesztéssel gyógyítja), a későbbi kiadások mindössze az értelmetlen, alkalmasint a közeli első *domo* hatására előállt hibát korrigálják, az *ac spe*-t érintetlenül meghagyják. Az *ut*-ot az alakzat elején rögtön kirekeszthetjük, a rejtélyes *ac spe* hozzáfűzéssel pedig várakozáson felül könnyen el lehet banni, egy párhuzamos helyből ugyanis kiderül, hogy a *hac spe* fogyatkozott meg ilyen módon (*exoramus ... hac spe, ut eam benedicere ... digneris*), és mivel formailag értelmes volt, megtartotta helyét a szövegben tartalmi értelmetlensége ellenére. Az O első kiadásának hagyományát tehát ezen a ponton csak annyiban kellett helyesbíteni, hogy az értelmetlen *domo* alakot birtokosra javítjuk (a rheinai szakramentárium és az O későbbi kiadásainak tanúsága alapján).

A következő félmondat (*ut eam benedicere et sanctificare digneris*) az MZ-ben az *ac bonis omnibus ampliare* taggal bővebb az O hagyományánál, az *ut sint promptuaría eorum* kezdetű szakasz (bővítés a zsoltár szövegéből) viszont csak a hazai hagyományban van meg, se az RS, se az RR nem ismeri.

RR
ut eam benedicere
et sanctificare
ac bonis omnibus ampliare
digneris

O
ut eam benedicere
et sanctificare

digneris,
ut sint promptuaría
eorum plena, eructantia
ex hoc in illud

MZ
ut eam benedicere
et sanctificare
ac bonis omnibus ampliare
digneris,
ut sint promptuaría eorum
plena, eructantia
ex hoc in illud

A következő probléma (*desideria voci*) ismét viszonylag egyszerűen kezelhető: az eredeti *voti* alakról tanúskodik az MZ és minden más fellelhető forrás is. A *voti* → *voci* romlás a két betű hasonló alakjának köszönhetően nagyon könnyen végbemehetett. Ugyanígy pótolható a hiányzó és odakívánczó *ad* az *effectum* előtt (*desideria voti eorum ad effectum ... perducas*). A *domum* pótlása az *Abraham, Isaac et Iacob* birtokos előtt már nem olyan egyértelmű, tekinthetjük odaértendőnek is a *domum* előző említéséből, az MZ és későbbi források mindenesetre hozzák (*sicut benedicere dignatus es domum Abraham, Isaac et Iacob*).

Az utolsó komolyabb gondot a reménytelen állapotú *ut intra parietes domus istius et angulos eius inhabitent* jelenti. A második és a két utána következő kiadás *angelos*-ra módosítja az *angulos*-t — ez sokat nem segített a bajon (változatlanul nincs alánya). A párhuzamok megoldásaiból (pl. *ut intra parietes domus istius angeli tuæ lucis inhabitent*) viszont kiderül, hogy a szövegahagyománynak ebben az ágában legvalószínűbben haplográfiás tévesztés történthetett, az *angulos* és az *angeli* „csúszott össze”. A romlás előtti helyzet talán így rekonstruálható: *ut intra parietes domus istius et angulos eius angeli tui inhabitent*, ez esetben érdekes az etimológiailag független szavak hangzásbeli összecsengése. A teljes rekonstrukciót az O szövegahagyományának jelen állapota nem

teszi lehetővé, de figyelemre méltónak tartjuk, hogy a \mathbb{W}_2 (talán a kéziratos mintapéldány vagy a gyakorlat alapján) végrehajta az egyetlen olyan javítást az addig változatlanul hagyományozott romlott szövegen, amelyet az tényleg lehetővé tesz: *et angeli tui inhabitent*. Ez lett a főszöveg.

Nézzük meg ezek után, mit kezd a könyörgéssel a T:

... exoramus pro hac domo et **pro habitatoribus** eius, ut eos benedicere ✠ et sanctificare ✠ digneris, ut sint promptuaria eorum plena, eructantia ex hoc in illud; tribue etiam eis de rore cæli abundantiam, et de pinguedine terræ vitæ substantiam; et **desideria ac vota eorum** ad effectum tua miseratione perducas.

Érdekes megoldással *eos*-ra javítja a *benedicere et sanctificare* tárgyát, ezzel a bentlakókra értelmezve át, megtartja a hazai hagyomány *ut sint promptuaria* szakaszát, a *voci/voti* problémát a tőle már megszokott módon egyszerűsítéssel oldja meg: tárgyat csinál belőle a *desideria* mellé. Az *ad effectum tuæ miserationis* szerkezetben is rosszalotta a jelek szerint a birtokost (valóban kicsit nehézkes, valahogy így lehetne fordítani: „szívük vágyát segítsd irgalmasból kifolyólagos teljesüléshez”), *ablativus*-szá alakította és a *perducas* eszközhatározójává tette („a te irgalmas által segítsd beteljesüléshez”). Amit viszont ezután művel, az megint lélegzetelállító: az angyalos-szögletes kérdés miatt az egész szakaszt az *introitum*-mal, az áldással, valamint Ábrahámmal, Izsákkal és Jákobbal együtt, úgy, ahogy van, a korábbiól már ismert eljárással egyszerűen kivágja a szövegből, s a megmenthető részét se menti meg.

A P ezek után az RR orációszövegét választja, amiért ezúttal sem hibáztathatjuk, ti. hogy nem vette át a T csonkolt szövegét. Így egészen különös helyzet áll elő, ugyanis a szöveg végeredményben több ponton jobban hasonlít a zágrábi misszále által képviselt hagyományhoz (*ac bonis omnibus ampliare* betoldás és záró félmondat a *custodiant*-tal), mint az O szövegváltozatához. Csonkítatlanul él tovább az oráció, megmenekül az *introitum*, Ábrahám, Izsák és Jákob, a falak és az angyalok. Sőt, új elem is kerül a hagyományba, az RR ugyanis olyan vonalat követ, amely az *ac spe-t ac rebus*-szá értelmezi át a könyörgés elején:

... exoramus pro hac domo et habitatoribus eius **ac rebus**: ut eam benedicere ✠ et sanctificare ✠ **ac bonis omnibus ampliare** digneris: tribue eis ..., et **desideria voti eorum** ad effectum tuæ miserationis perducas; ad introitum ergo nostrum benedicere, ✠ et sanctificare ✠ digneris hanc domum, sicut benedicere dignatus es **domum** Abraham, Isaac, et Iacob: et intra parietes domus istius **angeli tuæ lucis** inhabitent ...

ÖSSZEGZÉS

Feltűnő, hogy minden komolyabb szövegprobléma könyörgésekben fordul elő, sehol máshol, ami nem magyarázható önmagában azzal, hogy a műfajban a könyörgések túltengenek. Az is világos a kiadások egyéb szövegjavításaiából, hogy nem a szükséges nyelvtudása hiányzott a szerkesztő(k)nek a fenti komplikációk tisztázásához, és, ami azt illeti, ehhez közepesen erős latintudásnál többre nem is lett volna szükség.

A válasz talán inkább az orációk rangjával, fontosságával függ össze: az euchológiai réteghez tartozó tételek (orációk, exorcizmusok, prexek) elvégzése során „történik” tulajdonképpen a szentségi-szentelményi cselekmény, az olvasmányanyag (evangélium,

lekción, próféciák) és az énekanyag (antifónák, rezponzóriumok, zsoltárok) szerepe e tekintetben másodlagos. A könyörgések „szakramentális hatékonyságától” sok függ, s valami olyan középkorias meggyőződés tapintható ki itt, amely szerint ez a mondott hatékonyság nem függ a nyelvi szerkesztés akribiájától: ha egy kicsit ködös, bizonytalan grammatikailag a szöveg, ha nem világos, ki az alany, hányadik személyű az állítmány, pontosan hová tartozik egy fordulat, nem baj — ellenben azzal tényleg nagy bajt lehet okozni azzal, ha valaki „elront” egy orációsöveget.¹

Mindenesetre feltűnő az óvatosság, amellyel az O a könyörgések szövegét kezeli: nyilvánvaló hibák esetén is csak „kesztyűs kézzel”, a mából visszanevezve érthetetlennek tűnő tapintattal. Ez az, aminek a humanistákkal vége: már a W₂ is sokkal bátrabban használja az ollót, de a T esetében teljesen egyértelmű, hogy számára a nyelvi koherencia elsődleges szempont, amit nem tud vagy nem akar megoldani, annak többnyire nem irgalmaz, ha csonkább lesz a könyörgés, az nem megfizethetetlen ár — az operáció nyomait pedig eltünteti. Ilyesmi korábban elképzelhetetlen. Az O korábbi kiadásai, ha homályos vagy értelmetlen szöveggel szembesülnek, és nem tudják egészen meggyógyítani, meghagyják félig egészségesen (amiért az utókor, illetve a kutatás történetesen halás lehet.) Feltűnő viszont, hogy például a nem megfelelőnek ítélt orációzárásokat már az O kiadásai is bátran javítják, ebből és egyéb határozott kezű beavatkozásaikból is úgy tűnik, óvatosságuk oka nem az, hogy ne lett volna ötletük a többszörösen romlott szövegek helyesbítésére, vagy kellő nyelvi tudás a birtokukban. Az óvatosság inkább a művelet tárgyának, a szent szövegnek szól.

A fenti, súlyos szövegproblémákból kiinduló mintavétel alapján leszűrhető következtetés a P-re nézve kevésbé egyértelmű. A fenti példák ugyan azt mutatják, hogy a P a T szövegére támaszkodik (esetenként kritikával), és egyelőre semmi jele, hogy az O hagyományához tartozó kiadások közül akár egy is a P szerkesztőinek rendelkezésére állt volna, jókora kérdőjelet támaszt mégis az a körülmény, hogy olyan, a fenti példák közt nem idézett ordók, mint mondjuk a temetési, a T-ben már erősen csonkult állapotban szerepelnek az O hagyományához képest, a P-nek tehát valamire támaszkodnia kellett, amikor esztergomi elemeket rekonstruál az ordójában az RR ellenében.² Könnyebb a helyzet olyankor, amikor egy ordó (pl. a János-napi borszentelés) ismeretlen a római ha-

¹ A liturgikus szövegek műfaji rétegei (énekelt tételek, olvasmányok, könyörgések, formulák) közötti ilyen és hasonló különbségtételre érdekes bizonyítást szolgáltat az 1491-es bambergi agenda rubrikák adata (a szentelményekről szóló szakasz elején, 26. számozatlan lap rektója): *Notandum, quod in ecclesiis, ubi propter defectum personarum cantus fieri non potest, consuetudo ecclesiarum et locorum illic observetur, ita tamen, quod orationes et deprecationes iuxta ritum ecclesiae Bambergensis observentur, et nulla extranea admisceantur. Et hoc dictum, sive regula in singulis benedictionibus attendenda et observanda est.* Azaz: „Megjegyzendő, hogy az olyan templomban, ahol kellő számú énekes híján az éneklés nem megvalósítható, az ottani helyi egyházi szokást meg kell tartani, de olyanképpen, hogy a könyörgéseket és kérés imákat a bambergi egyház szokása szerint mondják, semmit ahhoz hozzá nem vegyítvén. Ezt a rendelkezést avagy szabályt minden egyes szentelmény esetében meg kell tartani, és aszerint járni el.” De hasonló példákat idézhetnénk más helyekről is, melyek mind arról tanúskodnak, hogy egy-egy liturgikus központ vonzáskörzetében a rítusok variálódását, helyi változatait más rétegeknél többé-kevésbé megtűri a központi hagyomány, de a könyörgések és hasonló terén nagyobb szigorral jár el, válogatásukat és sorrendjüket pontosan megtartani rendeli joghatósága területén mindenütt.

² Bővebben lásd VARGA Benjámint: *Magyarországi rituálék az újkorban, 1625-től.* Szakdolgozat. ELTE BTK, Budapest 2012. Digitális változata elérhető az ELTE BTK Vallástudományi Központ honlapján.

gyományban, tehát nem volt mivel egyeztetni, ráadásul a T-ben is nagyjából sértetlen a korábbihoz képest. Ugyancsak kérdés, hogy pontosan honnét meríti információit a P az úrnapi és a feltámadási körmenetek esetében, melyek sem a T, sem az O hagyományában nem szerepelnek (ordináriusból?). A T sem csak karcsúsít a korábbi rituálehagyományon: felveszi például a háromkirályok ajándékainak vízkeresztli megáldására szolgáló rítust (ez kortárs hazai misekönyvekben előfordul, de az O-ban nincs meg). Ennek és általában a P és a T pontos forrásainak, előzményeihez és kortársaihoz való viszonyának teljes felderítése további kutatás feladata, amely tekintettel kell, hogy legyen majd nemcsak a „tridentí” könyvekre, hanem a korban Európa-szerte megjelenő egyházmegegyes reformrituálékra is.¹

¹ Amint a jövőbeli kutatásra maradtak a kalendárium nyitva hagyott kérdései, pl. a titokzatos januári Archademius (?) mártír, a bragai párhuzammal rendelkező szerencsétlen napok közelebbi forrása, sőt általában a XVI. század végi esztergomi naptárak viszonya előzményeikhez.

Kutatástörténet címszavakban

Az O teljes hagyományának módszeres elemzése, összevetése a hazai korábbi előzményekkel, a kortárs hazai és nemzetközi párhuzamokkal még várat magára, egy-egy sajátos szempontból azonban a korábbi kutatók már foglalkoztak vele vagy egyes ordóival, illetve azok tartalmával. Alább csak a fontosabbakat tekintjük át, a régebbi anyagból pedig azt, amit tanulmányozni ma is bőven érdemes (a hivatkozásban rövid címléírással, a teljeset lásd a következő szakaszban, az irodalomjegyzékben).

Dankó József (1871–1872) az elsőség a tartalmi kutatásban, a témák közt némileg szeszélyesen csapongva, de nagy erudícióval írott értekezésében² több ponton tesz az O-ra nézve is releváns megállapításokat.

Roszner Ervin (1887) egyházjogász a régi magyar házasságjogról írott vaskos munkájában³ alaposan feltárja a rituálét érintő előzményeket is, elsősorban természetesen jogi szempontból.

Ráth György (1890) fentebb már idézett terjedelmes cikkének⁴ második felében igyekszik legalább futólag összehasonlítani az O, a T és a P tartalmát — félsikerrel, többek közt azon szemléleti problémától akadályoztatva, amely minden helyi úzust a római kuriális forrásokkal hasonlítana össze, és azok alapján szeretné megállapítani, mi is a magyar sajátosság.⁵ 1895-ban egy külön, szenvedélyesen pártoló hangvétellű cikket szentelt a népnyelvű rituále kérdésének.⁶

² DANKÓ: *Magyar szertartási régiségek I–II*. Horák Nyomda, Esztergom 1871–1872.

³ ROSZNER ERVIN: *Régi magyar házassági jog*. Franklin Társulat, Budapest 1887.

⁴ RÁTH: *Nyomtatott szertartáskönyveink...*

⁵ Lásd a módszertani és szemléleti problémákat és az azok kikerülésére tett javaslatokat részletesebben FÖLDVÁRY Miklós István metodológiai cikksorozatának első két részében: „A római rítus változatainak kutatása I.” és „A római rítus változatainak kutatása II.”, illetve ugyancsak tőle: „Régiók, történelem és önazonosság a középkori Európában. A liturgiátörténet tanúsága”.

⁶ RÁTH: „Egy magyar r. c. rituále...”

Rajner Lajos kiváló, polemizáló céllal —a P 1907-es, utolsó kiadásának elvi előkészítéseként— megírt monográfiájában (1901),¹ illetve annak a magyar sajtóosságokkal foglalkozó második, vékonyabb felében szintén a fentebb említett módszertani fogyatékoságok áldozata (ti. a kuriális rítushoz mér minden helyi sajtóosságot), de fontos megfigyeléseket tesz,² elsősorban azonban a helyi rítushagyományok kánonjogi helyzete és a rítusok központi szabályozásával kapcsolatos problémák érdeklík, érvelése is a helyi, autentikus hagyományok védelmének megalapozására irányul.

Radó Polikárp a *Collectio rituum* útra bocsátása kapcsán veszi fel újra az O témáját (1962),³ cikke általánosságban foglalkozik a középkori szentségi rítusok egységességével, elágazó hagyományaival, s azzal a kérdéssel, hogyan célszerű a legújabb kori környezetben —már a küszöbön álló második vatikáni zsinat árnyékában— a hungarikumokat felelevenítve megőrizni.

Szendrei Janka (1974) egy regösotívum kapcsán („Szent István szolgálí”) foglalkozik az István-napi népszokások tágabb környezetével, érintve az István-napi takarmányszentelés rítusát is.⁴

Bálint Sándor néprajzkutató kétkötetes ünnepmonográfiájában (1977)⁵ sokat merít a rendelkezésre álló forrásokból, azokat az ordókat szemlézi etnográfiai szempontból, melyekhez jelentős népszokások, paraliturgikus cselekmények kötődnek.

Bárth Dániel az „asszonyavatás” szokása kapcsán foglalkozik⁶ az O hagyományában *Introductio sponsae novae post nuptias* és *Introductio mulieris post partum* néven ismert rítusok néprajzi kontextusával előbb tanulmány (1999), majd disszertációvá érelve önálló kötet formájában.⁷

Dobszay László (2004) az esztergomi rítusnak szentelt monográfiájában⁸ érintőlegesen foglalkozik a rituále körébe tartozó szertartásokkal is.

Ismét Bárth Dániel (2005) tekinti át tanulmányában⁹ a Telegdi-féle *Agendarius*-t, tárgyalva az előzményeket, és néprajzi oldalról a kutatástörténetet is, új szempontokat adva a további vizsgálódáshoz.

Miskei Antal (2008) az O utóéletéhez tartozó 1768-as *Rituale Agriense* története kapcsán tekinti át tanulmánya¹⁰ egy fejezetében a középkori előzményeket.

Józsa Attila doktori értekezésében¹¹ Gyertyaszentelő liturgiáját járja körül (2009).

Földváry Miklós az O két ordójával is foglalkozott közelebbről: a János-napi borszenteléssel¹ (2009) és a Szent Márk-napi búzaszenteléssel² (2010).

¹ RAJNER: *A rituále-kérdés Magyarországon*. Elérhető szabadon az ELDORADO repozitóriumban.

² És érthetetlen módon az 1525-ös O-kiadást nevezi „legrégibb nyomtatott ritualénk”-nak (54), holott Ráth cikke tizenhárom évvel korábban, 1888-ban közhírré tette a birtokában lévő 1496-os példány létezését.

³ RADÓ: „Az egységes magyar rituale megjelenéséhez”.

⁴ SZENDREI: „Szent István szolgálí”.

⁵ BÁLINT: *Ünnepi kalendárium*.

⁶ BÁRTH: „Asszonyavatás”.

⁷ BÁRTH: *Esküvő, keresztelő, avatás*.

⁸ DOBSZAY: *Az esztergomi rítus*.

⁹ BÁRTH: „Telegdi Miklós szertartáskönyvének művelődéstörténeti forrásértéke”.

¹⁰ MISKEI: „Eszterházy Károly egri püspök liturgikus könyve”.

¹¹ JÓZSA: *Ordo in Purificatione Sancte Mariae*. Digitális változatban szabadon hozzáférhető az egyetem (PPKE) honlapján (htk.ppk.hu).

Andrej Krivda (2012) Rómában kiadott értekezésében³ a Pázmány-féle rituále születésének egyháztörténeti kontextusát és előzményeihez, illetve a *Rituale Romanum*-hoz való viszonyát vázolja fel.

Jan Dubina (2012) ugyancsak Rómában kiadott liturgikai doktori értekezésében⁴ a szent háromnap felvidéki szokásait igyekszik feltérképezni.

Varga Benjámín (2012) dolgozatában⁵ a *Rituale Strigoniense* kiadástörténetét vázolja fel, tekintettel az egyházmegyei variánsokra is, és a temetés rítusa, illetve a János-napi borszentelés hagyományának alakulását térképezi fel az O, a T és a P között (függelékben a két ordó gondozott, apparátussal ellátott szövegével).

Papp Ágnes (2013) az ún. Medvedics-rituále, egy sajátos kései forrás (elsősorban zenei érdeklődésű) vizsgálata kapcsán végez az O-ra is kiterjedő tartalmi összehasonlítást.⁶

¹ FÖLDVÁRY: „A szentjánosáldás”.

² FÖLDVÁRY: „A Litanía maior és a Szent Márk-napi búzaszentelés szokása”.

³ KRIVDA: *Il Rituale Strigoniense (1625) e le sue due fonti*.

⁴ DUBINA: *I riti peculiari del Triduo Pasquale in Slovacchia*.

⁵ VARGA: „Magyarországi rituálék az újkorban”.

⁶ PAPP Ágnes: „Retrospektív liturgikus-zenei forrásunk új megvilágításban”.

Források és szakirodalom

Kéziratos források

Budapest, OSzK Clmæ 317. *Veszprémi (?) pontifikále, XIV. sz. eleje*

Budapest, OSzK Clmæ 408. *Esztergomi kapitulára, rituále + processzionále, XV. sz.*

Budapest, OSzK MNy 1. „Pray-kódex”. *Monasztikus (?) szakramentárium, XII. sz.*

Częstochowa, Archiwum Paulinów, R 583 (olim: I-215). *Częstochowai pálos kantuále, XVI. sz.*

Pozsony, Archív mesta EC. Lad. 3. & EL. 18. *Esztergomi hangjelzett misszále, 1341 előtt*

(fakszimile: SZENDREI — RIBARIČ)

Zágráb, Knjižnica Metropolitana MR 67. *Esztergomi breviárium, XIII. sz.*

Zágráb, Knjižnica Metropolitana MR 165. *Esztergomi, ún. Hartvik-pontifikále, XI. sz. vége*

Nyomtatott források⁷

Abdiæ Babylonie primi episcopi ab apostolis constituti De historia certaminis apostolici libri X. Párizs 1560

Agendarius Strigoniensis 1583: *Agendarius liber continens ritus et ceremonias, quibus in administrandis sacramentis, benedictionibus, et aliis quibusdam ecclesiasticis functionibus parochi et alii curati in diœcesi et provincia Strigoniensi utuntur.* Nagyszombat 1583.

Breviarium Strigoniense 1480: *Breviarium de tempore et sanctis etiam commune sanctorum per anni circum iuxta consuetudinem sacre ecclesie Strigoniensis.* Erhardus Ratdolt, Velence 1480.

Breviarium Strigoniense 1558: *Breviarium secundum usum almæ et metropolitane ecclesie Strigoniensis.* Raphael Hoffhalter, Bécs 1558.

Collectio rituum ad instar Appendicis Ritualis Romani ad usum diœcesium et parœciarum lingue Hungaricæ. Szent István Társulat, Budapest 1961.

⁷ Az O kiadásainak ismertetését lásd feljebb, a „Kiadások és fennmaradt példányok” fejezetben.

- Martyrologium Romanum ex decreto Sacrosancti Œcumenici Concilii Vaticani II instauratum auctoritate Ioannis Pauli pp. II promulgatum. Editio typica.* Libreria Editrice Vaticana, Vatikánváros 2001.
- Missale Paulinum* 1514: *Missale fratrum eremitarum Ordinis Divi Pauli Primi Eremitæ ...* Petrus Liechtenstein, Velence 1514.
- Missale Quinqueecclesiense* 1487: *Missale secundum morem almæ ecclesiæ Quinqueecclesiensis.* Michael Wensler, Bázél 1487.
- Missale Quinqueecclesiense* 1499: *Missale secundum morem almæ ecclesiæ Quinqueecclesiensis.* Ioannes Emericus de Spira, Velence 1499.
- Missale Strigoniense* 1484: *Missale divinorum officiorum tam de tempore, quam etiam de sanctis, cum certis officiis annexis, utputa ... secundum chorum almæ ecclesiæ Strigoniensis.* Antonius Koburger, Nürnberg 1484. (kiadás: DÉRI)
- Missale Ultramontanorum* 1480: *Ordo missalis secundum ritum Dominorum Ultramontanorum cum quibusdam officiis novis.* Petrus Maufer, Verona 1480.
- Missale Zagradiense* 1511: *Missale secundum chorum et rubricam almi episcopatus Zagradiensis ecclesiæ, roboratum et approbatum in sacra synodo et generali capitulo sub reverendissimo domino domino Luca episcopo ...* Petrus Liechtenstein, Velence 1511.
- Rituale Romanum* 1614: *Rituale Romanum Pauli V pontificis maximi iussu editum.* Typographia Reverendæ Cameræ Apostolicæ, Róma 1614. (kiadás: SODI — ARCAS)
- Rituale Strigoniense* 1625: *Rituale Strigoniense seu formula agendorum in administratione sacramentorum ac ceteris Ecclesiæ publicis functionibus.* Pozsony 1625.

Forráskiadások

- DÉRI, Blasius (ed.): *Missale Strigoniense 1484.* Argumentum, Budapest 2009. (MRH 1)
- DESHUSSES, Jean (kiad.): *Le sacramentaire grégorien. Ses principales formes d'après les plus anciens manuscrits* I–III. Éditions Universitaires, Fribourg 1971–1982. (Spicilegium Friburgense 16, 24, 28)
- DOBSZAY László — SZENDREI Janka: *Responsories* I–II. Balassi, Budapest 2013.
- FÖLDVÁRY Miklós István (ed.): *Psalterium Strigoniense* I–III. ELTE BTK Latin Tanszék — Argumentum, Budapest 2014. (MRH, Series Practica 1–3)
- MOHLBERG, Cunibert OSB — EIZENHÖFER, Leo OSB — SIFFRIN, Petrus OSB (kiad.): *Liber sacramentorum Romanæ æcclesiæ ordinis anni circuli (Cod. Vat. Reg. lat. 316/Paris Bibl. Nat. 7193, 41/56) (Sacramentarium Gelasianum).* Casa Editrice Herder, Roma 1960. (Rerum Ecclesiasticarum Documenta. Series Maior. Fontes 4)
- SODI, Manlio — ARCAS, Juan Javier Flores: *Rituale Romanum. Editio princeps (1614).* Libreria Editrice Vaticana, Vatikánváros 2004. (Monumenta Liturgica Concilii Tridentini 5)
- SZENDREI Janka — RIBARIČ, Richard (kiad.): *Missale Notatum Strigoniense ante 1341 in Posonio.* MTA Zenetudományi Intézet, Budapest 1982. (Musicalia Danubiana 1)
- VOGEL, Cyrille — ELZE, Reinhard (kiad.): *Le pontifical romano-germanique du dixième siècle* I–III. Vatikánváros 1963, 1972. (Studi e Testi 226–227, 269)

Szakirodalom, másodlagos források

Könyvészet, könyvtörténet

- A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 1601 előtti nyomtatványainak katalógusa = Catalogus librorum ante 1601 impressorum, qui in Bibliotheca Civitatis Budapestiensis asservantur (BCB Cat.).* Szerk. KLINDA Mária. FSzEK — OSzK, Budapest 2001.
- BALLAGI Aladár:
 „A csiksomlyói szent ferenczrendi zárda könyvtára”, *Magyar Könyvszemle* IV (1879) 266–267.
Buda és Pest a világirodalomban. Budapest 1925.

- BÁNYI Szilvia: „A bécsi Singriener-nyomda (1510–1562) könyvdíszjeinek utóélete a magyarországi nyomtató műhelyekben”, *Magyar Könyvszemle* CXXVI (2010) 24–55.
- BARBIER, Frédéric: *A könyv története*. Ford. BALÁZS Péter. Osiris, Budapest 2006. (Osiris Kézikönyvek) *Bibliographie der österreichischen Drucke des XV. und XVI. Jahrhunderts* I/1. Trient — Wien — Schratenthal. Hrsg. Walter DOLCH. Wien 1913. 125.
- Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt* I–III. Szerk. CSAPODI Csaba — CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest 1988, 1993, 1994. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei = Publicationes Bibliothecae Academiae Scientiarum Hungaricae 23, 31, 33)
- BORSA Gedeon: „Adalékok a középkori budai könyvkereskedők történetéhez”, *Magyar Könyvszemle* LXXI (1905) 296–298.
- „A Breviarium Strigoniense újabban fellelt ősnymtatvány kiadása”, in *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. OSzK, Budapest 1958. 229–237.
- *A régi nyomtatványok mérete*. Borda Antikvárium, Budapest 1994.
- „Az Obsequiale Strigoniense 1526 előtt készült nyomtatott kiadásai”, *Magyar Könyvszemle* LXXVIII (1962) 210–217.
- „Budai könyvkereskedők a középkorban”, *A Könyv* (1955/6) 270–273.
- „Hazai egyházmegyék Mohács előtt nyomtatott zsinati határozatai”, *Magyar Könyvszemle* CII (1986) 67–74.
- *Könyvtörténeti írások* I–IV. OSzK, Budapest 1996–2000.
- Catalogus bibliothecae Ioannis cardinalis Simor principis primatis regni Hungariae, archi-episcopi Strigoniensis*. Buzárovits, Esztergom 1887.
- Catalogus incunabulorum, quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur* I–II. Ed. SAJÓ Géza — SOLTÉSZ Erzsébet. Akadémiai Kiadó, Budapest 1970. *Corrigenda*. OSzK, Budapest 2008.
- Catalogus librorum ante 1601 impressorum, qui in Bibliotheca Civitatis Budapestiensis asservantur = A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 1601 előtti nyomtatványainak katalógusa*. Szerk. KLINDA Mária. FSzEK — OSzK, Budapest 2001. 418–419.
- Catalogus librorum sedecimo saeculo impressorum, qui in Bibliotheca Nationali Hungariae Széchényiana asservantur. Editiones non Hungarice et extra Hungariam impressae* I–II. Comp. Elisabetha SOLTÉSZ — Catharina VELENCZEI — Agnes W. SALGÓ. OSzK, Budapest 1990.
- CLAIR, Colin: *A History of European Printing*. Academic Press, London — New York 1976.
- ECSÉDY Judit, V.: *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézsajtó korában (1473–1800)*. Balassi, Budapest 1999 — a könyvkereskedelem történetével foglalkozó „A magyar könyvkereskedelem történetének vázlatára 1800-ig” részt PAVERCSIK Ilona írta.
- *A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei, 1473–1600*. Balassi — OSzK, Budapest 2004. (Hungaria Typografica 1.)
- „Bécs: 17. századi nyomdafelszereléseink egyik forrása”, *Magyar Könyvszemle* CXXI (2005) 25–41.
- ECSÉDY Judit, V. — SIMON Melinda: *Kiadói és nyomdászjelvények Magyarországon 1488–1800*. Balassi — OSzK, Budapest 2009.
- „Egy ismeretlen Baptismale Strigoniense 1500-ból Zwettl-ben”, *Magyar Könyvszemle* XI (1886) 338–339.
- FÁY Zoltán: *A Gyöngyösi Ferences Könyvtár*. Ferences Plébánia és Rendház, Gyöngyös 2012.
- FITZ József: *A magyar könyv története 1711-ig*. Magyar Helikon, Budapest 1959.
- *A magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története* I. *A mohácsi vész előtt*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1959.
- FÜLÖP Géza: *A könyvkultúra a könyvnyomtatás kézműipari időszakában (Gutenbergtől a francia forradalomig)*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1998.
- Gesamtkatalog der Wiegendrucke* (adatbázis). Gesamtkatalogderwiegendrucke.de
- GULYÁS Pál: *A könyv sorsa Magyarországon* I–III. OSzK KMK, Budapest 1961 (kézirat gyanánt).
- HAEBLER, Konrad: *Typenrepertorium der Wiegendrucke* I–IV. R. Haupt — O. Harrassowitz, Lipcse — New York 1905–1924.

- HÁRICH János: *Inventarium der bei den PP. Franziscanern in Eisenstadt befindlichen und von der Domäne übernommene und im Schloß Eisenstadt untergebrachte Büchersammlung*. Kézirat 1937. Kismarton Leveletár, Protokoll Nr. 6341. Inventar–Signaturen 14022–15906.
- HASE, Oscar: *Die Koberger (Eine Darstellung des Buchhändlerischen Geschäftsbetriebes in der Zeit des Überganges vom Mittelalter zur Neuzeit)*. Breitkopf & Hartel, Lipcse 1885².
- HUBAY Ilona: *Missalia Hungarica. Régi magyar misekönyvek*. Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára, Budapest 1938. (Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai 5.)
— „Valóban nincsen egykorú adatunk régi magyar misekönyvek áráról?”, *Magyar Könyvszemle* LXVII (1943) 76–78.
- Incunabula Bibliotheca Jagellonica Cracoviensis*. Ed. Anna LEWICKA-KAMIŃSKA. Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, Krakko 1962.
- Incunabula Short Title Catalogue* (adatbázis). Bl.uk/catalogues/istc
- Incunabula typographica Bibliotheca Universitatis Jagellonia Cracoviensis*. Ed. Wladislaus WISŁOCKI. Krakko 1900. 346.
- KÓKAY György: *A könyvkereskedelem Magyarországon*. Balassi, Budapest 1997.
- KREMMER Dezső: *A régi Buda és Pest könyvekben, képekben*. Budapest 1922.
- MADAS Edit — MONOK István: *A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1730-ig*. Balassi, Budapest 1998.
- MAYER, Anton (hrsg.): *Wiens Buchdrucker-Geschichte (1482–1882)* I. Bécs 1883.
- MÁTYUS Norbert: „A Missale Dominorum Ultramontanorum keletkezéstörténetéhez”, *Magyar Könyvszemle* CXXIX (2013) 357–361.
- MUCKENHAUPT Erzsébet: *A Csíki Székely Múzeum Régi Magyar Könyvtára I. 1498–1710*. Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda 2009. (A Csíki Székely Múzeum Gyűjteményei 1.)
- PAVERCSIK Ilona: *A magyar könyvkereskedelem történetének vázlata 1800-ig* = V. ECESEDY Judit: *A könyvnyomtatás Magyarországon a kéziszajtó korában. 1473–1800-ig*. Balassi, Budapest 1999. 295–340.
- PERSOVITS József: „Nyomtatott betű és helyesírás a magyar könyvnyomtatás kezdetén”, *Pannon Tükör* VII (2002) 49–51.
- „Ráth György régi magyar könyvtára a M. Tudományos Akadémiában”, *Magyar Könyvszemle* XIII (1905) 381–384.
- RMK III. = SZABÓ Károly — HELLEBRANDT Árpád: *Régi Magyar Könyvtár III. Magyar szerzőktől külföldön 1480–1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve*. MTA, Budapest 1896–1898. *Régi Magyar Könyvtár III-dik kötet. Pótlások, kiegészítések, javítások I–V*. Összeáll. DÖRNYEI Sándor — SZÁLKA Irma. OSzK, Budapest 1990–1996. Arcanum.hu/oszk.
- ROZSONDAI Marianne: „Ösnyomtatványok az Akadémia Könyvtárában”, *Élet és Tudomány* 2014/3.
- Short-title catalogue of books printed in the German-speaking countries and German books printed in other countries from 1455 to 1600 now in the British Museum*. British Library, London 1962.
- SIMON Melinda: „A kiadói jelvények mint a jogfolytonosság jelzésének eszközei”, in: PUSZTAI Bertalan (szerk.): *Médiomok, történetek, használatok Ünnepi tanulmánykötet a 60 éves Szajbély Mihály tiszteletére*. Szegedi Tudományegyetem Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Szeged 2012. 454–470.
- SOLTÉSZ, Elisabeth: „Ein unbekannter Wandkalender der Wiener Jesuitendruckerei mit Decalogus-, Credo- und Pater-Noster-Illustrationen”, *Gutenberg Jahrbuch* LI (1976) 264–269.
- Universal Short Title Catalogue* (adatbázis). Utc.ac.uk
- USUARIUM. *A Digital Library and Database for the Study of Latin Liturgical History in the Middle Ages and Early Modern Period* (adatbázis). Usuarium.elte.hu
- VÉGH Gyula: *Budai könyvtárak jelvényei (1488–1525)*. Budapest 1923.
- ZVARA Edina: *Nyugat-dunántúli protestáns lelkészek könyvei a késő humanizmus korában*. Szegedi Tudományegyetem — Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, Szeged — Budapest 2013. (A Kárpát-medence Kora Újkori Könyvtárai 9.)

Egyháztörténet, történelem

- BEKE Margit (szerk.): *Esztergomi érsekek 1001–2003*. Szent István Társulat, Budapest 2003.
- CSAPODI Csaba: „Bakócz Tamás, a humanista”, *Irodalomtörténeti Közlemények* LXXXVII (1983) 59–65.

- Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából I. 1520–1529.* Szerk. BUNYITAY Vince, RAPACS Rajmund, KARÁCSONYI János. Budapest 1902.
- FAZEKAS István: „Oláh Miklós reformtörökvései az esztergomi egyházmegyében 1553–1568 között”, *Történelmi Szemle* XLV (2003) 139–154.
- HUSZTI Vilmos: „Oláh Miklós pályafutása, levelezése és leveleskönyvének humanista vonásai”, in *A magyar művelődés és a kereszténység. A IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai (Róma, Nápoly, 1996. szeptember 9–14)*. Szerk. JANKOVICS József (et al.). Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, Budapest — Szeged 1998. 622–630.
- NEAGU, Cristina: *Servant of the Renaissance. The Poetry and Prose of Nicolaus Olahus*. Peter Lang, Bern — Berlin 2003;
- OLÁH Miklós: *Hungária*. Ford. és jegyz. NÉMETH Béla és KULCSÁR Péter. Osiris, Budapest 2000.
- Program és mítosz között. 500 éve született Oláh Miklós (Az 1993. január 9–10-i kolozsvári megemlékezés anyagából)*. Szerk. MÓZES Huba. Szent István Társulat, Budapest 1994.
- ROSZNER Ervin: *Régi magyar házassági jog*. Franklin Társulat, Budapest 1887.
- RÓZSA György: „Oláh Miklós legrégebbi arcképe (Járt-e Hans Sebald Lautensack Magyarországon?)”, *Magyar Könyvszemle* LXXVI (1960) 433–438.
- SZELESTEI N. László: „Oláh Miklós könyvkölcsönzéséről”, *Magyar Könyvszemle* CX (1994) 66–68.
- SZOLIVA Gábor: „»... Viennæ excudi fecimus« — Oláh Miklós esztergomi érsek könyvkiadásai és a katolikus megújulás”, *Sapientiana* IX (2015) 14–37.
- TONK Sándor: „Oláh Miklós emlékezete”, in DÁVID Gyula (főszerk.): *Romániai magyar irodalmi lexikon* IV. Kriterion—Erdélyi Múzeum-Egyesület, Bukarest—Kolozsvár 2002. 253–255.
- VÁRKONYI Ágnes, R.: „Oláh VI. Miklós”, in BEKE: *Esztergomi érsekek*. 256–261.

Liturgiátörténet, vallási néprajz

- BÁLINT Sándor: *Ünnepi kalendárium. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából* I. December 1. – június 30. II. Július 1. – november 30. Szent István Társulat, Budapest 1977.
- BÁRTH Dániel: „Asszonyavatás”, *Ethnographia* CX (1999) 359–398.
— *Esküvő, keresztelő, avatás. Egyház és népi kultúra a kora újkori Magyarországon*. MTA, Budapest 2005.
— „Telegdi Miklós szertartáskönyvének művelődéstörténeti forrásértéke”, *Rólátás* VI (2005) 8–13.
- DANKÓ József: „Magyar egyházi bibliográfiák érdekességei: Az ordináriusok”, *Magyar Könyvszemle* XIII (1888) 105–139.
— *Magyar szertartási régiségek* I–II. Horák Nyomda, Esztergom 1871–1872.
— *Vetus hymnarium ecclesiasticum Hungariae*. Franklin, Budapest 1893.
- DÉRI Balázs: „Introduction (The 1484 Missal and its descendents)”, in *Missale Strigoniense 1484*. Argumentum, Budapest 2009. I–LIX.
- DÉRI Balázs — FÖLDVÁRY Miklós István: „Objectives of Monumenta Ritualia Hungarica”, in DÉRI Blasius (ed.): *Missale Strigoniense 1484*. I–VIII.
- DOBSZAY László: *Az esztergomi rítus*. Új Ember, Budapest 2004.
- DUBINA, Ján: *I riti peculiari del Triduo Pasquale in Slovacchia. Storia, celebrazione, teologia*. Edizioni Nuova Cultura, Róma 2012
- FÖLDVÁRY Miklós István: „A szentjánosáldás”, *Magyar Egyházzene* XVII (2010) 101–102.
— „A Liturgiátörténeti Kutatócsoport digitális forrásgyűjteménye”, *Magyar Egyházzene* XXI (2014) 101–111.
— „A római rítus változatainak kutatása I. Bevezető gondolatok”, *Magyar Egyházzene* XX (2013) 29–36.
— „A római rítus változatainak kutatása II. Módszerek és forráshasználat”, *Magyar Egyházzene* XX (2013) 115–120.
— „A római liturgia változatainak kutatása VI. Az úzus kialakítása és funkciója: kompozíció és önazonosság”, *Magyar Egyházzene* XXI (2014) 339–358.

- *Liturgikus könyvek* — készült a Szent István Társulatnál szerkesztett *A liturgikus művészet kézikönyve* számára 2009-ben. Digitális változata: Class-phil.elte.hu.
- „Régiók, történelem és önazonosság a középkori Európában. A liturgiátörténet tanúsága”, in SZÉCHENYI Ágnes — BUZINKAY Géza (szerk.): *(Magyar) Nemzet és Európa. Tanulmányok a 70 éves Martin József tiszteletére*. Líceum, Eger 2014. 91–105.
- JÁVOR Egon: *Hét kézíratos pozsonyi missale a Nemzeti Múzeumban*. Budapest 1942.
- JÓZSA Attila: *Ordo in Purificatione Sanctae Mariae. Mária tisztulásának ünnepe a középkori Esztergom liturgiájában. A gyertyaszentelés és a processzió szertartása*. PhD-értekezés. PPKE HTK, Budapest 2009.
- JUHÁSZ Péter: „A liturgikus reform megalapozása”, *Vigilia XXIX* (1964) 327–340.
- KNAUZ Nándor: „A magyar egyház régi szokásai II. Régi szerkönyveink”, *Magyar Sion V* (1867) 10–20.
- KOVÁCS Andrea: „A nagyszombati próféciákról”, *Magyar Egyházzene XVII* (2009/2010) 401–404.
- KRIVDA, Andrej: *Il Rituale Strigoniense (1625) e le sue due fonti: Ordo et ritus (1560) e Agendarius (1583)*. Lozzi Roma, Róma 2012.
- MISKEI Antal: „Eszterházy Károly egri püspök liturgikus könyve”, *Acta Acad. Ped. Agriensis, Sectio Historiae XXXV* (2008) 89–96.
- PAPP Ágnes: „Retrospektív liturgikus-zenei forrásunk új megvilágításban. A 17. századi Medvedics-rituále”, *Magyar Zene LI* (2013) 384–399.
- „Eine liturgische Handschrift mit Tonar der Zagraber Diözese aus dem 17. Jahrhundert”, *De musica disserenda IX* (2013) 99–122.
- RADÓ Polikárp: „Az egységes magyar rituale megjelenéséhez”, *Vigilia XXVII* (1962) 395–403.
- *Nyomatott liturgikus könyveink kézírásos bejegyzései*. Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára, Budapest 1944.
- RASMUSSEN, Niels Krogh: *Les pontificaux du haut moyen âge. Genèse du livre de l'évêque*. Louvain/Leuven 1998. (Spicilegium Sacrum Lovaniense 49.)
- RÁTH György: „A legrégebb esztergomi Obsequiale 1496-ból”, *Magyar Könyvszemle* (1888) 264–268.
- „Egy magyar r. c. rituále a XVI. századból”, *Irodalomtörténeti Közlemények V* (1895) 65–108.
- „Nyomatott szertartáskönyveink a római rituale behozataláig”, *Magyar Könyvszemle* (1890) 163–191.
- SZASZOVSKY Ágnes: *A veszprémi pontifikále templomszentelési ordója*. DLA-dolgozat. LFZE, Budapest 2013.
- SZENDREI Janka: „Szent István szolgálai. Egy regösotívum német párhuzama”, *Ethnographia LXXXV* (1974) 315–329.
- „Hier sind die Stephansknechte. Die deutsche Parallele eines Regös-Motives”, *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungarica XVI* (1974) 133–150.
- SZOLIVA Gábrriel: „Előszó”, in *Psalterium Strigoniense, Venetiis 1523 cum notis musicis manuscriptis (Psalterium Nicolai Olahi)*. Közread. SZOLIVA Gábrriel. MTA BTK Zenetudományi Intézet, Budapest 2015. 35.
- TOLDY Ferenc: „Egri szünnapok”, *Új Magyar Múzeum III* (1853) 515.
- VARGA Benjámin: *Magyarországi rituálék az újkorban, 1625-től*. Szakdolgozat. ELTE BTK, Budapest 2012.

Egyéb

- LEHEL József: „Állati eredetű mérgezések (irodalmi áttekintés) 4. Halak és kételtűek okozta mérgezések”, *Magyar Állatorvosok Lapja CXXVI* (2004) 176–185.
- STEELE, Robert: „Dies Aegyptiaci”, *Proceedings of the Royal Society of Medicine XII* (1919/Suppl.) 108–121. Digitális változata: Ncbi.nlm.nih.gov/pmc/journals/269.
- SZENTPÉTERY Imre: *A kronológia kézikönyve. A „Chronologia” és az „Oklevéltani naptár” összevont, javított és bővített kiadása*. A szerző hagyatékának felhasználásával sajtó alá rendezte: GAZDA István, kiégszította ÉRSZEGI Géza, RAJ Tamás, SZÖGI László. Könyvért–Sylvester, Budapest–Szombathely 1985. Digitális változata elérhető a MEK-ban.

Köszönetnyilvánítás

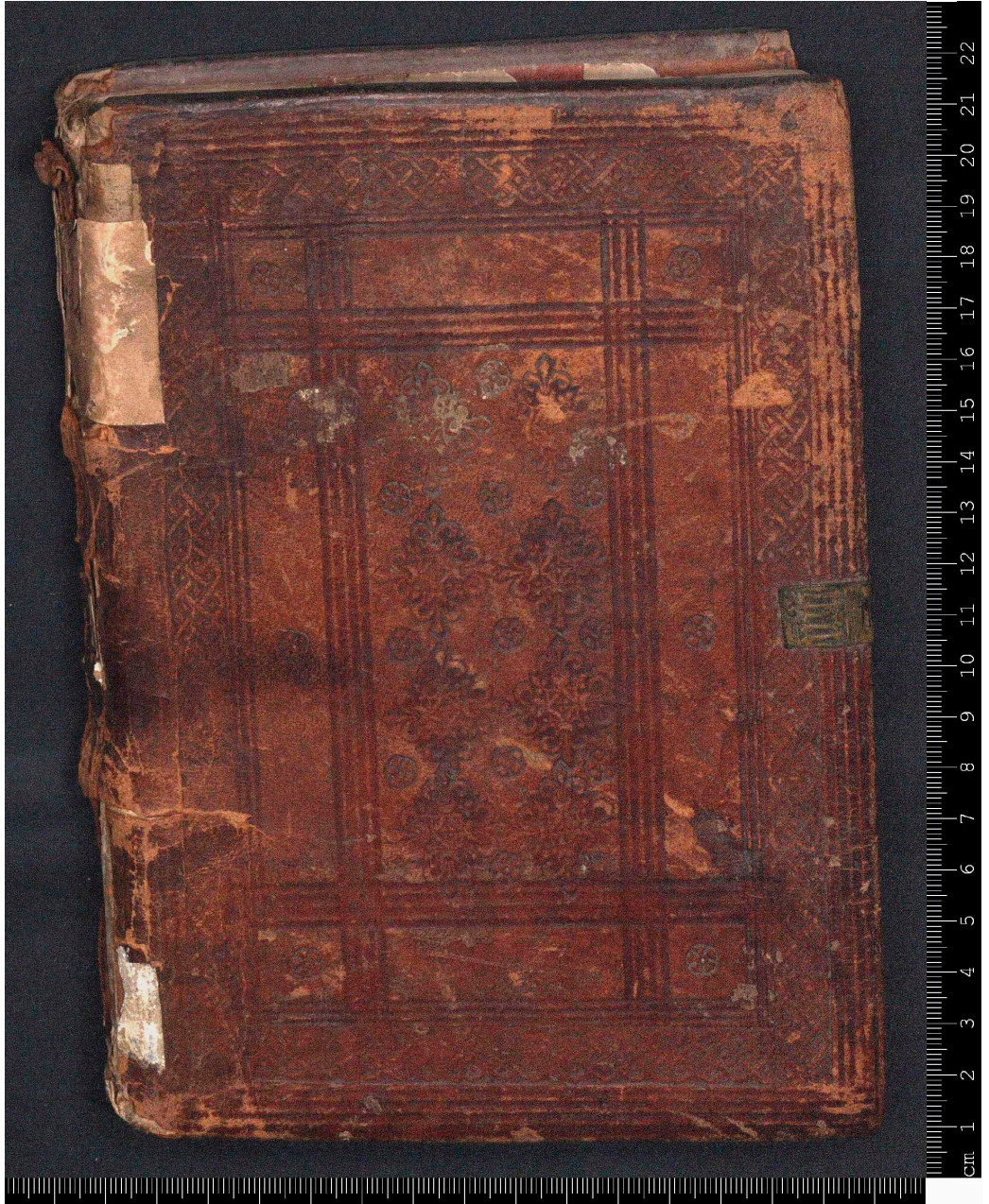
A kritikai kiadásunk alapját képező három ősnyomtatvány és hat antikva példányai változatos utakat jártak be a történelemben, ma az első nyolc kiadás mindösszesen fennmaradt egy-egy példánya nyolc különböző gyűjteményben található. Köszönettel tartozunk először Paulik Péternek (OSzK), aki a fennmaradt példányok felderítésében és az OSzK-ban őrzött példányokhoz és másolatokhoz való hozzáférés biztosításában volt segítségünkre, nemkülönben a kutatás alapjául szolgáló digitális forrásgyűjtemény (USUARIUM) felépítésében. Köszönet illeti Tóth Gábort (MTA KIK), Éger Gábort (Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei), Hegedűs András (Érseki Simor Könyvtár, Esztergom), Mészáros Klárát (Egyetemi Könyvtár, Pozsony), Sándor Tibort (FSzEK), Fáy Zoltánt (Gyöngyösi Ferences Könyvtár) és Nikolay Balchevet (Cseh Nemzeti Könyvtár, Prága), akik készségesen álltak rendelkezésünkre értékes felvilágosításokkal, illetve ugyancsak az FSzEK, az ELTE Egyetemi Könyvtára és az OSzK illetékes munkatársait, akik az intézményünk őrzésében levő példányokhoz való hozzáférésünket biztosították a kutatás céljára. Külön köszönet illeti Andreas Gamerithet, a zwettli kolostorkönyvtár kurátorát, aki a készségesen szolgáltatott információkon kívül nagylelkűen rendelkezésünkre bocsátotta az 1500-as bécsi kiadás jó minőségben digitalizált példányát is.

Ugyancsak külön köszönet illeti Szoliva Gábrit, aki értékes megjegyzésekkel jobbította a kéziratot, és megosztotta velünk megjelenés alatt álló Oláh-tanulmányát.

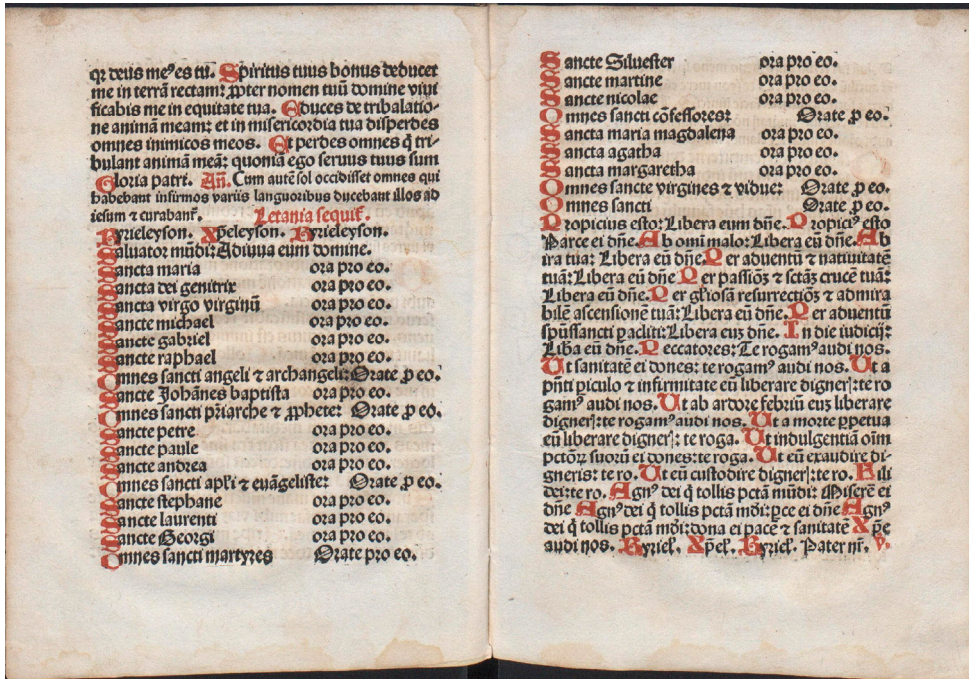
A magyar rituálehagyomány kutatását, az összehasonlításához szükséges forrásanyag másolatainak beszerzését és a kötet megjelenését is az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok (OTKA) részesítették anyagi támogatásban, az Eötvös Loránd Tudományegyetem pedig kedvező infrastruktúrával és munkafeltételekkel tette lehetővé, hogy a projektnek szenteljük magunkat.

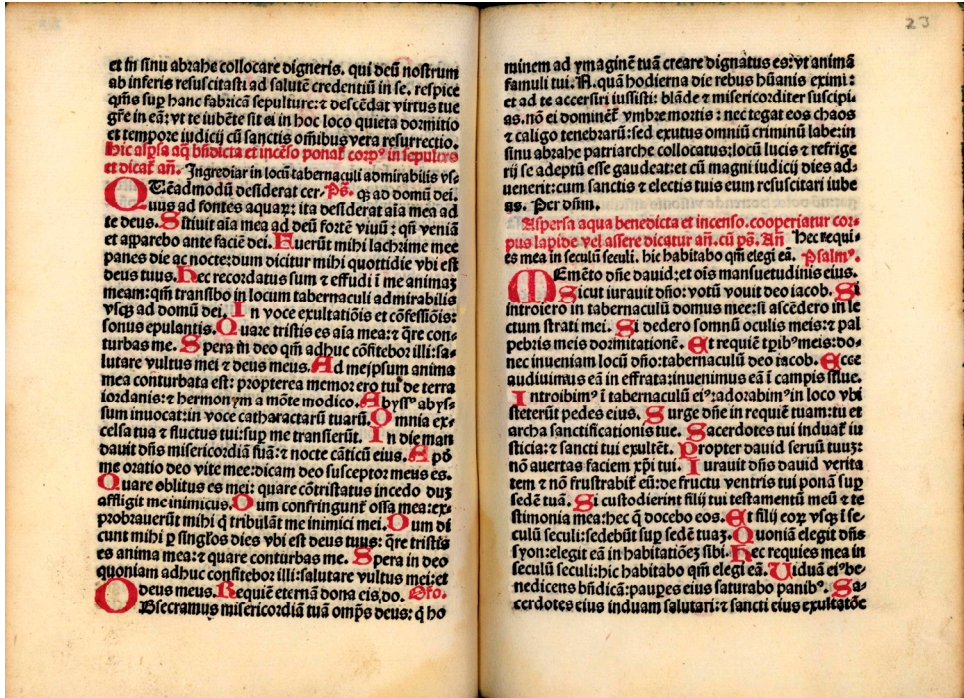
Illusztrációk

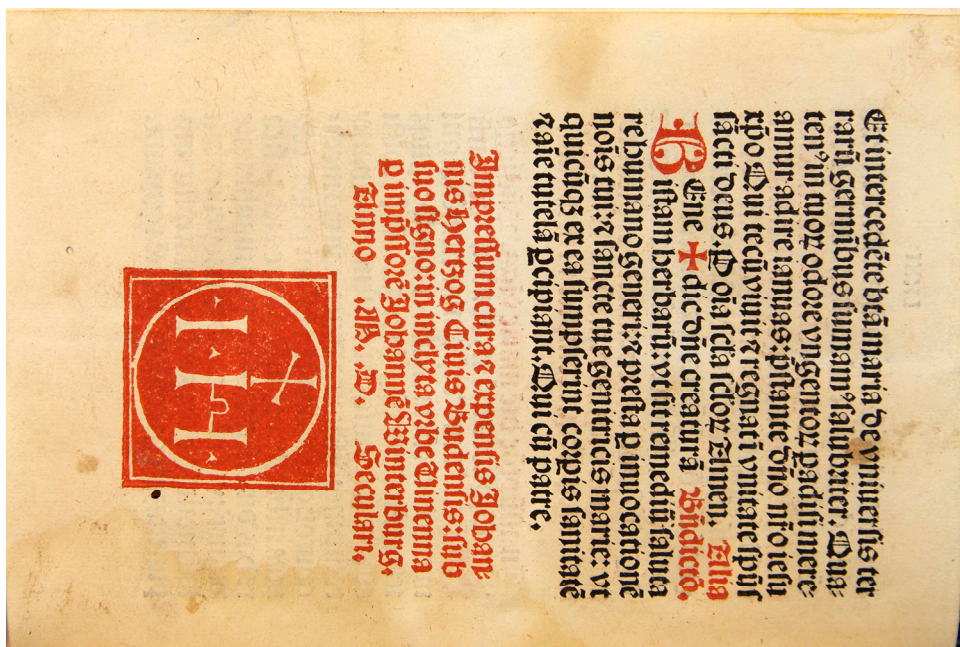
1. Az *Obsequiale Strigoniense* ma ismert legelső kiadásának (1490–95) egykorú borítója: vaknyomásos, fonadékos díszű egykapcsos reneszánsz budai bőrkötés

2. Az első kiadás (1490–95) „b” jelű füzetének 14–15. oldala: betegek kenete

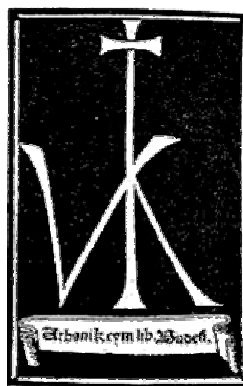
3. A második kiadás (1496) „c” jelű füzetének 12. és 13. oldala: sirbatétel

4–5. A harmadik kiadás (1500) címlapja Magyarország címerével, illetve utolsó oldala a kolofonnal és Ioannes Hertzog jelvényével

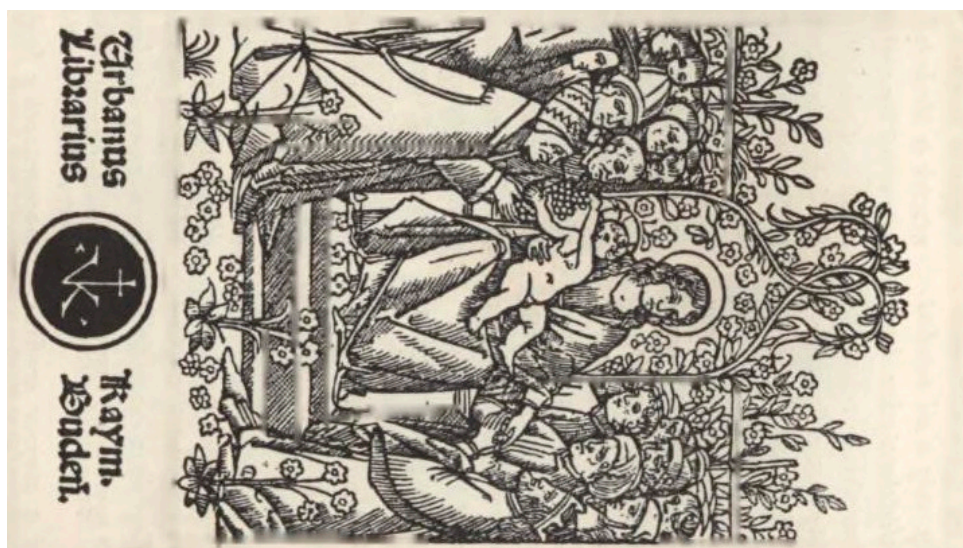
6–7. Ioannes Páp egyszerűbb és összetettebb kiadói jelvényei. Jobbra a Szent Adalbert-ábrázolással: a hatodik kiadás (1508) címlapján ennek egy változata látható, egyszerűbb kerettel. Balra egy egészen ékes változat, legfelül két egyházatyával (Nagy Szent Gergely és Jeromos), lejjebb két angyal tartja a királyi koronás keresztet

8. Georgius Röm jelvénye
 9. Urbanus Kaym egyszerű jelvénye az ötödik (~1503) kiadás címlapjáról
 10. Ioannes Páp jelvényének „letisztultabb” változata a negyedik kiadás (1501) címlapjáról

11. Ioannes Páp egy másik jelvénye ugyancsak Szent Adalbert-ábrázolással (1509).
 12. Theobald Feger jelvénye a Turóczi-krónika augsburgi kiadásának végéből (1484)

13. Az itt még Kaym kiadói jelvényével ellátott metszet, azonos a hetedik és a nyolcadik kiadások címlapján láthatóval (az előbbin kerettel, az utóbbin anélkül):
 Mária a kiseddel, körülöttük szentek

14. A kilencedik kiadás (1560) címlapja fametszetes ábrázolással a Szentlélek eljövételéről (vörössel felülnyomva)

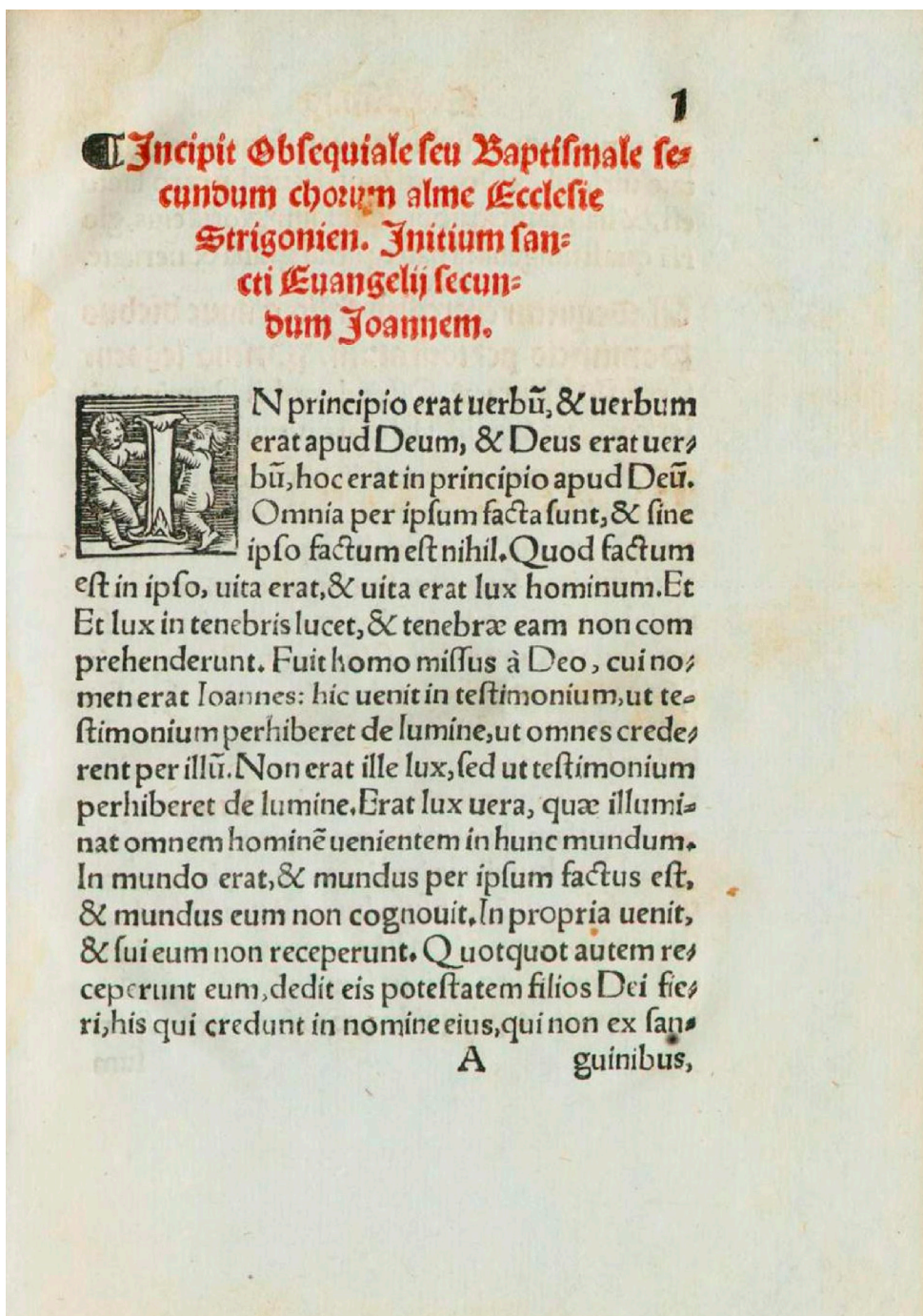
NICOLAUS OLAHVS, DEL
 & Apostolicæ sedis gratia, Archiepiscopus Ec-
 clesie Metropolitanæ Strigoniens. lociq; eiusdem
 perpetuus, & Comitatus Hontens. Comes, Pri-
 mas Hungariæ, Legatus natus, ac sacratissimi
 Principis Domini D. Ferdinandi Primi, Electi
 Romanorum Imperatoris, ac Germaniæ, Hun-
 gariæ, Bohemiæ &c. Regis, Archiducis Austriæ,
 Ducis Burgundiæ &c. per Hungariam supre-
 mus Secretarius, Cancellarius & Consiliarius
 &c. uniuersis & singulis Parochis, ac alijs Ecce-
 siasticis uiris, curæ animarum præpositis ubiuis
 Dicecesi, & iurisdictioni Ecclesie nostræ
 Metropolitanæ Strigoniens. mediatè
 uel immediatè subiectis, fratris
 bus in Christo nobis dile-
 ctis, Salutem paterna
 cum benedi-
 ctione.

INTER infinitos propemodū errores, quos
 Hæretici nostri temporis in Ecclesiam Dei in-
 uexerunt, illud etiam malis quibusdā artibus ef-
 fecerunt, ut laudabiles atq; usitatos sancte matris
 Ecclesie Catholice ritus, & Sanctorum Patrum
 a 45 insti-

15. A kiadást elrendelő érsek, Oláh Miklós dekrétumának
 eleje a kilencedik kiadás 5. oldaláról

Aureus numerus	KL	Quando.	
		Februarij dies xxviii. Luna uero xxx.	
	d	Kaléd.	1 Februarij. Brigida uirginis.
xi	c	iiii. no.	2 Februarij. Purificatio S. Mariae.
xix	f	iii	3 Blasij Episcopi & Martyris.
viii	g	Pridie	4 Victoris mart. Aduentij Episc.
	A	Nonis	5 Agatha uirginis & martyris.
xvi	b	viii. id9	6 Februarij. Dorothee uir. & ma.
v	c	vii	7 Apolinaris Conf. Augulij Episc.
	d	vi	8 Helena regin. Iuliani mar. Pau
xiii	e	v	9 Appoloniæ uir. & mar. (li episc.
ii	f	iiii	10 Scholasticæ uirginis.
	g	iiij	11 Desiderij Episcopi.
x	A	Pridie	12 Iuliani marty. Eulaliae uirg.
	b	Idibus	13 Adalberti mart. Stephani Episc.
xviii	c	xvi kl.	14 Martij. Valentini martyris.
vii	d	xv	15 Faustianiani mar. Sol in pisce.
	e	xiiii	16 Iulianae uirginis.
xv	f	xiii	17
iiii	g	xii	18
	A	xi	19
xii	b	x	20
i	c	ix	21 Hylarij pape. Septuaginta mar.
	d	viii	22 Cathedra S. Petri Ap. Ver orif.
ix	e	vii	23 Vigilia.
	f	vi	24 Math. apo. Gerardi Epi. & mar.
xvii	g	v	25 Vualpurgæ uirginis.
vi	A	iiii	26 Nestoris epi. Felicis cū socijs eig
	b	iii	27 Leandri & Fortunati Episcop.
xiiii	c	Pridie	28 Romani Abbatis & cōfessoris.

16. A kalendárium február hónapja a kilencedik kiadás 9. oldaláról

17. A tulajdonképpeni rituáelanyag kezdete János evangéliumának prológusával a kilencedik kiadás 25. oldaláról (az I iniciáléban fametszetes rajz)

TEXTUS

Conspectus siglorum

- N**₁ « Nürnberg 1. » id est *Obsequiale seu baptismale secundum chorum almæ ecclesiæ Strigoniensis*. [Georgius Stuchs], Nürnberg ~1490–1495
- N**₂ « Nürnberg 2. » id est [*Obsequiale seu baptismale secundum chorum almæ ecclesiæ Strigoniensis*]. Nürnberg, Georgius Stuchs 1496
- W**₁ « Wien 1. » id est *Bapstismale Strigoniense*.
Ioannes Winterburger, Wien 1500
- V**₁ « Venezia 1. » id est *Obsequiale seu baptismale secundum chorum almæ ecclesiæ Strigoniensis*. [Ioannes Emericus de Spira], Venezia 1501
- V**₂ « Venezia 2. » id est *Obsequiale seu baptismale secundum chorum almæ ecclesiæ Strigoniensis*. [Ioannes Emericus de Spira], Venezia ~1503
- V**₃ « Venezia 3. » id est *Obsequiale seu baptismale secundum chorum almæ ecclesiæ Strigoniensis*. Lucantonius de Giunta, Venezia 1508
- V**₄ « Venezia 4. » id est *Obsequiale seu baptismale secundum chorum almæ ecclesiæ Strigoniensis*. Petrus Liechtenstein, Venezia ~1523
- V**₅ « Venezia 5. » id est *Obsequiale seu baptismale secundum chorum almæ ecclesiæ Strigoniensis*. Petrus Liechtenstein, Venezia 1525
- W**₂ « Wien 2. » id est *Ordo et ritus sanctæ metropolitanæ ecclesiæ Strigoniensis, quibus paræci et alii animarum pastores in ecclesiis suis uti debent. Incipit obsequiale seu baptismale secundum chorum almæ ecclesiæ Strigoniensis*. [Raphael Hoffhalter], Wien 1560

Conspectus abbreviationum

- add.* addit/addunt
cf. confer
dipl. diplographia
ed. edidit/ediderunt
err. typ. error typographicus
hapl. haplographia
om. omittit/omittunt
Ps. versus antiphonæ (plerumque ex libro Psalmorum)
R̄. responsum/responsorium
SGr Sacramentarium Gregorianum (DESHUSSES)
TR Strig. Iuxta textum receptum Strigoniensem, attestantibus etiam breviariis
VgCl Vulgata(m) Clementina(m)
V̄. versus/versiculus

**De effigie reverendissimi domini, domini
Nicolai Olahi archiepiscopi ecclesiae Strigoniensis
dignissimi, carmen eiusdem**

[W₂]

Præsulis effigiem quisquis depinxit Olahi,
vicit Apellæum sedulus ingenium.

Aliud Georgii Bonæ:

Si quis es, Olahi qui iam præconia famæ
audieris, tamen hunc ipse videre cupis,
Aspice, quam docta cernis pictam arte, tabellam,
præsulis illius talis imago fuit.

Aliud Sebastiani Listhii:

Internam veluti speciem demonstrat imago
virtutum, et famam tollit ad astra piam,
Sic quoque nativo facies expressa colore
pictoris digitis conspicienda datur,
Scilicet externæ facies subiecta figuræ
præceptis animæ debeat esse suæ.

Aliud Nicolai Istwanffii:

Hos oculos, hæc ora, comas talemque figuram
præsul Olahus habet, talis imago sua est.
Dii, facite, ut tali terras sub imagine multum
incolat, et sero sidera summa petat.

[Decretum]

[W₂]

NICOLAUS Olahus, Dei et Apostolicæ Sedis gratia archiepiscopus ecclesiæ metropolitanæ Strigoniensis, locique eiusdem perpetuus et comitatus Hontensis comes, primas Hungariæ, legatus natus ac sacratissimi principis domini domini Ferdinandi primi, electi Romanorum imperatoris ac Germaniæ, Hungariæ, Bohemiæ etc. regis, archiducis Austriæ, ducis Burgundiæ etc. per Hungariam supremus secretarius, cancellarius et conciliarius etc. universis et singulis parœcis ac aliis ecclesiasticis viris, curæ animarum præpositis, ubivis diœcesi et iurisdictioni ecclesiæ nostræ metropolitanæ Strigoniensis mediate vel immediate subiectis, fratribus in Christo nobis dilectis salutem paterna cum benedictione.

Inter infinitos propemodum errores, quos hæretici nostri temporis in Ecclesiam Dei invexerunt, illud etiam malis quibusdam artibus effecerunt, ut laudabiles atque usitatos sanctæ matris Ecclesiæ catholicæ ritus et sanctorum patrum instituta vel inverterint, vel pæne omnia sustulerint. Cui nos mederi obviamque ire cupientes, multas salutare rationes ad labefactandos eorum conatus iam antea inivimus, et, ut arbitramur, nonnihil etiam, Christo adiuvante, profecimus. Nunc vero hunc etiam libellum, quem prava hæreticorum persuasio atque doctrina in multis locis aboleverat, et qui normam veluti quandam continet, ad quam suas actiones et ministeria secundum veterum patrum et antecessorum nostrorum traditiones in ecclesiasticis quibusdam sacramentis ac ritibus tractandis et peragendis parœci et alii sacerdotes ad Ecclesiæ Dei ædificationem dirigant, denuo excudi curavimus. Quapropter vobis omnibus et singulis, præsentibus nostras visuris, mandamus, ut hunc librum, omnibus maiorum nostrorum temporibus in omni non modo diœcesi nostra, sed etiam aliis in locis ubique observatum, qui iam apud vos propter perniciosam hæreticorum persuasionem ita in usu esse desierat, ut plurimis vestrum vix eius nomen constaret, tamquam rectissimam quandam regulam propositam habeatis, eoque uno in sacris rebus utamini, neque ullum alium recipiatis, sed omnia ex huius doctrina et præscripto faciatis: ac, si quo alio antehac usi fuissetis, eius posthac usum reiicite, et hunc modis omnibus retineatis sub excommunicationis latæ sententiæ pœna. Valete in Domino.

Tyrnaviæ, Kalendis Septembris anno millesimo quingentesimo sexagesimo.

Sequitur Kalendarium

[W₂]

ANNUS habet duodecim menses, hebdomadas quinquaginta duas, diem unum, et habet dies trecentos sexaginta quinque et horas sex.

KL

Tradens

AUREUS
NUMERUS

IANUARIUS dies triginta unum. Luna vero triginta.

III	A	Kalendis Ianuarii	1	Circumcisio Domini	
	b	iiii Nonas Ianuarii	2	Octava sancti Stephani protomartyris	
XI	c	iii	3	Octava sancti Ioannis evangelistæ	
	d	pridie	4	Octava sanctorum Innocentum	
XIX	e	Nonis	5	Vigilia	
VIII	f	viii Idus Ianuarii	6	Epiphania Domini	
	g	vii	7	Hilarii confessoris et pontificis	<i>Claves LXX</i>
XVI	A	vi	8	Luciani et Maximiani martyrum	
V	b	v	9	Iuliani et Basilissæ martyrum	
	c	iiii	10	Pauli primi eremitæ	
XIII	d	iii	11	Gregorii episcopi et confessoris	
II	e	pridie	12	Archademii ¹ martyr Cyriaci martyr	
	f	Idibus	13	Octava Epiphaniæ Domini	
X	g	xix Kalendas Februarii	14	Felicis martyr	
	A	xviii	15	Mauri abbatis	
XVIII	b	xvii	16	Marcelli papæ et martyr	
VII	c	xvi	17	Antonii confessoris et martyr Sulpicii confessoris et pontificis	
	d	xv	18	Priscæ virginis	
XV	e	xiiii	19	Marii, Marthæ, Audifax, Habacuc martyr	
III	f	xiii	20	Fabiani et Sebastiani martyrum	
	g	xii	21	Agnæ virginis et martyr	
XII	A	xi	22	Vincentii martyr	
I	b	x	23	Emerentianæ virginis	
	c	ix	24	Timothei confessoris et pontificis	
IX	d	viii	25	Conversio Pauli 270 Proiecti martyr	
	e	vii	26	Polycarpi episcopi et martyr	
XVII	f	vi	27	Iuliani episcopi et confessoris	
VI	g	v	28	Secundo Agnæ virginis	<i>Claves XL</i>
	A	iiii	29	Valerii episcopi et confessoris	
XIII	b	iii	30	Aldegundis virginis	
III	c	pridie	31	Vigili papæ Animonii martyr	

¹ *Malim*: Arcadii

KLAUREUS
NUMERUS**Quando****FEBRUARIUS** dies viginti octo. Luna vero triginta.

	d	Kalendis Februarii	1	Brigidæ virginis	
XI	e	iiii Nonas Februarii	2	Purificatio sanctæ Mariæ	
XIX	f	iii	3	Blasii episcopi et martyris	
VIII	g	pridie	4	Victoris martyris Adventii episcopi	
	A	Nonis	5	Agathæ virginis et martyris	
XVI	b	viii Idus Februarii	6	Dorotheæ virginis et martyris	
V	c	vii	7	Apollinaris confessoris Augulii episcopi	
	d	vi	8	Helenæ reginæ Iuliani martyris Pauli episcopi	
XIII	e	v	9	Apolloniæ virginis et martyris	
II	f	iiii	10	Scholasticæ virginis	
	g	iii	11	Desiderii episcopi	
X	A	pridie	12	Iuliani martyris Eulaliæ virginis	
	b	Idibus	13	Adalberti martyris Stephani episcopi	
XVIII	c	xvi Kalendas Martii	14	Valentini martyris	
VII	d	xv	15	Faustiniani martyris	<i>Sol in Pisce</i>
	e	xiiii	16	Iulianæ virginis	
XV	f	xiii	17		
III	g	xii	18		
	A	xi	19		
XII	b	x	20		
I	c	ix	21	Hilarii papæ Septuaginta martyrum	
	d	viii	22	Cathedra Sancti Petri apostoli	<i>Ver oritur</i>
IX	e	vii	23	Vigilia	
	f	vi	24	Matthiæ apostoli Gerardi episcopi et martyris	
XVII	g	v	25	Walpurgæ virginis.	
VI	A	iiii	26	Nestoris episcopi Felicis cum sociis eius	
	b	iii	27	Leandri et Fortunati episcoporum	
XIII	c	pridie	28	Romani abbatis et confessoris	

KL

Reficis

AUREUS
NUMERUS

MARTIUS habet dies triginta unum. Luna vero triginta.

III	d	Kalendis Martii	1	Leonis papæ Albini episcopi	<i>diei 1.</i>
	e	vi Nonas Martii	2		
X	f	v	3		
	g	iiii	4		
XIX	A	iii	5		
VIII	b	pridie	6	Perpetuæ et Felicitatis	
	c	Nonis	7	Thomæ de Aquino confessoris	
XVI	d	viii Idus Martii	8		
V	e	vii	9	Quadraginta milium martyrum	
	f	vi	10	Alexandri et Gaii martyrum	
XIII	g	v	11	Gorgonii martyris	<i>Claves Paschæ</i>
II	A	iiii	12	Gregorii papæ et confessoris	
	b	iii	13	Macedonii papæ	
X	c	pridie	14	Petri martyris Hilarii confessoris et pontificis	
	d	Idibus	15	Longini martyris	
XVIII	e	xvii Kalendas Aprilis	16		<i>Æquinocium</i>
VII	f	xvi	17	Gertrudis virginis Bernardi confessoris	
	g	xv	18		<i>Sol in Ariete</i>
XV	A	xiiii	19		
III	b	xiii	20		
	c	xii	21	Benedicti abbatis	
XII	d	xi	22		
I	e	x	23		
	f	ix	24	Pigmenii episcopi	
IX	g	viii	25	Annuntiatio sanctæ Mariæ	
	A	vii	26	Resurrectio Domini	
XVII	b	vi	27	Eustachii abbatis	
VI	c	v	28	Gastuli martyris	
	d	iiii	29	Reguli episcopi Pastoris et Victoris	
XIII	e	iii	30	Quirini martyris Eulaliæ virginis	
III	f	pridie	31	Balbinæ virginis	

KLAUREUS
NUMERUS**Sedule****APRILIS** habet dies triginta. Luna vero viginti novem.

	g	Kalendis Aprilis	1	Theodoræ virginis	
XI	A	iiii Nonas Aprilis	2	Mariæ Ægyptiacæ	
	b	iii	3	Burgundæ virginis	
XIX	c	pridie	4	Ambrosii episcopi et confessoris	
VIII	d	Nonis	5	Irenes virginis	
XVI	e	viii Idus Aprilis	6	Cælestini papæ Sixti episcopi	
V	f	vii	7		
	g	vi	8		
XIII	A	v	9		
II	b	iiii	10		
	c	iii	11		
X	d	pridie	12	Leonis papæ	
	e	Idibus	13	Iulii papæ	
XVIII	f	xviii Kalendas Maii	14	Tiburtii, Valeriani et Maximi martyrum	
VII	g	xvii	15	Helenaë virginis	<i>Claves Rogationis</i>
	A	xvi	16		
XV	b	xv	17		<i>Sol in Tauro</i>
III	c	xiiii	18		
	d	xiii	19		<i>diei XI.</i>
XII	e	xii	20		
I	f	xi	21		
	g	x	22		
IX	A	Ix	23	Adalberti episcopi et martyris	
	b	viii	24	Georgii martyris	
XVII	c	vii	25	Marci evangelistæ Litania maior	
VI	d	vi	26	Cleti papæ	
	e	v	27	Anastasii papæ et confessoris	
XVIII	f	iiii	28	Vitalis martyris	
III	g	iii	29	Petri martyris	<i>Claves Pentecostes</i>
	A	pridie	30	Quirini martyris	

KL

AUREUS
NUMERUS

Refugium

MAIUS habet dies triginta unum. Luna vero triginta.

XI	b	Kalendis Maii	1	Philippi et Iacobi apostolorum
	c	vi Nonas Maii	2	Translatio sanctæ Elisabeth Sigismundi martyris
XIX	d	v	3	Inventio sanctæ Crucis Alexandri, Eventii martyrum
VIII	e	iiii	4	Floriani martyris
	f	iii	5	Godehardi episcopi et martyris
XVI	g	pridie	6	Ioannis ante portam Latinam
V	A	Nonis	7	Ioannis episcopi Domitiani episcopi
	b	viii Idus Maii	8	Stanislai episcopi et martyris Apparitio Michaelis
XIII	c	vii	9	Translatio sancti Andreæ apostoli
II	d	vi	10	Gordiani et Epimachi martyrum
	e	v	11	Gangulphi martyris
X	f	iiii	12	Nerei et Achillei et Pancratii martyrum
	g	iii	13	Servatii episcopi et confessoris
XVIII	A	pridie	14	Bonifatii martyris
VII	b	Idibus	15	Sophiæ et filiarum eius
	c	xvii Kalendas Iunii	16	
XV	d	xvi	17	
III	e	xv	18	
	f	xiiii	19	Potentianæ virginis
XII	g	xiii	20	
I	A	xii	21	
	b	xi	22	Helenaë reginæ Iulianæ virginis
IX	c	x	23	Desiderii episcopi
	d	ix	24	Donatiani et Rogatiani martyrum
XVII	e	viii	25	Urbani papæ et martyris
VI	f	vii	26	Translatio sancti Francisci confessoris
	g	vi	27	
XIII	A	v	28	
III	b	iiii	29	
	c	iii	30	Inventio dexteræ sancti Stephani regis
XI	d	pridie	31	Petronellæ virginis

KLAUREUS
NUMERUS**Scandis****IUNIUS** habet dies triginta. Luna vero viginti novem.

	e	Kalendis Iunii	1	Nicomedis martyris
XIX	f	iiii Nonas	2	Marcellini et Petri martyris
VIII	g	iii	3	Pergentini et Laurentini martyrum
XVI	A	pridie	4	Quintini martyris
V	b	Nonis	5	Bonifatii martyris
	c	viii Idus Iunii	6	Philippi episcopi Claudii episcopi et confessoris
XIII	d	vii	7	Pauli episcopi Luciani episcopi
II	e	vi	8	Medardi et Bidardi ¹ episcoporum
	f	v	9	Primi et Feliciani martyrum
X	g	iiii	10	Maurini confessoris
	A	iii	11	Barnabæ apostoli <i>diei VI.</i>
XV	b	pridie	12	Basilidis, Cyrini, Naboris, Nazarii martyrum
VII	c	Idibus	13	Antonii confessoris
	d	xviii Kalendas Iulii	14	
XV	e	xvii	15	Viti et Modesti martyrum
III	f	xvi	16	Cyrici et Iulitæ martyrum <i>diei III.</i>
	g	xv	17	
XII	A	xiiii	18	Marci et Marcellini martyrum
I	b	xiii	19	Gervasii et Protasii martyrum
	c	xii	20	
IX	d	xi	21	Albani martyris
	e	x	22	Decem milium martyrum Pauli episcopi, confessoris
XVII	f	ix	23	Ioannis presbyteri Vigilia
VI	g	viii	24	Nativitas Ioannis Baptistæ
	A	vii	25	
XIII	b	vi	26	Ioannis et Pauli martyrum
III	c	v	27	Ladislai regis et confessoris
	d	iiii	28	Leonis pontificis Vigilia
XI	e	iii	29	Petri et Pauli apostolorum
	f	pridie	30	Commemoratio sancti Pauli

¹ *Malim*: Guidardi

KL

AUREUS
NUMERUS

Ruffus

IULIUS habet dies triginta unum. Luna vero triginta.

XIX	g	Kalendis Iulii	1	Octava sancti Ioannis Baptistæ
VIII	A	vi Nonas [Iulii]	2	Visitatio Mariæ Processi et Martiniani cum sociis
	b	v	3	Translatio sancti Thomæ apostoli Bonifatii episcopi
XVI	c	iiii	4	Translatio sancti Martini Udalrici confessoris pro commemoratione
V	d	iii	5	Dominici martyr
	e	pridie	6	Octava apostolorum Petri et Pauli
XIII	f	Nonis	7	Willibaldi episcopi et confessoris
II	g	viii Idus Iulii	8	Kiliani, Colonati, Totnati
	A	vii	9	Octava Visitationis Mariæ
X	b	vi	10	Septem fratrum martyrum
	c	v	11	Commemoratio sancti Benedicti abbatis
XVIII	d	iiii	12	
VII	e	iii	13	Margaritæ virginis et martyris <i>diei I.</i>
	f	pridie	14	
XV	g	Idibus	15	Divisio apostolorum
III	A	xvii Kalendas Augusti	16	Gundolphi et Monulphi martyrum
	b	xvi	17	Andreæ et Benedicti martyrum Alexii confessoris
XII	c	xv	18	<i>Sol in Leone</i>
I	d	xiiii	19	
	e	xiii	20	
IX	f	xii	21	Praxedis virginis
	g	xi	22	Mariæ Magdalenæ
XVII	A	x	23	Apollinaris martyr
VI	b	ix	24	Christinæ virginis Vigilia
	c	viii	25	Iacobi apostoli Christophori martyr
XIII	d	vii	26	Annæ, matris Mariæ
III	e	vi	27	Septem dormientium
	f	v	28	Pantaleonis martyr
XI	g	iiii	29	Depositio sancti Ladislai regis Felicis et Simplicii
	A	iii	30	Abdon et Sennen martyris
XIX	b	pridie	31	Germani episcopi et confessoris

KLAUREUS
NUMERUS**Tandem**

AUGUSTUS habet dies triginta unum. Luna vero viginti novem.

VIII	c	Kalendis Augusti	1	Ad Vincula sancti Petri <i>diei 1.</i>
XVI	d	iiii Nonas Augusti	2	Stephani papæ et martyris
V	e	iii	3	Inventio corporis sancti Stephani protomartyris
	f	pridie	4	Gaudentii episcopi et confessoris
XIII	g	Nonis	5	Mariæ de Nive Dominici confessoris Oswaldi confessoris
II	A	viii Idus Augusti	6	Transfiguratio Domini Xysti et sociorum
	b	vii	7	Donati episcopi et martyris Afræ martyris
X	c	vi	8	Cyriaci et sociorum eius Adventus Sanguinis Domini nostri Iesu
	d	v	9	Romani martyris Vigilia
XVIII	e	iiii	10	Laurentii martyris
VII	f	iii	11	Tyburcii martyris
	g	pridie	12	Claræ virginis
XV	A	Idibus	13	Hippolyti et sociorum eius
III	b	xix Kalendas Septembris	14	Eusebii confessoris Vigilia
	c	xviii	15	Assumptio Mariæ Virginis
XII	d	xvii	16	Arnulphi confessoris Dies animarum
I	e	xvi	17	Octava sancti Laurentii martyris
	f	xv	18	Agapiti martyris
IX	g	xiiii	19	Magni martyris
	A	xiii	20	Elevatio sancti Stephani regis et confessoris
XVII	b	xii	21	Bernardi abbatis et confessoris
VI	c	xi	22	Octava Assumptionis Mariæ
	d	x	23	Timothei et Apollinaris martyrum Vigilia
XIII	e	ix	24	Bartholomæi apostoli Audoeni confessoris
III	f	viii	25	Genesii martyris
	g	vii	26	Irenii et Habundi martyrum
XI	A	vi	27	Octava sancti Stephani regis Ruffi martyris
	b	v	28	Augustini episcopi et confessoris Hermeti ¹ martyris
XIX	c	iiii	29	Decollatio Ioannis Baptistæ Sabinæ virginis et martyris
VIII	d	iii	30	Felices et Audacti martyrum
	e	pridie	31	Paulini episcopi et martyris

¹ Malim: Hermetis

KLAUREUS
NUMERUS**Scindere**

SEPTEMBER habet dies triginta. Luna triginta.

XVI	f	Kalendis Septembris	1	Ægidii abbatis et confessoris
V	g	iiii Nonas Septembris	2	Depositio sancti Emerici ducis et confessoris
	A	iii	3	Serapiæ virginis Antonini martyris <i>diei XVII.</i>
XIII	b	pridie	4	Marcelli martyris
II	c	Nonis	5	Victorini martyris
	d	viii Idus Septembris	6	Eleutherii episcopi
X	e	vii	7	Eurtii episcopi
	f	vi	8	Nativitas sanctæ Mariæ Virginis
XVIII	g	v	9	Gorgonii martyris
VII	A	iiii	10	Hilarii papæ
	b	iii	11	Proti et Hyacinthi martyrum
XV	c	pridie	12	
III	d	Idibus	13	Maurilii episcopi et confessoris Cypriani martyris
	e	xviii Kalendas Octobris	14	Exaltatio sanctæ Crucis Cornelii
VII	f	xvii	15	Octava sanctæ Mariæ Nicomedis martyris
I	g	xvi	16	Luciæ et Geminiani ¹ martyris
	A	xv	17	Lamberti episcopi et martyris
IX	b	xiiii	18	Ianuarii martyris
	c	xiii	19	Elegii episcopi et confessoris
XVII	d	xii	20	Faustinae virginis Vigilia
VI	e	xi	21	Matthæi apostoli
	f	x	22	Mauritii cum sociis eius Emmerami martyris
XIII	g	ix	23	Theclæ virginis
III	A	viii	24	Gerardi episcopi et martyris
	b	vii	25	Cleophæ virginis et martyris
XI	c	vi	26	Cypriani et Iustinæ martyrum
XIX	d	v	27	Cosmæ et Damiani martyrum
	e	iiii	28	Wenceslai ducis et martyris
VIII	f	iii	29	Michaelis archangeli
	g	pridie	30	Hieronimi presbyteri et confessoris Dies animarum

¹ W₂ et] Grminianus

KLAUREUS
NUMERUS**Refutans****OCTOBER habet dies triginta unum. Luna vero viginti novem.**

XVI	A	Kalendis Octobris	1	Remigii, Germani, Vedasti pontificum
V	b	vi Nonas Octobris	2	Leodegari episcopi et martyris
XIII	c	v	3	Sulpicii ¹ et Serviliani martyrum <i>diei V.</i>
II	d	iiii	4	Francisci confessoris
	e	iii	5	Romani episcopi et martyris
X	f	pridie	6	Stanislai episcopi Cracoviensis et martyris
	g	Nonis	7	Marci, Marcelli, Apulei, Sergii, Bacchi martyrum
XVIII	A	viii Idus Octobris	8	Benedictæ virginis
VII	b	vii	9	Dionysii et sociorum eius
	c	vi	10	Gereonis et sociorum eius martyrum
XV	d	v	11	Translatio sancti Augustini
III	e	iiii	12	Quattuor milium martyrum
	f	iii	13	Colomani martyris
XI	g	pridie	14	Callixti ² papæ et martyris Cerbonii confessoris
I	A	Idibus	15	Leonardi confessoris Hedvigæ, ducissæ Poloniæ
	b ³	xvii Kalendas Novembris	16	Galli confessoris Sigismundi regis
IX	c	xvi	17	Marthæ, hospitæ Domini Florentini episcopi
	d	xv	18	Luçæ evangelistæ <i>Sol in Scorpione</i>
XVI	e	xiiii	19	Columbani presbyteri
VI	f	xiii	20	Caprasii martyris
	g	xii	21	Undecim milium virginum
XIII	A	xi	22	Severii episcopi et confessoris
III	b	x	23	Severini episcopi et confessoris et martyris
	c	ix	24	Maglorii episcopi et confessoris
XI	d	viii	25	Crispini et Crispiniani martyrum
XIX	e	vii	26	Demetrii martyris
	f	vi	27	Vedasti et Amandi martyrum Vigilia
VIII	g	v	28	Simonis et Iudæ apostolorum
	A	iiii	29	Narcisci episcopi et martyris
XVI	b	iii	30	Serapionis et Saturnini episcoporum
V	c	pridie	31	Quintini martyris Vigilia

¹ W₂ Supplicii² W₂ Calixii³ W₂ d

KL

AUREUS
NUMERUS

Sodalem

NOVEMBER habet dies triginta. Luna vero triginta.

	d	Kalendis Novembris	1	Festum Omnium Sanctorum
XIII	e	iiii Nonas Novembris	2	Commemoratio animarum Eustachii cum sociis
II	f	iii	3	Huberti episcopi et confessoris Vitalis et Agricolaë martyrum <i>diei v.</i>
	g	pridie	4	Amandi confessoris
X	A	Nonis	5	Translatio sancti Emerici ducis et confessoris
	b	viii Idus Novembris	6	Translatio Adalberti episcopi et martyris Leonardi confessoris
XVIII	c	vii	7	Willibrordi episcopi et confessoris
VII	d	vi	8	Octava Omnium Sanctorum Quattuor Coronatorum
	e	v	9	Theodori martyris
XV	f	iiii	10	Martini papæ et martyris
III	g	iii	11	Martini episcopi et confessoris
	A	pridie	12	
XII	b	Idibus	13	Bricii ¹ episcopi et confessoris
I	c	xviii Kalendas Decembris	14	Clementini martyris
	d	xvii	15	Martini confessoris Eugenii episcopi
IX	e	xvi	16	Othmari abbatis et confessoris
	f	xv	17	Aniani episcopi et confessoris <i>Sol in Sagittario</i>
XVII	g	xiiii	18	Octava sancti Martini
VI	A	xiii	19	Elisabeth viduæ
	b	xii	20	Columbani episcopi et confessoris
XIII	c	xi	21	Contentatio ² Mariæ Virginis
III	d	x	22	Theclæ virginis et martyris
	e	ix	23	Clementis papæ et martyris <i>Caput hiemis</i>
XI	f	viii	24	Chrysogoni martyris
XIX	g	vii	25	Catherinæ virginis et martyris
	A	vi	26	Lini papæ et martyris
VIII	b	v	27	Vitalis et Agricolaë martyris
	c	iiii	28	Ruffi martyris et sociorum eius
XVI	d	iii	29	Saturnini et Chrysantii martyrum Vigilia
V	e	pridie	30	Andreæ apostoli

¹ **W**₂ Bricii

² *Malim*: Præsentatio

KLAUREUS
NUMERUS**Tondete****DECEMBER** habet dies triginta unum. Luna vero viginti novem.

	f	Kalendis Decembris	1	Elegii episcopi et confessoris
XIII	g	iiii Nonas Decembris	2	Longini militis et martyrís
II	A	iii	3	
	b	pridie	4	Barbaræ virginis et martyrís
I	c	Nonis	5	Crispinæ virginis
	d	viii Idus Decembris	6	Nicolai episcopi et confessoris
XVIII	e	vii	7	Octava sancti Andree
VII	f	vi	8	Conceptio Mariæ Virginis
	g	v	9	
XV	A	iiii	10	Eulaliæ virginis
III	b	iii	11	Damasi papæ et confessoris
	c	pridie	12	Pauli episcopi
XII	d	Idibus	13	Luciæ virginis Otiliæ virginis
I	e	xix Kalendas Ianuarii	14	Nicasii episcopi
	f	xviii	15	Valeriani martyrís et Maximiani confessoris
IX	g	xvii	16	Trium puerorum: Ananiæ, Azariæ, Misael
	A	xvi	17	Lazari episcopi et martyrís
XVII	b	xv	18	
VI	c	xiiii	19	
	d	xiii	20	Vigilia
XIII	e	xii	21	Thomæ apostoli
III	f	xi	22	Theodosiæ virginis
	g	x	23	Eugeniæ virginis Victoriæ virginis
XI	A	ix	24	Vigilia
	b	viii	25	Nativitatis Domini nostri Iesu Christi
XIX	c	vii	26	Stephani protomartyris
VIII	d	vi	27	Ioannis apostoli et evangelistæ
	e	v	28	Sanctorum Innocentum
XVI	f	iiii	29	Thomæ episcopi et martyrís
V	g	iii	30	Sabini episcopi et martyrís
	A	pridie	31	Silvestri papæ et confessoris

DE AUREO NUMERO (QUEM GRÆCI CYCLVM DECEMNOVALEM,
HEBRÆI LUNAREM APPELLANT) INVENIENDO

AUREUS numerus dictus est, vel quod Romanis aureis litteris Calendario inscriptus erat, vel propter eius summam utilitatem, quia per illum facile cognoscebatur novilunium, plenilunium et quartæ lunares cuiuscumque mensis.

Cyclus decemnovalis appellatur, quia, eo exacto, omnes lunationes redeunt fere ad priores dies mensis, quibus ante novemdecim annos fuerunt.

Cyclus lunaris vocatur, quod novam lunam ostendat.

TABELLA NUMERI AUREI

16	17	18	19	*	1	2	3	4	5
6	7	8	9	10	11	12	13	14	15

Si aureum numerum cuiuscumque anni propositi habere cupis, ingredi tabellam propositam, et post stellulam, ab unitate incipendo, numera annos Christi minores, id est, qui supra mille et quingentos usque ad præsentem tuum annum, et invenies aureum numerum.

Aut si mavis, breviori compendio ostendet tibi primus numerus sedecim aureum numerum pro anno 1554, septendecim pro anno 1555, octodecim anni 1556, novemdecim anni 1557. Et primus numerus post stellulam aureum numerum anni 1558, scilicet unus. Ita consequenter ad annum tuum propositum procedere poteris.

DIEM CONIUNCTIONIS, OPPOSITIONIS ET QUARTARVM LUNÆ
EX KALENDARIO ROMANO INVESTIGARE

AUREO numero invento, ut facile scias diem novilunii, plenilunii et quartarum lunæ (si sit vetus inscriptio aurei numeri, qui interea a tempore Iulii Cæsaris per dies quinque anticipavit), ab eo die, in quo aureum numerum cuiuscumque mensis invenies, ascendendo numera quinque, et erit illo die novilunium, ab eo die postea descendendo numera octo, et habebis diem primæ quartæ crescentis lunæ, quindécim, et habebis diem plenilunii, viginti duo autem ostendet diem ultimæ quartæ lunæ decrescentis. Continget aliquando error ad diem unum: si igitur certum et præcisum tempus desideras, consule ephemerides ad annum tuum computatas.

DE CYCLO SOLARI ET LITTERA DOMINICALI INVENIENDA

*	26	C	8	E	18	F
	27	B	9	D C	19	E
	28	A	10	B	20	D
	1	G F	11	A	21	C B

2	E	12	G	22	A
3	D	13	FE	23	G
4	C	14	D	24	F
5	BA	15	C	25	ED
6	G	16	B		
7	F	17	AG		

SUME numerum post natum Christum, et a principio iuxta stellulam tabulæ incipe numerationem, descendendo donec ad præsentem tuum annun pervenias, et numerus occurrens erit cyclus solaris. Littera autem versus dextram erit littera dominicalis. Aut brevius, iuxta stellulam numerus viginti sex erit cyclus solaris anni 1557, C vero littera dominicalis. Viginti septem cyclus solaris anni 1558, B littera dominicalis eiusdem anni etc. Eritque annus communis, si unica littera fuerit, sin duæ, erit annus bissextilis, et prior durabit usque ad vigesimum quartum Februarii, id est festum Matthiæ. Posterior autem per reliquam partem anni deserviet. Hoc interea etiam mondendum est, quod, finitis annis viginti octo, semper redeundum sit ad principium cum annis tunc currentibus.

NOTA

Anno nativitatæ Christi fuit

aureus numerus:	2
cyclus solaris:	10
littera dominicalis:	B
indictio Romana:	4

INTERVALLUM ET DIES CONCURRENTES INQUIRERE

AUREUS NUMERUS	0	1	2	3	4	5	6	Dies residui Litteræ dominicales
1	8	8	8	8	7	7	7	
2	6	6	6	6	6	6	6	
3	9	9	9	9	9	8	8	
4	8	7	7	7	7	7	7	
5	6	6	6	6	5	5	5	
6	9	9	8	8	8	8	8	
7	7	7	7	7	7	6	6	
8	10	10	10	9	9	9	9	
9	8	8	8	8	8	8	7	
10	7	7	6	6	6	6	6	
11	9	9	9	9	9	9	9	
12	8	8	8	7	7	7	7	

13	6	6	6	6	6	6	5
14	9	9	9	9	8	8	8
15	7	7	7	7	7	7	7
16	6	6	6	5	5	5	5
17	9	8	8	8	8	8	8
18	7	7	7	7	6	6	6
19	10	10	9	9	9	9	9

Si intervallum et dies concurrentes inter festum Nativitatis et dominicam « Esto mihi » habere cupis, cum aureo numero antea invento a sinistra ingrediere præscriptam tabulam versus dextram procedendo, similiter cum littera dominicali eiusdem anni in fronte tabulæ descendendo, et in quo numero coincident, iste indicabit intervallum. Numerus autem supra dominicalem litteram dies concurrentes ostendet.

Si bissextilis fuerit annus, semper sequens littera in fronte tabulæ concurrentes dies demonstrat.

Ieiunia quattuor temporum anni:

Post Crux, post Cineres, post Spiritus atque Luciae,
sit tibi in angaria quarta sequens feria.

De quattuor temporibus anni:

Dat Clemens hiemem, dat Petrus ver cathedratus,
æstuat Urbanus, autumnat Symphorianus.

De æquinocitiis et solstitiis anni:

Lampert, Gregorii,¹ nox est æquata diei.
Vitus, Lucia, sunt duo solstitia.

¹ W₂ Gregori

INCIPIIT OBSEQUIALE SEU BAPTISMALE SECUNDUM CHORUM ALMÆ ECCLESIAE STRIGONIENSIS

I. Initium sancti Evangelii secundum Ioannem

IN principio erat Verbum. Et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum, hoc erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil. Quod factum est, in ipso vita erat, et vita erat lux hominum. Et¹ lux in tenebris lucet, et tenebræ eam non comprehenderunt. Fuit homo missus a Deo, cui nomen erat Ioannes: hic venit in testimonium, ut testimonium perhiberet de lumine, ut omnes crederent per illum. Non erat ille lux, sed ut testimonium perhiberet de lumine. Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem, venientem in hunc mundum. In mundo erat, et mundus per ipsum factus est, et mundus eum non cognovit. In propria venit, et sui eum non receperunt. Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri, his, qui credunt in nomine eius, qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt. Et Verbum caro factum est, et habitavit in nobis. Et vidimus gloriam eius, gloriam, quasi Unigeniti a Patre, plenum gratia et veritate.

¹ **W**₂ Et] et *dipl.*

II. Sequitur exorcismus salis et aquæ diebus dominicis per totum annum

1. **Primo legatur:** Credo in Deum.
2. [Versiculus:]
✠. Ostende nobis, Domine, misericordiam tuam.
✠. Et salutare tuum da nobis.

3. [Exorcismus:]

EXORCIZO te, creatura salis per Deum ✠ vivum, per Deum ✠ verum et per Deum ✠ sanctum, per Deum, qui te per Elisæum prophetam in aquam mitti iussit, ut sanaretur sterilitas aquæ, ut efficiaris sal exorcizatum in salutem credentium, ut sis omnibus, te summentibus, salus mentis et corporis, et effugiat atque discedat ab eo loco, quo aspersus fueris, omnis phantasia et nequitia vel versutia diabolicæ fraudis, omnisque spiritus immundus, adiuratus. Per eum, qui venturus est.

4. [Oratio:] Oremus.

IMMENSAM clementiam tuam, omnipotens, æterne Deus, humiliter imploramus, ut hanc creaturam salis, quam ad usum humani generis tribuisti, benedicere ✠ et sanctificare ✠ pro tua pietate digneris, ut sit omnibus summentibus salus mentis et corporis, ut, quicquid ex eo tactum vel respersum fuerit, careat omni immunditia, omni-que impugnatione spiritalis nequitia. Per eum, qui venturus.

5. Exorcismus aquæ:

EXORCIZO te, creatura aquæ, in nomine Dei Patris ✠ omnipotentis, et in nomine Iesu ✠ Christi, Filii eiusdem, Domini nostri, et in virtute Spiritus ✠ Sancti, ut fias aqua exorcizata, ad effugandam omnem potestatem inimici, et ipsum inimicum eradicare et explantare valeas cum angelis suis¹ apostaticis, per virtutem Domini nostri, Iesu Christi. Qui venturus est iudicare vivos et mortuos.

6. [Oratio:] Oremus.

DEUS, qui ad salutem humani generis maxima quæque sacramenta in aquarum substantia condidisti: adesto propitius invocationibus nostris, et elemento huic, multimodis purificationibus præparato, virtutem tuæ benedictionis ✠ infunde, ut creatura mysterii tui² tibi serviens, ad abiiciendos dæmones, morbosque pellendos, divinæ gratiæ sumat effectum, ut quicquid in domibus vel in locis fidelium hæc unda resperserit, careat omni immunditia, liberetur a noxa,³ non illic resideat spiritus pestilens, non aura corrumpens, discedant omnes insidiæ latentis inimici, et, si quid est, quod⁴ aut incolumitati habitantium invidet, aut quieti, aspersione huius aquæ effugiat, ut salubritas, per invocationem tui sancti nominis expetita, ab omnibus sit impugnationibus defensa. Per Dominum.⁵

7. Hic mittat sal in aquam:

FIAT⁶ commixtio salis et aquæ pariter in nomine Patris ✠ et Filii ✠ et Spiritus ✠ Sancti, amen.

¹ N₁ angelis] tuis² N₂ V₁ V₂ V₃ V₄ V₅ W₂ creatura] mysteriis tuis³ N₁ a] noxia⁴ N₁ N₂ om. est] quod⁵ N₂ V₁ V₂ V₃ V₄ V₅ W₂ Per] eum, qui⁶ N₂ V₁ V₂ V₃ V₄ V₅ W₂ add. Fiat] hæc

8. [Versiculus:]

℣. Vox Domini super aquas.

℟. Deus maiestatis intonuit, Dominus super aquas multas.

℣. Dominus vobiscum.

℟. Et cum spiritu tuo.

9. [Oratio:] Oremus.

DEUS, invictæ virtutis auctor et insuperabilis imperii rex ac semper magnificus triumphator, qui adversæ dominationis vires reprimis, qui inimici rugientis sævitiam superas, qui hostiles nequitas potenter expungnas: te, Domine, trementes et supplices deprecamur ac petimus, ut hanc creaturam salis et aquæ dignanter aspicias, benignus illustres, pietatis tuæ more sanctifices, ✠ ut, ubicumque fuerit aspersa, per invocationem tui sancti nominis omnis infestatio immundi spiritus abiiciatur, terrorque venosus serpentis procul pellatur, et præsentia Spiritus Sancti nobis, misericordiam tuam poscentibus, ubique adesse dignetur. Per Dominum ... eiusdem.

10.

℣. Dominus vobiscum.

℟. Et cum [spiritu tuo].

℣. Benedicamus Domino.

℟. [Deo gratias.]

11.

ET benedictio Dei Patris ✠ omnipotentis et Filii ✠ et Spiritus ✠ Sancti descendat et maneat¹ super hanc creaturam salis et aquæ, amen.

12. Responsorium:

Asperges me, Domine, hyssopo, et mundabor, lavabis me, et super nivem dealbabor.

Ps. Miserere mei. Gloria.

13. [Versiculus:]

℣. Ostende nobis, Domine, misericordiam tuam.

℟. [Et salutare tuum da nobis.]

14. [Oratio:] Oremus.

PRÆSTA nobis, quæsumus, Domine, per hanc sanctificatæ aquæ aspersionem, sanitatem mentis, integritatem corporis, tutelam salutis, securitatem spei, corroborationem fidei, fructum caritatis hic et in æterna sæcula sæculorum. [℟.] Amen.

¹ N, et] manet

III. Ordo benedictionis nubentium, præcipue, quando fit cum sollemnitate

1. Incipiatur tali modo:

℣. Adiutorium nostrum in nomine Domini.

℟. Qui fecit cælum et terram.

2. Oratio:

BENEDIC, ✠ Domine, hos anulos, quos in nomine tuo benedicimus, ut, qui eos portaverint, in tua pace consistant, et in tua voluntate permaneant, et in tuo amore vivant et senescant, et multiplicentur in longitudine dierum. Per Christum, Dominum nostrum.

3. [Oratio:]

CREATOR et conservator humani generis, dator gratiæ spiritualis, tu, Domine: mitte Spiritum Sanctum tuum Paraclitum de cælis super hos anulos, ut, armati virtute cælestis defensionis, illis, qui eos portaverint, proficiant ad salutem.

4. Hic asperge anulos, et pone in digitos sponsi et sponsæ, sicut decet:

In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti, amen.

5.

Benedicti sitis a Domino, qui fecit mundum ex nihilo.

6. Preces:

℣. Manda, Deus, virtuti tuæ.

℟. Confirma hoc, Deus, quod operatus es in nobis, a templo sancto tuo, quod est in Ierusalem, tibi offerent reges munera.

℣. Increpas¹ feras harundinis, congregatio taurorum in vaccis populorum.

℟. Qui probati sunt argento.

℣. Domine, exaudi [orationem meam].

℟. [Et clamor meus ad te veniat.]

℣. Dominus vobiscum.

℟. [Et cum spiritu tuo.]

7. [Oratio:] Oremus.

DEUS Abraham, Deus Isaac, Deus Iacob: benedic ✠ adolescentes istos, et semina semen vitæ in mentibus eorum, ut, quicquid pro sua utilitate didicerint, hoc fa-

¹ N₂ V₃ V₄ V₅ W₂ increpa

cere cupiant. Per Dominum nostrum, Iesum Christum, recuperatorem hominum, Filium tuum Unigenitum, qui tecum vivit et regnat in unitate Spiritus Sancti, Deus.

8. *Psalmus:*

BEATI omnes, qui timent Dominum, *
 qui ambulant in viis eius.
 Labores manuum tuarum quia¹ manducabis, *
 beatus es, et bene tibi erit.
 Uxor tua, sicut vitis abundans, *
 in lateribus domus tuæ.
 Filii tui, sicut novellæ olivarum, *
 in circuitu mensæ tuæ.
 Ecce, sic benedicetur homo, *
 qui timet Dominum.
 Benedicat tibi Dominus ex Sion, *
 et videas bona Ierusalem omnibus diebus vitæ tuæ.
 Et videas filios filiorum tuorum, *
 pacem super Israel.
 Gloria Patri et Filio *
 et Spiritui Sancto,
 Sicut erat in principio et nunc et semper *
 et in sæcula sæculorum. Amen.

9. *[Preces]:*

Kyrie, eleison. Christe, eleison. Kyrie, eleison. Pater noster.²

☩. Salvum fac servum tuum et ancillam tuam, Domine.

☩. Domine, Deus meus, sperantes in te.

☩. Mitte eis auxilium de sancto.

☩. Et de Sion tuere eos.

☩. Esto eis, Domine, turris fortitudinis.

☩. A facie inimici.

☩. Domine, exaudi orationem meam.

☩. Et clamor [meus ad te veniat].

☩. Dominus vobiscum.

☩. [Et cum spiritu tuo.]

10. *[Oratio]:* Oremus.

RESPICE, quæsumus, Domine, de cælo sancto tuo super hanc conventionem,³ et, sicut misisti angelum tuum, Raphaellem pacificum Tobiaë et Saræ, filiaë Raguelis,

¹ N₁ N₂ W₁ V₁ V₂ V₃ V₄ V₅ W₂ tuarum] qui

² V₁ V₂ V₄ V₅ W₂ om. eleison] Pater noster

³ N₁ hanc] conventionem

ita digneris, Domine, mittere benedictionem super adolescentes istos, ut in tua voluntate permaneant, et in amore tuo vivant et senescant, et multiplicentur in longitudine dierum. Per Christum, Dominum nostrum.

11. Oratio:

ADESTO, Domine, supplicationibus nostris, et institutis tuis, quibus propagationem humani generis ordinasti, benignus assiste, ut, quod te auctore iungitur, te auxiliante servetur. Per Christum, Dominum.

12. Oratio:

BENEDIC, ✠ Domine, Iesu Christe, hunc famulum et hanc famulam tuam, sicut benedixisti familias filiorum Israel per orationem Moysi, ut, venientes per mare Rubrum, in conspectu Pharaonis salvi fierent, ita et hi in conspectu tuo salvi fiant in die iudicii. Per Christum.

13. Oratio:

BENEDICAT ✠ vos Deus Pater, custodiat vos Iesus Christus. Illuminet vos Spiritus Sanctus, ostendat Dominus faciem suam vobis, et misereatur vestri, et convertat Dominus vultum suum super vos, et det vobis pacem omnibus diebus vitæ vestræ.

Impleatque vos omni benedictione cælesti, in remissionem omnium peccatorum vestrorum, ut habeatis vitam æternam in sæcula sæculorum. [R.] Amen.

COPULA SUPER VIDUAS

14. Oratio:

DEUS, per quem mulier viro iungitur, et societas principaliter ordinata ea benedictione donatur, quæ sola nec per originalis peccati, nec per diluvii ablata est sententiam:¹ respice propitius super hanc famulam tuam, quæ maritali iungenda est consortio, tuaque se expetit² benedictione ✠ muniri; sit in ea iugum dilectionis et pacis, fidelis et casta nubat in Christo; imitatrixque sanctarum permaneat feminarum; sit amabilis, ut Rachel, viro suo, sapiens, ut Rebecca, longæva et fidelis, ut Sara, nihil in ea ex actibus suis ille auctor prævaricationis usurpet noxii; fide mandatisque permaneat thoro iuncta, contactus³ illicitos abiiciat, munitque infirmitatem suam robore disciplinæ; sit verecunda,⁴ gravis,⁵ pudore venerabilis, doctrinis cælestibus erudita; sit fecunda in sobole, sit proba et innocens, et ad⁶ beatorum requiem atque cælestia

¹ N₁ W₁ est] sententia

² N₁ V₁ V₂ se] expedit

³ N₁ W₁ iuncta] contractos

⁴ W₁ V₃ V₄ V₅ W₂ sit] fecunda *hapl.* | V₂ sit] ferecunda

⁵ *Malim:* sit] verecundia gravis

⁶ V₄ *incipitur lacuna*

regna perveniat; et videat filios filiorum suorum usque ad tertiam et quartam et quintam progeniem, et ad optatam perveniat senectutem. Per Christum.

INTRODUCTIO SPONSÆ NOVÆ POST NUPTIAS

15. Psalmus:

DEUS misereatur nostri et benedicat nobis, *
 illuminet vultum suum super nos, et misereatur nostri,
 Ut cognoscamus in terra viam tuam, *
 in omnibus gentibus salutare tuum.
 Confiteantur tibi populi, Deus, *
 confiteantur tibi populi omnes.
 Lætentur et exsultent gentes, †
 quoniam iudicas populos in æquitate, *
 et gentes in terra dirigis.
 Confiteantur tibi populi, Deus, †
 confiteantur tibi populi omnes, *
 terra dedit fructum suum.
 Benedicat nos Deus, Deus noster, benedicat nos Deus, *
 et metuant eum omnes fines terræ.
 Gloria Patri et.

16. [Preces:]

Kyrie, eleison. Christe, eleison. Kyrie, eleison. Pater noster. Ave, Maria.

℣. Salvam fac ancillam tuam, Domine.

℞. Deus meus, sperantem in te.

℣. Mitte ei, Domine, auxilium de sancto.

℞. Et de Sion tuere eam.

℣. Esto ei, Domine, turris fortitudinis.

℞. A facie inimici.

℣. Domine, exaudi [orationem meam].

℞. [Et clamor meus ad te veniat.]

℣. Dominus vobiscum.

℞. [Et cum spiritu tuo.]

17. [Oratio:] Oremus.

DEUS, qui mortuam Saræ vulvam per Abrahæ, servi tui semen fecundare dignatus es, ut etiam contra spem soboles¹ nasceretur famulæ tuæ pro sua sterilitate: propitius respice, ut iuxta [tenorem]¹ præcedentium partum² et fecunditatem tribuas, et prolem, quam donaveris, benedicas. Per Christum.

¹ N₁ N₂ V₁ V₂ V₃ V₅, spem] sobolis

18. Da postea stolam sponsæ, et dic:

INGREDERE in domum Domini, et adora Filium Virginis, ut tibi fecunditatem pro-
lis tribuat. Per Christum.

¹ Cf. SGr 2760

² Malim: patrum, cf. SGr 2760

**TUNC INCIPIATUR MISSA DE SANCTA TRINITATE,
VEL MISSA NUPTIALIS**

19. Introitus pro sponso et sponsa:

*Deus Israel coniungat vos, et ipse sit vobiscum, qui misertus est duobus eunuchis; et tunc, Domine, fac eos plenius benedicere te.³ Ps. Beati omnes, qui timent Dominum, qui ambul-
lant in viis eius. Gloria Patri et Filio et Spiritui Sancto.*

20. Oratio:

DEUS, qui tam excellenti ministerio coniugalem copulam⁴ consecrasti, ut Christi et
Ecclesiæ sacramentum præsignares in fœdere nuptiarum: præsta, quæsumus, ut,
quod nostro ministratur officio, tua benedictione potius impleatur. Per Dominum.

21. Ad Corinthios (1,6)

FRATRES. Nescitis, quoniam corpora vestra membra sunt Christi? Tollens ergo
membra Christi, faciam membra meretricis? Absit. An nescitis, quoniam, qui ad-
hæret meretrici, unum corpus efficitur? Erunt enim,⁵ inquit, duo in carne una. Qui
autem adhæret Domino, unus spiritus est cum eo.⁶ Fugite fornicationem. Omne⁷
peccatum, quodcumque fecerit homo, extra corpus est. Qui autem fornicatur, in cor-
pus suum peccat. An nescitis, quoniam membra vestra templum sunt Spiritus Sancti,
qui in vobis est, quem habetis a Deo, et non estis vestri? Empti enim estis pretio ma-
gno. Glorificate et portate Deum in corpore vestro.

22. Graduale:

*Uxor tua, sicut vitis abundans, in lateribus domus tuæ. V. Filii tui, sicut novellæ oliva-
rum, in circuitu mensæ tuæ.*

23. [Alleluia:]

Alleluia. V. Mittat vobis Dominus auxilium de sancto, et de Sion tueatur vos.⁸

³ V₁ V₂ V₃ V₅ W₂ om. benedicere] te

⁴ V₁ V₂ V₃ V₅ W₂ coniugalem] nuptiam

⁵ N₁ W₁ deest erunt] enim

⁶ N₂ V₁ V₂ V₃ V₅ W₂ om. est] cum eo

⁷ N₂ V₁ V₂ V₃ V₅ W₂ add. omne] enim

⁸ V₄ finis lacunæ

24. *Secundum Matthæum (19)*

IN illo tempore. Accesserunt ad Iesum pharisæi, tentantes eum, et dicentes: Si licet homini dimittere uxorem suam quacumque ex causa? Qui respondens, ait eis: Non legistis, quia qui fecit hominem ab initio, masculum et feminam fecit eos? Et dixit: Propter hoc relinquet homo patrem et matrem, et adhærebit uxori suæ, et erunt duo in carne una. Itaque iam non sunt duo, sed una caro. Quos ergo Deus coniunxit, homo non separet.¹

25. *Offertorium:*

In te speravi, Domine, dixi: Tu es Deus meus, in manibus tuis tempora mea.

26. *Secreta:*

SUSCIPE, quæsumus, Domine pro sacra conubii lege munus oblatum, et, cuius largitor es muneris, esto dispositor. Per Christum.

27. *Communio:*

Ecce, sic benedicetur omnis homo, qui timet Dominum; et videas filios filiorum tuorum, pacem super Israel.

28. *Complenda:*

QUÆSUMUS, omnipotens Deus, instituta providentiæ tuæ pio favore comitare, et hos, legitima societate connexos,² longæva pietate custodi. Per Christum.

¹ N₁ non] seperet

² N₁ N₂ V₁ V₂ V₃ V₄ V₅ societate] connectos

IV. Incipit catechismus puerorum

1. *Primo interroga nomen infantis sic:*

Quis vocaris? **R.** N.

2. *Deinde:*

Abrenuntias Satanæ? **R.** Abrenuntio.

Et omnibus operibus eius? **R.** Abrenuntio.

Et omnibus pompis eius? **R.** Abrenuntio.

3. *Deinde interroget eum de fide catholica:*

N., credis in Deum, Patrem omnipotentem, creatorem cæli et terræ? **R.** Credo.

Credis et in Iesum Christum, Filium eius unicum, Dominum nostrum, natum et passum? **R.** Credo.

Credis et in Spiritum Sanctum; sanctam Ecclesiam catholicam, sanctorum communionem, remissionem peccatorum, carnis resurrectionem et vitam æternam post mortem? **R.** Credo.

4. Deinde exsufflet in faciem pueri:

EXI ab eo, Satana, da honorem Deo vivo et vero; exi, immunde spiritus, da honorem Iesu Christo, Filio eius, fuge, immunde spiritus, da locum Spiritui Paraclito.

5. Deinde faciat crucem in fronte:

Signum sanctæ Crucis **✠** Domini nostri, Iesu Christi in frontem tuam¹ pono.

6. Deinde faciat crucem in pectore:²

Signum Salvatoris Domini nostri, Iesu Christi in pectus **✠** tuum pono.

7. Deinde faciat signum crucis in fronte et in pectore, dicendo:

ACCIPE³ signum sanctæ Crucis tam in fronte, **✠** quam in corde;⁴ **✠** sume fidem cælestium præceptorum, talis esto moribus, ut templum Dei iam esse possis, ingressusque Ecclesiam Dei, evasisse te laqueos mortis lætus agnosce, horresce idola, respue simulacra, cole Deum, Patrem omnipotentem, et Iesum Christum, Filium eius. Qui cum Patre et Spiritu Sancto vivit et regnat, Deus, per omnia sæcula sæculorum, amen.

8. Super utrumque:

TE deprecor, Domine, sancte Pater, omnipotens, æterne Deus, ut huic famulo tuo, **N.**, qui in huius sæculi nocte vagatur incertus et dubius, viam veritatis et agnitionis tuæ iubeas ei demonstrare,⁵ quatenus, reseratis oculis cordis sui, te unum Deum, Patrem in Filio, et Filium cum Spiritu Sancto in Patre recognoscat, atque huius confessionis fructum hic et in futuro sæculo percipere mereatur. Per Dominum ... eiusdem.

9. Super utrumque:

OMNIPOTENS, sempiternus Deus, Pater Domini nostri, Iesu Christi: respicere dignare super hunc famulum tuum, **N.**, quem ad rudimenta fidei vocare dignatus es, omnem cæcitatem cordis ab eo expelle, disrumpe omnes laqueos Satanæ, quibus fuerat colligatus. Aperi ei, Domine, ianuam pietatis tuæ, ut, signo sapientiæ tuæ imbutus, omnium cupiditatum fœtoribus careat, et ad suavem odorem præceptorum tuorum lætus tibi in Ecclesia tua deserviat, et proficiat de die in diem, ut idoneus efficiatur accedere ad gratiam baptismi tui, percepta medicina. Per eum, qui.⁶

¹ N₁ N₂ W₁ V₁ V₂ V₃ V₄ V₅ frontem] tuum

² N₁ W₁ deest pono] Deinde ... pectore

³ N₁ Accipite

⁴ N₂ V₁ V₂ V₃ V₄ V₅ W₂ in] pectore

⁵ W₂ iubeas] demonstrari

⁶ N₂ V₁ V₂ V₃ V₄ V₅ W₂ Per] Christum Dominum nostrum

10. *Super utrumque:*

PRECES nostras, quæsumus, Domine, clementer exaudi, et hunc electum tuum, **N.** Crucis dominicæ, cuius impressione ✠ eum signamus, virtute custodi, ut, magnitudinis gloriæ tuæ rudimenta servans, per custodiam mandatorum tuorum ad regenerationis gloriam pervenire mereatur.¹ Per Christum.

11. *Super utrumque:*

DEUS, qui humani generis ita es conditor, ut sis etiam reformator: propitiare populis adoptivis, et novo testamento sobolem novæ prolis adscribe, ut filii promissionis, quod non potuerunt assequi per naturam, gaudeant se percepisse per gratiam.

12. *Exorcismus salis:*

EXORCIZO te, creatura salis, in nomine Dei Patris omnipotentis ✠ et in caritate Domini nostri, Iesu ✠ Christi et in virtute Spiritus ✠ Sancti. Exorcizo te per Deum ✠ vivum, per Deum ✠ verum, per Deum ✠ sanctum, per Deum, qui te ad tutelam humani generis procreavit, et populo, venienti ad credulitatem, per servos suos consecrari præcepit: in nomine sanctæ Trinitatis efficiaris salutare sacramentum, ad effugandum inimicum. — Proinde rogamus te, Domine, Deus noster, ut hanc creaturam salis sanctificando ✠ sanctifices, benedicendo benedicas, ✠ ut fiat omnibus accipientibus perfecta medicina, permanens in visceribus eorum, in nomine Domini nostri, Iesu Christi. Qui venturus.

13. *[Oratio:]*

BENEDIC, omnipotens Deus, hanc creaturam salis tua benedictione cælesti, in nomine Domini nostri, ✠ Iesu Christi, et in virtute Spiritus ✠ Sancti, ad effugandum inimicum, quam sanctificando sanctifices, ✠ benedicendo ✠ benedicas, fiatque omnibus accipientibus perfecta medicina, permanens in visceribus sumentium, in nomine Domini nostri, Iesu Christi. Qui venturus est.

14. *Hic pone de sale in os pueri:*

ACCIPE salem sapientiæ, per quod propitius sit tibi Dominus in vitam æternam, amen.

15. *Super utrumque oratio:*

DEUS patrum nostrorum, Deus, universæ conditor creaturæ: te supplices exoramus, ut hunc famulum tuum, **N.** respicere digneris propitius, ut hoc primum pabulum salis gustantem non diutius esurire permittas, quominus cibo expleatur cælesti, quatenus semper sit, Domine, spiritu fervens, spe gaudens, tuo nomini serviens; perduc eum ad novæ regenerationis lavacrum, ut cum fidelibus tuis promissionum tuarum æterna præmia consequi mereatur. Per eum.²

¹ **W**₂ pervenire] mereamur

² **N**₂ **V**₁ **V**₂ **V**₃ **V**₄ **V**₅ **W**₂ Per] Christum

16. Hic faciat crucem in fronte infantis, et dicat:

℣. Dominus vobiscum.

℟. [Et cum spiritu tuo.]

[Oratio:] Oremus.

DEUS Abraham, Deus Isaac, Deus Iacob, Deus, qui Moysi, famulo tuo in monte Sinai apparuisti, et filios Israel de terra Ægypti eduxisti, deputans eis angelum pietatis tuæ, qui custodiret eos die ac nocte: te quæsumus, Domine, ut mittere digneris sanctum angelum tuum, ut similiter custodiat et hunc famulum tuum, **N.**, et perducatur eum ad gratiam baptismi tui. Per eum qui venturus.¹

¹ **N**₂ **V**₁ **V**₂ **V**₃ **V**₄ **V**₅ **W**₂ Per] Christum Dominum nostrum

[ADIURATIO SUPER INFANTES]

17. Adiuratio ad utrumque:

ERGO, maledicte diabole, recognosce sententiam tuam, et da honorem Deo vivo et vero, da honorem Iesu Christo, Filio eius, et Spiritui Sancto Paraclito, ut² recedas ab hoc famulo Dei, **N.**, quia istum sibi Deus et Dominus noster, Iesus Christus ad suam sanctam gratiam et benedictionem fontemque baptismatis vocare dignatus est, et hoc signum sanctæ **✠** Crucis, quod nos fronti eius damus, tu, maledicte diabole, numquam audeas violare. Per Christum.

18. Super feminas:

DEUS cæli, Deus terræ, Deus angelorum, Deus archangelorum, Deus prophetarum, Deus apostolorum, Deus martyrum, Deus confessorum, Deus virginum, Deus omnium bene viventium, Deus, cui omnis lingua confitetur, et omne genu flectitur, cælestium, terrestrium et infernorum: te invoco, Domine, super hanc famulam tuam, **N.**, ut perducere eam digneris ad gratiam baptismi tui. Per eum, qui venturus. — Ergo, maledicte diabole, *ut supra.*

19. Super masculos:

DEUS, immortale præsidium omnium postulantium, liberatio supplicum, pax rogantium, vita credentium, resurrectio mortuorum, te invoco, Domine, super hunc famulum tuum, **N.**, qui, baptismi tui donum petens, æternam consequi gratiam spiritali regeneratione desiderat: accipe eum, Domine, et, quia dignatus es³ dicere: « Petite, et accipietis, quærite, et invenietis, pulsate, et aperietur vobis petentibus », petenti itaque præmium porrige, et ianuam pande pulsanti, ut, æternam cælestis lavacri benedictionem consecutus, promissa tui muneris regna percipiat. Qui cum Deo Patre et Spiritu. — Ergo, maledicte diabole, *ut supra.*

² **N**₁ **W**₁ Paraclito] et

³ **N**₁ **N**₂ **V**₁ **V**₂ **V**₃ **V**₄ **V**₅ dignatus] est

20. Super feminas:

DEUS Abraham, Deus Isaac, Deus Iacob, Deus, qui tribus Israel, de Ægyptiaca servitute liberatas, per Moysen, famulum tuum de custodia mandatorum tuorum in deserto monuisti, et Susannam de falso crimine liberasti: te supplex deprecor, Domine, ut liberes hanc famulam tuam, et perducere eam digneris ad gratiam baptismi tui. Per Christum.¹ — Ergo, maledicte, *ut supra*.

21. Super masculos:

EXORCIZO te, immunde spiritus, in nomine Patris ✠ et Filii ✠ et Spiritus ✠ Sancti, ut ex eas et recedas ab hoc famulo Dei, **N.**, ipse enim tibi imperat, maledicte damnate, qui cæco nato oculos aperuit, et quatruiduanum Lazarum de monumento suscitavit.² — Ergo, maledicte, *ut supra*.

22. Super utrumque:

ÆTERNAM ac mitissimam pietatem tuam deprecor, Domine, sancte Pater, omnipotens, æterne Deus luminis et veritatis,³ super hunc famulum tuum, **N.**, ut⁴ digneris eum illuminare lumine intelligentiæ tuæ; munda eum et sanctifica, da ei scientiam veram, ut dignus efficiatur accedere ad gratiam baptismi tui, teneat firmam spem, consilium rectum, doctrinam sanctam, ut aptus sit ad percipiendam⁵ gratiam baptismi tui. Per eum, qui venturus est iudicare.

23. Super feminas:

EXORCIZO te, immunde spiritus, in nomine Patris ✠ et Filii ✠ et Spiritus ✠ Sancti, ut ex eas et recedas ab hac famula Dei, **N.**, ipse enim tibi imperat, maledicte damnate atque damnande, qui pedibus super mare ambulavit, et Petro mergenti dexteram porrexit. Qui cum Patre.⁶

24. Super utrumque:

AUDI, maledicte Satanas, adiuratus per nomen æterni Dei et Salvatoris nostri, Iesu Christi, Filii eius, et cum tua victus invidia tremens gemensque discede, nihil tibi sit commune cum servo Dei, **N.**, iam cælestia cogitanti, renuntiatur tibi ac sæculo tuo, et beata immortalitate victuro; da igitur honorem adveniendi Spiritui Sancto, qui, ex summa cæli arce descendens, perturbatis fraudibus tuis, divino fonte purgatum peccus, id es sanctificatum Deo templum et habitaculum⁷ perficiat, ut, ab omnibus penitus noxiis præteritorum criminum liberatus, hic servus Dei, **N.** gratias perenni Deo referat semper, et benedicat nomen eius sanctum in sæcula sæculorum, amen.

¹ **W**₁ **W**₂ Per] eum

² **N**₂ **V**₁ **V**₂ **V**₃ **V**₄ **V**₅ **W**₂ *add.* suscitavit] Qui venturus

³ **N**₂ **V**₁ **V**₂ **V**₃ **V**₄ **V**₅ **W**₁ *add.* veritatis] auctor

⁴ **N**₂ **V**₁ **V**₂ **V**₃ **V**₄ **V**₅ **W**₂ auctor] ut super hunc famulum tuum **N.** benedictionem infundas et

⁵ **N**₂ **V**₁ **V**₂ **V**₃ **V**₄ **V**₅ **W**₂ ad] percipiendum

⁶ **N**₂ Qui] venturus est iudicare vivos et mortuos et sæculum per ignem | **V**₁ **V**₂ **V**₃ **V**₄ **V**₅ **W**₂ Qui] venturus est iudicare vivos et mortuos

⁷ **N**₁ et] habitum

25. *Secundum Matthæum (19):*

IN illo tempore. Oblati sunt Iesu parvuli, ut manus eis imponeret,¹ discipuli autem increpabant eos. Iesus autem² ait illis:³ Sinite parvulos, et nolite eos prohibere venire ad me, talium est enim regnum cælorum. Et cum imposuisset eis manus, abiit inde.

26. *Legas: Pater noster. Credo in Deum Patrem.*

27. *Deinde pone manum super caput pueri, et dic:*

NEC te lateat, Satanas, imminere tibi pœnas, imminere tibi tormenta, imminere tibi diem iudicii, diem supplicii sempiterni, diem, qui venturus est, velut clibanus ardens, in quo tibi atque universis angelis tuis erit præparatus interitus sempiternus; ideo pro tua nequitia, damnate atque damnande, da honorem Deo vivo et vero, da honorem Iesu Christo, Filio eius, et Spiritui Sancto Paraclito, in cuius nomine atque virtute præcipio tibi, quicumque es, spiritus immunde, ut ex eas et recedas ab hoc famulo Dei, **N.**, quem hodie idem Deus et Dominus noster, Iesus Christus ad suam sanctam gratiam atque benedictionem fontemque baptismatis vocare dignatus est, ut fiat eius⁴ templum per aquam regenerationis in remissionem omnium peccatorum, in nomine Domini nostri, Iesu Christi. Qui venturus.

28. *Hic tangat ei⁵ aures et nares de sputo cum pollice, et dicat ad aurem dexteram:*

Effeta, quod est: adaperire *Deinde ad nares:* in odorem suavitatis, *Deinde ad aurem sinistram:* tu autem, diabole, effugare, appropinquabit enim iudicium Dei.

29. *Hic infantem introducat in ecclesiam, dicens:*

INGREDERE in templum Dei sine impedimento Satanæ, ut habeas vitam æternam, et vivas in sæcula sæculorum, amen.

30.

ET benedictio Dei Patris ✠ omnipotentis et Filii ✠ et Spiritus ✠ Sancti descendat, et maneat semper tecum, amen.

31. *Deinde aspergatur puer aqua benedicta.*

¹ N₂ V₁ V₂ V₃ V₄ W₂ *add.* imponeret] et oraret

² N₂ V₁ V₂ V₃ V₄ V₅ W₂ Iesus] vero

³ W₁ ait] eis

⁴ V₁ V₂ V₄ V₅ fiat] eis | V₃ W₂ fiat] ei

⁵ V₁ V₂ Hic] tanget ter | V₃ V₄ V₅ W₂ Hic] tangat ter

INCIPITUR¹ BAPTISMUS CIRCA FONTEM

32. Interrogando nomen infantis:

N., abrenuntias Satanæ? **R.** Abrenuntio.
 Et omnibus operibus eius? **R.** Abrenuntio.
 Et omnibus pompis eius? **R.** Abrenuntio.

33. Hic faciat crucem de oleo sancto in pectore et inter scapulas, sic dicendo:

N., et ego te linio² oleo salutis in pectore **✠** et inter scapulas **✠** in Christo Iesu, Domino nostro in vitam æternam, amen.

34. Interrogato nomine infantis, dicat sacerdos:

N., credis in Deum, Patrem omnipotentem, creatorem cæli et terræ? **R.** Credo.
 Credis et in Iesum Christum, Filium eius unicum, Dominum nostrum, natum et passum? **R.** Credo.
 Credis in Spiritum Sanctum; sanctam Ecclesiam catholicam, sanctorum communionem, remissionem peccatorum, carnis resurrectionem et vitam æternam post mortem? **R.** Credo.

35. Deinde interroget infantem:

N., vis baptizari? **R.** Volo.

36. Tunc mergat puerum, et dicat:

EGO te baptizo in nomine Patris **Mergat secundo:** et Filii **Mergat tertio:** et Spiritus Sancti.

37. Postquam elevaverit infantem de fonte, dicat:

DEUS omnipotens, Pater Domini nostri, Iesu Christi, qui te regeneravit ex aqua et Spiritu Sancto, quique dedit tibi remissionem omnium peccatorum, **Deinde in vertice capitis cum chrismate crucem faciat, dicendo:** ipse te liniat³ chrismate **✠** salutis in Christo Iesu, Domino nostro in vitam æternam, amen.

38. Hic super caput infantis ponatur chrismale vel panniculus, ad ea præparatus, dicendo:

ACCIPE vestem candidam, sanctam et immaculatam, quam perferas ante tribunal Domini nostri, Iesu Christi, ut habeas vitam æternam, amen.

39.

℣. Pax tecum.
R. Et cum spiritu tuo.

¹ **W**₁ **V**₁ **V**₂ **V**₃ **V**₄ **V**₅ **W**₂ Incipit

² **N**₁ **N**₂ **V**₁ **V**₂ te] lineo

³ **N**₁ te] lineat

40. Hic detur candela ardens ad manum dexteram:¹

ACCIPE lampadem ardentem irreprehensibilem, et custodi baptismum tuum, ut, cum Dominus ad nuptias venerit, possis ei occurrere obviam una cum sanctis in aula cælesti, ut habeas vitam æternam, et vivas in sæcula sæculorum, amen.

41.

☩. Pax tecum.

☩. Et cum spiritu tuo.

¹ V₁ V₂ V₃ V₄ V₅ W₂ *add.* dexteram] dicendo

INTRODUCTIO MULIERIS POST PARTUM

42. Psalmus:

DEUS misereatur nostri, et benedicat nobis, *
 illuminet vultum suum super nos, et misereatur nostri,
 Ut cognoscamus in terra viam tuam, *
 in omnibus gentibus salutare tuum.
 Confiteantur tibi populi, Deus, *
 confiteantur tibi populi omnes.
 Lætentur et exsultent gentes, †
 quoniam iudicas populos in æquitate, *
 et gentes in terra dirigis.
 Confiteantur tibi populi, Deus, †
 confiteantur tibi populi omnes, *
 terra dedit fructum suum.
 Benedicat nos Deus, Deus noster, benedicat nos Deus, *
 et metuant eum omnes fines terræ.
 Gloria Patri et Filio *
 et Spiritui Sancto.

43. Psalmus:

LEVAVI oculos meos in montes: *
 Unde veniet auxilium mihi?
 Auxilium meum a Domino, *
 qui fecit cælum et terram.
 Non det in commotionem pedem tuum, *
 neque dormitet, qui custodit te.
 Ecce, non dormitabit neque dormiet, *
 qui custodit Israel.
 Dominus custodit te, Dominus protectio tua *
 super manum dexteram tuam.

Per diem sol non uret te, *
 neque luna per noctem.
 Dominus custodit te ab omni malo, *
 custodiat animam tuam Dominus.
 Dominus custodiat introitum tuum et exitum tuum, *
 ex hoc nunc et usque in sæculum.
 Gloria Patri.

44. Psalmus:

AD te levavi oculos meos, *
 qui habitas in cælis.
 Ecce, sicut oculi servorum *
 in manibus dominorum suorum,
 Sicut oculi ancillæ in manibus dominæ suæ, *
 ita oculi nostri ad Dominum, Deum nostrum,
 donec misereatur nostri.
 Miserere nostri, Domine, miserere nostri, *
 quia multum repleti sumus despectione,
 Quia multum repleta est anima mea,¹ *
 opprobrium abundantibus et despectio superbis.
 Gloria Patri.

45. Psalmus:

BEATI omnes, qui timent Dominum, *
 qui ambulant in viis eius.
 Labores manuum² tuarum qui³ manducabis, *
 beatus es, et bene tibi erit.
 Uxor tua, sicut vitis abundans, *
 in lateribus domus tuæ.
 Filii tui, sicut novellæ olivarum, *
 in circuitu mensæ tuæ.
 Ecce, sic benedicetur homo, *
 qui timet Dominum.
 Benedicat tibi Dominus ex Sion, *
 et videas bona Ierusalem omnibus diebus vitæ tuæ.
 Et videas filios filiorum tuorum, *
 pacem super Israel.
 Gloria Patri et Filio *
 et Spiritui Sancto.

¹ N₂ V₁ V₂ V₃ V₄ V₅ W₂ anima] nostra

² N₁ labores] manum

³ V₃ V₄ V₅ W₂ tuarum] quia

46. [Preces:]

Kyrie, eleison. Christe, eleison. Kyrie, eleison. Pater noster.

℣. Et ne nos [inducas in tentationem].

℟. [Sed libera nos a malo.]

℣. Salvam fac ancillam tuam, Domine.

℟. Deus meus, sperantem in te.

℣. Esto ei, Domine, turris fortitudinis.

℟. A facie inimici.

℣. Mitte ei, Domine, auxilium de sancto.

℟. Et de Sion tuere eam.

℣. Domine, exaudi [orationem meam].

℟. [Et clamor meus ad te veniat.]

℣. Dominus vobiscum.

℟. [Et cum spiritu tuo.]

47. [Oratio:] Oremus.

DEUS, qui per Moysen, famulum tuum, Israeliticæ plebi mandasti, ut mulier, quæ filium vel filiam pareret, quadraginta diebus se ab ingressu templi sequestraret: dignare, Domine, hanc famulam tuam ab omni inquinamento peccati mundare, quatenus in operibus mandatorum tuorum in corpore mundato et mente sincera sinum matris Ecclesiæ mereatur introire, et hostias pacificas pro suis delictis offerre. Per Christum, Dominum nostrum.

48. Oratio:

OMNIPOTENS, sempiternus Deus, et Pater Domini nostri, Iesu Christi, Sabaoth, qui tuum Unigenitum una cum matre sua, semper Virgine Maria post quadraginta dierum spatium in templo præsentasti: benedicere ✠ digneris hanc famulam tuam post partum, tibi, Domino, Deo nostro «quam» ad templum tuum purificandi gratia præsentasti;¹ concede propitius, ut, sicut eam per nostrum officium templum istud terrenum introducimus, sic post finem vitæ præsentis templum cæleste mereatur introire. Per eum, qui venturus est iudicare.

49. Hic stolam det ad manus, dicendo:

INGREDERE in domum Dei, benedicta, et adora Filium Virginis, qui tibi fecunditatem prolis tribuit,² Iesum Christum, Dominum nostrum, mediatorem Dei et hominum. Qui cum Patre et Spiritu Sancto vivit.³

¹ *Malim: præsentatam attestante Missali Zagrabieni anni 1511*

² **V**₁ **V**₂ **V**₃ **V**₄ **V**₅ **W**₂ prolis] tribuat

³ **N**₁ **N**₂ **V**₁ **V**₂ **V**₃ **V**₄ **V**₅ Sancto] vivis

50. *Secundum Lucam (2):*¹

IN illo tempore. Postquam impleti sunt dies purgationis Mariæ secundum legem Moysi, tulerunt Iesum² in Ierusalem, ut sisterent eum Domino, sicut scriptum est in lege Domini: quia omne masculinum,³ adaperiens vulvam, sanctum Domino vocabitur; et ut darent hostiam, secundum quod dictum est in lege Domini: par turturum, aut duos pullos columbarum. Et ecce, homo erat in Ierusalem, cui nomen Simeon, et homo iste iustus et timoratus, exspectans consolationem Israel, et Spiritus Sanctus erat in eo. Et responsum acceperat a Spiritu Sancto, non visurum se mortem, nisi prius videret Christum Domini. Et venit in Spiritu in templum. Et, cum inducerent puerum Iesum parentes eius, ut facerent secundum consuetudinem legis pro eo, et ipse accepit eum in ulnas suas, et benedixit Deum, et dixit: Nunc dimittis servum tuum, Domine, secundum verbum tuum in pace, quia viderunt oculi mei salutare tuum, quod parasti ante faciem omnium populorum, lumen ad revelationem gentium, et gloriam plebis tuæ Israel.

¹ V₁ V₂ V₃ V₄ V₅ W₂ add. 2] capitulo

² N₂ V₁ V₂ V₃ V₄ V₅ W₂ tulerunt] illum

³ W₂ omne] masculinum

V. Sequitur ordo ad inungendum infirmos

1. *Primo, quando intrat domum cum oleo sancto, dicat:*

☩. Pax huic domui.

☩. Et omnibus habitantibus in ea.

2. *Deinde dicat septem psalmos cum litania, videlicet psalmus:*

DOMINE, ne in furore tuo arguas me, *
neque in ira tua corripas me.
Miserere mei, Domine, quoniam infirmus sum, *
sana me, Domine, quoniam conturbata sunt ossa mea.
Et anima mea turbata est valde. *
Sed⁴ tu, Domine, usquequo?
Convertere, Domine, et eripe animam meam, *
salvum me fac propter misericordiam tuam.
Quoniam non est in morte, qui memor sit tui. *
In inferno autem quis confitebitur tibi?
Laboravi in gemitu meo, †
lavabo per singulas noctes lectum meum, *
lacrimis meis stratum meum rigabo.
Turbatus est a furore oculus meus, *
inveteravi inter omnes inimicos meos.

⁴ N₁ W₁ valde] Et

Discedite a me, omnes, qui operamini iniquitatem, *
 quoniam exaudivit Dominus vocem fletus mei.
 Exaudivit Dominus deprecationem meam, *
 Dominus orationem meam suscepit.
 Erubescant et conturbentur vehementer omnes inimici mei, *
 convertantur et erubescant valde velociter.
 Gloria Patri et Filio *
 et Spiritui.

3. Antiphona:

Miserere mei, Domine, quoniam infirmus sum; sana me, Domine, quoniam conturbata sunt omnia ossa mea.

4. Psalmus:

BEATI, quorum remissæ sunt iniquitates, *
 et quorum tecta sunt peccata.
 Beatus vir, cui non imputavit Dominus peccatum, *
 nec est in spiritu eius dolus.
 Quoniam tacui, inveteraverunt ossa mea, *
 dum clamarem tota die.
 Quoniam die ac nocte gravata est super me manus tua, *
 conversus sum in ærumna mea, dum configitur spina.
 Delictum meum cognitum tibi feci, *
 et iniustitiam meam non abscondi.
 Dixi: Confitebor adversum me iniustitiam meam Domino, *
 et tu remisisti impietatem peccati mei.
 Pro hac orabit ad te omnis sanctus *
 in tempore opportuno.
 Verumtamen in diluvio aquarum multarum *
 ad eum non approximabunt.
 Tu es refugium meum a tribulatione, quæ circumdedit me, *
 exsultatio mea, erue me a circumdantibus me.
 Intellectum tibi dabo, et instruam te in via hac, qua gradieris, *
 firmabo super te oculos meos.
 Nolite fieri, sicut equus et mulus, *
 quibus non est intellectus.
 In camo et freno maxillas eorum constringe, *
 qui non approximant ad te.
 Multa flagella peccatoris, *
 sperantem autem in Domino misericordia circumdabit.
 Lætamini in Domino, et exsultate, iusti, *
 et gloriamini, omnes recti corde.
 Gloria Patri et Filio *
 et Spiritui.

5. Antiphona:

Erat quidam regulus, cuius filius infirmabatur Capharnaum: hic cum audisset, quia Iesus veniret in Galileam, rogabat eum, ut sanaret filium eius.

6. Psalmus:

DOMINE, ne in furore tuo arguas me, *
 neque in ira tua corripas me,
 Quoniam saggitæ tuæ infixæ sunt mihi, *
 et confirmasti super me manum tuam.
 Non est sanitas in carne mea a facie iræ tuæ, *
 non est pax ossibus meis a facie peccatorum meorum.
 Quoniam iniquitates meæ supergressæ sunt caput meum, *
 et, sicut onus grave, gravatæ sunt super me.
 Putruerunt et corruptæ sunt cicatrices meæ *
 a facie insipientiæ meæ.
 Miser factus sum et curvatus sum usque in finem, *
 tota die contristatus ingrediebar.
 Quoniam lumbi mei impleti sunt illusionibus, *
 et non est sanitas in carne mea.
 Afflictus sum et humiliatus sum nimis, *
 rugiebam a gemitu cordis mei.
 Domine, ante te omne desiderium meum, *
 et gemitus meus a te non est absconditus.
 Cor meum conturbatum est, dereliquit me virtus mea, *
 et lumen oculorum meorum, et ipsum non est mecum.
 Amici mei et proximi mei *
 adversum me appropinquaverunt et steterunt.
 Et, qui iuxta me erant, de longe steterunt, *
 et vim faciebant, qui quærebant animam meam.
 Et, qui inquirebant mala¹ mihi, locuti sunt vanitates, *
 et dolos tota die meditabantur.
 Ego autem, tamquam surdus, non audiebam, *
 et, sicut mutus, non aperiens os suum.
 Et factus sum, sicut homo non audiens, *
 et non habens in ore suo redargutiones.
 Quoniam in te, Domine, speravi, *
 tu exaudies me, Domine, Deus meus.
 Quia dixi: Nequando supergaudeant mihi inimici mei. *
 Et, dum commoventur pedes mei, super me magna locuti sunt.
 Quoniam ego in flagella paratus sum, *
 et dolor meus in conspectu meo semper.

¹ N, om. inquirebant] mala

Quoniam iniquitatem meam annuntiabo, *
 et cogitabo pro peccato meo.
 Inimici autem mei vivent,¹ et confirmati sunt super me, *
 et multiplicati sunt, qui oderunt me inique.
 Qui retribuunt mala pro bonis, detrahebant mihi, *
 quoniam sequebar bonitatem.
 Ne derelinquas me, Domine, Deus meus, *
 ne discesseris a me.
 Intende in adiutorium meum, *
 Domine, Deus salutis meæ.
 Gloria Patri et Filio.

7. Antiphona:

Domine, descende, ut sanes filium meum, priusquam moriatur. Dicit ei Iesus: Vade, filius tuus vivit.

8. Psalmus:

MISERERE mei, Deus, *
 secundum magnam misericordiam tuam.
 Et secundum multitudinem miserationum tuarum *
 dele iniquitatem meam.
 Amplius lava me ab iniquitate mea, *
 et a peccato meo munda me.
 Quoniam iniquitatem meam ego cognosco, *
 et peccatum meum contra me est semper.
 Tibi soli peccavi, et malum coram te feci, *
 ut iustificeris in sermonibus tuis, et vincas, cum iudicaris.
 Ecce enim, in iniquitatibus conceptus sum, *
 et in peccatis concepit me mater mea.
 Ecce enim, veritatem dilexisti, *
 incerta et occulta sapientiæ tuæ manifestasti mihi.
 Asperges me, Domine,² hyssopo, et mundabor, *
 lavabis me, et³ super nivem dealbabor.
 Auditui meo dabis gaudium et lætitiā, *
 et exsultabunt ossa humiliata.
 Averte faciem tuam a peccatis meis, *
 et omnes iniquitates meas dele.
 Cor mundum crea in me, Deus, *
 et spiritum rectum innova⁴ in visceribus meis.

¹ TR Strig. | N₂ V₁ V₂ V₃ V₄ V₅ W₂ mei] vivunt cf. VgCl

² TR Strig. VgCl deest me] Domine

³ N₁ om. me] et

⁴ W₂ rectum] innova

Ne proicias me a facie tua, *
 et spiritum sanctum tuum ne auferas a me.
 Redde mihi lætitiā salutaris tui, *
 et spiritu principali confirma me.
 Docebo iniquos vias tuas, *
 et impii ad te convertentur.
 Libera me de sanguinibus, Deus, Deus salutis meæ, *
 et exsultabit¹ lingua mea iustitiā tuam.
 Domine, labia mea aperies, *
 et os meum annuntiabit laudem tuam.
 Quoniam, si voluisses sacrificium, dedissem, *
 utique² holocaustis non delectaberis.
 Sacrificium Deo spiritus contribulatus, *
 cor contritum et humiliatum, Deus, non despicias.
 Benigne fac, Domine, in bona voluntate tua Sion, *
 ut ædificentur muri Ierusalem.
 Tunc acceptabis sacrificium iustitiæ, oblationes et holocausta, *
 tunc imponent super altare tuum vitulos.
 Gloria Patri.

9. Antiphona:

Cor contritum et humiliatum ne despicias, sed propter magnam misericordiam miserere mei, Deus.

10. Psalmus:

DOMINE, exaudi orationem meam, *
 et clamor meus ad te veniat.
 Non avertas faciem tuam a me, *
 in quacumque die tribulor, inclina ad me aurem tuam.
 In quacumque die invocavero te, *
 velociter exaudi me,
 Quia defecerunt, sicut fumus, dies mei, *
 et ossa mea, sicut cremium, aruerunt.
 Percussus sum, ut fenum, et aruit cor meum, *
 quia oblitus sum comedere panem meum.
 A voce gemitus mei *
 adhæsit os meum carni meæ.
 Similis factus sum pellicano solitudinis, *
 factus sum, sicut nocticorax³ in domicilio.

¹ **W**₂ et] exaltabit

² **N**₁ **W**₁ **V**₃ **V**₄ **V**₅ **W**₂ sacrificium] dedissem * utique attestante *Breviario Strigoniensi anni 1558* | **N**₂ **V**₁ **V**₂ sacrificium] dedissem utique * holocaustis cf. *VgCl*

³ *TR Strig.* | **V**₃ **V**₄ **V**₅ **W**₂ sicut] nycticorax cf. *VgCl*

Vigilavi, *
 et factus sum, sicut passer solitarius in tecto.
 Tota die exprobrabant mihi inimici mei, *
 et, qui laudabant me, adversum me iurabant.
 Quia cinerem, tamquam panem, manducabam, *
 et poculum¹ meum cum fletu miscebam.²
 A facie iræ indignationis³ tuæ, *
 quia elevans allisisti me.
 Dies mei, sicut umbra, declinaverunt, *
 et ego, sicut fenum, arui.
 Tu autem, Domine,⁴ in æternum permanes, *
 et memoriale tuum in generatione⁵ et generationem.
 Tu exsurgens misereberis Sion, *
 quia tempus miserendi eius, quia venit tempus.
 Quoniam placuerunt servis tuis lapides eius, *
 et terræ eius miserebuntur.
 Et timebunt gentes nomen tuum, Domine, *
 et omnes reges terræ gloriam tuam,
 Quia ædificavit Dominus Sion, *
 et videbitur in gloria sua.
 Respexit in orationem humilium, *
 et non sprexit precem eorum.
 Scribantur hæc in generatione altera, *
 et populus, qui creabitur, laudabit Dominum.
 Quia prospexit de excelso sancto suo, *
 Dominus de cælo in terram aspexit,
 Ut audiret gemitus compeditorum, *
 ut solveret filios interemptorum,
 Ut annuntient in Sion nomen Domini, *
 et⁶ laudem eius in Ierusalem,
 In conveniendo populos in unum, *
 et reges, ut serviant Domino.
 Respondit ei in via virtutis suæ: *
 Paucitatem dierum meorum nuntia mihi.
 Ne revoces me in dimidio dierum meorum *
 in generatione⁷ et generationem anni tui.
 Initio tu, Domine, terram fundasti, *
 et opera manuum tuarum sunt cæli.

¹ TR Strig. Cf. VgCl et] potum

² V₁ incipitur lacuna

³ TR Strig. Cf. VgCl facie] iræ et indignationis

⁴ N₁ om. autem] Domine

⁵ TR Strig. Cf. VgCl in] generationem

⁶ N₁ om. Domini] et

⁷ TR Strig. Cf. VgCl in] generationem

Ipsi peribunt, tu autem permanes, *
 et omnes, sicut vestimentum, veterascent.
 Et, sicut opertorium, mutabis eos, et mutabuntur, *
 tu autem idem ipse es, et anni tui non deficient.
 Filii servorum tuorum habitabunt, *
 et semen eorum in sæculum dirigetur.
 Gloria Patri et.

11. Antiphona:

Domine, puer meus iacet paralyticus in domo, et male torquetur. Amen dico tibi, ego veniam, et curabo eum.

12. Psalmus:

DE profundis clamavi ad te, Domine, *
 Domine, exaudi vocem meam.
 Fiant aures tuæ intendentem *
 in vocem deprecationis meæ.
 Si iniquitates observaveris,¹ Domine, *
 Domine, quis sustinebit?
 Quia apud te propitiatio est, *
 et propter legem tuam sustinui te, Domine.
 Sustinuit anima mea in verbo eius, *
 speravit anima mea in Domino.
 A custodia matutina usque ad noctem *
 speret Israel in Domino,
 Quia apud Dominum misericordia, *
 et copiosa apud eum redemptio.
 Et ipse redimet Israel *
 ex omnibus iniquitatibus eius.
 Gloria Patri.

13. Antiphona:

Domine, non sum dignus, ut intres sub tectum meum, sed tantum dic verbo, et sanabitur puer meus.

14. Psalmus:

DOMINE, exaudi orationem meam, †
 auribus percipe obsecrationem meam in veritate tua,² *
 exaudi me in tua iustitia.
 Et non intres in iudicium cum servo tuo, *
 quia non iustificabitur in conspectu tuo omnis vivens.

¹ N₁ iniquitates] observaberis

² N₁ N₂ W₁ V₂ V₃ W₂ obsecrationem] meam, * in veritate tua exaudi me, in tua iustitia

Quia persecutus est inimicus animam meam, *
 humiliavit in terra vitam meam.
 Collocavit me in obscuris, sicut mortuos sæculi, †
 et anxiatu est super¹ me spiritus meus, *
 in me turbatum est cor meum.
 Memor fui dierum antiquorum, †
 meditatus sum in omnibus operibus tuis, *
 factis² manuum³ tuarum meditabar.
 Expandi manus meas ad te, *
 anima mea, sicut terra sine aqua, tibi.
 Velociter exaudi me, Domine, *
 defecit spiritus meus.
 Non avertas faciem tuam a me, *
 et similis ero descendentibus in lacum.
 Auditam fac mihi mane misericordiam tuam, *
 quia in te speravi.
 Notam fac mihi viam, in qua ambulem, *
 quia ad te levavi animam meam.
 Eripe me de inimicis meis, Domine, ad te confugi, *
 doce me facere voluntatem tuam, quia Deus meus es tu.
 Spiritus tuus bonus deducet me in terram rectam, *
 propter nomen tuum, Domine, vivificabis me in æquitate tua.
 Educes de tribulatione animam meam, *
 et in misericordia tua disperdes inimicos meos.
 Et perdes omnes, qui tribulant animam meam, *
 quoniam ego servus tuus sum.
 Gloria Patri.

15. Antiphona:

Cum autem sol occidisset, omnes, qui habebant infirmos variis languoribus, ducebant illos ad Iesum, et curabantur.

16. Litanía sequitur:⁴

Kyrie, eleison. Christe, eleison. Kyrie, eleison.

Salvator mundi.

Adiuva eum, Domine.

Sancta Maria.

Ora pro eo.

Sancta Dei Genitrix.

Ora pro eo.

Sancta Virgo virginum.

Ora pro eo.

Sancte Michael.

Ora pro eo.

¹ N₁ N₂ V₂ V₃ V₄ V₅ W₂ est] in

² N₂ W₁ V₂ V₃ V₄ V₅ W₂ add. tuis] * in factis

³ V₁ finis lacune

⁴ N₂ W₁ V₁ V₂ V₃ V₄ V₅ W₂ Sequitur litanía

Sancte Gabriel.	Ora pro eo.
Sancte Raphael.	Ora pro eo.
Omnes sancti angeli et archangeli.	Orate pro eo.
Sancte Ioannes Baptista.	Ora pro eo.
Omnes sancti patriarchæ et prophetæ.	Orate pro eo.
Sancte Petre.	Ora pro eo.
Sancte Paule.	Ora pro eo.
Sancte Andrea.	Ora pro eo.
Omnes sancti apostoli et evangelistæ.	Orate pro eo.
Sancte Stephane.	Ora pro eo.
Sancte Laurenti.	Ora pro eo.
Sancte Georgi.	Ora pro eo.
Omnes sancti martyres.	Orate pro eo.
Sancte Silvester.	Ora pro eo.
Sancte Martine.	Ora pro eo.
Sancte Nicolae.	Ora pro eo.
Omnes sancti confessores.	Orate pro eo.
Sancta Maria Magdalena.	Ora pro eo.
Sancta Agatha.	Ora pro eo.
Sancta Margarita.	Ora pro eo.
Omnes sanctæ virgines et viduæ.	Orate pro eo.
Omnes sancti.	Orate pro eo.
Propitius esto.	Libera eum, Domine.
Propitius esto.	Parce ei, Domine.
Ab omni malo.	Libera eum, Domine.
Ab ira tua.	Libera eum, Domine.
Per adventum et nativitatem tuam.	Libera eum, Domine.
Per passionem et sanctam Crucem tuam.	Libera ¹ eum, Domine.
Per gloriosam resurrectionem et admirabilem ascensionem tuam.	Libera eum, Domine.
Per adventum Spiritus Sancti Paracliti.	Libera eum, Domine.
In die iudicii.	Libera eum, Domine.
Peccatores.	Te rogamus, audi nos.
Ut sanitatem ei dones.	Te rogamus, audi nos.
Ut a præsentis periculo et infirmitate eum liberare digneris.	Te rogamus, audi nos.
Ut ab ardore febrium eum liberare digneris.	Te rogamus, audi nos.
Ut a morte perpetua eum liberare digneris.	Te rogamus, audi nos.
Ut indulgentiam omnium peccatorum suorum ei dones.	Te rogamus, audi nos.
Ut eum exaudire digneris.	Te rogamus, audi nos.
Ut eum custodire digneris.	Te rogamus, audi nos.

¹ W₂ tuam] *Libra err. typ.*

Fili Dei.

Te rogamus, audi nos.

Agnus Dei, qui tollis peccata mundi.

Miserere ei, Domine.

Agnus Dei, qui tollis peccata mundi.

Parce ei, Domine.

Agnus Dei, qui tollis peccata mundi.

Dona ei pacem et sanitatem.

Christe, audi nos.

17. [Preces:]

Kyrie, eleison. Christe, eleison. Kyrie, eleison. Pater noster.

℣. Salvum fac servum tuum.

℞. Deus meus, sperantem in te.

℣. Mitte ei auxilium de sancto.

℞. Et de Sion tuere eum.

℣. Esto ei, Domine, turris fortitudinis.

℞. A facie inimici.

℣. Nihil proficiat inimicus in eo.

℞. Et filius iniquitatis non apponat nocere ei.

℣. Domine, exaudi orationem meam.

℞. Et clamor meus ad te veniat.

18. Oratio:

OMNIPOTENS sempiternus Deus, qui per beatum Iacobum, apostolum tuum inducere presbyteros Ecclesiae et unguere infirmos praecipisti: praesta, quaesumus, ut digneris per manus nostras hunc famulum tuum infirmum de oleo sanctificato unguere et benedicere, ✠ et, quod fideliter postulantes exterius¹ amplectimur, hoc² interiorius spiritualiter divina tua virtus invisibiliter operetur. Per Christum.

19. Oratio:

DOMINE, Deus, qui per apostolum tuum, Iacobum locutus es, dicens: « Infirmatur quis in vobis, inducat presbyteros Ecclesiae, et orent super eum, unguentes eum oleo sancto in nomine Domini, et oratio fidei salvabit infirmum, et alleviabit eum Dominus, et, si in peccatis sit, dimittentur ei »: cura, quaesumus, Redemptor noster, gratia Spiritus Sancti languores huius infirmi, et sua sana vulnera, eiusque dimittite peccata, atque dolores cunctos cordis et corporis ab eo expelle, plenamque interiorius et exterius sanitatem misericorditer redde, ut, ope misericordiae tuae restitutus, ad pristina reparetur officia. Per Christum, Dominum.

¹ **W**₁ postulantes] exterins

² **N**₁ **N**₂ **V**₁ **V**₃ **V**₄ **V**₅ **W**₂ amplectimur] hic | **V**₂ amplectimur] hlc *err. typ.*

20. *Hic, imponens sacerdos manus super infirmum, dicat:*

IN nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti exstinguatur in te omnis virtus diaboli per impositionem manuum nostrarum, immo per invocationem omnium sanctorum angelorum, archangelorum, patriarcharum, prophetarum, apostolorum, martyrum, confessorum, virginum omniumque sanctorum, amen.

21. *Hic inungue cum pollice de oleo sancto, sicut scis, dicens, primo ad oculos:*

PER istam sanctam unctionem et suam piissimam misericordiam parcat tibi Dominus, quicquid oculorum vitio deliquisti, amen.

22. *Ad aures:*

PER istam sanctam unctionem et suam piissimam misericordiam parcat¹ tibi Dominus, quicquid aurium vitio deliquisti, amen.

23. *Ad nares:*

PER istam sanctam unctionem et suam piissimam misericordiam parcat tibi Dominus, quicquid narium vitio deliquisti, amen.

24. *Ad labia:*

PER istam sanctam unctionem et suam piissimam misericordiam parcat tibi Dominus, quicquid linguæ vel oris vitio deliquisti, amen.

25. *Ad manus:*

PER istam sanctam unctionem et suam piissimam misericordiam parcat tibi Dominus, quicquid tactu manuum seu carnis vitio deliquisti, amen.

26. *Ad pedes:*

PER istam sanctam unctionem et suam piissimam misericordiam parcat tibi Dominus, quicquid incessu pedum aut lumborum vitio deliquisti, amen.

27. *Oratio:*

RESPICE, quæsumus, Domine, famulum tuum, **N.**, in infirmitate sui corporis laborantem, et animam refove, quam creasti, ut, castigationibus emendatus, se sentiat tua medicina salvatum. Per Christum.

28. *Oratio:*

DOMINE, sancte Pater, omnipotens, æterne Deus, qui, benedictionis tuæ gratiam ægris infundendo corporibus, facturam tuam multiplici pietate custodis: ad invocationem tui nominis benignus assiste, ut famulum tuum, ab ægritudine liberatum, et sanitati donatum, dextera tua erigas, virtute confirmes, potestate tuearis, Ecclesiæ tuæ

¹ N₂ V₁ V₂ V₃ V₄ V₅ W₂ misericordiam] indulgeat

sanctisque tuis altaribus cum omni desiderata prosperitate restituas. Per Christum, Dominum nostrum.

29. Oratio:

DOMINUS Iesus Christus apud te sit, ut te defendat, intra te sit, ut te reficiat, circa te sit, ut te conservet, ante te sit, ut te deducat, post te sit, ut te custodiat, super te sit, ut te benedicat. Cui honor est in sæcula sæculorum, amen.

**COLLECTÆ SEQUENTES DE NECESSITATE NON SUNT,
SED, SI QUIS EAS VULT LEGERE EX DEVOTIONE, POTEST**

30. Oratio:

DEUS, qui peccatores, scelerum pondere gravatos, sacerdotibus tuis se ostendere iussisti; Deus, qui discipulis manus super infirmos ponere, ut bene haberent, præcepisti; Deus, qui per apostolum tuum, Iacobum infirmos sacro oleo inungere, et pro eis rogare docuisti; Deus, qui per impositionem manuum sacerdotum cum sancti nominis tui invocatione peccata relaxare voluisti: exaudi orationes nostras, et da huic famulo tuo, infirmitatis pondere presso, per hoc sacrum mysterium, quod nobis, indignis famulis tuis agere præcepisti, remissionem omnium peccatorum, quatenus per hanc sacri olei unctionem et manuum nostrarum impositionem cuncta ei facinora Sancti Spiritus gratia relaxentur, venia impetretur, sanitas animæ et corporis restituatur;¹ et non plus ei noceat conscientia reatus ad poenam, quam indulgentia tuæ pietatis atque remissionis conferat ad reconciliationem et veniam. Per.

31. Oratio:

DEUS, qui famulo tuo, Ezechiæ ter quinos annos ad vitam donasti: ita et famulum tuum, **N.** a lecto ægritudinis tua potentia erigat ad salutem. Per Christum.

32. Oratio:

DEUS, qui facturæ tuæ pio semper dominaris affectu: inclina aurem tuam supplicationibus nostris, et famulum tuum, **N.**, ex adversa valetudine corporis laborantem, placatus respice, et visita in salutari tuo, ac cælestis gratiæ præsta medicinam. Per Christum.

33. Oratio:

DEUS, qui beatum Petrum apostolum misisti ad Tabitam, famulam tuam, ut eius precibus suscitaretur ad vitam: exaudi nos, quæsumus, et famulo tuo, **N.**, quem in nomine tuo visitat nostra fragilitas, exorata medicina, tua medela subveniat. Per Christum.

¹ N₁ N₂ W₁ V₁ V₂ V₃ V₄ V₅ corporis] restituatur

34. Oratio:

EXAUDI nos, Domine, sancte Pater, omnipotens, æterne Deus, et visitationem tuam conferre dignare super hunc famulum tuum, **N.**, quem diversa versat¹ infirmitas: visita eum, Domine, sicut visitare dignatus es sanctum Petrum, et puerum centurionis, et Tobiam et Saram per angelum tuum sanctum, Raphaelem. Et ita eum restituas ad pristinam sanitatem, ut mereatur in atrio domus tuæ dicere proprio² ore: Castigans castigavit me Dominus, et morti non tradidit me. Per Christum, Dominum.

35. Oratio:

DEUS, qui humano generi et salutis remedium, et vitæ æternæ munera contulisti: conserva³ famulo tuo, **N.** tuorum⁴ dona virtutum, et concede, ut non solum in corpore, sed etiam in anima medelam tuam sentiat. Per Christum.

36. Oratio:

VIRTUTUM cælestium Deus, qui ab humanis corporibus omnem languorem et omnem infirmitatem præcepti tui potestate depellis: adesto propitius famulo tuo, **N.**, ut, fugatis infirmitatibus, et viribus receptis, nomen sanctum tuum, instaurata protinus sanitate, benedicat. Per Christum, Dominum.

37. Oratio:

DOMINE, sancte Pater, omnipotens, æterne Deus, qui fragilitatem conditionis nostræ, infusa virtutis tuæ dignatione, confirmas, ut salutaribus remediis pietatis tuæ corpora nostra et membra vegetentur: super hunc famulum tuum, **N.** propitius intende, ut, omni necessitate corporeæ infirmitatis exclusa, gratia in eo pristinae sanitatis perfecta reparetur. Per Christum.

38. Oratio:

MISERERE iam, quæsumus, Domine, famulo tuo, et, continuis tribulationibus laborantem, propitius respirare concede. Per Christum.

39. Oratio:

SANET te, Deus Pater omnipotens, amen. Sanet te Christus, Filius Dei vivi et altissimi, amen. Sanet te Spiritus Sanctus, amen. Sanent te angeli et archangeli, amen. Sanent te patriarchæ et prophetæ, amen. Sanent te apostoli et martyres, amen. Sanent te confessores et virgines, amen. Sanent te omnes sancti et electi Dei ab omni dolore, ab omni tribulatione, ab omni infirmitate, ab omni languore, ab omni offensione, ab omni plaga, amen. Nomenque Dei Patris et Filii et Spiritus Sancti sit benedictum in te, et nomen Iesu Christi atque omnium sanctorum sit signatum super te, amen.

¹ *Malim:* vexat

² **N.** dicere] proprie

³ **V**₄ **V**₅ contulisti] conserva famulo tuo **N.** quorum dona virtutum, et concede | **W**₂ contulisti] quarum dona virtutum conserva famulo tuo **N.** et concede

⁴ *Malim:* tuarum

40. *Benedictio:*

BENEDICAT ✠ te Deus Pater, qui in principio cuncta creavit, amen.
 Benedicat ✠ te Deus Filius, qui a paterna sede pro te salvando descendit, amen.
 Benedicat ✠ te Spiritus Sanctus, qui in specie columbæ in Iordanis fluvio in Christo
 requievit, amen.
 Ipse te in Trinitate et Unitate sanctificet, quem omnes venturum expectant iudicem,
 viventem et regnantem in sæcula sæculorum, amen.

41. *Benedictio:*

BENEDICAT ✠ te Deus Pater, qui te creavit in carne, amen.
 Sanet te Deus Filius, qui pro te passus est in Cruce, amen.
 Illuminet te Deus Spiritus Sanctus, qui in te effusus est in baptismo, amen.
 Sancta Trinitas sit semper tecum omnibus diebus vitæ tuæ, amen.
 Corpus tuum custodiat et irradiet,¹ sensum tuum dirigat, animam tuam salvet, et ad
 supernam vitam te perducatur Iesus Christus, Dominus noster. Qui cum Patre.

42. *Benedictio:*

BENEDICAT ✠ te Deus Pater, et custodiat te.
 Illuminet Dominus Iesus faciem suam super te.
 Et misereatur tui, et convertat Dominus vultum suum ad te, et det tibi pacem.
 Qui vivit et regnat cum Deo Patre.

43. *Benedictio:*

BENEDICERE ✠ et sanctificare ✠ digneris, Domine, famulum tuum, **N.** cælesti be-
 nedictione in nomine Patris ✠ et Filii ✠ et Spiritus ✠ Sancti, amen.

44. *Alia oratio:*

DOMINE, sancte Pater, omnipotens, æterne Deus, qui es via, veritas et vita: ex-
 audi et conserva famulum tuum hunc, quem vivificasti et redemisti pretio ma-
 gno sancti sanguinis Filii tui. Qui vivit.

45. *Oratio:*

MAIESTATEM tuam, Domine, supplices deprecamur, ut huic famulo tuo misera-
 tionis tuæ veniam largiri digneris, ut, nuptiali veste recepta, ad regalem men-
 sam, unde eiectus fuerat, per hoc vivificum corpus et sanguinem Domini nostri, Iesu
 Christi mereatur intrare. Per eundem.

¹ N₁ N₂ W₁ V₁ V₂ V₃ V₄ V₅ et] irradiat

**SEQUITUR RECOMMENDATIO¹ ANIMÆ,
QUANDO IAM PROPE EST MORTI**

46. *Primo ergo legat litaniam, ut supra, quando inunguit, deinde orationes sequentes devote² dicat. Oratio:*

PROFICISCERE, anima Christiana, de hoc mundo, in nomine Dei Patris omnipotentis, qui te creavit. In nomine Iesu Christi, Filii Dei vivi, qui pro te passus est. In nomine Spiritus Sancti, qui in te fusus est. In nomine angelorum et archangelorum. In nomine thronorum et dominationum. In nomine principatum et potestatum. In nomine cherubim et seraphim. In nomine patriarcharum et prophetarum. In nomine sanctorum apostolorum. In nomine sanctorum martyrum et confessorum. In nomine sanctorum monachorum et eremitarum. In nomine virginum et omnium sanctorum et sanctarum Dei. Hodie sit in pace locus tuus, et habitatio tua in sancta Sion.

47. *Alia oratio:*

DEUS misericors, Deus clemens, Deus, qui secundum multitudinem miserationum tuarum peccata pœnitentium deles, et præteritorum criminum culpas venia remissionis evacuas: respice propitius super hunc famulum tuum, **N.**, et remissionem sibi omnium peccatorum suorum tota cordis confessione poscentem, deprecatus exaudi; renova in eo, piissime Pater, quicquid terrena fragilitate corruptum, vel quicquid diabolica fraude violatum est, et unitati corporis Ecclesiæ membrum redemptionis annecte; miserere, Domine, gemituum, miserere, Domine, lacrimarum eius, et, non habentem fiduciam, nisi in tua misericordia, ad tuæ sacramentum reconciliationis admitte. Per Christum.

48. *Alia oratio:*

COMMENDO te omnipotenti Deo, carissime frater, cuius es creatura, ut, cum humanitatis debitum, morte interveniente, persolveris, ad creatorem tuum, qui te de limo formaverit,³ revertaris. Egrescenti itaque animæ tuæ de corpore splendidissimus angelorum chorus occurrat. Iudex apostolorum te senatus circumdet. Candidatorum tibi martyrum triumphator exercitus obviet. Lucida rutilantium te confessorum turma circumornet. Iubilantium te virginum chorus excipiat, et beatæ quietis in sinu patriarcharum te complexus astringat. Mitis itaque festinus Christi Iesu tibi conspectus appareat, qui te inter assistentes sibi iugiter interesse decernat. Ignoret omne, quod horret in tenebris, quod stridet in flammis, quod cruciat in tormentis. Cedat tibi tæterrimus Satanæ cum satellitibus suis, et in adventu suo, te comitantibus angelis, contremiscat, atque in æternæ noctis chaos immane diffugiat. Exsurgat Deus, et dissipentur inimici eius, et fugiant, qui oderunt eum a facie eius; sicut deficit fumus, deficient, sicut fluit cera a facie ignis, sic pereant peccatores a facie Dei. Confundantur igitur et erubescant omnes Tartaræ legiones, et ministri Satanæ iter tuum impedire non audeant; liberet te a cruciatu Christus, qui pro te crucifixus est; liberet te a morte Chri-

¹ **W**₂ Sequitur] commendatio

² **N**₁ sequentes] devote *err. typ.*

³ **N**₁ **N**₂ **W**₁ limo] formaverat

stus, qui pro te mori dignatus est. Constituat te Christus, Filius Dei vivi intra paradisi sui semper amœna virentia, et inter oves suas te verus ille pastor agnoscat. Ille ab omnibus tuis peccatis te absolvat, atque ad dexteram suam in electorum suorum te sorte constituat, ut Redemptorem tuum facie ad faciem videas, et, præsens semper assistens, manifestissimam beatis oculis aspicias veritatem. Constitutus igitur inter agmina beatorum, contemplationis divinæ dulcedine po¹tiaris in sæcula sæculorum, amen.

49. Oratio:

SUSCIPE, Domine, servum tuum in locum sperandæ salvationis, sibi a misericordia tua præparatum, amen.

Libera, Domine, animam servi tui ex omnibus periculis infernorum,
et de² laqueis pœnarum, et ex omnibus tribulationibus, amen.

Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti Enoch et Eliam
de communi morte mundi, amen.

Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti Noe de diluvio, amen.

Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti Abraham de Ur Chaldæorum, amen.

Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti Iob de passionibus suis, amen.

Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti Isaac de hostia
et de manu Abrahæ, patris sui, amen.

Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti Loth
de Sodomis et de flamma ignis, amen.

Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti Moysen
de manu Pharaonis, regis Ægyptiorum, amen.

Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti Danielelem de lacu leonum, amen.

Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti tres pueros
de camino ignis ardentis et de manu regis iniqui, amen.

Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti Susannam de falso crimine, amen.

Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti David
de manu Saul et de manu Goliæ, amen.

Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti Petrum et Paulum de carceribus,
et sicut liberasti gloriosissimam³ virginem et martyrem tuam, Teclam de tribus tormentis atrocissimis; sic liberare digneris animam infirmi huius, et totum facias in bonis congaudere cælestibus, amen.

50. Oratio:

COMMENDAMUS tibi, Domine, animam famuli tui, precamurque te, Iesu Christe, Salvator mundi, ut, propter quem ad terram misericorditer descendisti, patriarcharum tuorum sinibus insinuari non renuas. Agnosce, Domine, creaturam tuam, non ex diis alienis creatam, sed a te, Deo, solo Deo vivo et vero, quia non est Deus alius præter te, et non est secundum opera tua. Lætifica, Domine, animam eius in conspectu tuo, et ne memineris iniquitatum eius antiquarum et ebrietatum eius, quas

¹ V₁ incipitur lacuna

² V₃ et] da | W₂ et] a

³ V₅ liberasti] gloriosissimam | W₂ liberasti] gloriosam

suscitavit furor sive fervor mali desiderii. Licet enim peccavit, tamen Patrem et Filium et Spiritum Sanctum non negavit, sed credidit, et zelum Dei in se habuit, et Deum, qui fecit omnia, fideliter adoravit. Per Christum.

51. Oratio:

DELICTA iuventutis et ignorantias eius, quæsumus, ne memineris, Domine, sed secundum magnam misericordiam tuam memor esto illius in gloria claritatis tuæ. Aperiantur illi cæli, collætentur¹ ei angeli, in regnum tuum, Domine, servum tuum suscipe. Suscipiat eum sanctus Michael, archangelus Dei, qui militiæ cælestis meruit principatum. Veniant illi obviam sancti angeli Dei, et perducant eum in cælestem Ierusalem. Suscipiat eum beatus Petrus apostolus, cui a Deo claves regni cælestis commissæ sunt. Adiuvet eum sanctus Paulus, qui dignus fuit esse vas electionis. Intercedat pro eo sanctus Ioannes apostolus et Dei dilectus, cui revelata sunt secreta cælestia. Orent pro illo omnes sancti apostoli, quibus a Domino data est potestas ligandi atque solvendi. Intercedant pro eo omnes sancti Dei, qui pro Christi nomine tormenta in hoc sæculo sustinuerunt, ut, vinculis carnis exutus, pervenire mereatur ad gloriam regni cælestis, præstante Domino nostro, Iesu Christo. Qui tecum.

52. Si adhuc in corpore tardaverit anima infirmi, legat aliquis diaconus vel presbyter passiones dominicas, et ponatur Crux Christi ante conspectum eius, et de fide catholica mentionem faciat.

¹ N₁ N₂ cæli] collectentur

VI. Cum autem recesserit anima

1. Dicat responsorium:

*Subvenite, sancti Dei, occurrite, angeli Domini, suscipientes animam eius, * offerentes eam in conspectu Altissimi. V. Suscipiat te Christus, qui vocavit te, et in sinum Abrahe angeli deducant te. Offerentes eam.*

2. [Preces:]

Kyrie, eleison. Christe, eleison. Kyrie, eleison. Pater noster.

V. A porta inferi.

R. Erue, Domine, animas eorum.

V. Credo videre bona Domini.

R. In terra viventium.

V. Ne tradas bestiis animas, confitentes tibi.

R. Et animas pauperum tuorum ne obliviscaris in finem.

V. Domine, miserere ei.

R. Christe, parce ei.

℣. Domine, exaudi orationem meam.

℟. Et clamor [meus ad te veniat].

3. Oratio:

TIBI, Domine, commendamus animam famuli tui, **N.** defuncti, ut, defunctus sæculo, tibi vivat, et, quæ per fragilitatem mundanæ conversationis peccata admisit, tu venia misericordissimæ pietatis deleas et abstergas. Per Christum.

4. Oratio:

SUSCIPE, Domine, animam servi tui, quam de ergastulo huius sæculi vocare dignatus es, et libera eam de principibus tenebrarum, et de locis pœnarum, ut, absolutus omni vinculo peccatorum, quietis ac lucis æternæ beatitudine perfruatur, et inter sanctos et electos tuos in resurrectionis gloria resuscitari mereatur, præstante Domino nostro, Iesu Christo. Qui tecum vivit.¹

5. Tunc aspergatur aqua benedicta, et turificetur, et ad ecclesiam portetur, cantando responsorium:

*Absolute, Domine, animas eorum ab omni vinculo delictorum, non eas tormentum mortis attingat, * non reorum catena constringat, sed miseratio tua in pacis eas ac lucis regione constituat. ℣. Si quæ illis sint, Domine, dignæ cruciatibus culpæ, tu eas gratia lenitatis indulge.*

6. Et, finito responsorio, dicatur per totum psalmus:

AD te, Domine,² levavi animam meam, *
Deus meus, in te confido, non erubescam.
Neque irrideant me inimici mei, *
etenim universi, qui sustinent te, non confundentur.
Confundantur omnes iniqua agentes *
supervacue.
Vias tuas, Domine, demonstra mihi, *
et semitas tuas edoce me.
Dirige me in veritate tua, et doce me, *
quia tu es Deus,³ salvator meus, et te sustinui tota die.
Reminiscere miserationum tuarum, Domine, *
et misericordiarum tuarum, quæ a sæculo sunt.
Delicta iuventutis meæ *
et ignorantias meas ne memineris.
Secundum misericordiam tuam memento mei tu, *
propter bonitatem tuam, Domine.
Dulcis et rectus Dominus, *
propter hoc legem dabit delinquentibus in via.

¹ N₁ W₁ [deest Christo] Qui tecum vivit

² N₁ N₂ W₁ V₂ V₃ V₄ V₅ W₂ [om. te] Domine

³ N₁ N₂ V₂ V₃ V₄ V₅ [om. es] Deus

Diriget mansuetos in iudicio, *
docebit mites vias suas.
Universæ viæ Domini misericordia et veritas *
requirentibus testamentum eius et testimonia eius.
Propter nomen tuum, Domine, propitiaberis peccato meo, *
multum est enim.
Quis est homo, qui timet Dominum? *
Legem statuit ei in via, quam elegit.
Anima eius in bonis demorabitur, *
et semen eius hereditabit terram.
Firmamentum est Dominus timentibus eum, *
et testamentum ipsius, ut manifestetur illis.
Oculi mei semper ad Dominum, *
quoniam ipse evellet de laqueo pedes meos.
Respice in me, et miserere mei, *
quia unicus et pauper sum ego.
Tribulationes cordis mei multiplicatæ sunt, *
de necessitatibus meis erue me.
Vide humilitatem meam et laborem meum, *
et dimitte universa delicta mea.
Respice inimicos meos, quoniam multiplicati sunt, *
et odio iniquo oderunt me.
Custodi animam meam, et erue me, *
non erubescam, quoniam speravi in te.
Innocentes et recti adhæserunt mihi, *
quia sustinui te.
Libera,¹ Deus, Israel *
ex omnibus tribulationibus suis.
Requiem æternam.

7. Antiphona:

Suscipiat te Christus, qui vocavit te, et in sinum Abrahe angeli deducant te.

8. Psalmus:

Miserere mei, Deus, *ut supra, in septem psalmis.*²

9. Antiphona:

Læto animo pergo ad te, suscipe me, Domine, quia de limo terræ plasmasti me, spiritus de celo introivit in me, et animam, quam dedisti, suscipe illam, Deus.

¹ N₁ N₂ V₂ V₃ V₄ V₅ W₂ *add.* Libera] me

² W₂ *add.* psalmis] 16

10. Oratio:

MISERICORDIAM tuam, Domine, sance Pater, omnipotens, æterne Deus, pietatis affectu rogare pro aliis cogimur, qui pro nostris peccatis supplicare nequaquam sufficimus, tamen, de tua confisi gratuita pietate et inolita benignitate, clementiam tuam deprecamur, ut animam servi tui, ad te revertentem, cum pietate suscipias; adsit ei angelus testamenti tui, Michael, et per manus sanctorum angelorum tuorum inter sanctos et electos tuos in sinibus Abrahæ, Isaac et Iacob, patriarcharum tuorum, collocare digneris, quatenus de principibus tenebrarum et de locis pœnarum nullis iam primæ nativitatibus, aut ignorantibus, aut propriæ iniquitatis, seu fragilitatis confundatur erroribus, sed potius agnoscat a tuis, et sanctæ beatitudinis requie perfruatur, atque, cum magna iudicii dies advenerit, inter sanctos et electos tuos resuscitatus, gloria manifestæ contemplationis tuæ perpetuæ satiatur. Per.¹

11. Oratio:

OMNIPOTENS, sempiternus Deus, qui humano corpori animam ad similitudinem tuam inspirare² dignatus es: dum, te iubente, pulvis in pulverem revertitur, tu imaginem tuam cum sanctis et electis tuis æternis sedibus præcipias sociari, eamque, ad te revertentem de Ægypti partibus, blande leniterque suscipias, et angelos sanctos tuos ei obviam mittas, viamque illi iustitiæ demonstra, et portas gloriæ tuæ aperi. Repelle, quæsumus, ab ea omnes principes tenebrarum, et agnosce depositum fidele, quod tuum est. Suscipe, Domine, creaturam tuam, non ex diis alienis creatam, sed a te, solo Deo vivo et vero, quia non est alius Deus præter te, Domine, et non est secundum opera tua. Lætifica, clementissime Deus, animam servi tui, et clarifica eam in multitudine misericordiæ tuæ. Ne memineris, quæsumus, iniquitatum eius antiquarum et ebrietatum, quas suscitavit furor mali desiderii. Licet enim peccavit, tamen ne non negavit, sed, signo fidei insignitus, te, qui omnia et eum inter omnia fecisti, fideliter adoravit. Qui in Trinitate perfecta vivis.

12. Oratio:

DIRI³ vulneris novitate percussi, et quodam modo cordibus sauciati, misericordiam tuam, mundi Redemptor, flebilibus vocibus imploramus, ut cari nostri animam ad tuam clementiam, qui fons pietatis es, blande leniterque suscipias, et, quas illa carnali commercio contraxit maculas, tu, Deus, inolita bonitate clementer deleas, benigne indulgeas,⁴ oblivioni in perpetuum tradas, atque, ad laudem tibi cum ceteris reddituram, et ad corpus quandoque reversuram, sanctorum tuorum cœtibus aggregari præcipias.

13. [Preces:]

Kyrie, eleison. Christe, eleison. Kyrie, eleison. Pater noster.

¹ N₁ W₁ deest satiatur] Per

² V₁ finis lacuna

³ N₁ N₂ W₁ V₂ Viri

⁴ N₁ N₂ V₁ V₂ benigne] indulges

- V. Non intres in iudicium cum servo tuo.
 R. Quia non iustificabitur in conspectu tuo omnis vivens.
 V. Non tradas, Domine, bestiis animas confitentis¹ tibi.
 R. Et animas pauperum tuorum ne obliviscaris in finem.
 V. Anima eius in bonis demorabitur.
 R. Et semen eius hereditabit terram.
 V. A porta inferi.
 R. Erue, Domine, animas eorum.
 V. Dominus vobiscum.
 R. [Et cum spiritu tuo.]

14. [Oratio:] Oremus.

PETIMUS, clementissime Domine, ut spiritum huius famuli tui, vinculis corporali-
bus liberatum, in pace sanctorum tuorum recipias, ut locum pœnalem et Gehen-
næ ignem flammasque Tartari in regionem viventium evadat, et partem beatæ resur-
rectionis obtineat, vitamque æternam mereatur habere in cælis, per te, Iesu Christe,
Salvator mundi. Qui cum Patre.

15. [Versiculus:]

- V. Requiescat in pace.
 R. Amen.

¹ N₂ V₁ V₂ V₃ V₄ V₅ W₂ animas] confitentium

POST HÆC LAVETUR CORPUS DEFUNCTI

16. Et post lotionem convenient fratres, et, aspersa aqua benedicta, et incensato corpore, dicant:

Kyrie, eleison. Christe, eleison. Kyrie, eleison. Pater noster.

- V. In memoria æterna erit iustus.
 R. Ab auditione mala non timebit.
 V. Non tradas, Domine, bestiis, ut supra.²
 V. Domine, miserere ei.
 R. Christe, parce ei.
 V. Domine, exaudi [orationem meam].
 R. [Et clamor meus ad te veniat.]

² W₂ add. supra] 16. *Malim*: 26

17. Oratio:

SUSCIPE, Domine, animam servi tui, quam de ergastulo huius sæculi vocare dignatus es, et libera eam de principibus te¹nebrarum, et de locis pœnarum, ut, absoluta omni vinculo peccatorum, quietis ac lucis æternæ beatitudine perfruatur, et inter sanctos et electos tuos in resurrectionis gloria resuscitari mereatur. Per.

¹ V₁ incipitur lacuna

HIC DEFUNCTUS IN ECCLESIAM PORTETUR, CANTANDO

18. Antiphona:

In paradisum² deducant te angeli, in tuo adventu suscipiant te martyres, et perducant in civitatem sanctam Ierusalem.

19. Psalmus per totum:

IN exitu Israel de Ægypto, *
 domus Iacob de populo barbaro,
 Facta est Iudæa sanctificatio eius, *
 Israel potestas eius.
 Mare vidit, et fugit, *
 Iordanis conversus est retrorsum.
 Montes exsultaverunt, ut arietes, *
 et colles, sicut agni ovium.
 Quid est tibi, mare, quod fugisti, *
 et tu, Iordanis, quia conversus es retrorsum?
 Montes, exsultastis,³ sicut arietes, *
 et colles, sicut agni ovium.
 A facie Domini mota est terra, *
 a facie Dei Iacob,
 Qui⁴ convertit petram in stagna aquarum, *
 et rupem in fontes aquarum.
 Non nobis, Domine, non nobis, *
 sed nomini tuo da gloriam,
 Super misericordia tua et veritate tua. *
 Nequando dicant gentes: Ubi est Deus eorum?
 Deus autem noster in cælo, *
 omnia, quæcumque voluit, fecit.
 Simulacra gentium argentum et aurum, *
 opera manuum hominum.

² N₁ In] parasum *err. typ.*

³ N₁ Montes] exsultaverunt

⁴ W₂ Iacob] Quia

Os habent, et non loquentur, *
 oculos habent, et non videbunt.
 Aures habent, et non audient, *
 nares habent, et non odorabunt.
 Manus habent, et non palpabunt, †
 pedes habent, et non ambulabunt, *
 non clamabunt in gutture suo.
 Similes¹ illis fiant, qui faciunt ea, *
 et omnes, qui confidunt in eis.
 Domus Israel speravit in Domino, *
 adiutor eorum et protector eorum est.
 Domus Aaron speravit in Domino, *
 adiutor eorum et protector eorum est.
 Qui timent Dominum, speraverunt in Domino, *
 adiutor eorum et protector eorum est.²
 Dominus memor fuit nostri, *
 et benedixit nobis.
 Benedixit domui Israel, *
 benedixit domui Aaron.
 Benedixit omnibus, qui timent Dominum, *
 pusillis cum maioribus.
 Adiiciat Dominus super vos, *
 super vos et super filios vestros.
 Benedicti vos a³ Domino, *
 qui fecit cælum et terram.
 Cælum cæli Domino, *
 terram autem dedit filiis hominum.
 Non mortui laudabunt te, Domine, *
 neque omnes, qui descendunt in infernum.
 Sed nos, qui vivimus, benedicimus Domino, *
 ex hoc nunc et usque in sæculum.
 Requiem æternam.

20. Si autem aliquis ex devotione⁴ voluerit legere plures psalmos, videlicet psalmum: Beati immaculati, usque ad psalmum: Ad Dominum cum tribularer, vel usque ad finem, potest. Deinde cantentur vigiliæ mortuorum.

¹ N₁ suo] Similis

² W₂ om. est] Qui timent ... eorum est

³ N₁ N₂ W₁ V₂ V₃ V₄ V₅ W₂ om. vos] a

⁴ N₁ ex] devotone *err. typ.*

ET POST MISSÆ CELEBRATIONEM

STET SACERDOS IUXTA FERETRUM, DICENS ORATIONEM

21. Oratio:

NON intres in iudicium cum servo tuo, Domine, quoniam nullus apud te iustificabitur homo, nisi per te omnium peccatorum tribuatur remissio; non ergo eum tua, quæsumus, iudicialis sententia premat, quem tibi nostra supplicatio fidei Christianæ commendat, sed, gratia tua illi succurrente, mereatur evadere iudicium ultionis, qui, dum viveret, insignitus est signaculo sanctæ Trinitatis. In qua vivis *etc.*

22. Deinde responsorium:

*Subvenite sancti Dei, occurrere, ut supra.*¹

23. [Preces:]

Kyrie, eleison. Christe, eleison. Kyrie, eleison. Pater noster.

℣. Et ne nos² [inducas in tentationem].

℟. [Sed libera nos a malo.]

℣. A porta inferi.

℟. Erue, Domine, *ut supra.*³

24. Oratio:

DEUS, cui omnia vivunt, et cui non pereunt moriendo corpora nostra, sed mutantur in melius: te supplices deprecamur, ut, quicquid anima famuli tui vitiorum tuæque voluntati contrarium, fallente diabolo et propria iniquitate ac fragilitate, contraxit, tu pius et misericors abluere indulgendo, eamque suscipi iubeas per manus sanctorum angelorum tuorum, deducendam in sinum patriarcharum tuorum,⁴ Abraham, sancti amici tui, et Isaac, electi tui, atque Iacob, dilecti tui, quo aufugit dolor et tristitia atque suspirium, fidelium quoque animæ felici⁵ iucunditate lætantur, et in novissimo magni iudicii die inter sanctos et electos tuos eam facias perpetuæ gloriæ percipere portionem, quam oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, quam præparasti diligentibus te.

25. Responsorium:

*Antequam nascerer, novisti me, et ad imaginem tuam, Domine, plasmasti, * modo reddo tibi, creatori animam meam. ℣. Commissa mea, Domine, pavesco, et ante te erubesco, dum veneris iudicare, noli me condemnare. Modo.*

¹ W₂ add. supra] 16

² N₁ W₁ deest noster] Et ne nos

³ V₂ V₄ om. Domine] ut supra

⁴ N₁ N₂ V₂ patriarcharum] tuarum

⁵ W₂ add. felici] quoque

26.

Kyrie, eleison. Christe, eleison. Kyrie, eleison. Pater noster, *ut supra*.¹

27. Oratio:

FAC, quæsumus, Domine, hanc cum servo tuo misericordiam, ut factorum suorum in pœnis non recipiat vicem, qui tuam in votis tenuit voluntatem, ut, sicut hic eum vera fides iunxit fidelium turmis, ita eum illic tua miseratio societ angelicis choris. Per Christum, Dominum nostrum.

28. Responsorium:

*Qui Lazarum resuscitasti de monumento fœtidum, * tu eis, Domine, dona requiem et locum indulgentiæ. V. Qui venturus es iudicare vivos et mortuos et sæculum per ignem. Tu eis.*

29. [Preces:]

Kyrie, eleison. Christe, eleison. Kyrie, eleison. Pater noster.

V. A porta inferi.

R. Erue, Domine, *ut supra*.²

30. Oratio:

INCLINA, Domine, aurem tuam ad preces nostras, quibus misericordiam tuam supplices deprecamur, ut animam famuli tui, **N.**, quam de huius sæculi ergastulo migrare iussisti, in pacis ac lucis regione constituas, et sanctorum tuorum³ iubeas esse consortem. Per Christum.

31. Oratio:

DEUS, universorum creator et conditor: «qui» cum sis tuorum beatitudo sanctorum, præsta nobis petentibus, ut spiritum famuli tui, **N.**, nexibus absolutum, in prima resurrectione sanctorum tuorum iubeas præsentari. Per Christum.

¹ W₁ V₂ V₃ V₄ V₅ W₂ om. noster] ut supra

² V₂ V₄ V₅ W₂ om. Domine] ut supra

³ N₁ N₂ V₂ V₃ V₄ V₅ sanctorum] nos

HIC ELEVETUR CORPUS DEFUNCTI,

ET PORTETUR AD TUMULUM CUM PSALMO ET ANTIPHONA

32. Antiphona:

Aperite illi portas iustitiæ, et, ingressus in eas, confitebitur Domino. Hæc porta Domini, iusti intrabunt in eam.

33. Psalmus:

CONFITEMINI Domino, quoniam bonus, *
quoniam in sæculum misericordia eius.

Dicat nunc Israel, quoniam bonus, *
 quoniam in sæculum misericordia eius.
 Dicat nunc domus Aaron,¹ *
 quoniam in sæculum misericordia eius.
 Dicant nunc, qui timent Dominum, *
 quoniam in sæculum misericordia eius.
 De tribulatione invocavi Dominum, *
 et exaudivit me in latitudine Dominus.
 Dominus mihi adiutor, *
 non timebo, quid faciat mihi homo.
 Dominus mihi adiutor, *
 et ego despiciam inimicos meos.
 Bonum est confidere in Domino, *
 quam confidere in homine.²
 Bonum est sperare in Domino, *
 quam sperare in principibus.
 Omnes gentes circuierunt me, *
 et in nomine Domini quia ultus sum in eos.
 Circumdantes circumdederunt me, *
 et in nomine Domini quia ultus sum in eos.
 Circumdederunt me, sicut apes, †
 et exarserunt, sicut ignis in spinis, *
 et in nomine Domini quia ultus sum in eos.
 Impulsus, eversus sum, ut caderem, *
 et Dominus suscepit me.
 Fortitudo mea et laus mea Dominus, *
 et factus est mihi in salutem.
 Vox exultationis et salutis *
 in tabernaculis iustorum:
 Dextera Domini fecit virtutem, †
 dextera Domini exaltavit me, *
 dextera Domini fecit virtutem.
 Non moriar, sed vivam, *
 et narrabo opera Domini.
 Castigans castigavit me Dominus, *
 et morti non tradidit me.
 Aperite mihi portas iustitiæ. †
 Ingressus in eas, confitebor Domino, *
 hæc porta Domini, iusti intrabunt in eam.
 Confitebor tibi, quoniam exaudisti me, *
 et factus es mihi in salutem.

¹ N₁ N₂ V₂ V₃ V₄ V₅ W₂ *add.* Aaron] quoniam bonus

² W₂ *om.* meos] Bonum est ... in homine *hapl.*

Lapidem, quem reprobaverunt ædificantes, *
 hic factus est in caput anguli.
 A Domino factum est istud, *
 et est mirabile in oculis nostris.
 Hæc est dies, quam fecit Dominus, *
 exultemus et lætemur in ea.
 O, Domine, salvum me fac, †
 o, Domine, bene prosperare, *
 benedictus, qui venturus est¹ in nomine Domini.
 Benediximus vobis de domo Domini, *
 Deus Dominus, et illuxit nobis.
 Constituite diem sollemnem in condensis *
 usque ad cornu altaris.
 Deus meus es tu, et confitebor tibi, *
 Deus meus es tu, et exaltabo te.
 Confitebor tibi, quoniam exaudisti me, *
 et factus es mihi in salutem.
 Confitemini Domino, quoniam bonus, *
 quoniam in sæculum misericordia eius.
 Requiem æternam.

34. Oratio:

PIE recordationis affectu, fratres carissimi, commemorationem facimus cari nostri, quem Dominus de tentationibus huius sæculi assumpsit, obsecrantes misericordiam Dei nostri, ut ipse ei tribuere dignetur placidam et quietam mansionem, et dimittat omnes lubricæ temeritatis offensas, ut, concessa venia plenæ indulgentiæ, quicquid in hoc sæculo proprio reatu deliquit, totum ineffabili pietate ac benignitate sua deleat et abstergat. Quod ipse præstare dignetur, qui vivit et regnat.

35. Oratio:

DEUS, qui fundasti terram, et formasti cælos; qui omnia sidera statuta fixisti; qui captum laqueo mortis hominem a livore reparasti; qui, sepultos Abraham, Isaac et Iacob in spelunca duplici, libro vitæ scripsisti, atque totius Ecclesiæ principes annotasti benedicendos: benedicere digneris hunc tumulum famuli tui, ut hic eum requiescere facias, et in sinu Abrahæ collocare digneris, qui Deum nostrum ab inferis² resuscitasti ad salutem credentium in se: respice, quæsumus super hanc fabricam sepulturæ, et descendat virtus gratiæ tuæ in eam, ut, te iubente, sit ei in hoc loco quieti dormitio, et tempore iudicii cum sanctis omnibus vera resurrectio.

36. Hic, aspersa aqua benedicta, et incenso, ponatur corpus in sepulcro, et dicatur antiphona:

Ingrediar in locum tabernaculi admirabilis, usque ad domum Dei.

¹ *TR Strig.* | N₁ N₂ W₁ qui] venturus es. *Cf. VgCl* qui] venit

² W₂ ab] infernis

37. Psalmus:

QUEMADMODUM desiderat cervus ad fontes aquarum, *
 ita desiderat anima mea ad te, Deus.
 Sitivit anima mea ad Deum, fontem¹ vivum. *
 Quando veniam, et apparebo ante faciem Dei?
 Fuerunt mihi lacrimæ meæ panes die ac nocte, *
 dum dicitur mihi cottidie: Ubi est Deus tuus?
 Hæc recordatus sum, et effudi in me animam meam, *
 quoniam transibo in locum tabernaculi admirabilis, usque ad domum Dei.
 In voce exultationis et confessionis *
 sonus epulantis.
 Quare tristis es, anima mea, *
 et quare conturbas me?
 Spera in Deo, quoniam adhuc confitebor illi, *
 salutare vultus mei et Deus meus.
 Ad meipsum anima mea conturbata est, *
 propterea memor ero tui de terra Iordanis et Hermonii,² a monte modico.
 Abyssus abyssum invocat *
 in voce cataractarum tuarum.
 Omnia excelsa tua et fluctus tui *
 super me transierunt.
 In die mandavit Dominus misericordiam suam,³ *
 et nocte canticum eius.
 Apud me⁴ oratio Deo vitæ meæ, *
 dicam Deo: Susceptor meus es.
 Quare oblitus es mei, *
 et⁵ quare contristatus incedo, dum affligit me inimicus?
 Dum confringuntur ossa mea, *
 exprobraverunt mihi, qui tribulant me, inimici mei,
 Dum dicunt mihi per singulos dies: Ubi est Deus tuus? *
 Quare tristis es, anima mea, et quare conturbas me?
 Spera in Deo, quoniam adhuc confitebor illi, *
 salutare vultus mei et Deus meus.
 Requiem æternam.

38. Oratio:

OBSECRAMUS misericordiam tuam, omnipotens Deus, qui hominem ad imagi-
 nem tuam creare dignatus es, ut animam famuli tui, **N.**, quam hodierna die re-
 bus humanis eximi, et ad te accersiri iussisti, blande et misericorditer suscipias, non ei

¹ TR Strig. | N₁ N₂ Deum] fortem cf. VgCl

² TR Strig. | N₁ N₂ W₁ et] Hermoniim cf. VgCl et Breviarium Strigoniensem anni 1484

³ V₃ V₄ V₅ W₂ misericordiam] tuam

⁴ V₃ V₄ V₅ W₂ Apud] te

⁵ N₁ N₂ W₁ om. mei] et

dominentur umbræ mortis, nec tegat eum chaos et caligo tenebrarum, sed, exutus omnium criminum labe, in sinu Abrahæ patriarchæ collocatus, locum lucis et refrigerii sedem¹ adeptum esse gaudeat, et, cum magni iudicii dies advenerit, cum sanctis et electis tuis eum resuscitari iubeas. Per.

39. *Aspersa aqua benedicta, et incenso, cooperiatur corpus lapide vel assere, dicatur antiphona cum psalmo. Antiphona:*

Hæc requies mea in sæculum sæculi, hic habitabo, quoniam elegi eam.

40. *Psalmus:*

MEMENTO, Domine, David *
 et omnis mansuetudinis eius.
 Sicut iuravit Domino, *
 votum vovit Deo Iacob:
 Si introiero in tabernaculum domus meæ, *
 si ascendero in lectum strati mei,
 Si dederò somnum oculis meis, *
 et palpebris meis dormitationem,
 Et requiem temporibus meis, †
 donec inveniam locum Domino, *
 tabernaculum Deo Iacob.
 Ecce, audivimus eam in Ephrata, *
 invenimus eam in campis silvæ.
 Introibimus in tabernaculum eius, *
 adorabimus in loco, ubi steterunt pedes eius.
 Surge, Domine, in requiem tuam *
 tu et arca sanctificationis tuæ.
 Sacerdotes tui induantur iustitia,³ *
 et sancti tui exsultent.
 Propter David, servum tuum, *
 non avertas faciem christi tui.
 Iuravit Dominus David veritatem, et non frustrabitur eum:⁴ *
 De fructu ventris tui ponam super sedem tuam.
 Si custodierint filii tui testamentum meum, *
 et testimonia mea hæc, quæ docebo eos,
 Et filii eorum usque in sæculum⁵ *
 sedebunt super sedem tuam.
 Quoniam elegit Dominus Sion, *
 elegit eam in habitationem sibi:

¹ N₁ N₂ W₁ V₂ refrigerii] se

² V₁ finis lacuna

³ TR Strig. Cf. VgCl induantur] iustitiam

⁴ TR Strig. Cf. VgCl frustrabitur] eam

⁵ N₁ N₂ V₁ V₂ V₃ V₄ V₅ W₂ add. sæculum] sæculi

Hæc requies mea in sæculum sæculi, *
 hic habitabo, quoniam elegi eam.
 Viduam eius benedicens benedicam, *
 pauperes eius saturabo panibus.
 Sacerdotes eius induam salutari, *
 et sancti eius exsultatione exsultabunt.
 Illuc producam cornu David, *
 paravi lucernam christo meo.
 Inimicos eius induam confusione, *
 super ipsum autem effloreat sanctificatio mea.
 Requiem æternam.

41. Oratio:

DEUS, apud quem mortuorum spiritus vivunt, et in quo electorum animæ plena felicitate lætantur: præsta supplicantibus nobis, ut anima famuli tui, **N.**, quæ temporali¹ per corpus visionis huius luminis caruit visu, æternæ illius lucis solatio potiat; non eam tormentum mortis attingat, non dolor horrendæ visionis afficiat, non pœnalis timor cruciet, non reorum catena constringat, sed, concessa sibi venia delictorum omnium, quietis² consequatur gaudia repromissa. Per Christum.

42. Tunc sermo fiat³ ad populum.

43. Finito sermone, oratio⁴ dicatur. Oratio:

ABSOLVIMUS te, frater, vice sancti Petri, apostolorum principis, cuius vice collata est nobis ligandi atque solvendi potestas, ut, quantum tua expetit accusatio, et ad nos pertingit remissio, secundum quod nobis est licitum, sit tibi Dominus Iesus Christus, Redemptor tuus vita et salus, et omnium peccatorum clementissimus indultor. Qui cum Deo Patre.

44. Deinde tribus vicibus super corpus terram sacerdos proiciat, dicendo:

In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti.

45. [Antiphona:]

De terra plasmasti me, Domine, et carne induisti,⁵ Redemptor meus, Domine, resuscita me in novissimo die.

¹ N₁ N₂ W₁ V₁ V₂ quæ] temporale

² N₁ N₂ W₁ omnium] quietus

³ W₂ sermo] Nat. err. typ.

⁴ N₂ V₁ V₂ V₃ V₄ V₅ W₂ om. sermone] oratio

⁵ N₁ N₂ W₁ add. induisti] me | *Iuxta unicam melodiam, quæ superest in Cantuali Paulino (Częstochowa, Archiwum Paulinów, R 583), omittendum esset me] Domine et addendum induisti] me.*

46. Postea psalmus¹ dicatur. Psalmus:

DOMINE, probasti me et cognovisti me, *
 tu cognovisti sessionem meam et resurrectionem meam.
 Intellexisti cogitationes meas de longe,² *
 semitam meam et funiculum meum investigasti.
 Et omnes vias meas prævidisti, *
 quia non est sermo in lingua mea.
 Ecce, Domine, tu³ cognovisti omnia novissima et antiqua, *
 tu formasti me, et posuisti super me manum tuam.
 Mirabilis facta est scientia tua ex me, *
 confortata est, et non potero ad eam.
 Quo ibo a spiritu tuo, *
 et quo a facie tua fugiam?
 Si ascendero in cælum, tu illic es, *
 si descendero ad⁴ infernum, ades.
 Si sumpsero pennas meas diluculo, *
 et habitavero in extremis maris,
 Etenim illuc manus tua deducet me, *
 et tenebit me dextera tua.
 Et dixi: Forsitan tenebræ conculcabunt me, *
 et nox illuminatio mea in deliciis meis,
 Quia tenebræ non obscurabuntur a te, †
 et nox, sicut dies, illuminabitur, *
 sicut tenebræ eius, ita et lumen eius.
 Quia tu possedisti⁵ renes meos, *
 suscepisti me de utero matris meæ.
 Confitebor tibi, quia terribiliter magnificatus es, †
 mirabilia opera tua, *
 et anima mea cognosce⁶ nimis.
 Non est occultatum os meum a te, †
 quod fecisti in occulto, *
 et substantia mea in inferioribus terræ.
 Imperfectum meum viderunt oculi tui, †
 et in libro tuo omnes scribentur, *
 dies formabuntur, et nemo in eis.
 Mihi autem nimis honorificati sunt amici tui, Deus, *
 nimis confortatus est principatus eorum.

¹ N₂ V₁ V₂ V₃ V₄ V₅ W₂ om. Postea] psalmus

² W₂ de] longa

³ N₁ N₂ W₁ V₁ V₂ V₃ V₄ V₅ W₂ Ecce] tu Domine

⁴ TR Strig. Cf. VgCl descendero] in

⁵ V₁ V₂ V₃ V₄ V₅ W₂ tu] posuisti

⁶ TR Strig. Cf. VgCl mea] cognoscit

Dinumerabo eos, et super arenam multiplicabuntur, *
 exsurrexi, et adhuc sum tecum.
 Si occideris, Deus, peccatores, *
 viri sanguinum, declinate a me,
 Quia dicitis¹ in cogitatione: *
 Accipiant² in vanitate civitates tuas.
 Nonne, qui oderunt te, Domine, oderam, *
 et super inimicos tuos³ tabescebam?
 Perfecto odio oderam illos, *
 inimici⁴ facti sunt mihi.
 Proba me, Deus, et scito cor meum, *
 interroga me, et cognosce semitas meas.
 Et vide, si via iniquitatis in me est, *
 et deduc me in via æterna.
 Requiem æternam.

47. Oratio:

OREMUS, fratres carissimi, pro spiritu cari nostri, quem Dominus de laqueo huius sæculi liberare dignatus est, cuius corpusculum hodie sepulturæ traditur, ut eum pietas Domini in sinum Abrahæ, Isaac et Iacob collocare dignetur, ut, cum iudicii dies advenerit, inter sanctos et electos tuos,⁵ eum, in parte dextera collocandum, resuscitari faciat, præstante Domino nostro, Iesu Christo.

48. Oratio:

DEUS, vitæ dator et humanorum corporum reparator, qui te a peccatoribus exorari voluisti: exaudi preces, quas speciali⁶ devotione pro anima famuli tui, **N.** lacrimabiliter fundimus, ut liberare eum ab inferorum cruciatibus, et collocare inter agmina sanctorum digneris, veste quoque cælesti et stola immortalitatis indui, et paradisi amœnitate confoveri iubeas. Per Christum.

49. Oratio:

TEMERITATIS quidem est, Domine, ut homo hominem, mortalis mortalem, cinis cinerem tibi, Domino, Deo nostro audeat commendare, sed, quia terra suscipit terram, et pulvis convertitur in pulverem, donec omnis caro in suam redigatur originem, inde tuam, Deus, piissime Pater, lacrimabiliter quæsumus pietatem, ut huius famuli tui, **N.** animam, quam de huius mundi voragine scenulenta ducis ad patriam, Abrahæ, amici tui sinu recipias, et refrigerii rore perfundas; sit ab æstuantis Gehennæ truci incendio segregatus, et beatæ requiei, te donante, coniunctus, et, quæ ei sunt di-

¹ **V**₁ Quia] dicitur *err. typ.*

² *TR Strig. Cf. VgCl* cogitatione] accipient

³ **N**₁ **N**₂ **V**₁ **V**₂ **V**₃ **V**₄ **V**₅ **W**₂ inimicos] meos

⁴ *TR Strig. Cf. VgCl* illos] et inimici

⁵ *Malim:* electos] suos

⁶ **W**₂ quas] spirituali

gnæ cruciatibus culpæ, tu eas gratia mitissimæ lenitatis indulge, nec peccati recipiat vicem, sed indulgentiæ tuæ piam sentiat bonitatem, cumque, finito mundi termino, supernum cunctis illuxerit regnum, omnium sanctorum tuorum cœtibus aggregatus, cum electis resurgat in parte dextera coronandus. Per.

50. Oratio:

DEBITUM humani corporis sepeliendi officium fidelium more complentes, Deum, cui omnia vivunt, fideliter deprecamur, ut hoc corpus cari nostri, a nobis in infirmitate sepultum, in ordine sanctorum suorum resuscitet, et eius spiritum sanctis ac fidelibus suis aggregari faciat, et ei in iudicio misericordiam tribuat, eumque, morte redemptum, debitis solutum, Patri reconciliatum, boni pastoris humero reportatum, in comitatu regis æterni perenni gaudio et sanctorum suorum consortio perfrui concedat. Per.

51. Oratio:

SUSCIPE, Domine, animam famuli tui, **N.**, revertentem ad te, veste cælesti indueam, et lava eam sancto fonte vitæ æternæ, ut inter gaudentes gaudeat, et inter sapientes sapiat, et inter martyres coronatus consideat, et inter patriarchas et prophetas proficiat, et inter apostolos Christum sequi studeat, et inter angelos et archangelos claritatem Christi semper videat, et inter paradisi rutilos lapides gaudium possideat, et notitiam mysteriorum Dei agnoscat, et inter cherubim et seraphim claritatem Dei inveniat, et inter viginti quattuor seniores cantica canticorum audiat, et inter lavantes stolas in fonte fluminis vestem lavet, et, inter pulsantes pulsans, portas cælestis Ierusalem apertas reperiat, et inter videntes Deum facie ad faciem videat, et inter cantantes canticum novum cantet, et inter audientes cælestem sonum audiat. Per eundem.

52. [Preces:]

℣. Dominus vobiscum.

℟. [Et cum spiritu tuo.]

℣. Requiescant¹ in pace.

℟. Amen.

℣. Oremus pro omnibus fidelibus defunctis.

℟. Requiem æternam [dona eis, Domine, et lux perpetua luceat eis].

53. Deinde dicatur psalmus: De profundis, ut supra,² in septem psalmis.

Kyrie, eleison. Christe, eleison. Kyrie, eleison, ut supra.³

54. Oratio:

DEUS, qui omnium potestatem habes, et nosti universa, priusquam fiant: da re-staurationem huic sepulto, et omnibus in hoc cimiterio quiescentibus et in te

¹ N₂ W₁ V₁ V₂ V₃ V₄ V₅ W₂ Requiescat

² W₂ add. supra] 17

³ W₂ add. supra] 18. *Malim*: 26

degentibus largire quietem, et præsta, ut, qui te, Domino inspirante, renati sunt, secunda mors in eis non habeat potestatem, sed partem primæ et beatæ resurrectionis obtineant, vitamque æternam habere mereantur in cælis. Per.

REVERTENTES AD ECCLESIAM

55. Cantent responsorium:

*Si bona suscepimus de manu Domini, mala autem quare non sustineamus? * Dominus dedit, Dominus abstulit, sicut Domino placuit, ita factum est, sit nomen Domini benedictum. V. Nudus egressus sum de utero matris meæ, nudus revertar illuc. Dominus.*

56. Deinde hi psalmi legantur ante altare. Psalmus:

Miserere mei, Deus, *ut supra*.¹

57. Psalmus:²

DEUS misereatur nostri, et benedicat nobis, *
 illuminet vultum suum super nos, et misereatur nostri,
 Ut cognoscamus in terra viam tuam, *
 in omnibus gentibus salutare tuum.
 Confiteantur tibi populi, Deus, *
 confiteantur tibi populi omnes.
 Lætentur et exsultent gentes, †
 quoniam iudicas populos in æquitate, *
 et gentes in terra dirigis.
 Confiteantur tibi populi, Deus, †
 confiteantur tibi populi omnes, *
 terra dedit fructum suum.
 Benedicat nos Deus, Deus noster, benedicat nos Deus, *
 et metuant eum omnes fines terræ.
 Requiem.

58. Psalmus:³

LEVAVI oculos meos in montes: *
 Unde veniat⁴ auxilium mihi?
 Auxilium meum a Domino, *
 qui fecit cælum et terram.
 Non det in commotionem pedem tuum, *
 neque dormitet, qui custodit te.

¹ N₂ V₁ V₂ V₃ V₄ V₅ altare] *Psalmus* Miserere mei Deus, *ut supra*, in septem psalmis | W₁ altare] Miserere | W₂ altare] *Psalmus* Miserere mei Deus, *ut supra*, 16, in septem psalmis

² W₁ V₁ V₂ V₃ V₄ V₅ om. *Psalmus* | N₂ V₁ V₂ V₃ V₄ V₅ W₂ initium tantum: Deus misereatur nostri

³ N₂ V₁ V₂ V₃ V₄ V₅ W₂ om. *Psalmus* et dat initium tantum: Levavi oculos meos in montes

⁴ TR Strig. Cf. VgCl unde] veniet

Ecce, non dormitabit, neque dormiet, *
 qui custodit Israel.
 Dominus custodit te, Dominus protectio tua *
 super manum dexteram tuam.
 Per diem sol non uret te, *
 neque luna per noctem.
 Dominus custodit te ab omni malo, *
 custodiat animam tuam Dominus.
 Dominus custodiat introitum tuum et exitum tuum *
 ex hoc nunc et usque in sæculum.
 Requiem æternam dona.

59. Psalmus:¹

AD te levavi oculos meos, *
 qui habitas in cælis.
 Ecce, sicut oculi servorum *
 in manibus dominorum suorum,
 Sicut oculi ancillæ in manibus dominæ suæ, *
 ita oculi nostri ad Dominum, Deum nostrum, donec misereatur nostri.
 Miserere nostri, Domine, miserere nostri, *
 quia multum repleti sumus despectione.
 Quia multum repleta est anima nostra, *
 opprobrium abundantibus et despectio superbis.
 Requiem æternam.

60. Psalmus:

NISI Dominus ædificaverit domum, *
 in vanum laboraverunt, qui ædificant eam.
 Nisi Dominus custodierit civitatem, *
 frustra vigilat, qui custodit eam.
 Vanum est vobis ante lucem surgere, *
 surgite, postquam sederitis, qui manducatis panem doloris,
 Cum dederit dilectis suis somnum. *
 Ecce, hereditas Domini filii, merces, fructus ventris.
 Sicut sagittæ in manu potentis, *
 ita filii excussorum.
 Beatus vir, qui implevit desiderium suum ex ipsis, *
 non confundetur, cum loquetur inimicis suis in porta.
 Requiem æternam dona.

¹ N₂ V₁ V₂ V₃ V₄ V₅ om. Psalmus et dat initium tantum: Ad te levavi oculos meos, require supra, de introductione mulieris post partum | W₂ om. Psalmus et dat initium sic: Ad te levavi oculos meos, require supra, 12, de introductione mulieris post partum

61.

Kyrie, eleison. Christe, eleison. Kyrie, eleison. Pater noster, *per omnia, ut supra.*¹

62. Oratio:

MISERICORS Deus, qui omne genus humanum amaræ mortis morsu deterres: exaudi nos, qui vivimus, et nomen tuum invocando benedicimus, et præsta, ut ad te nostra sit intentio, per quem nobis perfecta venit redemptio, ac post mortem carnis huius veræ resurrectionis adoptio. Per.

63. Oratio:

DEUS, qui nos melius in domo luctus, quam in domo convivii mones præcogitare,² et quid sumus, et quid erimus in fine: doce nos, quæsumus, omni hora nostra memorari novissima, ne peccemus, sed supervenientem subito, quasi furem, novissimum corporis diem imperterriti exspectemus, et læti capiamus. Per Christum.

64.

℣. Requiescat in sancta pace.

℟. Amen.

¹ W₂ *add. supra*] 26

² V₁ V₂ V₃ V₄ V₅ convivii] omnes præcogitare | W₂ convivii] omnes præcogitare facis

VII. In die Paschæ benedictio carniū³

1. Oratio:

DEUS, universæ carnis creator, qui agnum in Ægypto Moysi et populo tuo in vigilia Paschæ comedere præcepisti in figura Domini nostri, Iesu Christi, cuius sanguine omnia primogenita tibi de mundo redemisti, et in nocte illa omne primogenitum in Ægypto percutere præcepisti, servans populum tuum, agni sanguine prænotatum: dignare, quæsumus, benedicere ✠ et sanctificare ✠ has carnes agninas, et, quicumque ex fidelibus populis tuis ex eis comederint, omni benedictione ✠ et cælesti gratia saturati, repleantur in bonis. Per eundem.

BENEDICTIO LARDI

2. Oratio:

BENEDIC, ✠ Domine, creaturam istam lardi, ut sit remedium salutare generi humano, et præsta per invocationem tui sancti nominis, ut, quicumque inde sumserint, corporis sanitatem et animæ tutelam percipiant. Per Christum.

³ W₁ benedictio] carnis

SUPER CARNES AVIUM

3. Oratio:

DEUS universæ creaturæ, qui inter ceteras diversarum creaturarum species pro humani generis usu etiam volatiliū genus ex aqua producere dignatus es, ex quibus Noe, de arca egrediens, holocausta tibi offerens placuit, et qui populum tuum ex Ægypto eductum¹ per Moysen, servum tuum, munda ab immundis segregans, edendi præceptum dedisti: te supplices rogamus, ut has mundarum avium carnes benedicere ✠ et sanctificare ✠ digneris, ut, quicumque ex eis comederint, benedictionis tuæ abundantia repleantur, et ad æternæ vitæ gaudia pervenire mereantur. Per Christum.

OVORUM BENEDICTIO

4. Oratio:

SUBVENIAT, quæsumus, Domine, benedictionis ✠ tuæ gratia huic ovorum creaturæ, ut cibus salutaris fiat tuis fidelibus, in gratiarum actione sumentibus. Per Christum.

CASEORUM BENEDICTIO

5. Oratio:

DIGNARE, Domine, quæsumus, omnipotens Deus, benedicere ✠ et sanctificare ✠ hanc creaturam casei, quam ex adipe animalium producere dignatus es, et concede propitius, ut, quicumque ex populis tuis fidelibus ex eis comederint vel gustaverint, omni benedictione cælesti et gratia saturati, repleantur in bonis. Per Christum.

AD QUÆVIS

6. Oratio:

CREATOR et conservator generis humani, dator gratiæ spiritualis, largitor æternæ salutis: tu, Domine, Spiritum Sanctum super hanc creaturam, **N.** emitte, ut, armata virtute cælestis dispensationis, qui ex ea gustaverint, proficiat eis ad æternam salutem. Per Christum.

AD OMNIA BENEDICTIO

7. Oratio:

DEUS, qui per resurrectionem Filii tui, Domini nostri, Iesu Christi nobis gaudia contulisti, auge et sanctifica ✠ collata nobis hæc dona tuæ largitatis, mentesque nostras spiritualibus reple deliciis. Per Dominum.

¹ *Malim:* qui] populo tuo ex Ægypto educto

8.

℣. Dominus vobiscum.

℟. Et cum spiritu tuo.

℣. Benedicamus Domino.

℟. Deo gratias.

9.

BENEDICTIO ✠ Dei Patris omnipotentis et Filii ✠ et Spiritus ✠ Sancti descendat,
et maneat super has creaturas, amen.

VIII. Segetum consecratio in die sancti Marci evangelistæ

1. Primo litania legatur:

Kyrie, eleison. Christe, eleison. Kyrie, eleison.

Christe, audi nos.

Christe, exaudi nos.

Pater de cælis, Deus.

Miserere nobis.

Fili, Redemptor mundi, Deus.

Miserere nobis.

Spiritus Sancte,

illuminator mundi, Deus.

Miserere nobis.

Sancta Trinitas, unus Deus.

Miserere nobis.

Salvator mundi.

Aduva nos.

Sancta Maria.

Ora pro nobis.

Sancta Dei Genitrix.

Ora pro nobis.

Sancta Virgo virginum.

Ora pro nobis.

Sancte Michael.

Ora pro nobis.

Sancte Gabriel.

Ora pro nobis.

Sancte Raphael.

Ora pro nobis.

Omnes sancti angeli et archangeli.

Orate pro nobis.

Sancte Ioannes Baptista.

Ora pro nobis.

Omnes sancti patriarchæ et prophetæ.

Orate pro nobis.

Sancte Petre.

Ora pro nobis.

Sancte Paule.

Ora pro nobis.

Sancte Andrea.

Ora pro nobis.

Sancte Iacobe.

Ora pro nobis.

Sancte Philippe.

Ora pro nobis.

Sancte Bartholomæe.

Ora pro nobis.

Sancte Ioannes evangelista.

Ora pro nobis.

Sancte Matthæ.	Ora pro nobis.
Sancte Iacobe.	Ora pro nobis.
Sancte Matthia.	Ora pro nobis.
Sancte Thoma.	Ora pro nobis.
Sancte Simon.	Ora pro nobis.
Sancte Thaddæe.	Ora pro nobis.
Sancte Marce.	Ora pro nobis.
Sancte Luca.	Ora pro nobis.
Omnes sancti apostoli et evangelistæ.	Orate pro nobis.
Omnes sancti discipuli Domini.	Orate pro nobis.
Sancte Stephane protomartyr.	Ora pro nobis.
Sancte Laurenti.	Ora pro nobis.
Sancte Vincenti.	Ora pro nobis.
Sancte Adalberte.	Ora pro nobis.
Sancte Georgi.	Ora pro nobis.
Sancte Demetri.	Ora pro nobis.
Sancte Blasi.	Ora pro nobis.
Sancte Valentine.	Ora pro nobis.
Omnes sancti martyres.	Orate pro nobis.
Omnes sancti innocentes.	Orate pro nobis.
Sancte Silvester.	Ora pro nobis.
Sancte Gregori.	Ora pro nobis.
Sancte Ambrosi.	Ora pro nobis.
Sancte Augustine.	Ora pro nobis.
Sancte Hieronyme.	Ora pro nobis.
Sancte rex Stephane.	Ora pro nobis.
Sancte dux Emerice.	Ora pro nobis.
Sancte rex Ladislæ.	Ora pro nobis.
Sancte Benedicte.	Ora pro nobis.
Sancte Francisce.	Ora pro nobis.
Sancte Dominice.	Ora pro nobis.
Sancte Martine.	Ora pro nobis.
Sancte Nicolae.	Ora pro nobis.
Sancte Brici.	Ora pro nobis.
Sancte Ægidi.	Ora pro nobis.
Sancte Galle.	Ora pro nobis.
Sancte Antoni.	Ora pro nobis.
Omnes sancti confessores.	Orate pro nobis.
Sancta Maria Magdalena.	Ora pro nobis.
Sancta Anna.	Ora pro nobis.
Sancta Felicitas.	Ora pro nobis.
Sancta Perpetua.	Ora pro nobis.
Sancta Catharina.	Ora pro nobis.

Sancta Margarita.	Ora pro nobis.
Sancta Dorothea.	Ora pro nobis.
Sancta Agnes.	Ora pro nobis.
Sancta Agatha.	Ora pro nobis.
Sancta Iuliana.	Ora pro nobis.
Sancta Lucia.	Ora pro nobis.
Sancta Barbara.	Ora pro nobis.
Sancta Helena.	Ora pro nobis.
Sancta Elisabeth.	Ora pro nobis.
Omnes sanctæ virgines et viduæ.	Orate pro nobis.
Omnes sancti.	Orate pro nobis.
Propitius esto.	Parce nobis, Domine.
Propitius esto.	Libera nos, Domine.
Ab omni malo.	Libera nos, Domine.
Ab insidiis diaboli.	Libera nos, Domine.
A subitanea et improvisa morte.	Libera nos, Domine.
A clade et peste.	Libera nos, Domine.
Per adventum tuum.	Libera nos, Domine.
Per nativitatem tuam.	Libera nos, Domine.
Per circumcisionem tuam.	Libera nos, Domine.
Per baptismum tuum.	Libera nos, Domine.
Per sanctum ieiunium tuum.	Libera nos, Domine.
Per captivitatem tuam.	Libera nos, Domine.
Per passionem et Crucem tuam.	Libera nos, Domine.
Per mortem et sepulturam tuam.	Libera nos, Domine.
Per gloriosam resurrectionem tuam.	Libera nos, Domine.
Per admirabilem ascensionem tuam.	Libera nos, Domine.
Per adventum Spiritus Sancti Paracliti.	Libera nos, Domine.
In hora mortis.	Succurre nobis, Domine.
In die iudicii.	Libera nos, Domine.
Peccatores.	Te rogamus, audi nos.
Ut pacem nobis dones.	Te rogamus, audi nos.
Ut sanitatem nobis dones.	Te rogamus, audi nos.
Ut Ecclesiam tuam regere et sublimare digneris.	Te.
Ut dominum apostolicum et omnes gradus ecclesiasticos in sancta religione conservare digneris.	Te rogamus, audi nos.
Ut archiepiscopum nostrum misericordia et pietas tua custodiat.	Te rogamus, audi nos.
Ut regem nostrum populumque subiectum sub tua protectione conservare digneris.	Te rogamus, audi nos.
Ut cunctum populum Christianum pretiosissimo sanguine tuo redemptum conservare digneris.	Te rogamus, audi nos.

Ut omnibus fidelibus vivis atque defunctis

requiem æternam donare digneris.

Ut fructus terræ nobis¹ dare et conservare digneris.

Ut nos exaudire digneris.

Ut nos custodire digneris.

Fili Dei.

Agnus Dei, qui tollis peccata mundi.

Agnus Dei, qui tollis peccata mundi.

Agnus Dei, qui tollis peccata mundi.

Christe, audi nos.

Te rogamus, audi nos.

Te rogamus, audi nos.

Te rogamus, audi nos.

Te rogamus, audi nos.

Te rogamus, audi nos.

Parce nobis, Domine.

Exaudi nos, Domine.

Miserere nobis.

Christe, exaudi nos.

2. [Preces:]

Kyrie, eleison. Christe, eleison. Kyrie, eleison. Pater noster. Ave, Maria.

℣. Domine, exaudi orationem meam.

℟. [Et clamor meus ad te veniat.]

℣. Dominus vobiscum.

℟. [Et cum spiritu tuo.]

3. [Oratio:] Oremus.

PIETATEM tuam, quæsumus, omnipotens Deus, ut has primitias creaturæ, quas aeris et pluviae temperamento nutrire dignatus es, benedictionis ✠ tuæ imbre profundas, tribuasque populo tuo de tuis muneribus tibi semper gratias agere, ut a sterilitate terræ esurientium animas bonis affluentibus repleas, ut egenus et pauper laudent nomen gloriæ tuæ. Per Christum.

4. Oratio:

OMNIPOTENS, sempiternus Deus, arbiter throni, qui molem terræ, ex nihilo pendentem, gubernas, et ad victum humani generis corporisque sustentationem agros operibus excolere iussisti: misericordiam tuam supplices exoramus, ut, quicquid in hunc agrum salubris² seminis satum atque plantatum est, respectu tuæ clementiæ prospicias, et aeris temperiem moderare digneris, ut, resecato atque absorpto omnium tribulorum spinarumque squalore, efficias fruges fecundas, et ad maturitatem perfectam tribuas pervenire, ut nos, famuli tui, uberem tuorum donorum fructum cum gratiarum actione percipientes, debitas atque acceptas sancto nomini tuo laudes referre mereamur. Per Christum.

5. Oratio:

TE, Domine, petimus ac rogamus, ut hos fructus seminum, frugum, siliginis, hordei, avenæ ac aliorum cuiuscumque generis existant, tuis oculis serenis hilarique vultu respicere digneris, sicut enim testatus es Moysi, famulo tuo in terra Ægypti, di-

¹ N₁ W₁ [deest terræ] nobis

² N₁ N₂ W₁ V₁ V₂ V₃ V₄ V₅ [agrum] salubri

cens: Dic filiis Israel, cum ingressi fueritis terram promissionis, quam eis daturus sum, ut primitias frugum offerant sacerdotibus, et erunt benedictæ fruges; ita et nos oramus te, Domine, ut auxilium gratiæ tuæ super nos et hos fructus ad benedicendum ✠ profere-
 rendum concedas, ut non grando surripiat, non turbo subvertat, nec vis tempestatis detruncet,¹ nec aeris serenitas exustet, non inundatio pluvialis exterminet, sed incolumem et superabundantem propter usum hominum ad plenissimam maturitatem perducere digneris. Per Christum.

6. Oratio:

DOMINE, sancte Pater, omnipotens, æterne Deus: mitte Spiritum Sanctum angelorum et archangelorum tuorum, ut defendat segetes nostras a vermibus malis sive ab avibus, ut magnificetur nomen tuum, Deus, in omni loco. Per Dominum nostrum, Iesum Christum, Filium tuum, qui tecum vivit et regnat in unitate eiusdem Spiritus Sancti, Deus, per omnia sæcula sæculorum. [R.] Amen.

7.

ET benedictio ✠ Dei Patris omnipotentis, et Filii ✠ et Spiritus ✠ Sancti descendat, et maneat super has fruges, amen.

¹ N₁ N₂ W₁ V₁ V₂ tempestatis] detruncat

IX. Benedictio pabuli seu avenæ in die sancti Stephani protomartyris

1. Primo legat epistolam, lectio Actuum apostolorum (6):²

IN diebus illis. Stephanus autem, plenus gratia et fortitudine, faciebat prodigia et signa magna in populo. Surrexerunt autem quidam de synagoga, quæ appellabatur Libertinorum et Cyrenensium et Alexandrinorum et eorum, qui erant a Cilicia et Asia, disputantes cum Stephano, et non poterant resistere sapientiæ et Spiritui, qui loquebatur. Audientes autem hæc, dissecabantur cordibus suis, et stridebant dentibus in eum. Cum autem esset Stephanus plenus Spiritu Sancto, intendens in cælum, vidit gloriam Dei, et Iesum, stantem a dextris Dei. Et ait: « Ecce, video cælos apertos, et Filium hominis, stantem a dextris virtutis Dei. » Exclamantes autem voce magna, continuerunt aures suas, et impetum fecerunt unanimiter in eum. Et, eiicientes eum extra civitatem, lapidabant. Et testes deposuerunt vestimenta sua secus pedes adolescentis, qui vocabatur Saulus. Et lapidabant Stephanum, invocantem et dicentem: « Domine, Iesu, accipe spiritum meum. » Positis autem genibus, clamavit³ voce magna, dicens: Domine, ne statuas illis hoc peccatum. Et⁴ cum hoc¹ dixisset, obdormivit in Domino.

² W₁ om. apostolorum] 6 | V₃ V₄ V₅ W₂ add. 6] capitulo

³ W₂ genibus] clamabat

⁴ N₁ deest peccatum] Et

2. Deinde evangelium, quod sequitur secundum Matthæum (13):²

IN illo tempore. Dixit Iesus discipulis suis: Simile factum est regnum cælorum homini, qui seminavit bonum semen in agro suo. Cum autem dormirent homines, venit inimicus eius, et superseminavit zizania in medio tritici, et abiit. Cum autem crevisset herba, et fructum fecisset, apparuerunt et zizania. Accedentes autem servi patrisfamilias, dixerunt ei: « Domine, nonne bonum semen seminasti in agro tuo? Unde ergo habet zizania? » Et ait illis: « Inimicus homo hoc fecit. » Servi autem dixerunt ei: « Vis, imus, et colligimus ea? » Et ait: « Non, ne forte, colligentes zizania, eradicetis simul et triticum. Sinite utraque crescere usque ad messem, et in tempore messis dicam messoribus: Colligite primum zizania, et alligate ea in fasciculos ad comburendum, triticum autem congregate in horreum meum. »

3. Finito evangelio, dicat:

PER istos sermones sancti Evangelii indulgeat nobis Dominus noster, Iesus Christus universa nostra crimina et delicta, amen.

4. Deinde:

Benedicat ✠ Dominus hanc creaturam pabuli, salis, hordei, avenæ et siliginis.

5. Sequitur psalmus:

IN convertendo Dominus captivitatem Sion, *
facti sumus, sicut consolati.
Tunc repletum est gaudio os nostrum, *
et lingua nostra exultatione.
Tunc dicent inter gentes: *
Magnificavit Dominus facere cum eis.
Magnificavit Dominus facere nobiscum, *
facti sumus lætantes.
Converte,³ Domine, captivitatem nostram, *
sicut torrens in Austro.
Qui seminant in lacrimis, *
in exultatione metent.
Euntes ibant et flebant, *
mittentes semina sua.
Venientes autem venient cum exultatione, *
portantes manipulos suos.
Gloria Patri.

6. Postea preces sequuntur:

Kyrie, eleison. Christe, eleison. Kyrie, eleison. Pater noster. Ave, Maria.

¹ V₁ V₂ om. cum] hoc

² W₁ om. Matthæum] 13

³ N₁ N₂ W₁ V₁ V₃ V₄ V₅ W₂ lætantes] Convertere | V₂ lætantes] Convertere *err. typ.*

℣. Salvos fac fideles tuos et ancillas tuas.

℞. Domine, Deus meus, sperantes in te.

℣. Et si mortiferum quid comederint.

℞. Non eis nocebit.

℣. Gustate et videte, quoniam suavis est Dominus.

℞. Beatus homo, qui sperat in te, Domine.

℣. Domine, exaudi orationem [meam].

℞. [Et clamor meus ad te veniat.]

℣. Dominus vobiscum.

℞. [Et cum spiritu tuo.]

7. [Oratio:] Oremus.

DOMINE, Deus omnipotens, creator cæli et terræ, rex regum et dominus dominantium: exaudi nos, famulos tuos clamantes et orantes ad te, qui omnia de nihilo creasti, et hoc pabulum cum ceteris creaturis ad usus animalium et ad eorum nutrimentum fecisti, et qui hodierna die petitionem sancti Stephani protomartyris adimplesti; te humiliter deprecamur, ut has creaturas avenæ, salis et cetera, quæ ad usus animalium et sanitatem eorum, sive in terra, sive in aqua degentia,¹ per invocationem sancti nominis tui et per intercessionem beatæ Mariæ Virginis, Genitricis tuæ et per merita beati Stephani, protomartyris tui, cuius festum hodie recolimus, et per preces omnium sanctorum tuorum benedicere ✠ et sanctificare ✠ digneris, ut, quæ animalia² ex eis gustaverint, sanitatem integraliter accipiant per te, Iesu Christe, cuius solo verbo omnia restaurantur, Salvator mundi, rex æternæ gloriæ. Qui in Trinitate perfecta vis et regnas, Deus, per omnia sæcula sæculorum, amen.

8. Oratio:

DEUS, qui temporibus Eliæ prophetæ cælum a nubibus restringendo clausisti, et rursum aperiendo, te mirabiliter ostendisti: exaudi preces plebis tuæ, per Unigenitum tuum, quem consubstantialem et coæqualem tibi in divinitate credimus, per Spiritum Sanctum Paraclitum, quem ab utroque procedere confitemur, et per meritum beatissimi protomartyris Stephani, cuius hodie festum celebramus, ut benedicas ✠ et sanctifices ✠ hoc sal, avenam, hordeum et siliginem, ut, quæcumque animalia ex eis gustaverint, adiutorium omnium sanitarum ac virtutum recipiant, per te Domine, sancte Pater, qui cum Filio et Spiritu Sancto vis ac regnas, Deus, per omnia sæcula sæculorum. [℞.] Amen.

9.

ET benedictio ✠ Dei Patris omnipotentis et Filii ✠ et Spiritus ✠ Sancti descendat, et maneat super hanc creaturam avenæ, hordei, siliginis et salis, amen.

¹ *Malim:* degentium

² **V**₄ **V**₅ **W**₂ quæ] animalium

X. Benedictio vini seu amoris sancti Ioannis, tertio die post Domini Nativitatem

1. Et primo legatur evangelium: In principio erat Verbum, ut supra, in principio.¹ Deinde evangelium secundum Ioannem (2):²

IN illo tempore. Nuptiæ factæ sunt in Cana Galilææ, et erat mater Iesu ibi. Vocatus est autem Iesus et discipuli eius ad nuptias. Et, deficiente vino, dicit mater Iesu ad eum: « Vinum non habent. » Dicit ei Iesus: « Quid mihi et tibi est, mulier? Nondum venit hora mea. » Dicit mater eius ministris: « Quodcumque dixerit vobis, facite. » Erant autem ibi lapideæ hydryæ sex, positæ secundum purificationem Iudæorum, capientes singulæ metretas binas vel ternas. Dicit eis Iesus: « Implete hydryas aqua. » Et impleverunt eas usque ad summum. Et dicit³ eis Iesus: « Haurite nunc, et ferte architriclino. » Et tulerunt. Ut autem gustavit architriclinus aquam vinum factam,⁴ et non sciebat, unde esset, ministri autem sciebant, qui hauserant aquam, vocat sponsum architriclinus, et dicit ei: « Omnis homo primum bonum vinum ponit, et, cum inebriati fuerint, tunc id, quod deterius est, tu autem servasti bonum vinum usque adhuc. » Hoc fecit initium signorum Iesus in Cana Galilææ, et manifestavit gloriam suam, et crediderunt in eum discipuli eius.

2. Concludendo:

PER istos sermones sancti Evangelii indulgeat nobis Dominus noster, Iesus Christus universa crimina et delicta, amen.

3.

Benedicat ✠ Dominus noster, Iesus Christus hanc creaturam vini.

4.

℣. Adiutorium nostrum in nomine Domini.

℟. Qui fecit cælum et terram.

5. Deinde legatur psalmus:

DOMINUS regit me, et nihil mihi deerit, *
in loco pascuæ, ibi me collocavit.

Super aquam refectionis educavit me, *
animam meam convertit.

Deduxit me super semitas iustitiæ *
propter nomen suum.

Nam, et si ambulavero in medio umbræ mortis, non timebo mala, *
quoniam tu mecum es.

¹ W₂ add. supra] 1

² W₁ om. Ioannem] 2

³ V₁ incipitur lacuna

⁴ N₁ N₂ W₁ V₃ V₄ V₅ vinum] factum

Virga tua et baculus tuus, *
 ipsa me consolata sunt.
 Parasti in conspectu meo mensam *
 adversus eos, qui tribulant me.
 Impinguasti in oleo caput meum, *
 et calix meus inebrians quam præclarus est.
 Et misericordia tua subsequetur me *
 omnibus diebus vitæ meæ.
 Et ut inhabitem in domo Domini *
 in longitudine¹ dierum.
 Gloria Patri.

6. *Preces sequuntur:*

Kyrie, eleison. Christe, eleison. Kyrie, eleison. Pater noster. Ave, Maria.

℣. Salvos fac fideles tuos et ancillas tuas.

℞. Domine, Deus meus, sperantes in te.

℣. Et, si quid nocivum² biberint.

℞. Non eis nocebit.

℣. Gustate et videte, quoniam suavis est Dominus.

℞. Beatus homo, qui sperat in te, Domine.

℣. Domine, exaudi orationem [meam].

℞. [Et clamor meus ad te veniat.]

℣. Dominus vobiscum.

℞. [Et cum spiritu tuo.]

7. [Oratio:] Oremus.

DEUS et Pater Domini nostri, Iesu Christi, cuius verbo cæli firmati sunt, cui omnis creatura deservit, et omnis potestas subiecta est, et metuit, et expavescit: nos te ad auxilium nostrum invocamus, cuius audito nomine, serpens conquiescit, draco fugit, vipera silet, et subdola illa, quæ dicitur rana inquieta, torpescit, scorpius exstinguitur, regulus vincitur, squalangus³ nihil noxium operatur, et omnia venenata et adhuc fortiora⁴ animalia noxia terrentur; tu exstingue omnes diabolici⁵ fraudes et omnes humano generi adversantes nequitias, et hunc potum per intercessionem beatissimæ Virginis Mariæ et beati Ioannis apostoli et evangelistæ et omnium sanctorum tuorum meritis et intercessionibus tua virtute benedic, ✠ ut omnes ex eo gustantes ab omni malo custodias, et ad regnum gloriæ tuæ perducas. Per eum.

¹ *TR Strig. Cf. VgCl* in] longitudinem

² **W**₂ quid] mortiferum

³ **W**₂ vincitur] squalangus. *Malim:* (s)phalangius

⁴ **N**₂ **W**₁ **V**₁ **V**₃ **V**₄ **V**₅ **W**₂ adhuc] ferociora

⁵ **W**₁ **V**₁ **V**₂ **V**₄ **V**₅ **W**₂ omnes] diaboli. *Malim:* diabolicas, *attestante Missali Quinqueecclesiensi anni*
 1487

8. Oratio:

DOMINE, Iesu Christe, qui ex quinque panibus et duobus piscibus quinque milia hominum satiasti, et in Cana Galilææ vinum ex aqua fecisti, qui es vitis vera: multiplica super¹ nos misericordiam tuam, et pietatis tuæ clementiam nobis ostende, quemadmodum fecisti cum patribus nostris, in misericordiam tuam sperantibus; benedicere ✠ et sanctificare ✠ digneris hanc creaturam vini, quam ad sustentationem fidelium tuorum tribuisti, ut, quicumque ex hac usus fuerit,² vel a quolibet potatum, divinæ benedictionis tuæ opulentia³ repleatur; et omnibus accipientibus ex eo cum gratiarum actione sanctificentur⁴ in visceribus eorum. Per eundem.

9. Oratio:

DEUS, cuius potestate beatus Ioannes evangelista potum venenosum toxicum digessit: benedicere ✠ et consecrare ✠ digneris hanc creaturam vini, ut omnes ex eo gustantes,⁵ expulso omni gustu nocivo, infuso tuæ benedictionis mysterio, sit in terris corporis et animæ remissio criminum, et in cælis perpetua consolatio. Per Dominum.

10.

℣. Dominus vobiscum.

℟. [Et cum spiritu tuo.]

℣. Benedicamus Domino.

℟. [Deo gratias.]

11.

ET benedictio ✠ Dei Patris omnipotentis et Filii ✠ et Spiritus Sancti ✠ descendat, et maneat super hanc creaturam vini, amen.

¹ *finis lacunæ in V₁*

² *Malim: ut] ubicumque ex hac fustum fuerit, cf. SGr 4350, 4351*

³ *N₁ N₂ W₁ V₁ V₂ V₃ V₄ V₅, tuæ] opulentia*

⁴ *Malim: sanctificetur, cf. SGr 4350, 4351*

⁵ *Malim: ut] omnibus ex eo gustantibus*

XI. Benedictio baculorum et capsellarum pro peregrinis

1.

℣. Pax Domini sit semper vobiscum.

℟. Et cum spiritu tuo.

2. Oratio:

DOMINE, Iesu Christe, mundi Redemptor et conditor, qui beatis apostolis tuis præcepisti, ut, euntes in prædicationem, virgas tantum sumerent: te supplici devotione deposcimus, ut digneris has capsellas et hos fustes benedicere, ✠ quatenus ipsi,

qui ista in signum peregrinationis et suorum corporum sustentationem sunt recepturi, tuæ cælestis gratiæ recipiant plenitudinem, ut in eis munimen¹ tuæ benedictionis percipere possint, ut, quemadmodum virgam² Aaron, in templo Domini florentem, ad rebellium Iudaicarum perfidiam repellendam benedixisti, ita et hoc signaculo servos, beatorum apostolorum Petri et Pauli ad limina adorare pergentes, ab omnibus peccatis absolvas, ut, in die iudicii ab impiis separati, in dexteram sint partem coronandi. Per Christum.

3. Oratio:

DOMINE, Iesu Christe, Fili Dei vivi, qui recto incedentibus itinere pius es auctor: te suppliciter exoramus, ut has peras et hos baculos tua benedictione ✠ consecrare digneris, et præsta, piissime Pater, ut hi, famuli tui, **N.**, qui has peras in humeris suspenderit, et hos baculos tua benedictione ✠ in manibus portaverint, opere benedictionis tuæ repleantur, hic et ubique defensionis tuæ auxilio muniantur. Per Christum.

4. Hic det eis capsellas et baculos, scilicet ad manus. Oratio:

ACCIPITE has capsellas et hos fustes, et pergite ad limina apostolorum Petri et Pauli in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti, et per intercessionem beatæ Dei Genitricis, Virginis Mariæ et omnium sanctorum mereamini in hoc sæculo accipere remissionem omnium peccatorum, et in futuro consortium beatorum. Accipite has peras et hos baculos itineris vestri in nomine Domini, qui Tobix angelum Raphaellem ad custodiendum misit, ut ipse vobis angelum suum bonum custodem mittat, qui vos ad loca destinata perducatur, et ad priora reducat. Per Christum.

5. Alia oratio:

OMNIPOTENS, sempiternus Deus, humani generis reformator et auctor, qui Abrahamæ, puero tuo præcepisti, ut iret de terra nativitatis suæ, et veniret in terram promissionis, quam ei daturum promiseras, necnon et populum Israeliticum, in deserto te adorandum, multis prodigiis venire fecisti: hos, quæsumus, ad beatorum apostolorum, Petri et Pauli limina adorare pergentes ac redeuntes, a periculis omnibus eruas, et a peccatorum nexibus absolvas, et tu, qui es vera vita in te confidentibus, eorum iter bene disponas, ut inter omnes huius sæculi perturbationes tuo protegantur auxilio; mitte eis, Domine, angelum tuum, quem Tobix, famulo tuo comitem dedisti, ut, ubicumque manserint, sit illis defensor contra insidias omnium inimicorum visibilium et invisibilium, quatenus læti et³ incolumes ad nos iterum redire valeant. Præstante Domino nostro, Iesu Christo.

¹ V₃ V₄ V₅ eis] munimine | W₂ eis] munimina

² N₁ N₂ W₁ V₁ V₂ V₃ V₄ V₅ quemadmodum] virga

³ N₂ V₁ V₂ V₃ V₄ V₅ W₂ om. læti] et | V₁ læti] in columes *err. typ.*

6. Hic prosternant, seu inclinent¹ se humiliter ante altare, et dicatur psalmus:

QUI habitat in adiutorio Altissimi, *
 in protectione Dei cæli commorabitur.
 Dicet Domino: Susceptor meus es tu et refugium meum, *
 Deus meus, sperabo in eum.
 Quoniam ipse liberavit me de laqueo venantium *
 et a verbo aspero.
 Scapulis suis obumbrabit tibi, *
 et sub pennis eius sperabis.
 Scuto circumdabit te veritas eius, *
 non timebis a timore nocturno,
 A sagitta volante in die, †
 a negotio perambulante in tenebris, *
 ab incursu et dæmonio meridiano.
 Cadent a latere tuo mille, †
 et decem milia a dextris tuis, *
 ad te autem non appropinquabit.
 Verumtamen oculis tuis considerabis, *
 et retributionem peccatorum videbis.
 Quoniam tu es, Domine, spes mea, *
 Altissimum posuisti refugium tuum.
 Non accedat ad te malum, *
 et flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo.
 Quoniam angelis suis mandavit de te, *
 ut custodiant te in omnibus viis tuis.
 In manibus portabunt te, *
 ne forte offendas ad lapidem pedem tuum.
 Super aspidem et basiliscum ambulabis, *
 et conculcabis leonem et draconem.
 Quoniam in me speravit, liberabo eum, *
 protegam eum, quoniam cognovit nomen meum.
 Clamavit² ad me, et ego exaudiam eum, †
 cum ipso sum in tribulatione, *
 eripiam eum et glorificabo eum.
 Longitudine dierum replebo eum, *
 et ostendam illi salutare meum.
 Gloria Patri et Filio.

7. Canticum:³

NUNC dimittis servum tuum, Domine, *
 secundum verbum tuum in pace.

¹ N₁ N₂ W₁ seu] inclinant

² TR Srrig. Cf. VgCl meum] Clamabit

³ N₂ V₁ V₂ V₃ V₄ V₅ W₂ add. Canticum] Simeonis

Quia viderunt oculi mei *
 salutare tuum,
 Quod parasti *
 ante faciem omnium populorum,
 Lumen ad revelationem gentium, *
 et gloriam plebis tuæ Israel.
 Gloria Patri et Filio.

8. *Preces sequuntur:*

Kyrie, eleison. Christe, eleison. Kyrie, eleison. Pater noster. Ave, Maria.

℣. Tu mandasti.

℞. Mandata tua custodiri nimis.

℣. Utinam dirigantur viæ vestræ.

℞. Ad custodiendas iustificationes vestras.

℣. Salvos fac servos tuos et ancillas tuas.

℞. Domine, Deus meus, sperantes in te.

℣. Mitte eis, Domine, auxilium tuum.

℞. Et sana eos de interitu eorum.

℣. Vias tuas, Domine, demonstra eis.

℞. Et semitas tuas doce eos.

℣. Angelis suis mandavit de vobis.¹

℞. Ut custodiant vos in omnibus viis vestris.

℣. Esto eis, Domine, turris fortitudinis.

℞. A facie inimici.

℣. Domine, Deus virtutum, converte eos.

℞. Et ostende eis faciem tuam, et salvi erunt.

℣. Domine, exaudi orationem meam.

℞. [Et clamor meus ad te veniat.]

℣. Dominus vobiscum.

℞. [Et cum spiritu tuo.]

9. [Oratio:] Oremus.

EXAUDI, Domine, preces nostras, et iter famulorum tuorum propitius comitare, atque misericordiam tuam, sicut ubique es, ita ubique largire, quatenus ab omnibus adversitatibus tua opitulatione, defensione,² iustorum desiderato ponantur effectu, et gratiarum referant actiones. Per Dominum.

¹ N₁ N₂ W₁ V₁ V₂ V₄ V₅ de] te

² *Malim:* opitulatione] defensi

10. Oratio:

EXAUDI nos, Domine, et iter famulorum tuorum inter vitæ huius pericula tuo semper protegantur¹ auxilio. Per Christum.

11. Oratio:

DOMINE, Deus, Pater omnipotens, qui es ductor sanctorum, et dirigis itinera iustorum: dirige angelum pacis cum omnibus famulis tuis, qui eos ad loca destinata vel optata perducatur; sit eis comitatus iucundus, nullus viæ aut vitæ surripiat inimicus, procul ab eis sit malignorum accessus, et comes dignetur esse Spiritus Sanctus. Per Dominum nostrum ... eiusdem.

12. Deinde dicatur canticum:

BENEDICTUS Dominus, Deus Israel, *
 quia visitavit et fecit redemptionem plebis suæ.
 Et erexit cornu salutis nobis *
 in domo David, pueri sui,
 Sicut locutus est per os sanctorum, *
 qui a sæculo sunt, prophetarum eius,
 Salutem ex inimicis nostris *
 et de manu omnium, qui oderunt nos,
 Ad faciendam misericordiam cum patribus nostris *
 et memorari² testamenti sui sancti,
 Iusiurandum, quod iuravit ad Abraham, patrem nostrum, *
 daturum se nobis,
 Ut sine timore, de manu inimicorum nostrorum liberati, *
 serviamus illi
 In sanctitate et iustitia coram ipso *
 omnibus diebus nostris.
 Et tu, puer, propheta Altissimi vocaberis, *
 præibis enim ante faciem Domini parare vias eius,
 Ad dandam scientiam salutis plebi eius *
 in remissionem peccatorum eorum
 Per viscera misericordiæ Dei nostri, *
 in quibus visitavit nos Oriens ex alto,
 Illuminare his, qui in tenebris et in umbra mortis sedent, *
 ad dirigendos pedes nostros in viam pacis.
 Gloria Patri.

¹ *Malim*: semper] protegatur

² *N*, et] memorare

13. *Sequitur oratio:*

ADESTO, Domine, supplicationibus nostris, et vias famulorum tuorum, **N.** in salutis tuæ prosperitate dispone, et inter omnes viæ et vitæ¹ huius varietates tuo semper protegantur auxilio. Per.

IN REVERSIONE PEREGRINORUM

14. *Dicatur psalmus:*

ECCE, quam bonum et quam iucundum *
habitare fratres in unum,
Sicut unguentum in capite, *
quod descendit in barbam, barbam Aaron,
Quod descendit in oram vestimenti eius, *
sicut ros Hermon, qui descendit in montem Sion,
Quoniam illic mandavit Dominus benedictionem *
et vitam usque in sæculum.
Gloria Patri et Filio.

15. [*Preces:*]

Kyrie, eleison. Christe, eleison. Kyrie, eleison. Pater noster. Ave, Maria.

℣. Benedicti, qui veniunt in nomine Domini.

℞. Deus Dominus, et illuxit nobis.

℣. Domine, exaudi orationem meam.

℞. [Et clamor meus ad te veniat.]

℣. Dominus vobiscum.

℞. [Et cum spiritu tuo.]

16. [*Oratio:*] Oremus.

DEUS, humilium visitator, qui fraterna nos dilectione consolaris: prætende societati² nostræ gratiam tuam, ut per eos, in quibus habitas, tuum in nobis sentiamus auxilium. Per Christum.

17. *Oratio:*

DA, quæsumus, omnipotens Deus, ut his famulis tuis, quos ad nos incolumes redire fecisti, quicquid in mentis³ fragilitate dereliquerint, tu propitiatus dimittas. Per Christum.

¹ V₁ V₂ V₃ V₄ V₅ W₂ om. viæ] et vitæ

² N₁ prætende] societate

³ N₁ N₂ W₁ V₁ V₂ V₃ V₄ V₅ quicquid] in mente

XII. [Benedictiones novorum fructuum]

BENEDICTIO NOVI PANIS

1. Oratio:

BENEDIC, ✠ Domine, creaturam istam panis, sicut benedixisti quinque panes in deserto, ut sit domus eiusdem abundans in annum alimentum,¹ gustantesque ex eo accipiant tam corporis, quam animæ sanitatem. Per Christum.

2. Oratio:

DEUS, qui, accepto et distributo pane, vetus determinans pascha, et novum insinuans, calicem accipiens benedixisti, et discipulis tuis ad bibendum porrexisti, quique, in Cruce pro mundi salute positus, aquam² ex latere proprio una cum sanguine proprio profluxisse superna sanctione voluisti: respice propitius humilitatis nostræ famulatum, et paratam benedictionem provide, ut, quicumque ex hoc calice mysticam sanguinis tui³ memoriam, mundato corde, prægustaverit,⁴ omnium peccatorum a te misericordissimo veniam et gaudia impetrare mereatur. Qui cum Deo Patre.

BENEDICTIO UVÆ SIVE NOVÆ FABÆ

3. Oratio:

BENEDIC, ✠ Domine, hos fructus terræ novos uvæ sive fabæ,⁵ quos tu, Domine, per rorem cæli et inundantiam pluviarum et tempora serena atque tranquilla ad maturitatem perducere dignatus es, ad percipiendum nobis cum gratiarum actione. Per Dominum.

POMORUM BENEDICTIO

4. Oratio:

DEPRECAMUR, omnipotens, æterne Deus, ut benedicas ✠ fructum pomorum novum, ut, qui esu interdictæ arboris letalis pomi in protoplasto iusti funeris sententia multati⁶ sumus, per illustrationem veræ⁷ [fidei]⁸ Filii tui, Redemptoris, Dei ac Domini nostri, Iesu Christi et Sancti Spiritus benedictionem⁹ sanctificata sint omnia

¹ N₁ sit] dominus eiusdem abundans in animum alimentum | N₂ V₁ V₂ V₃ V₄ V₅ sit] domus eiusdem abundans in animum alimentum | W₁ sit] dominus eiusdem abundans in annum alimentum

² N₁ N₂ W₁ V₁ V₃ positus] aqua

³ V₄ V₅ W₂ om. sanguinis] tui

⁴ V₂ V₃ V₄ V₅ corde] præstaverit | W₂ corde] gustaverit

⁵ V₁ V₂ V₃ novos] uvas sive fabæ | V₄ V₅ W₂ novos] uvas sive fabas

⁶ N₁ N₂ W₁ V₁ V₂ V₃ V₄ V₅ W₂ sententia] multiplicati attestante Missali Paulino anni 1514

⁷ V₃ V₄ V₅ W₂ illustrationem] veri

⁸ Attestante Missali Paulino anni 1514

⁹ N₁ N₂ W₁ V₁ V₂ V₃ V₄ V₅ W₂ Spiritus] benedictione attestante Missali Paulino anni 1514

atque benedicta, depulsis atque abiectis vetusti hostis atque primi parentis facinoris intentionis¹ insidiis, salubriter ex huius diei anniversaria² sollemnitate de universis terræ edentibus germinibus sumamus. Per Christum.

BENEDICTIO AD VASA NOVA

5. Oratio:

PROTECTOR fidelium, Deus, et subditorum pectorum³ habitator: quæsumus, ut serenis oculis tuæ pietatis hæc vascula ita illustrare digneris, ut super ea descendat gratiæ tuæ larga benedictio,⁴ ut, cum salubritate utentes⁵ eis, per gratiam tuam mereantur vasa effici munda. Per Christum.

¹ *Malim:* intentoris

² N₁ N₂ W₁ V₁ V₂ V₃ V₄ V₅ diei] anniversantia

³ N₁ N₂ W₁ V₁ V₂ V₃ V₅ W₂ subditorum] peccatorum

⁴ W₂ larga] benectio *err. typ.*

⁵ *Malim:* utentibus

XIII. Benedictio novæ domus

1. Oratio:

ADESTO, Domine, supplicationibus nostris, et hanc domum serenis oculis tuæ pietatis illustra, descendatque super habitantes in ea tuæ gratiæ larga benedictio, ut, in his manufactis cum salubritate manentes, ipsi tuum semper sint habitaculum. Per.

2. Oratio:

EXAUDI nos, Domine, sancte Pater, omnipotens, æterne Deus, et, si qua sunt contraria vel adversa in hac domo famuli tui, N., auctore tuæ pietatis pellantur. Per Christum.

3. Oratio:

BENEDIC, Domine, Deus omnipotens, locum istum, ut sit in eo sanitas, sanctitas, castitas, virtus, victoria, sanctimonia, humilitas, bonitas, mansuetudo, plenitudo legis atque obœdientia tibi, Deo Patri et Filio et Spiritui Sancto; hæc sit benedictio ✠ super hunc locum et super omnes habitantes in eo, nunc et in omnia sæcula sæculorum, amen.

4. Oratio alia:⁶

DELENDE, quæsumus, locum istum et habitatores eius a minimis usque ad maiores cum pecudibus ab igne, infirmitate, ab ira tua et ab omnibus tribulationibus atque insidiis diaboli, ut sis habitator et custos illius loci. Per Christum.

⁶ N₂ W₁ V₁ V₂ V₃ V₄ V₅ W₂ Alia oratio

5.

∇. Adiutorium nostrum in nomine Domini.

⌘. Qui fecit cælum et terram.

6. Oratio:

TE, Deum, Patrem omnipotentem, suppliciter exoramus pro hac domo et pro domo huius habitatoribus, hac spe,¹ ut eam benedicere ✠ et sanctificare ✠ digneris, ut sint promptuaria eorum plena, eructantia ex hoc in illud; tribue etiam eis de rore cæli abundantiam et de pinguedine terræ vitæ substantiam, et desideria voti² eorum [ad] effectum tuæ miserationis perducas; ad introitum ergo nostrum³ benedicere ✠ et sanctificare ✠ digneris hanc domum, sicut benedicere dignatus es [domum] Abraham, Isaac et Iacob, ut intra parietes domus istius et angeli tui⁴ inhabitent. Per Christum.

7. Oratio:

BENEDICAT ✠ vos Deus cæli, adiuvet vos Christus, Filius Dei, corpus vestrum in sancto suo servitio confirmet, mentes vestras illuminet, sensus vestros custodiat, gratiam suam ad profectum animarum vestrarum in vobis augeat, ab omni malo vos liberet, et dextera sua vos defendat, qui sanctos suos semper adiuvat. Ipse vos adiuvere et conservare⁵ dignetur, cuius regnum et imperium sine fine manet⁶ in sæcula sæculorum, amen.

8. Deinde aspergatur aqua benedicta:

ANGELUS Domini bonus comitetur vobiscum, et bene disponat mansionem vestram in sæcula sæculorum, amen.

¹ N₁ N₂ exoramus] ut pro hac domo et pro domo huius habitatoribus ac spe | W₁ exoramus] pro hac domo et pro omnibus habitantibus in ea | V₁ V₂ V₃ exoramus] ut (om. V₂ V₃) pro hac domo et pro habitatoribus huius (V₁ huius *err. typ.*) domus (V₃ domu *s. err. typ.*) ac spe

² N₁ N₂ V₁ V₂ V₃ V₄ V₅ W₂ desideria] voci | W₁ desideria] vocis

³ N₁ N₂ V₁ V₂ V₃ V₄ V₅ W₂ ergo] vestrum

⁴ N₁ W₁ V₁ V₂ et] angulos eius | N₂ V₃ V₄ V₅ et] angelos eius

⁵ N₁ W₁ et] consecrare

⁶ W₂ fine] maneat

XIV. Sequitur⁷ Oratio dominica

1.

PATER noster, qui es in cælis, sanctificetur nomen tuum, adveniat regnum tuum, fiat voluntas tua, sicut in cælo, et in terra, panem nostrum cottidianum da nobis ho-

⁷ N₂ V₁ V₂ V₃ V₄ V₅ W₂ om. Sequitur

die, et dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris, et ne nos inducas in tentationem, sed libera nos a malo. Amen.

2.

AVE, Maria, gratia plena, Dominus tecum. Benedicta tu in mulieribus, et benedictus fructus ventris tui, Iesus.¹ Amen.

SYMBOLUM

3.

CREDO in Deum, Patrem omnipotentem, creatorem cæli et terræ. Et in Iesum Christum, Filium eius unicum, Dominum nostrum, qui conceptus est de Spiritu Sancto,² natus ex Maria Virgine, passus sub Pontio Pilato, crucifixus, mortuus et sepultus, descendit ad inferos, tertia die resurrexit a mortuis, ascendit in³ cælos, sedet ad dexteram Dei Patris omnipotentis, inde venturus est iudicare vivos et mortuos. Credo in Spiritum Sanctum, sanctam Ecclesiam catholicam, sanctorum communionem, remissionem peccatorum, carnis resurrectionem,⁴ vitam æternam. Amen.

¹ N₂W₁V₁V₂V₃V₄V₅W₂ *add.* Iesus] Christus

² W₂ Spiritu] Sacto *err. typ.*

³ N₂W₁V₁V₂V₃V₄V₅W₂ Ascendit] ad

⁴ N₂W₁V₁V₂V₃V₄V₅W₂ *add.* resurrectionem] et

[Decem præcepta, septem peccata mortalia, quinque sensus etc.]

SEQUUNTUR DECEM PRÆCEPTA, QUÆ HABENTUR EXODI 20

- Primum præceptum: Unum crede Deum.
- Secundum præceptum: Non assumes nomen Dei tui in vanum.
- Tertium præceptum: Sabbata sanctifices.
- Quartum præceptum: Honora patrem tuum et matrem.
- Quintum præceptum: Non occides.
- Sextum præceptum: Non furtum facies.
- Septimum præceptum: Non mœchaberis.
- Octavum præceptum: Non loqueris falsum testimonium.
- Nonum præceptum: Non concupisces uxorem proximi tui.
- Decimum præceptum: Non desiderabis rem proximi tui.

SEPTEM PECCATA MORTALIA

Magister in II, distinctione 42:¹ Superbia
 Avaritia
 Luxuria
 Ira
 Gula
 Invidia
 Accidia²

QUINQUE SENSUS CORPORIS

II, De anima: Visus
 Auditus
 Gustus
 Olfactus
 Tactus

PECCATA CLAMANTIA IN CÆLUM

Peccatum Sodomiticum Genesis 18
 Oppressio pauperum Iacobi ultimum
 Merces detenta laborum Deuteronomii 24
 Occisio³ innocentum Genesis 4

PECCATA IN SPIRITUM SANCTUM

Magister in II, distinctione 43: Invidia fraternæ gratiæ
 Impugnatio veritatis agnitæ
 Desperatio de Dei misericordia
 Præsumptio impunitatis
 Obstinatio in peccatis
 Impænitentia finalis

¹ **W**₁ **W**₂ om. Magister ... xlii | **V**₃ dist.] xiii

² *Malim*: acedia

³ **W**₂ occisio *err. typ.*

PECCATA ALIENA

XXIII quæstione, IV capitulo, ita plane: Præcipere¹ malum
 Consulere malum
 Permittere² malum
 Participare in malo
 Defendere malum³
 Refugium sustinere pro malo
 Complacentiam habere in⁴ malo
 Laudare⁵ malum sive adulari
 Non revelare malum

SEPTEM SACRAMENTA

Magister in IV, distincione 1: Baptismus
 Confirmatio
 Pænitentia
 Matrimonium
 Ordo
 Eucharistia
 Extrema unctio

SEX OPERA MISERICORDIÆ

Matthæi 25: Cibare esurientem
 Potum dare sitienti⁶
 Visitare infirmum
 Vestire nudum
 Consolari mæstum
 Hospitare peregrinum⁷

¹ V₁ V₂ Percipere

² V₃ V₄ V₅ W₂ Præmittere

³ V₁ *incipitur lacuna* | V₂ habere] pro *hapl.*

⁴ V₂ habere] pro

⁵ N₂ V₂ V₃ V₄ V₅ W₂ Laudari

⁶ W₁ *om. esurientem*] Potum dare sitienti

⁷ V₄ V₅ W₂ *econverso habet nudum*] Hospitare peregrinum. Consolari mæstum | W₁ *add.*
 peregrinum] Sepeliri mortuum

SEPTEM DONA SPIRITUS SANCTI

Isaiaë 11:¹ Timor
 Fortitudo
 Consilium
 Pietas
 Intellectus
 Scientia
 Sapientia²

CIRCUMSTANTIÆ PECCATORUM

IV Ethicæ:	Quis?	Quoad	personam.
	Qualis?		statum.
	Qualiter?		modum.
	Quare?		fidem.
	Quotiens?		numerum.
	Quando?		tempus.
	Ubi?		locum.

¹ **W**₁ om. Isaiaë xi | **N**₂ **V**₃ **V**₄ **V**₅ **W**₂ Isaiaë] xl

² **W**₁ enumerat dona Spiritus Sancti in ordine sequenti: fortitudo, consilium, pietas, intellectus, timor, scientia, sapientia

XV. Ordo in Purificatione sanctæ Mariæ

1. Sacerdos, indutus vestibus sollemnibus, cum turibulis et crucibus exiens de sacrario, veniat ante altare, et dicat:

Asperges me, Domine.

2. [Versiculus:]

☩. Ostende nobis, [Domine, misericordiam tuam].

☩. [Et salutare tuum da nobis.]

3. Oratio:

EXAUDI, quæsumus, Domine, plebem tuam, ut, quæ extrinsecus annua devotione tuis venerari, interius assequi gratiæ tuæ luce concedere.³ Per Christum.

³ **W**₂ [lucē] concedas

4. Ad processionem, responsorium:

*Gaude, Maria Virgo, cunctas hereses sola interemisti, quæ Gabrielis archangeli dictis credidisti, * dum virgo Deum et hominem genuisti, et post partum virgo inviolata permansisti. V. Gabrielem archangelum credimus¹ divinitus te esse affatum, uterum tuum de Spiritu Sancto credimus impregnatum, erubescat Iudæus infelix, qui dicit Christum ex Ioseph semine esse natum.*

5. [Versiculus:]

V. Post partum virgo [inviolata permansisti].

R. [Dei Genitrix, intercede pro nobis.]

6. Oratio:

FAMULORUM tuorum, quæsumus, Domine, delictis ignosce, ut, qui tibi placere de actibus nostris non valemus, Genitricis Filii tui, Domini nostri, Iesu Christi intercessione salvemur. Per eundem.

7. Qua finita, benedicatur novus ignis. Oratio:

DOMINE, sancte Pater, omnipotens, æterne Deus, benedicere ✠ et sanctificare ✠ digneris ignem istum, quem nos indigni suscipimus per invocationem Unigeniti Filii tui, Domini nostri, Iesu Christi, quem, hodie in templo præsentatum, iustum Simeonem, diu exspectantem, in ulnis suscepisse novimus, et salutare tuum ante faciem omnium populorum esse, lumen scilicet gentibus, et² gloriam plebis tuæ Israel, prophético spiritu docuit,³ te quæsumus, Domine, benedicere ✠ digneris lumen istud, et omnibus illud manu gestantibus verum lumen tuæ maiestatis concede, ut, te agnoscen-tes, te diligentes, te quærentes, per viam virtutum ad te valeant pervenire. Per eundem.

8. Antiphona:

Ave, gratia plena, Dei Genitrix Virgo, ex te enim ortus est sol iustitiæ, illuminans, quæ in tenebris sunt; letare et tu, senior iuste, suscipiens Iesum in ulnas, liberatorem animarum nostrarum, donantem nobis et resurrectionem.

9. Oratio:

OMNIPOTENS, sempiternus Deus, qui hodierna die Unigenitum tuum, ulnis sancti Simeonis in templo sancto tuo suscipiendum, præsentasti: tuam deprecamur supplices clementiam, ut hos cereos, quos nos, famuli tui, in tui nominis magnificentia suscipientes, gestare cupimus, luce accensos, benedicere ✠ et sanctificare ✠ atque lumine supernæ benedictionis accendere digneris, quatenus eos tibi, Domino, Deo nostro, offerendo, digni et sancto igne tuæ dulcissimæ caritatis accensi, in templo sancto gloriæ tuæ repræsentari mereamur. Per eundem Dominum nostrum.

¹ N₁ archangelum] scimus attestantibus antiphonariis Strigoniensibus

² V₂ finis textus in ultima pagina exemplaris solius exstantis

³ Malim: docuisse

10. Antiphona:

Adorna thalamum tuum, Sion, et suscipe regem, Christum, amplectere Mariam, quæ est caelestis porta, ipsa enim portat regem gloriæ novi luminis; subsistit Virgo, adducens manibus Filium ante luciferum, quem accipiens Simeon in ulnas suas, prædicabat populis Dominum Deum esse vitæ et mortis et Salvatorem mundi.

11. Oratio:

DOMINE, Deus omnipotens, creator cæli et terræ, rex regum et dominus dominantium: exaudi nos, famulos tuos, clamantes et orantes ad te, precamur te, Domine, sancte Pater, omnipotens, æterne Deus, qui omnia ex nihilo creasti, qui iussu tuo per opera apum hunc liquorem ad perfectionem cerei venire fecisti, et qui hodierna die petitionem iusti Simeonis implesti; te humiliter deprecamur, ut has candelas, ad usum hominum et salutem animarum et corporum sive in terra, sive in aquis per invocationem tui sancti nominis et per intercessionem sanctæ Mariæ Virginis, Genitricis Filii tui, cuius hodie festa devoti percolimus,¹ et per preces omnium sanctorum tuorum benedicere ✠ et sanctificare ✠ digneris, ut hæc plebs tua, illas honorifice in manibus portans, cantando teque laudando, a te, pio Domino exaudiatur de cælo sancto tuo et de sede maiestatis tuæ, propitiusque sis omnibus clamantibus ad te, quos redemisti pretioso sanguine Filii tui. Qui tecum vivit et regnat, etc.

12. Antiphona:

Responsum accepit Simeon a Spiritu Sancto, non visurum se mortem, nisi videret Christum Domini. Et² cum inducerent puerum in templum, accepit eum in ulnas suas, et benedixit Deum, et dixit:³ Nunc dimittis, Domine, servum tuum in pace.

13. Oratio:

BENEDIC, ✠ Domine Iesu Christe, hanc creaturam ceræ, supplicantibus nobis, et infunde ei per Crucis tuæ sanctæ virtutem benedictionem ✠ cælestem,⁴ ut, qui eam, ad repellendas tenebras, humano generi tribuisti, talem signaculo sanctæ Crucis tuæ fortitudinem et benedictionem ✠ accipiat, ut, in quibuscumque locis accensa sive imposita fuerit, discedat et contremiscat ille malignus diabolus, et effugiat pavidus cum omnibus ministris suis de habitationibus illis, nec præsumat amplius inquietare servientes Deo. — Proinde supplices quæsumus, Domine, ut emittas angelum tuum, Raphaellem, ut, qui evulsit et expulit a Sara et Tobia dæmonem mortiferum et infestantem, conterat⁶ illum, et perdat de cunctis habitationibus colentium Deum, de basilicis, de domibus, de angulis, de lectulis, de refectoriis, de cunctis locis, in quibuscumque Deo famulantes habitant et requiescunt, dormiunt, vigilant, ambulant et consistunt, non valeat amplius inquietare vel pavorem immittere super illos, quos chrismatis tui unctio fe-

¹ W₂ devoti] præcolimus

² W₂ om. Domini] et

³ N₁ et] dixi err. typ.

⁴ V₃ V₄ V₅ W₂ virtutem] benedictione ✠ cælesti

⁵ finis lacunæ in V₁

⁶ V₃ V₄ V₅ W₂ infestantem] contra

cit esse munitos. — Benedico ✠ te, creatura ceræ¹ in nomine Domini Dei nostri et sanctæ Trinitatis, ut sis exterminatio diaboli et omnium contubernalium eius. Per eum, qui vivit et regnat, Deus.

14. Muta vocem ad modum præfationis.

[V.] Per omnia sæcula sæculorum.

[R.] Amen.

[V.] Dominus vobiscum.

[R.] Et cum spiritu tuo.

[Præfatio] [V.] Sursum corda. [R.] Habemus ad Dominum. [V.] Gratias agamus Domino, Deo nostro. [R.] Dignum et iustum est.

U et iustum est, æquum et salutare ... Qui per serenissimam ac placidissimam stellam, Genitricem tuam, cuius sacratissimum nomen per ineffabile et innarrabile meritum stella maris interpretatur, humanum genus illuminare dignatus es. Pro hoc maximo gaudio hodierna die ovantes, et ideo in nostris manibus venerabiliter candelas ferentes, et incessabili voce clamantes, ut pro dulcissimo amore et clementissima intercessione tuæ dignæ Genitricis semperque Virginis nos indignos, sed tamen pretioso sanguine tuo redemptos te, æterno ac lumine vero facias clementer perfrui. Qui cum Patre et Spiritu Sancto vivis et regnas.

15. Oratio:

O MNIPOTENS, sempiternus Deus, qui per Moysen, famulum tuum, purissimum olei liquorem ad luminaria, ante conspectum tuum iugiter continuanda, præparare iussisti: benedictionis ✠ tuæ gratiam super hos cereos benignus infunde, quatenus sic administrent lumen exterius, ut, te donante, lumen Sancti Spiritus in nostris non desit cordibus interius. Per ... eiusdem.²

16. Qua finita, cantor incipiat:

Lumen ad revelationem gentium, et gloriam plebis tuæ Israel. Ps. Nunc dimittis servum tuum, et sic cantetur cum singulis versibus, et interim accendantur candelæ.

17. Tunc sequitur oratio:

ILLUMINA, quæsumus, Domine, populum tuum, et splendore gratiæ tuæ cor eius semper accende, ut Salvatorem suum incessanter agnoscat, et veraciter apprehendat.³ Christum, Dominum nostrum.

¹ N₁ creatura] ceree *err. typ.*

² W₂ Per] eundem

³ V₃ V₄ V₅ W₂ *add.* apprehendat] Per

18. Choratores in reversione incipiant hymnum: *Quod chorus vatum, vel hymnum: Lux mundi beatissima.*

19. Cum pervenerint¹ ad chorum, sacerdos dicit:

☩. Responsum accepit Simeon a Spiritu Sancto.

☩. Non visurum se² mortem, nisi prius videret Christum Domini.

20. Oratio:

DA, quæsumus, Domine, populo tuo inviolabilem fidei firmitatem, ut, qui Unigenitum tuum, in tua tecum gloria sempiternum,³ in veritate nostri corporis natum de matre Virgine confitentur, et a præsentibus liberentur adversis, et⁴ mansuris gaudiis inserantur. Per.

21. Tunc sequitur antiphona:

Cum inducerent puerum Iesum parentes eius, accepit eum Simeon in ulnas suas, et benedixit Deum, dicens: Nunc dimittis, Domine, servum tuum in pace. Ps. Benedictus Dominus.

22. Versiculus:

☩. Responsum accepit Simeon a Spiritu Sancto.

☩. Non visurum se mortem, nisi videret Christum Domini.

23. Oratio:

PERFICE in nobis, Domine, quæsumus, gratiam tuam, qui iusti Simeonis expectationem implesti, ut, sicut ille, priusquam Christum, Dominum videre mereretur, mortem non vidit, ita et nos vitam obtineamus æternam. Per eundem.

24. Deinde agitur missa ordine suo.

¹ V₅ W₂ Cum] pervenerit

² N₁ W₁ Sancto] se non visurum

³ V₁ V₃ V₄ V₅ W₂ add. sempiternum] ut

⁴ V₄ V₅ W₂ add. et] a

XVI. In capite ieiunii

1. Exorcismus cinerum:

EXORCIZO te, cinis, in nomine Patris ☩ omnipotentis et in nomine Iesu Christi, ☩ Filii Dei, et Spiritus ☩ Sancti, qui te per ignem in favillam converti præcepit, ut, sicut iussione Dei per sanctum famulum eius Moysen cinis vitulæ, in populo aspersus, omnem congregationem filiorum Israel sanctificavit, ita et tu exorcizatus sis, in nomine sanctæ Trinitatis, ☩ in terra et in cilicio aspersus in eis, qui scrutinia sunt habituri, super stantes vel transituros diabolus non lateat, sed manifestetur et expellatur, ut puri et sinceri inveniantur. — Te autem petimus et rogamus, Pater omnipo-

tens, ut, sicut Ninivitarum populi, ad prædicationem Ionæ prophetæ misericordiam tuam, Domine, exorantes, suorum veniam meruerunt consequi peccatorum, ita et hi, qui ad tuam gratiam percipiendam venire desiderant, amputatis maculis carnalibus, per sacri baptismatis regenerationem, suorum finem constituent vitiorum. Per Dominum.

2. Alia oratio:

OMNIPOTENS, sempiternus Deus: parce metuentibus, propitiare supplicantibus, et mittere dignare sanctum angelum tuum de cælis, qui benedicat ✠ et sanctificet ✠ hos cineres, ut sint remedium salutare omnibus, nomen tuum sanctum humiliter implorantibus, ac semetipsos pro conscientia delictorum suorum accusantibus, et ante conspectum divinæ clementiæ tuæ facinora sua deplorantibus, vel serenissimam pietatem tuam suppliciter obnixèque flagitantibus, præsta, quæsumus, per invocationem sanctissimi nominis tui, ut, quicumque eos super se asperserint pro redemptione peccatorum, corporis sanitatem et animæ tutelam percipiant. Per Dominum nostrum.

3. Oratio:

DEUS, qui non mortem, sed pænitentiam desideras peccatorum: fragilitatem humanæ condicionis benignissime respice, et hos cineres, quos causa proferendæ humilitatis atque promerendæ veniæ capitibus nostris imponi decernimus, benedicere ✠ pro tua pietate digneris, ut, qui nos cinerem esse, et ob pravitatis nostræ meritum in pulverem reversuros cognoscimus, omnium peccatorum veniam et præmia pænitentibus repromissa misericorditer consequi mereamur. Per Dominum.

4. Tunc aspergantur cineres aqua benedicta, deinde sequitur antiphona:

Exaudi nos, Domine, quoniam benigna est misericordia tua, secundum multitudinem miserationum¹ tuarum respice nos, Domine. Ps. Salvum me fac, Deus, quoniam intraverunt aquæ usque ad animam meam. Gloria.

5. Sequitur: Oremus. Diaconus: Flectamus genua. Levate. Oratio:

CONCEDE nobis, Domine, præsidia militiæ Christianæ sanctis inchoare ieiuniis, ut, contra spirituales² nequitias pugnaturi, continentiæ muniamur auxiliis. Per Christum, Dominum.

6. Antiphona:

Immutemur habitu, in cinere et cilicio, ieiunemus et ploremus ante Dominum, quia multum misericors est dimittere peccata nostra Deus noster. Ps. Deus misereatur nostri, et benedicat nobis, illuminet vultum suum super nos, et misereatur nostri.

¹ W₂ multitudinem] meserationum *err. typ.*

² N₂ V₁ V₃ V₄ V₅ W₂ contra] spiritales

7. Antiphona:

Iuxta vestibulum et altare plorabant sacerdotes et levitæ, ministri Domini, dicentes: Parce, Domine, parce populo tuo, et ne dissipet ora clamantium ad te, Domine. Ps. Beati immaculati in via, qui ambulant in lege Domini.

8. Interim, quod canuntur antiphonæ, ponendi sunt cineres a sacerdote vel ab episcopo, dicens:¹

Memento homo, quia cinis et pulvis es, et in cinerem et pulverem reverteris.

9. Hoc finito, sequitur responsorium:

*Emendemus in melius, quod ignoranter peccavimus, ne, subito præoccupati die mortis, queramus spatium pœnitentiæ, et invenire non possimus.² * Attende, Domine, et miserere, quia peccavimus tibi. V. Peccavimus cum patribus nostris, iniuste egimus, iniquitatem fecimus.*

10. Psalmus: Miserere mei, Deus.

11. [Preces:]

Kyrie, eleison. Christe, eleison. Kyrie, eleison. Pater noster.

V. Et ne nos inducas [in tentationem].

R. Sed libera nos a malo.

V. Domine, non secundum peccata nostra facias nobis.

R. [Neque secundum iniquitates nostras retribuas nobis.]

V. Domine, exaudi orationem meam.

R. [Et clamor meus ad te veniat.]

V. Dominus vobiscum.

R. [Et cum spiritu tuo.]

12. Oratio:

EXAUDITOR omnium, Deus: exaudi nostrorum vocem fletuum, et tribue infirmis nostris perpetuam sospitatem, ut, dum dignanter gemitum³ nostri laboris suscipis, tua nos misericordia consoleris. Per Dominum.

¹ W₂ episcopo] dicente

² N₁ N₂ W₁ V₁ non] possumus

³ V₃ V₄ V₅ W₂ dignanter] gemitu

XVII. Ordo in die Ramispalmarum

1. Hora tertia conveniant omnes clerici, induti sollemniter vestibus sacris. Et sacerdos aspergat aquam benedictam, incipiendo antiphonam: *Asperges me.*

2. [Versiculus:]

℣. Ostende nobis, Domine, misericordiam tuam.

℟. [Et salutare tuum da nobis.]

3. Oratio:

VISITA, quæsumus, Domine, plebem tuam, et sacris dedicata corda mysteriis pietate tuere pervigili, ut remedia salutis æternæ, quæ, te inspirante, suscepit, te protegente, custodiat. Per Dominum.

4. Tunc, exeuntes de choro cum plena processione ad locum præordinatum, cantantes responsorium:

*Ingressus Pilatus cum Iesu in prætorium, tunc ait illi: Tu es rex Iudæorum? Respondit: Tu dicis, quia rex sum. Exiit ergo Iesus de prætorio, portans coronam et vestem purpuream. * Et cum indutus fuisset, exclamaverunt omnes: Crucifigatur, quia Filium Dei se fecit. ℣. Tunc ait illis Pilatus: Regem vestrum crucifigam? Responderunt pontifices: Regem non habemus, nisi Cæsarem. Et cum.*

5. Quo finito cum repetitione, mox incipit¹ responsorium:

*Circumdederunt me viri mendaces, sine causa flagellis ceciderunt² me, * sed tu, Domine, defensor, vindica me. ℣. Quoniam tribulatio proxima est, et non est, qui adiuvet. Sed tu.*

6. Cum suo versu, et repetitur responsorium, quibus finitis, dicitur versiculus:

℣. Ne perdas cum impiis, Deus, animam meam.

℟. Et cum viris sanguinum vitam meam.

7. Oratio:

ADIUVA, Domine, fragilitatem plebis tuæ, ut ad votivum magnæ festivitatis officium, intercedente beata Dei Genitrice, Virgine Maria, et corporaliter gubernata recurrat, et ad perpetuam gloriam devota mente perveniat. Per eundem Christum, Dominum nostrum.

8. His expletis, sequitur salutatio a sacerdote, dicens: ℣. Dominus vobiscum. ℟. [Et cum spiritu tuo.] [Oratio:] Oremus.

DEUS, qui hodierna die, ad insinuandum humilitatis exemplum, super asinam sedere, et a turbis rex appellari voluisti: respice ad devotam populi humilitatem, ut, quicumque cum palmis et ceteris frondibus, laudi tuæ dedicatis, in memoriam huius venerandæ festivitatis devotus occurrerit, tibi, iudici venienti, cum palma victoriæ et fructu bonorum operum securus occurrat. Qui vivis et regnas.

9. Lectio libri Exodi (16):

IN diebus illis. Venerunt filii Israël in Helim, ubi erant duodecim fontes aquarum, et septuaginta palmæ, et castrametati sunt iuxta aquas. Profectique sunt de Helim,

¹ ℣₁ ℣₁ ℣₃ ℣₅ ℣₂ mox] incipitur

² ℣₃ ℣₄ ℣₅ flagellis] cederunt | ℣₂ flagellis] circumdederunt

et venit omnis multitudo filiorum Israel in desertum Sin, quod est inter Helim et Sinai, quintodecimo die mensis secundi, postquam egressi sunt de terra Ægypti. Et murmuravit omnis congregatio filiorum Israel contra Moysen et Aaron in solitudine. Dixeruntque ad eos filii Israel: Utinam mortui essemus per manum Domini in terra Ægypti, quando sedebamus super ollas carniū, et comedebamus in saturitate. Cur induxistis nos in desertum istud, ut occideretis omnem multitudinem hanc fame? Dixit autem Dominus ad Moysen: Ecce, ego pluam vobis panem de cælo. Egrediatur populus, et colligat, quæ sufficiunt per singulos dies, ut tentem eum, utrum ambulent in lege mea, an non. Die autem sexta parent, quod inferant, et sit duplum, quam colligere solebant per singulos dies. Dixeruntque Moyses et Aaron ad omnes filios Isræl: Vespere scietis, quod Dominus eduxerit vos de terra Ægypti, et mane videbitis gloriam eius.

10. Sequitur a cantore responsorium:

*Collegerunt pontifices et pharisæi consilium, et dicebant: Quid facimus?¹ Quia hic homo multa signa facit. Si dimittimus eum sic, omnes credent in eum. * Ne forte veniant Romani, et tollant nostrum locum et gentem. ✠. Unus autem ex illis, Caiphas nomine, cum esset pontifex anni illius, prophetavit, dicens: Expedi vobis, ut unus moriatur homo pro populo, et non tota gens pereat. Ab illo ergo die cogitaverunt interficere eum, dicentes: Ne forte.*

11. Sequitur Evangelium secundum Matthæum (21):

IN illo tempore. Cum appropinquasset Iesus Hierosolymis, et venisset Betphage, ad montem Oliveti, tunc misit duos discipulos suos, dicens eis: Ite in castellum, quod contra vos est, et statim invenietis asinam alligatam et pullum cum ea; solvite, et adducite mihi. Et, si quis vobis aliquid dixerit, dicite, quia Dominus his opus habet, et confestim dimittet eos. Hoc autem totum factum est, ut adimpleretur, quod dictum est per prophetam, dicentem: Dicite filiæ Sion: Ecce, rex tuus venit tibi mansuetus, sedens super asinam et pullum, filium subiugalis. Euntes autem discipuli, fecerunt, sicut præcepit illis Iesus. Et adduxerunt asinam et pullum, et imposuerunt super eos vestimenta sua, et eum desuper sedere fecerunt. Plurima autem turba straverunt vestimenta sua in via. Alii autem cædebant ramos de arboribus, et sternebant in via. Turbæ autem, quæ præcedebant et sequebantur, clamabant, dicentes: Hosanna filio David. Benedictus, qui venit in nomine Domini.

12. Antiphona:

Ante sex dies sollempnis Paschæ, quia venit Dominus in civitatem Ierusalem, occurrerunt ei pueri, et in manibus portabant ramos palmarum, et clamabant voce magna, dicentes: Hosanna in excelsis, benedictus, qui venisti in multitudine misericordiæ, hosanna in excelsis.

¹ N₁ om. dicebant] Quid facimus

SEQUITUR EXORCISMUS FLORUM ET FRONDIUM

13.

EXORCIZO te, creatura florum et frondium, in nomine ✠ Domini nostri, Iesu Christi, Filii Dei. — Omnis virtus inimici, omnisque incursio dæmonum: eradicare et explantare ab hac creatura Dei, et, ut hanc gerentes et ad gratiam Dei festinantes non inquietare, non illudere præsumas, interdico tibi. Per eum, qui venturus est iudicare.

14. *Sequitur:*

✠. Dominus vobiscum.

✠. Et cum spiritu tuo.

[Oratio:] Oremus.

BENEDIC, ✠ Domine, quæsumus, hos palmarum et arborum ramos, et præsta, ut quod populus tuus pia veneratione hodierna die corporaliter agit, hoc spiritualiter suprema devotione perficiat, de hoste victoriam reportando, et opus misericordiæ summopere diligendo; humiliter etiam deprecamur, ut prædictarum arborum germina ita sanctificare ✠ digneris, ut loca, ad quæ portata fuerint, sanctificata efficiantur, quo iniquitas omnis seu illusio dæmonum abscedat, et tua nos semper dextera protegere dignetur. Per Dominum.

15. *Antiphona:*

Cum audisset populus, quia Iesus venit Hierosolymam, acceperunt ramos palmarum, et exierunt ei obviam, et¹ clamabant pueri, dicentes: Hic est, qui venturus est in salutem populi. Hic est salus nostra et redemptio Israel. Quantus est iste, cui throni et dominationes occurrunt. Noli timere, filia Sion, ecce, rex tuus venit tibi, sedens super pullum asinæ, sicut scriptum est. Salve, rex, fabricator mundi, qui venisti redimere nos.

16. *Oratio:*

DEUS, cuius Filius pro salute humani generis descendit de cælis ad terras, et, appropinquante passionis suæ hora, Hierosolymam in asino venire, et a turbis rex appellari ac laudari voluit: benedicere ✠ dignare hos palmarum ceterarumque frondium ramos, ut omnes, qui eos laturos sunt, ita benedictionis ✠ tuæ dono repleantur, ut hic et in futuro cum palma victoriæ et fructu bonorum operum valeant apparere. Per eundem.

17. *Oratio:*

DEUS, qui per olivæ ramum pacem terris columbam nuntiare iussisti: præsta, quæsumus, ut hos palmarum vel aliarum arborum ramos tua cælesti benedictione² ✠ sanctifices, ut cuncto populo proficiant ad salutem. Per.

¹ N₁ om. obviam] et

² W₂ cælesti] benedictione err. typ.

18. [Oratio:] Oremus.

OMNIPOTENS, sempiternus Deus, qui Dominum nostrum, Iesum Christum hodierna die super pullum asinae sedere fecisti, et populorum turbas vestimenta vel ramos arborum in via sternere, et hosanna decantare in laudem ipsius docuisti: da, quaesumus, ut illorum innocentiam imitari possimus,¹ et eorum meritum consequi mereamur. Per eundem.

19. Oratio:

DEUS, qui Filium tuum Unigenitum pro redemptione nostra dignatus es mittere in mundum, ut populum tuum, ab initio in profundum peccati demersum, a morte revocares ad vitam, et, chirographo letali deleti sanguine Filii tui, regnum gentibus innovares; — Deus, qui dispersa congregas, et congregata conservas, qui populis, obviam Christo ramos palmarum portantibus, benedixisti: benedic ✠ etiam et hos ramos palmae et aliarum arborum, quos famuli tui ad nominis tui benedictionem fideliter suscipiunt, ut, in quocumque loco introducti fuerint, benedictionem ✠ tuam² consequantur, ut, omni adversa valetudine effugata, dextera tua protegat, quos redemit. Per eundem Dominum nostrum, Iesum Christum, Filium tuum, qui tecum vivit et regnat in unitate Spiritus Sancti, Deus.

20. [Præfatio:] **℣.** Per omnia saecula saeculorum. **℟.** Amen. **℣.** Dominus vobiscum. **℟.** Et cum spiritu tuo. **℣.** Sursum corda. **℟.** Habemus ad Dominum. **℣.** Gratias agamus Domino, Deo nostro. **℟.** Dignum et iustum est.

℣ et iustum est, æquum et salutare nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine, sancte Pater, omnipotens, æterne Deus. Mundi conditor omniumque creaturarum dispensator³ mirabilis; Deus, qui inter ipsa mundi primordia, cum ex nihilo cuncta condideras, ligna quoque fructifera et diversa usui congrua terram producere iussisti, ac post maledictum interdictæ arboris universa nobis per obœdientiam Unigeniti Filii tui in benedictionem convertisti: benedic ✠ etiam hos multigenarum arborum ramos, inter quas⁴ arbor olivæ pinguedine cunctas præcellit. Per quam etiam, cum mundi crimina diluvio quondam expiarentur effuso, columba, ramum eiusdem deferens, pacem terris redditam nuntiavit, necnon et innocens turba, Spiritu Sancto afflata, Unigenito tuo, Domino nostro, Iesu Christo, pro totius mundi salute passuro, obviam currens, palmarum et huius arboris ramos abscindens, ac vestigiis eius substernens, iam quasi triumphatorem de victo⁵ mortis principe ostendebat. — Te, igitur, Domine, suppliciter deprecamur, ut, qui annua devotione eiusdem Redemptoris nostri sacratissimam passionem prævenire nitimur, ipso adiuvante, palmam victoriae tenentes, atque oleo misericordiae intrinsecus refulgentes, in eius sancta resurrectione præmium vitæ et immortalitatis coronam accipere mereamur. Per eundem.

¹ N₁ N₂ W₁ V₁ V₃ V₄ imitari] possumus

² W₂ benedictionem] tua *err. typ.*

³ W₂ creaturarum] dispensator *err. typ.*

⁴ V₁ incipitur lacuna

⁵ W₂ triumphatorem] devicto

21. Tunc aspergantur¹ rami et flores aqua benedicta, et dicitur antiphona:

Fulgentibus palmis prosternimur adveniēti Domino: huic omnes occurrāmus cum hymnis et canticis, glorificantes, et dicentes: Benedictus Dominus, tunc dividantur rami palmarum et frondium populis.

22. Deinde dicitur oratio:

OMNIPOTENS, sempiternē Deus, qui Christi, Filii tui beatā passionē nos reparas: conserva in nobis opera misericordiæ tuæ, ut in huius celebritate mysterii devotionē perpetua vivāmus. Per eundem.

23. In redeundo incipiat cantor antiphonam:

Cum appropinquaret Dominus Hierosolimam, misit duos ex discipulis suis, dicens: Ite in castellum, quod econtra vos est, et invenietis pullum asinæ alligatum, super quem nullus hominum sedit; solvite, et adducite mihi; si quis vos interrogaverit, dicite: Opus Domini est. Solventes, adduxerunt ad Iesum, et imposuerunt illi² vestimenta, et sedit super eum. Alii expandebant vestimenta sua in via. Alii ramos de arboribus exsternebant, et, qui sequebantur, clamabant: Hosanna, benedictus, qui venit in nomine Domini, benedictum regnum patris nostri, David. Hosanna in excelsis, miserere nobis, fili David.

24. Postea incipiant pueri hymnum:

*Gloria, laus et honor tibi sit, rex Christe, Redemptor,
cui puerile decus prompsit hosanna pium. Gloria.*

*Israel es tu rex, Davidis et inclyta proles,
nomine qui in Domini, rex benedictē, venis. Cui puerile.*

*Cætus in excelsis te laudat cælitus omnis,
et mortalis homo, cuncta creata simul. Gloria.*

*Plebs Hebræa tibi cum palmis obviam venit
cum prece, voto, hymnis assumus, ecce, tibi. Cui.*

*Hi tibi passuro solvebant munia laudis,
nos tibi regnanti pangimus, ecce, melos. Gloria.*

*Hi placuere tibi, placeat devotio nostra,
rex pie, rex clemens, cui bona cuncta placent. Cui puerile. Repetitur: Gloria laus.*

25. Tunc proiciant³ ramos palmarum ante Crucem, cantando:

Pueri Hebræorum, tollentes ramos olivarum, Chorus: obviaverunt Domino, clamantes et dicentes: Hosanna in excelsis.

¹ N₁ N₂ V₃ V₄ V₅ Tunc] aspergantur

² N₂ W₁ V₃ V₄ V₅ W₂ imposuerunt] sibi

³ V₄ W₂ Tunc] proiciat

26. Deinde proiciant vestimenta sua, cantando:

*Pueri Hebræorum vestimenta prosternebant in via, Chorus dicat: et clamabant, dicentes:*¹ *Hosanna filio David, benedictus, qui venit in nomine Domini.*

27. Qua finita, sequitur a sacerdote:

Scriptum est enim: Percutiam pastorem, Chorus: et dispergentur oves gregis, postquam autem surrexero, præcedam vos in Galileam, ibi me videbitis, dicit Dominus.

28. Qua finita, omnes prosternant se, Crucem salutando. Deinde sequitur oratio a sacerdote:

AUGE fidem in te sperantium, Deus, et supplicum preces clementer exaudi, ut, sicut in figura Ecclesiæ multiplicasti Noe, egredientem de arca, et Moysen, exeuntem de Ægypto cum filiis Israel, ita et nos cum bonorum² operum fructibus occurramus obviam Christo, et per ipsum in gaudium introeamus æternum. Per eundem. Respondit³ chorus: Amen.

29. Deinde sacerdos orationem continuat. Oratio:

DEUS, qui miro ordine dispositionis ex rebus etiam insensibilibus dispensationem nostræ salutis ostendere voluisti: da, quæsumus, ut devota tuorum corda fidelium salubriter intelligant, quid mystice designetur in facto, quod hodie, cælesti lumine afflata, Redemptori obviam procedens, palmarum atque olivarum ramos vestigiis eius turba substravit. Palmarum igitur rami de mortis principe triumphos expectant, surculi vero olivarum spiritualem unctionem advenisse clamant. Intellexit enim iam tunc illa hominum multitudo beata præfigurari, quia Redemptor noster, rebus humanis condolens, pro totius mundi vita cum mortis principe citius esset pugnaturus, ac moriendo triumphaturus; et ideo talia obsequens administravit, quæ in illo triumphos victoriæ et misericordiæ pinguedinem declararent.⁴ Quod nos quoque plena fide et factum, et significatum retinentes, te, Domine, sancte Pater, omnipotens, æterne Deus, per eundem Dominum nostrum, Iesum Christum, Filium tuum suppliciter exoramus, ut in ipso atque per ipsum, cuius nos membra fieri voluisti, de mortis imperio victoriam reportantes, ipsius gloriosæ resurrectionis participes esse mereamur. Qui tecum vivit et regnat in unitate Spiritus Sancti, Deus.

30. Intrante clero ecclesiam, succentor incipit responsorium:

*Ingrediẽte Domino in sanctam civitatem Hebræorum, pueri, resurrectionem vitæ pronuntiantes * cum ramis palmarum, hosanna, clamantes⁵ in excelsis. V. Cumque audissent, quia Iesus venit Hierosolymam, exierunt obviam ei. Cum ramis.*

¹ dicen]tes V₁ finis lacunæ | V₄ incipitur lacuna

² V₁ V₃ V₅ W₂ om. cum] bonorum

³ Malim: respondet

⁴ V₁ V₃ V₅ W₂ pinguedinem] declarent

⁵ N₁ hosanna] clamabant attestantibus antiphonariis Strigoniensibus

31. Quo finito, incipit antiphonam:

Turba multa, quæ convenerat ad diem festum, clamabat Domino: Benedictus, qui venit in nomine Domini, hosanna in excelsis. Ps. Benedictus Dominus, Deus Israel, quia, etc. sine Gloria Patri. Repetitur antiphona: Turba multa, quæ.

32. Qua finita, sequitur versiculus:

℣. Ne perdas cum impiis, Deus, animam meam.

℟. Et cum viris sanguinum vitam meam.

33. Oratio ante altare:

ADIUVA nos, Deus, salutaris noster, et ad beneficia recolenda, quibus nos instaurare¹ dignatus es, tribue venire gaudentes. Per Christum, Dominum nostrum.

34. Deinde agitur missa ordine suo.

¹ *fnis lacunæ in V₄*

XVIII. In Cena Domini

1. Procedat episcopus cum presbyteris et clero in ecclesiam circa horam vesperorum,² et eat ad locum, ubi mandatum perficere voluerit. Et, cum illuc pervenerit, incipiat subdiaconus epistolam Pauli sine titulo, in modum lectionis:

FRATRES. Convenientibus vobis in unum, iam non est dominicam cenam manducare. Unusquisque enim suam cenam præsumit ad manducandum. Et alius quidem esurit, alius autem ebrius est. Numquid domos non habetis ad manducandum et bibendum, aut ecclesiam Dei contempnitis, et confunditis eos, qui non habent? Quid dicam vobis? Laudo vos, in hoc non laudo. Ego enim accepi a Domino, quod et tradidi vobis, quoniam Dominus Iesus, in qua nocte tradebatur, accepit panem, et, gratias agens, fregit, et dixit: Accipite et manducate. Hoc est corpus meum, quod pro vobis tradetur, hoc facite in meam commemorationem. Similiter et calicem, postquam cenavit, dicens: Hic calix novum testamentum est in meo sanguine. Hoc facite, quotienscumque bibetis in meam commemorationem. Quotienscumque enim manducabitis panem hunc, et calicem bibetis, mortem Domini annuntiabitis, donec veniat. Itaque, quicumque manducaverit panem, vel biberit calicem Domini indigne, reus erit corporis et sanguinis Domini. Probet autem seipsum homo, et sic de pane illo edat, et de calice bibat. Qui enim manducat et bibit indigne, iudicium sibi manducat et bibit, non diiudicans corpus Domini. Ideo inter vos multi infirmi et imbecilles, et dormiunt multi. Quod si nosmetipsos diiudicaremus, non utique iudicaremur. Dum iudicamur autem, a Domino corripimur, ut non cum hoc mundo damnemur.

² N₂ W₁ V₁ V₃ V₄ V₅ horam] vesperarum | W₂ horam] vesperam

2. *Qua finita, diaconus incipiat evangelium sollemniter, sine Dominus vobiscum:*

ANTE diem festum Paschæ, sciens Iesus, quia venit eius hora, ut transeat ex hoc mundo ad Patrem. Cum dilexisset suos, qui erant in mundo, in finem dilexit eos. Et cena facta, cum iam diabolus misisset in cor, ut traderet eum Iudas Simonis Scariothis, sciens, quia omnia dedit ei Pater in manus, et quia a Deo exivit, et ad Deum vadit, surgit a cena, et ponit vestimenta sua. Et, cum accepisset linteum, præcinxit se. Deinde misit aquam in pelvim, et cœpit lavare pedes discipulorum, et extergere linteo, quo erat præcinctus. Venit ergo ad Simonem Petrum, et dicit ei Petrus: Domine, tu mihi lavas pedes? Respondit Iesus, et dixit ei: Quod ego facio, tu nescis modo, scies autem postea. Dicit ei Petrus: Non lavabis mihi pedes in æternum. Respondit ei Iesus: Si non laveri te, non habebis partem mecum. Dicit ei Simon Petrus: Domine, non tantum pedes meos, sed et manus et caput. Dicit ei Iesus: Qui lotus est, non indiget, nisi ut pedes lavet, sed est mundus totus. Et vos mundi estis, sed non omnes. Sciebat enim, quisnam esset, qui traderet eum. Propterea dixit: Non estis mundi omnes. Postquam ergo lavit pedes eorum, accepit vestimenta sua. Et cum recubisset, iterum dixit eis: Scitis, quid fecerim vobis? Vos vocatis me magister et Domine, et bene dicitis, sum etenim. Si ergo ego lavi vestros pedes, Dominus et magister, et vos debetis alter alterius lavare pedes. Exemplum enim dedi vobis, ut, quemadmodum ego feci vobis, ita et vos faciatis.

3. *Finito evangelio, dicitur sequens¹ oratio:*

DEUS, cuius sacratissimam cenam veneramus, ut ea digni inveniamur: munda nos, quæsumus, a sordibus peccatorum, qui, ad insinuandum nobis humilitatis exemplum, pedes tuorum hodie dignatus es lavare discipulorum. Qui cum Patre.

4. *Deinde cantor incipiat antiphonam: Ante diem festum Pascha aut Cena facta, dixit cum sequentibus antiphonis, sicut in libris continentur. Interim, dum antiphonæ cantantur, in pelvim aqua ponatur. Et, episcopo primo incipiente, mutuatim pedes laventur, et linteo tergantur.*

5. *Post hæc sequuntur versiculi:*

℣. Suscepimus, Deus, misericordiam tuam.

℟. In medio templi tui.

℣. Tu mandasti, Domine, mandata tua.

℟. Custodiri nimis.

℣. Tu lavasti pedes discipulorum tuorum.

℟. Opera manuum tuarum ne despicias.

℣. Dominus vobiscum.

℟. Et cum spiritu tuo.

6. *Oratio:*

ADESTO, Domine, nostræ servitutis officio, et quia tu lavare dignatus es pedes discipulorum tuorum, ne despicias opera manuum tuarum, quæ nobis retinenda

¹ V₁ V₃ V₄ V₅ W₂ om. dicitur] sequens

mandasti, ut, sicut abluuntur exteriora pedum inquinamenta, sic a te omnium nostrorum interiora laventur peccata. Qui cum Patre.

7. Post hæc faciat episcopus sermonem ad clerum.

8. Quo finito, in redeundo dicitur hymnus:

*Tellus ac æthera iubilat.*¹

9. Postea, venientes presbyteri et diacones in ecclesiam, denudent altaria, cantantes antiphonam:

Diviserunt sibi vestimenta mea. Interim dominus episcopus lavat omnia altaria. Et una pars chori canit psalmum:

Deus, Deus meus, respice, et alia pars semper repetit antiphonam: Diviserunt sibi, sine Gloria Patri.

10. Tunc finaliter sequitur responsorium *Ierusalem, luge* cum versu, sine² Gloria Patri.

¹ *Malim:* æthera] iubilant

² **V**₅ **W**₂ versu] sive *err. typ.*

XIX. Ordo in Parasceve³

1. Hora sexta conveniant in ecclesiam clerici et laici, et parent se presbyteri et diaconi, quantum opus sit ad ministrandum domino pontifici, cum cantoribus et reliquis ministris vestibus quadragesimalibus, et veniant ad altare, ubi officium agatur. Ibi que legantur prophetiæ cum orationibus et passione, ut in missali. Quibus expletis, duo acolythi præparati portent crucem velatam de sacrario, sequentibus presbyteris, casulis indutis, et cantantibus versus subsequentes:

Popule meus, quid feci tibi, aut in quo contristavi te, responde mihi. Quia eduxi te de terra Ægypti, parasti crucem Salvatori tuo? Sequitur a duobus cantoribus: Agyos Otheos. Agyos ischyros. Agyos athanatos, eleyson ymas. Deinde chorus dicat: Sanctus Deus. Sanctus fortis. Sanctus et immortalis, miserere nobis.

Quia eduxi te per desertum quadraginta annos,⁴ et manna cibavi te, et introduxi te in terram satis optimam, parasti crucem Salvatori tuo? Agyos et Sanctus, ut supra.

Quid ultra debui facere tibi, et non feci? Ego quidem plantavi te vineam meam speciosissimam, et⁵ tu facta es mihi nimis amara, aceto namque felle mixto sitim meam potasti, et lancea perforasti latus Salvatori tuo? Agyos et Sanctus, ut supra.

2. Tunc sint ibi tapetia strata ad prosternendum domino pontifici, et ipse pontifex sive sacerdos discooperiat crucem, et incipiat alta voce:

Ecce, lignum Crucis, Chorus prosequitur: in quo salus mundi pependit, venite adoremus.

Trina vice cantetur absque versu, et post tertiam inchoationem canit chorus versum:

Beati immaculati in via, qui ambulant in lege Domini.

³ **N**₂ **W**₁ **V**₁ **V**₃ **V**₄ Ordo] in Parasceves | **V**₅ **W**₂ Ordo] in die Parasceves

⁴ **N**₂ **W**₁ **V**₁ **V**₃ **V**₄ **V**₅ **W**₂ quadraginta] annis

⁵ **V**₁ **V**₃ **V**₄ **V**₅ **W**₂ *om. speciosissimam]* et

3. Deinde immediate sequitur antiphona:

Dum fabricator mundi mortis supplicium pateretur in Cruce, clamans voce magna, tradidit spiritum, et ecce, velum templi scissum est, monumenta aperta sunt, terræmotus enim factus est magnus, quia mortem Filii Dei clamabat mundus, se sustinere non¹ posse; aperto ergo lancea militis latere crucifixi Domini, exivit sanguis et aqua in redemptionem salutis nostræ. Antiphona:² O, admirabile pretium, cuius pondere captivitas redempta est mundi, Tartarea confracta sunt claustra inferni, aperta est nobis ianua regni.

4. Finitis antiphonis, tunc duo cantent hymnum:

1. *Cruce fidelis, inter omnes
arbor una nobilis:
nulla silva talem profert
fronde, flore, germine,
dulce lignum, dulces clavos,
dulce pondus sustinet. Cruce fidelis.*

2. *Pange, lingua, gloriosi
prælium certaminis,
et super Crucis trophæum³
dic triumphum nobilem,
qualiter Redemptor orbis
immolatus vicerit. Dulce lignum.*

3. *De parentis protoplasti
fraude factor condolens,
quando pomi noxialis
morsu in mortem corruit,
ipse lignum tunc notavit,
damna ligni ut solveret. Cruce fidelis.*

4. *Hoc opus nostræ salutis
ordo depoposcerat,
multiformis proditoris
ars ut artem falleret,
et medelam ferret inde,
hostis unde læserat. Dulce lignum.*

5. *Quando venit ergo sacri
plenitudo temporis,
missus est ab arce Patris
Natus, orbis conditor,
atque ventre virginali,
caro⁴ factus, prodiit. Cruce fidelis.*

6. *Vagit infans, inter arta
positus præsepia,
membra, pannis involuta,
virgo mater alligat,
et pedes manusque crura
stricta cingit fascia. Dulce.*

7. *Lustra sex qui iam peracta,
tempus implens corporis,
se volente, natus ad hoc,
passioni deditus,
Agnus in Cruce levatur,
immolandus stipite. Cruce.*

8. *Hic acetum, fel, harundo,
sputa, clavi, lancea,
mite corpus perforatur,
sanguis, unda profluit,
terra, pontus, astra, mundus
quo lavantur flumine. Dulce.*

9. *Flecte ramos, arbor alta,
tensa⁵ laxa viscera,
et rigor lentescat ille,
quem dedit nativitas,
ut superni membra regis
miti tendas stipite. Cruce.*

10. *Sola digna tu fuisti
ferre pretium sæculi,
atque portum præparare
nauta, mundo naufrago,
quem sacer cruor perunxit,
fusus Agni corpore. Dulce.*

¹ N₁ sustinere] ne

² Malim: ∇.

³ N₁ Crucis] trophæo

⁴ N₁ virginali] carne

⁵ N₁ N₂ alta] densa

11. *Gloria et honor Deo
usquequo Altissimo,
una Patri Filioque,
inlyto Paraclito,
cui laus est et potestas
per aeterna saecula. Crux fidelis.*

5. *Sequuntur orationes ad adorandam Crucem:*

DOMINE, Iesu Christe, Deus verus de Deo vero, qui pro redemptione generis humani, serpentina suasionem decepti, mundum, erroribus implicatum, illuminare, et Crucis patibulum subire voluisti, ut lignum ligno vinceret, et peccati hereditariam mortem morte potentissima superares: exaudi nos miseros et indignos, ante oculos tuæ benignissimæ maiestatis adorantes te, et benedicentes nomen tuum sanctum atque terribile, et concede nobis miseris te puro corde sapere, te laudare, te prædicare, et per vexillum sanctæ Crucis istius, quam hodie in tuo nomine adoraturi advenimus, mentes nostras corporaque sanctifica, scuto fidei tuæ nos circumtege,¹ galeam salutis nobis impone, gladio spirituali accinge, ut, contra hostem nequissimum bellaturi, et tuæ miserationis muniamur auxilio, et salutiferæ Crucis vexillo, cunctique, tuo sancto nomine insigniti, ab hostis perfidi sint incursione securi. Qui vivis.

6. *Alia oratio:*

DEUS, qui Moysi, famulo tuo in via squalentis eremi serpentem æneum in media populi multitudine, ad liberandas letali veneno infectas animas, exaltari iussisti, ut, si quis, mortifero vulnere inflicto, ad eum respiceret, et venenum exitiale evaderet, et optatæ salutis vitam adipisceretur, significans teipsum futurum post curricula pro tui salute plasmatis Crucis extollendum patibulo, ut, quos diabolus armis invidiæ captivaverat, tua desiderabilis passio ad patriam revocaret: concede nobis miseris et peccatoribus et omnibus tuo cruore mercatis, qui hodie sanctam passionem supplices venerantur, lignumque vitæ adorant, ut diaboli insidias, te adiuvante, vincamus, et æternæ vitæ participes esse mereamur. Per te, Iesu Christe.

7. *Alia oratio:*

DOMINE, Iesu Christe, qui nos per Crucis passionem hodierna die a diabolica servitute liberasti, ut, quo die hominem condideras,² eodem die et reformares: exaudi nos miseros et peccatores coram hoc signaculo Crucis confitentes et deprecantes, ut huius venerabilis et vitalis ligni tuitione muniti,³ et hostis nequissimi ignea tela repellere, et ab inflicto evacuari vulneribus, et ad vitam æternam valeamus pervenire. Qui cum Deo Patre.

8. *Tunc pontifex sive sacerdos salutet Crucem cum omni clero et populo. Deinde complentur cetera, ut in missali.*

¹ N₂ W₁ V₁ V₃ V₄ V₅ W₂ nos] circumcinge

² W₂ hominem] creaveras

³ N₁ N₂ W₁ V₁ V₃ V₄ V₅ tuitione] munitis

XX. Ordo in Sancto Sabbato

1. Item, ornetur ecclesia omnibus ornamentis et utensilibus suis. Hora sexta conveniat omnis clerus in ecclesiam, et præparet se unusquisque vestibus sollemnibus ad suum ordinem, sicut mos est. Deinde procedant ad ignem de silice excussum cum plena processione et aqua benedicta et turibulo, tamen sine igne, legendo satis alte psalmos quindecim graduum, scilicet:

Ad Dominum, cum tribularer, clamavi *sine* Gloria Patri.

2. Et benedicat sacerdos ignem in hunc modum: *℣.* Dominus vobiscum. *℟.* [Et cum spiritu tuo.] Oremus.

DOMINE, sancte Pater, omnipotens, æterne Deus: in nomine tuo et Filii tui, Domini nostri, Iesu Christi, benedicimus *✠* hunc ignem cum cera, et omnibus alimoniis eius sanctificamus, et signo Crucis *✠* Christi, Filii tui vivi, altissimi signamus, ut, intus vel foris accensus, quod nocet, non incendat, sed omnia ad usus hominum necessaria calescat sive illuminet, et, quæ ex hoc igne fuerint conflata vel calefacta, sint benedicta et omni humanæ saluti utilia, ut non cum Dathan et Abiron, ignem tibi offerentibus alienum, incendamur, sed cum Aaron pontifice et filiis eius, Eleazaro et Ithamaro hostias tibi pacificas, Spiritus Sancti igne assatas, immolare valeamus, et semper eiusdem Spiritus Sancti igne vitia nostra ure, cordaque luce scientiæ tuæ illumina, et animas nostras calore fidei clarifica. Per eundem ... in unitate eiusdem.

3. Alia oratio:

OMNIPOTENS, sempiternus Deus, mundi conditor, luminis siderumque fabricator, per cuius ineffabilem potentiam omnis claritas sumpsit exordium: te in tuis operibus invocamus; aperi nobis, quæsumus, labia nostra, ad confitendum nomini tuo, et ad laudem gloriæ tuæ, ut digne celebrare mereamur sacrum officium tuum, quia in hac sacratissima noctis vigilia de donis tuis cereum tuæ suppliciter offerimus maiestati. Per.

4. Oratio:

DEUS, qui per Filium tuum, angularem scilicet lapidem caritatis ignem fidelibus contulisti: productum ex silice, nostris profuturum usibus, novum hunc ignem sanctifica, *✠* et concede nobis ita per hæc festa paschalia cælestibus desideriis inflammari, ut ad perpetua festa, purgatis mentibus, pertingere valeamus. Per eundem Christum.

5. Oratio:

DOMINE, Deus noster, Pater omnipotens: exaudi nos, lumen indeficiens, tu, sancte conditor omnium luminum; benedic, *✠* quæsumus, hoc lumen, quod a te sanctificatum atque benedictum est, qui illuminas omnem mundum, ut ab eo lumine incendamur et illuminemur, scilicet igne caritatis tuæ, quo Moysen illuminasti, et hoc lumen tribue cordibus nostris, ut ad vitam æternam pervenire mereamur. Per Christum, Dominum nostrum.

6. Oratio:

DOMINE, sancte Pater, omnipotens, æterne Deus: benedicientibus nobis hunc ignem in nomine tuo et Unigeniti Filii tui, Dei ac Domini nostri, Iesu Christi, et Spiritus Sancti cooperari dignare, et adiuua nos. Qui vivis et regnas cum eodem Unigenito tuo et Spiritu Sancto in sæcula sæculorum. [R.] Amen.

7. Tunc aspergat sacerdos ignem aqua benedicta, moxque accendantur candelæ. Deinde incensum, tus videlicet in cereo ponendum, absolute benedicat, hanc dicendo orationem. Oratio:

VENIAT, quæsumus, omnipotens Deus, super hoc incensum larga tuæ benedictionis infusio, et hunc nocturnum splendorem invisibilis regeneratores accende, ut non solum sacrificium, quod hac nocte litatum est, arcana luminis tui admixtione refulgeat, sed, in quocumque loco ex huius sanctificationis mysterio aliquid fuerit deportatum, expulsa diabolicæ fraudis nequitia, virtus tuæ maiestatis assistat. Per.

8. Redeuntibus vero in ecclesiam, cantentur a duobus clericis isti versus: *Inventor rutili, dux bone etc.*

9. Quibus finitis, sequitur benedictio super cereum: *Exsultet iam angelica.*

10. Deinde leguntur lectiones duodecim cum orationibus et tractibus eorum.

11. Illis terminatis, ordinentur cruces et vexilla et evangelium et capsula et sanctum oleum et chrisma et reliqua ad benedictionem fontis necessaria; deinde officians sacerdos cum cuncto clero et omni ornatu ecclesiæ procedat ad fontem, et duo cerei portentur ante eum, usquedum omnia finiantur, litania videlicet et septena. Euntibus autem ad fontem, cantetur hymnus:

Rex sanctorum angelorum, totum mundum adiuua. Chorus: Rex sanctorum angelorum.

*Ora primum tu pro nobis, Virgo, Mater germinis,
et ministri¹ Patris summi, ordines angelici. Chorus: Totum mundum.*

*Supplicate Christo regi, cætus apostolici,
supplicetque permagnorum sanguis fusus martyrurum.*

*Implorate, confessores consonæque virgines,
quod donetur magnum nobis tempus indulgentiæ.*

*Omnes sancti atque iusti, nos precamur cernui,
ut purgetur crimen omne vestro sub oramine.*

*Huius, Christe, rector alme, plebis vota suscipe,
qui plasmasti protoplastum et genus gignentium.*

*Mitte Sanctum nunc amborum Spiritum Paraclitum
in hanc plebem, quam recentem fons baptismi parturit.*

¹ N₁ et] minister

*Fac in terra fontis huius sacramentum mysterium,
qui profluxit¹ cum cruore sacro Christi corpore.*

*Et letetur mater sancta, tota nunc Ecclesia
ex profectu renascentis tantæ multitudinis.*

*Præsta Patris atque Nati compar Sancte Spiritus,
ut te solum semper omni diligamus tempore. Rex sanctorum.*

12. Deinde sacerdos dicat legendo Pater noster et Credo in Deum.

℣. Quoniam apud te est fons vitæ.

℟. Et in lumine tuo videbimus lumen.

℣. Dominus vobiscum.

℟. Et cum spiritu tuo.

13. [Oratio:] Oremus.

OMNIPOTENS, sempiternæ Deus: adesto magnæ pietatis tuæ mysteriis, adesto sacramentis, et, ad creandos novos populos, quos tibi fons baptismatis parturit, Spiritum adoptionis emitte, ut, quod humilitatis nostræ gerendum est mysterio, tuæ virtutis compleatur effectus. Per Dominum nostrum, Iesum Christum, Filium tuum, qui tecum vivit et regnat in unitate Spiritus Sancti, Deus.

14. [Præfatio:] ℣. Per omnia sæcula sæculorum. ℟. Amen. ℣. Dominus vobiscum. ℟. Et cum spiritu tuo. ℣. Sursum corda. ℟. Habemus ad Dominum. ℣. Gratias agamus Domino, Deo nostro. ℟. Dignum et iustum est.

Uet iustum est, æquum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine, sancte Pater, omnipotens, æternæ Deus, qui invisibili potentia sacramentorum tuorum mirabiliter operaris effectum, et, licet nos tantis mysteriis exsequendis simus indigni, tu tamen, gratiæ tuæ dona non deserens, etiam ad preces nostras aures tuæ pietatis inclinas. Deus, cuius Spiritus super aquas inter ipsa mundi primordia ferebatur, ut iam tunc virtutem sanctificationis aquarum natura conciperet; Deus, qui, nocentis mundi² crimina per aquas abluens, regenerationis speciem in ipsa diluvii effusione signasti, ut unius eiusdemque elementi mysterio et finis esset vitiis, et origo virtutibus: respice, Domine, in faciem Ecclesiæ tuæ, et multiplica in ea regenerationes tuas, qui gratiæ tuæ affluentis impetu lætificas civitatem tuam, fontemque baptismatis aperis toto orbe terrarum gentibus invocandis, ut tuæ maiestatis imperio sumat Unigeniti tui gratiam de Spiritu Sancto. *Hic aquam manu tangat in modum crucis.* Qui hanc aquam, regenerandis hominibus præparatam, arcana sui luminis admixtione fecundet, ut, sanctificatione concepta, ab immaculato divini fontis utero in novam renatam³ creaturam progenies cælestis emergat. Et, quos aut sexus in corpore, aut ætas discernit in tempore, omnes in unam pariat gratia mater infantiam. Procul ergo hinc, iubente te, Domine, omnis spiritus immundus abscedat. Procul ergo tota nequitia diabolicæ fraudis absistat.

¹ **W**₂ qui] perfluxit

² **V**₁ **V**₃ **V**₄ **V**₅ **W**₂ om. nocentis] mundi

³ *Malim:* renata

Nihil hic loci habeat contrariæ virtutis admixtio, non insidiando circumvolet, non latendo surripiat, non inficiendo corrumpat. *Iterum manu tangat aquam in modum crucis.* Sit hæc sancta et innocens creatura libera ab omni impuglatoris incursu, et totius nequitiaë purgata discessu. Sit fons ✠ vivus, aqua ✠ regenerans, unda ✠ purificans, ut omnes hoc lavacro salutifero diluendi, operante in eis Spiritu Sancto, perfectæ purgationis indulgentiam consequantur. Un¹de benedico ✠ te, creatura aquæ, per Deum ✠ vivum, per Deum ✠ verum, per Deum ✠ sanctum, per Deum, qui te in principio verbo separavit ab arida, cuius Spiritus super te ferebatur, qui te de paradiso manare præcepit, *Hic eiciat aquam in modum crucis:* ✠ et in quattuor fluminibus totam terram rigare præcepit. Qui te in deserto, aquam amaram, suavitate indita, fecit esse potabilem, et sitienti populo de petra produxit. Benedico ✠ te per Iesum Christum, Filium eius unicum, Dominum nostrum, qui te in Cana Galilææ signo admirabili sua potentia convertit in vinum. Qui pedibus super te ambulavit, et a Ioanne in Iordane in te² baptizatus est. Qui te una cum sanguine suo de latere produxit, et discipulis suis iussit, ut credentes in te baptizarentur, dicens: *Ite, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti.* *Hic muta vocem, quasi legens lectionem:* Hæc nobis præcepta servantibus tu, Deus omnipotens, clemens adesto, tu benignus aspira. *Hic suffla in aquam ter, in hunc³ modum, videlicet crucis:* Tu has simplices⁴ aquas tuo ore *Hic iterum suffla in modum crucis* benedico, ✠ ut præter naturalem emundationem, quam lavandis possunt adhibere corporibus, sint etiam purificandis⁵ mentibus efficaces. *Hic pone cereum ardentem in aquam, dicendo ter:* Descendat in hanc plenitudinem fontis virtus Spiritus Sancti, *Et ultimo teneas cereum in aqua, quousque sub notis eiusdem illam etiam dixeris particulam:* et totam huius aquæ substantiam regenerandi fecundet effectum. *Hic sume cereum extra aquam, et dic:* Hic omnium peccatorum maculæ deleantur, hic natura, ad imaginem tuam condita, et ad honorem sui reformata principii, cunctis vetustatis squaloribus emundetur, ut omnis homo, hoc sacramentum regenerationis ingressus, in veræ innocentiaë⁶ novam infantiam renascatur. *Hic muta vocem, et lege plane:* Per Dominum ... in unitate eiusdem Spiritus Sancti.

15. *Hic mittatur chrisma a sacerdote in fontem in modum crucis:*

IN nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti Paracliti sanctificetur ✠ et fecundetur de hoc oleo salutifero et chrismate fons iste, ad abluenda crimina, et ad regenerandas animas in vitam æternam, amen.

16. *Finitis autem omnibus, choratores⁷ litaniam cantent. Dum autem perventum fuerit ad illum versum: Ut fontem istum, ministrans surgat, et dicat sub eisdem notis:*

Ut fontem istum benedicere digneris.

Secundo: Benedicere et sanctificare digneris.

¹ V₄ finis textus in ultima pagina exemplaris soius exstantis

² N₂ V₁ V₃ et] a Iordane in te | V₅ W₂ et] a Ioanne in te

³ W₁ V₁ V₃ V₅ W₂ om. in] hunc

⁴ V₃ V₅ W₂ has] supplices

⁵ N₁ N₂ W₁ etiam] purificatis

⁶ W₂ veræ] innocentiaë err. typ.

⁷ N₁ omnibus] choratori

Tertio: Benedicere, sanctificare et consecrare digneris.

17. Post hæc choratores¹ compleant totam litaniam usque ad ultimum *Kyrie, eleison*, per quod missa incipitur, quæ completur, ut in missali.

¹ N₁ omnibus] choratori

XXI. In Assumptione beatæ Mariæ Virginis benedictio herbarum

1. [Oratio:]

SUPPLICES tuam atque obnoxiiis² precibus, Deus, deprecamur clementiam, qui mirabiliter cuncta creasti ex nihilo, qui que, terra edita, diversa proferre germina præcepisti, atque uniuscuiusque semen in semetipso manere superindidisti, atque diversa in eis medicamentorum genera, ad sananda humani generis corpora, tribuisti; ut benedicere ✠ et sanctificare ✠ has diversi generis herbas tua almitate digneris, ut, quicumque ex eis in hac venerabili sollemnitate sanctæ Dei Genitricis, Mariæ sunt sumpturi, tam animæ, quam corporis sanitatem recipiant, et, intercedente beata Maria, de universis terrarum germinibus sumamus salubriter, quatenus in tuorum odore unguentorum paradisi mereamur adire ianuas, præstante Domino nostro, Iesu Christo. Qui tecum vivit et regnat in unitate Spiritus Sancti, Deus, per omnia sæcula sæculorum. [R.] Amen.³

2. Alia:⁴

BENEDIC, ✠ Domine, creaturam istam herbarum, ut sit remedium salutare humano generi, et præsta per invocationem nominis tui et sanctæ tuæ Genitricis, Mariæ, ut, quicumque ex ea sumpserint, corporis sanitatem et animæ tutelam percipiant. Qui cum Patre.

² N₁ atque] obnoxiiis

³ V₁ om. Amen] Alia

⁴ W₁ add. Alia] benedictio | W₂ add. Alia] oratio

[Colophon]

N₂ | Obsequialium benedictionum opus eximium, impensis ac industria Georgii Stuchs de Sultzpach, civis Nurnbergensis magna cum diligentia fideliorique studio emendatum secundum ordinarium ac rubricas almæ Strigoniensis ecclesiæ caractere meliori impressum anno a nativitate Christi MDCCCXCVI, Kalendas Novembris IX finit feliciter.

W₁ | Impressum cura et expensis Ioannis Hertzog, civis Budensis, sub suo signo, in inclyta urbe Vienna¹ per impressorem Ioannem Winterburg, anno MD sæculari.

V₁ | Obsequialium benedictionum opus eximium impensis Ioannis Pæp librarii, Budensis civis Venetiis magna cum diligentia fideliorique studio emendatum secundum ordinarium ac rubricas almæ Strigoniensis ecclesiæ caractere meliori impressum anno a nativitate Christi MDCCCCI, III Idus Iulii.

V₂ *in lacuna*

V₃ | Obsequialium benedictionum opus eximium, impensis Ioannis Pæp librarii, civis Budensis Venetiis per Lucam Antonium de Giunta Florentinum impressum, magna que cum diligentia ac fideliori studio emendatum secundum ordinaria et rubricas almæ Strigoniensis ecclesiæ, caractere meliori impressum anno a nativitate Christi MDCCCCVIII, quarto Nonas Martii.

V₄ *in lacuna*

V₅ | Anno salutis 1525 Venetiis excussum in ædibus Petri Liechtenstein, mandato Michaelis Prischwicz, librarii Budensis.

¹ urbe] Vinenna *err. typ.*

De festis diebus colendis[W₂]

NOS, maiorum et antecessorum nostrorum vestigiis inhærentes, ut circa festivitates celebrandas in nostra ecclesia Strigoniensi et etiam tota diœcesi concors et perpetua unio habeatur, statuimus, ut in subscriptis diebus tam clerici, quam laici debeant a servilibus operibus abstinere, et sequentes festivitates colere:

IANUARIUS HABET TRIGINTA UNUM

- Circumcisio Domini:** Prima die Ianuarii
Epiphania Domini: Sexta die Ianuarii
Conversio sancti Pauli: Vigesima quinta die Ianuarii

FEBRUARIUS HABET DIES VIGINTI OCTO

- Purificatio beatæ Mariæ:** Secunda die Februarii
Sanctæ Dorotheæ virginis: Sexta die Februarii
Dies Matthiæ apostoli: Vigesima quarta Februarii

MARTIUS HABET DIES TRIGINTA UNUM

- Sancti Gregorii papæ:** Duodecima die Martii
Annuntiatio beatæ Mariæ Virginis: Vigesima quinta die Martii

APRILIS HABET DIES TRIGINTA

- Festum gloriosi pontificis et martyris¹ Adalberti,
pii patroni ecclesiæ nostræ Strigoniensis:** Vigesima tertia die Aprilis
Dies Georgii martyris: Vigesima quarta die Aprilis
Sancti Marci evangelistæ: Vigesima quinta die Aprilis

Item festa mobilia: Resurrectionis scilicet Domini cum duobus diebus,
Ascensionis Domini et Pentecostes cum duobus similiter diebus sequentibus,
ac sanctæ Trinitatis, et Corporis Christi in diversis anni mensibus,
Martio videlicet, Maio et Aprili, pro cursu lunari, celebrentur.

¹ et] martyris *err. typ.*

MAIUS HABET DIES TRIGINTA UNUM

Sancti Philippi et Iacobi apostolorum: Prima die Maii
 Inventio sanctæ Crucis: Tertia die Maii

IUNIUS HABET DIES TRIGINTA

Decem milia martyrum: Quinta die Iunii
 Sancti Ioannis Baptistæ: Vigesima quarta die Iunii
 Beati Ladislai regis: Vigesima septima die Iunii
 Sancti Petri et Pauli apostolorum: Vigesima nona die Iunii

IULIUS HABET DIES TRIGINTA UNUM

Visitationis beatæ Mariæ Virginis: Secunda die Iulii
 Sanctæ Margaritæ virginis: Decima tertia die Iulii
 Sanctæ Mariæ Magdalena: Vigesima secunda die Iulii
 Dies Iacobi apostoli: Vigesima quinta die Iulii
 Dies Annæ, matris Mariæ: Vigesima sexta die Iulii

AUGUSTUS HABET DIES TRIGINTA UNUM

Transfigurationis Domini: Sexta die Augusti
 Beati Laurentii martyris: Decima die Augusti
 Assumptionis beatæ Mariæ Virginis: Decima quinta die Augusti
 Sancti Stephani regis: Vigesima die Augusti
 Dies Bartholomæi apostoli: Vigesima quarta die Augusti

SEPTEMBER HABET DIES TRIGINTA

Nativitatis beatæ Virginis: Octava die Septembris
 Exaltationis sanctæ Crucis: Decima quarta die Septembris

Sancti Matthæi apostoli et evangelistæ: Vigesima prima die Septembris
 Dies Michaelis¹ archangeli: Vigesima nona die Septembris

OCTOBER HABET DIES TRIGINTA UNUM

Sanctæ Lucæ evangelistæ: Decima octava die Octobris
 Sancti Simonis et Iudæ apostolorum: Vigesima octava die Octobris

NOVEMBER HABET DIES TRIGINTA

Omnium Sanctorum: Prima die Novembris
 Sancti Emerici ducis: Quinta die Novembris
 Beati Martini confessoris: Undecima die Novembris
 Sanctæ Elisabeth viduæ: Decima nona die Novembris
 Beatæ Catharinæ virginis: Vigesima quinta die Novembris
 Sancti Andreae apostoli: Trigesima die Novembris

DECEMBER HABET DIES TRIGINTA UNUM

Sancti Nicolai episcopi et confessoris: Sexta die Decembris
 Conceptionis beatæ Mariæ Virginis: Octava die Decembris
 Dies Thomæ apostoli: Vigesima prima die Decembris
 Nativitatis Christi: Vigesima quinta die Decembris
 Sancti Stephani protomartyris: Vigesima sexta die Decembris
 Beati Ioannis apostoli et evangelistæ: Vigesima septima die Decembris
 Sanctorum Innocentum: Vigesima octava die Decembris

¹ Dies] Michelis *err. typ.*

Tabula contentorum in hoc opusculo¹[W₁]

Evangelium sancti Ioannis, videlicet: In principio erat	folio 1.
Exorcismus salis et aquæ dominicis diebus per totum annum	folio 1.
Ordo benedictionis nubentium	folio 3.
Copula super viduas	folio 4.
Introductio sponsæ novæ post nuptias	folio 4.
Missa pro sponso et sponsa	folio 5.
Catechismus puerorum	folio 6.
Baptismus circa fontem	folio 11.
Introductio mulieris post partum	folio 11.
Ordo ad inungendum infirmos	folio 13.
Recommendatio animæ, quando iam est prope morti	folio 23.
Cum autem recesserit anima de corpore, modus sepeliendi etc.	folio 25.
In die Paschæ benedictio carnis, lardi, ovorum, caseorum etc.	folio 38.
Segetum consecratio in die sancti Marci evangelistæ	folio 39.
Benedictio pabuli seu avenæ in die sancti Stephani	folio 42.
Benedictio amoris sancti Ioannis tertio die post Natalis Domini	folio 44.
Benedictio baculorum et capsellarum pro peregrinis	folio 46.
In reversione peregrinorum	folio 48.
Benedictio novi panis	folio 49.
Benedictio uvæ sive novæ fabæ	folio 49.
Pomorum benedictio	folio 49.
Benedictio ad vasa nova	folio 50.
Benedictio novæ domus	folio 50.
Oratio dominica, salutatio angelica, symbolum apostolorum	folio 51.
Decem præcepta, septem peccata mortalia, quinque sensus etc.	folio 51.
Ordo in Purificatione sanctæ Mariæ	folio 52.
In capite ieiunii exorcismus cinerum	folio 55.
Ordo in die Ramispalmarum	folio 57.
In Cena Domini ordo ad mandatum	folio 62.
Ordo in die Parasceves	folio 64.
Ordo in Sancto Sabbato	folio 67.
In Assumptione Mariæ benedictio herbarum	folio 71.

Tabula contentorum in hoc opusculo²[V₁V₂V₃]

Exorcismus salis et aquæ dominicis diebus	2.
Ordo benedictionis nubentium, quando fit cum sollemnitate	3.
Copula super viduas	5.

¹ N₁ tabula deest. N₂ tabula in lacuna. V₃ W₁ tabula contentorum invenitur versa pagina tituli

² V₁V₂V₃ tabula contentorum invenitur versa pagina tituli. V₁V₂ paginatio deest

Introductio sponsæ novæ post nuptias	5.
Ordo baptismi	6.
Introductio mulieris post partum	11.
Ordo ad unguendum ¹	13.
Recommendatio animæ	21.
Modus sepeliendi defunctum	24.
Benedictio carniū in die Paschæ	34.
Benedictio ovorum caseorum et aliorum	35.
Consecratio segetum in die sancti Marci evangelistæ	35.
Benedictio pabuli seu avenæ in die sancti Stephani	39.
Benedictio vini seu amoris sancti Ioannis	40.
Benedictio baculorum seu capsellarum pro peregrinis	41.
Benedictio novi panis	45.
Benedictiones novorum fructuum sive novæ fabæ ²	45.
Benedictio ad vasa nova	45.
Benedictio novæ domus	46.
Benedictio loci et aliorum	46.
Decem præcepta	47.
Septem peccata mortalia, quinque sensus corporis et aliorum peccatorum declaratio	47.
Ordo in Purificatione beatæ Mariæ Virginis	48.
In capite ieiunii	51.
Ordo in Ramis Palmarum	52.
Ordo in Parasceves	59.
Ordo in Sabbato Sancto	62.

Tabula contentorum³ in hoc opusculo

[V₄V₅]

Exorcismus salis et aquæ dominicis diebus	2.
Ordo benedictionis nubentium, quando fit cum sollemnitate	3.
Copula super viduas	5.
Introductio sponsæ novæ post nuptias	5.
Ordo baptismi	6.
Baptismus circa fontem	10.
Introductio mulieris post partum	11.
Ordo ad unguendum infirmum	13.
Recommendatio animæ	21.
Modus sepeliendi defunctum	24.
Benedictio carniū in die Paschæ	34.
Benedictio lardi	34.

¹ V₃ *add.* unguendum] infirmum

² V₅ *exorgismus sic, passim, consequenter*

³ V₄V₅ *tabula contentorum invenitur versa pagina tituli*

Benedictio super carnes avium	34.
Ovorum benedictio	35.
Caseorum benedictio	35.
Ad quævis benedictio	35.
Ad omnia benedictio	35.
Consecratio segetum in die sancti Marci evangelistæ	35.
Benedictio pabuli seu avenæ in die sancti Stephani protomartyris	38.
Benedictio vini seu amoris sancti Ioannis	40.
Benedictio baculorum seu capsellarum pro peregrinis	41.
In reversione peregrinorum	44.
Benedictio novi panis	45.
Benedictio uvæ sive novæ fabæ	45.
Pomorum benedictio	45.
Benedictio ad vasa nova	45.
Benedictio novæ domus	46.
Benedictio loci et aliorum	46.
Decem præcepta	47.
Septem peccata mortalia	47.
Quinque sensus corporis	47.
Peccata clamantia in cælum	47.
Peccata in Spiritum Sanctum	47.
Peccata aliena	47.
Septem sacramenta Ecclesiæ	48.
Sex opera misericordiæ	48.
Septem dona Spiritus Sancti	48.
Circumstantiæ peccatorum	48.
Ordo in Purificatione beatæ Mariæ Virginis	48.
In capite ieiunii	51.
Ordo in Ramis Palmarum	52.
Benedictio florum et frondium	54.
In Cena Domini	58.
Ordo in Parasceves	59.
Ordo in Sabbato Sancto	62.
Benedictio fontis	63.
Benedictio herbarum in die Assumptionis Mariæ	65.

Tabula contentorum in hoc opusculo

[W₂]

Exorcismus salis et aquæ dominicis diebus	folio 1.
Ordo benedictionis nubentium, quando fit cum sollemnitate	folio 3.
Copula super viduas	folio 4.
Introductio sponsæ novæ post nuptias	5.
Ordo baptismi	6.

Baptismus circa fontem	11.
Introductio mulieris post partum	12.
Ordo ad inungendum infirmum	14.
Recommendatio animæ	23.
Modus sepeliendi defunctum	26.
Benedictio carniū in die Paschæ	38.
Benedictio lardi	38.
Benedictio super carnes avium	38.
Ovorum benedictio	39.
Caseorum benedictio	39.
Ad quævis benedictio	39.
Ad omnia benedictio	39.
Consecratio segetum in die sancti Marci evangelistæ	39.
Benedictio pabuli seu avenæ in die sancti Stephani protomartyris	43.
Benedictio vini seu amoris in die sancti Ioannis	folio 45.
Benedictio baculorum seu capsellarum pro peregrinis	47.
In reversione peregrinorum	50.
Benedictio novi panis	51.
Benedictio uvæ sive novæ fabæ	51.
Pomorum benedictio	51.
Benedictio ad vasa nova	51.
Benedictio novæ domus	52.
Decem præcepta	53.
Septem peccata mortalia	53.
Quinque sensus corporis	53.
Peccata clamantia in cælum ¹	54.
Peccata in Spiritum Sanctum	54.
Peccata aliena	54.
Septem sacramenta Ecclesiæ	54.
Sex opera misericordiæ	54.
Septem dona Spiritus Sancti	54.
Circumstantiæ peccatorum	54.
Ordo in Purificatione beatæ Mariæ Virginis	54.
In capite ieiunii	58.
Ordo Ramispalmarum	60.
Benedictio florum et frondium	62.
In Cena Domini	66.
Ordo in Parasceves	68.
Ordo in Sancto Sabbato	71.
Benedictio fontis	73.
Benedictio herbarum in die Assumptionis Mariæ	75.

¹ *In editione huius et trium subsequentiū titulorum paginatio econverso impressa est, videlicet: 45.*

INDICES

(A) **Conspectus rituum**

I. Initium sancti Evangelii secundum Ioannem

Ev. *In principio erat Verbum*

II. Exorcismus salis et aquæ

F. *Credo in Deum*

W. *Ostende nobis*

Ex. *Exorcizo te creatura salis ... per Deum qui te
per Elisæum*

Or. *Immensam clementiam tuam*

Ex. *Exorcizo te creatura aque ... ut fias aqua exorcizata*

Or. *Deus qui ad salutem humani generis*

F. *Fiat commixtio salis et aquæ*

W. *Vox Domini super aquas*

Or. *Deus invictæ virtutis auctor*

W. *Benedicamus Domino*

F. *Et benedictio Dei Patris ... super hanc creaturam*

R. *Asperges me*

W. *Ostende nobis*

R. *Præsta nobis quæsumus Domine per hanc
sanctificatæ aquæ aspersionem*

III. Ordo benedictionis nubentium

W. *Adiutorium nostrum*

Or. *Benedic Domine hos anulos*

Or. *Creator et conservator humani generis*

F. *In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti*

F. *Benedicti sitis a Domino*

W. *Manda Deus virtuti tue*

W. *Increpas feras harundinis*

Or. *Deus Abraham Deus Isaac Deus Iacob benedic
adolescentes istos*

Ps. *Beati omnes*

F. *Kyrie eleison*

W. *Salvum fac servum*

W. *Mitte eis auxilium de sancto*

W. *Esto eis Domine turris fortitudinis*

Or. *Respice quæsumus Domine de celo sancto tuo*

Or. *Adesto Domine supplicationibus nostris et in-
stitutis tuis*

Or. *Benedic Domine Iesu Christe hunc famulum et
hanc famulam*

Ben. *Benedicat vos Deus Pater et custodiat*

COPULA SUPER VIDUAS

Or. *Deus per quem mulier viro iungitur*

INTRODUCTIO SPONSÆ NOVÆ POST NUPTIAS

Ps. *Deus miseretur*

F. *Kyrie eleison*

W. *Salvam fac ancillam tuam*

W. *Mitte ei Domine auxilium de sancto*

W. *Esto ei Domine turris fortitudinis*

Or. *Deus qui mortuam Saræ vulvam*

F. *Ingredere in domum Domini*

TUNC INCIPIATUR MISSA DE SANCTA TRINITATE

VEL MISSA NUPTIALIS

Intr. *Deus Israel coniungat vos*

IntrV. *Beati omnes*

Or. *Deus qui tam excellenti ministerio*

Lc. *Nescitis quoniam corpora vestra*

Gr. *Uxor tua*

All. *Mittat vobis Dominus auxilium*

Ev. *Accesserunt ad Iesum pharisæi*

Off. *In te speravi*

Secr. *Suscipe quæsumus Domine pro sacra conubii
lege*

Comm. *Ecce sic benedicetur omnis homo*

Postcomm. *Quæsumus omnipotens Deus instituta
providentiæ tuæ*

IV. Catechismus puerorum

F. *Quis vocaris*

F. *Abrenuntias Satanae*

F. *N. credis in Deum*

F. *Exi ab eo Satana da honorem Deo*

F. *Signum sanctæ Crucis*

F. *Signum Salvatoris Domini*

F. *Accipe signum sanctæ Crucis*

Or. *Te deprecor Domine sancte Pater ... ut huic
famulo tuo N. qui in huius sæculi*

Or. *Omnipotens sempiterne Deus ... respicere di-
gnare super hunc famulum*

Or. *Preces nostras quæsumus Domine clementer ex-
audi*

Or. *Deus qui humani generis ita es conditor*

Ex. *Exorcizo te creatura salis ... per Deum vivum
... qui te ad tutelam*

Or. *Benedic omnipotens Deus hanc creaturam salis*

F. *Accipe salem sapientiæ*

Or. *Deus patrum nostrorum Deus universæ condi-
tor creaturæ*

Or. *Deus Abraham Deus Isaac Deus Iacob*

qui Moysi

[ADIURATIO SUPER INFANTES]

Ex. *Ergo maledicte diabole*

Or. *Deus celi Deus terræ Deus angelorum*
 Ex. *Ergo maledicte diabole*
 Or. *Deus immortale presidium omnium postulantium*
 Ex. *Ergo maledicte diabole*
 Or. *Deus Abraham Deus Isaac Deus Iacob ... qui tribus Israel*
 Ex. *Ergo maledicte diabole*
 Ex. *Exorcizo te immunde spiritus ... ipse ... tibi imperat ... qui cæco nato*
 Ex. *Ergo maledicte diabole*
 Or. *Æternam ac mitissimam pietatem tuam deprecor*
 Ex. *Exorcizo te immunde spiritus ... ipse ... tibi imperat ... qui pedibus super mare*
 Ex. *Audi maledicte Satanas ... et cum tua victus invidia*
 Ev. *Oblati sunt Iesu parvuli*
 F. *Pater noster*
 F. *Credo in Deum*
 Ex. *Nec te lateat Satanas imminere tibi pœnas*
 F. *Effeta quod est adaperire*
 F. *Ingredere in templum Dei*
 F. *Et benedictio Dei Patris ... maneat semper tecum*

INCIPITUR BAPTISMUS CIRCA FONTEM

F. *N. abrenuntias Satane*
 F. *N. et ego te linio oleo salutis*
 F. *N. credis in Deum*
 F. *N. vis baptizari*
 F. *Ego te baptizo in nomine Patris*
 F. *Deus omnipotens Pater Domini nostri ... qui te regeneravit ex aqua et Spiritu Sancto*
 F. *Accipe vestem candidam*
 W. *Pax tecum*
 F. *Accipe lampadem ardentem*
 W. *Pax tecum*

INTRODUCTIO MULIERIS POST PARTUM

Ps. *Deus misereatur*
 Ps. *Levavi oculos meos*
 Ps. *Ad te levavi*
 Ps. *Beati omnes*
 F. *Kyrie eleison*
 W. *Salvam fac ancillam tuam*
 W. *Esto ei Domine turris fortitudinis*
 W. *Mitte ei Domine auxilium de sancto*
 Or. *Deus qui per Moysen famulum tuum Israeliticæ plebi*
 Or. *Omnipotens sempiterne Deus ... qui tuum Unigenitum una cum matre sua*
 F. *Ingredere in domum Dei*

Ev. *Postquam impleti sunt dies purgationis Mariæ*

V. Ordo ad inungendum in rmos

W. *Pax huic domui*
 Ps. *Domine ne in furore tuo ... Miserere*
 Ant. *Miserere mei Domine*
 Ps. *Beati quorum remissæ*
 Ant. *Erat quidam regulus*
 Ps. *Domine ne in furore tuo ... Quoniam*
 Ant. *Domine descende*
 Ps. *Miserere mei Deus*
 Ant. *Cor contritum*
 Ps. *Domine exaudi orationem meam et clamor*
 Ant. *Domine puer meus*
 Ps. *De profundis*
 Ant. *Domine non sum dignus*
 Ps. *Domine exaudi orationem meam auribus*
 Ant. *Cum autem sol occidisset*
 Lit. *Kyrie eleison*
 F. *Kyrie eleison*
 W. *Salvum fac servum*
 W. *Mitte ei auxilium de sancto*
 W. *Esto ei Domine turris fortitudinis*
 W. *Nihil proficiat inimicus in eo*
 Or. *Omnipotens sempiterne Deus qui per beatum Iacobum*
 Or. *Domine Deus qui per apostolum tuum*
 F. *In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti extinguatur in te*
 F. *Per istam sanctam unctionem ... quicquid oculorum vitio*
 F. *Per istam sanctam unctionem ... quicquid aurium vitio*
 F. *Per istam sanctam unctionem ... quicquid narium vitio*
 F. *Per istam sanctam unctionem ... quicquid lingue vel oris vitio*
 F. *Per istam sanctam unctionem ... quicquid tactu manuum seu carnis vitio*
 F. *Per istam sanctam unctionem ... quicquid incensu pedum aut lumborum vitio*
 Or. *Respice quæsumus Domine famulum tuum ... et animam refove*
 Or. *Domine sancte Pater omnipotens aterne Deus qui benedictionis tue gratiam*
 F. *Dominus Iesus Christus apud te sit*
 Or. *Deus qui peccatores scelerum pondere*
 Or. *Deus qui famulo tuo Ezechia*
 Or. *Deus qui facturæ tuæ*
 Or. *Deus qui beatum Petrum apostolum*
 Or. *Exaudi nos Domine ... et visitationem tuam conferre*

Or. *Deus qui humano generi et salutis remedium*
 Or. *Virtutum caelestium Deus qui ab humanis corporibus*
 Or. *Domine sancte Pater omnipotens ... qui fragilitatem condicionis nostrae*
 Or. *Miserere iam quæsumus Domine famulo tuo*
 F. *Sanet te Deus Pater omnipotens*
 Ben. *Benedicat te Deus Pater qui in principio*
 Ben. *Benedicat te Deus Pater qui te creavit in carne*
 Ben. *Benedicat te Deus Pater et custodiat te*
 Or. *Benedicere et sanctificare digneris Domine famulum tuum*
 Or. *Domine sancte Pater omnipotens ... qui es via veritas et vita*
 Or. *Maiestatem tuam Domine supplices deprecamur ut huic famulo tuo*

SEQUITUR RECOMMENDATIO ANIMÆ QUANDO
 IAM PROPE EST MORTI

F. *Proficiscere anima Christiana de hoc mundo*
 Or. *Deus misericors Deus clemens Deus qui secundum multitudinē*
 F. *Commendo te omnipotenti Deo carissime frater cuius es creatura*
 F. *Suscipe Domine servum tuum in locum sperandae salvationis*
 Or. *Commendamus tibi Domine animam famuli tui*
 Or. *Delicta iuventutis et ignorantias eius*

VI. Cum autem recesserit anima

R. *Subvenite sancti Dei*
 F. *Kyrie eleison*
 W. *A porta inferi*
 W. *Credo videre bona Domini*
 W. *Ne tradas bestiis animas*
 W. *Domine miserere ei*
 Or. *Tibi Domine commendamus animam famuli tui*
 Or. *Suscipe Domine animam servi tui quam de ergastulo*
 R. *Absolve Domine animas eorum*
 Ps. *Ad te Domine levavi animam meam*
 Ant. *Suscipiat te Christus qui vocavit te*
 Ps. *Miserere mei Deus*
 Ant. *Læto animo pergo ad te*
 Or. *Misericordiam tuam Domine ... pietatis affectu rogare ... cogimur*
 Or. *Omnipotens sempiternæ Deus qui humano corpori animam*
 Or. *Diri vulneris novitate percussi*

F. *Kyrie eleison*
 W. *Non intres in iudicium*
 W. *Non tradas Domine bestiis animas*
 W. *Anima eius in bonis demorabitur*
 W. *A porta inferi*
 Or. *Petimus clementissime Domine ut spiritum huius famuli tui*
 W. *Requiescat in pace*

POST HÆC LAVETUR CORPUS DEFUNCTI

F. *Kyrie eleison*
 W. *In memoria æterna erit iustus*
 W. *Non tradas Domine bestiis animas*
 W. *Domine miserere ei*
 Or. *Suscipe Domine animam servi tui quam de ergastulo*
 Ant. *In paradisum*
 Ps. *In exitu Israel de Ægypto*
 Ps. *Beati immaculati*
 Ps. *Ad Dominum cum tribularer*

ET POST MISSÆ CELEBRATIONEM STET SACERDOS
 IUXTA FERETRUM DICENS ORATIONEM

Or. *Non intres in iudicium*
 R. *Subvenite sancti Dei*
 F. *Kyrie eleison*
 W. *A porta inferi*
 W. *Credo videre bona Domini*
 W. *Ne tradas bestiis animas*
 W. *Domine miserere ei*
 Or. *Deus cui omnia vivunt*
 R. *Antequam nascerer*
 F. *Kyrie eleison*
 W. *A porta inferi*
 W. *Credo videre bona Domini*
 W. *Ne tradas bestiis animas*
 W. *Domine miserere ei*
 Or. *Fac quæsumus Domine hunc cum servo tuo*
 R. *Qui Lazarum resuscitasti de monumento*
 F. *Kyrie eleison*
 W. *A porta inferi*
 W. *Credo videre bona Domini*
 W. *Ne tradas bestiis animas*
 W. *Domine miserere ei*
 Or. *Inclina Domine aurem tuam*
 Or. *Deus universorum creator et conditor*

HIC ELEVETUR CORPUS DEFUNCTI ET PORTETUR
 AD TUMULUM CUM PSALMO ET ANTIPHONA

Ant. *Aperite illi portas iustitiæ*
 Ps. *Confitemini Domino quoniam bonus*
 Pf. *Pie recordationis affectu*

Or. *Deus qui fundasti terram*
 Ant. *Ingrediar in locum*
 Ps. *Quemadmodum desiderat*
 Or. *Obsecramus misericordiam tuam ... qui hominem ad imaginem tuam*
 Ant. *Hæc requies mea in sæculum sæculi*
 Ps. *Memento Domine David*
 Or. *Deus apud quem mortuorum spiritus*
 F. *Absolvimus te frater vice*
 F. *In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti*
 Ant. *De terra plasmasti me*
 Ps. *Domine probasti me*
 Pf. *Oremus fratres carissimi pro spiritu cari nostri*
 Or. *Deus vitæ dator*
 Or. *Temeritatis quidem est Domine*
 Or. *Debitum humani corporis*
 Or. *Suscipe Domine animam famuli tui N. revertentem ad te*
 W. *Requiescant in pace*
 W. *Oremus pro omnibus fidelibus defunctis*
 Ps. *De profundis*
 F. *Kyrie eleison*
 W. *A porta inferi*
 W. *Credo videre bona Domini*
 W. *Ne tradas bestiis animas*
 W. *Domine miserere ei*
 Or. *Deus qui omnium potestatem habes*

REVERTENTES AD ECCLESIAM

R. *Si bona*
 RV. *Nudus egressus*
 Ps. *Miserere mei Deus*
 Ps. *Deus misereatur*
 Ps. *Levavi oculos meos*
 Ps. *Ad te levavi*
 Ps. *Nisi Dominus ædificaverit*
 F. *Kyrie eleison*
 W. *A porta inferi*
 W. *Credo videre bona Domini*
 W. *Ne tradas bestiis animas*
 W. *Domine miserere ei*
 Or. *Misericors Deus qui omne genus humanum*
 Or. *Deus qui nos melius in domo luctus*
 W. *Requiescat in sancta pace*

VII. In die Paschæ benedictio carniûm

Or. *Deus universæ carnis creator*

BENEDICTIO LARDI

Or. *Benedic Domine creaturam istam lardi*

SUPER CARNES AVIUM

Or. *Deus universæ creaturæ qui inter ceteras*

OVORUM BENEDICTIO

Or. *Subveniat quæsumus Domine benedictionis tuæ gratia*

CASEORUM BENEDICTIO

Or. *Dignare Domine quæsumus ... Deus benedicere et sanctificare hanc creaturam casei*

AD QUÆVIS

Or. *Creator et conservator generis humani*
 Or. *Deus qui per resurrectionem Filii tui*
 W. *Benedicamus Domino*
 F. *Benedictio Dei Patris omnipotentis ... descendat et maneat*

VIII. Segetum consecratio in die sancti Marci

Lit. *Kyrie eleison*
 F. *Kyrie eleison*
 Or. *Pietatem tuam quæsumus omnipotens Deus ut has primitias*
 Or. *Omnipotens sempiterne Deus arbiter throni*
 Or. *Te Domine petimus ac rogamus ut hos fructus*
 Or. *Domine sancte Pater ... mitte Spiritum Sanctum angelorum*
 F. *Et benedictio Dei Patris ... maneat super has fruges*

IX. Benedictio pabuli seu avenæ in die sancti Stephani protomartyris

Lc. *Stephanus autem plenus gratia et fortitudine*
 Ev. *Simile factum est regnum celorum*
 F. *Per istos sermones sancti Evangelii*
 F. *Benedicat Dominus hanc creaturam pabuli*
 Ps. *In convertendo Dominus captivitatem Sion*
 F. *Kyrie eleison*
 W. *Salvos fac fideles tuos*
 W. *Et si mortiferum*
 W. *Gustate et videte*
 Or. *Domine Deus omnipotens creator celi et terræ*
 Or. *Deus qui temporibus Eliæ propheta*
 F. *Et benedictio Dei Patris ... maneat super hanc creaturam avenæ*

X. Benedictio vini seu amoris sancti Ioannis tertio die post Domini Nativitatem

Ev. *In principio erat Verbum*
 Ev. *Nuptiæ factæ sunt*
 F. *Per istos sermones sancti Evangelii*
 F. *Benedicat Dominus ... hanc creaturam vini*
 W. *Adiutorium nostrum*

Ps. *Dominus regit me*
 F. *Kyrie eleison*
 W. *Salvos fac fideles tuos*
 W. *Et si quid nocivum*
 W. *Gustate et videte*
 Or. *Deus et Pater Domini nostri ... cuius verbo*
caeli firmati sunt
 Or. *Domine Iesu Christe qui ex quinque panibus*
 Or. *Deus cuius potestate beatus Ioannes*
 W. *Benedicamus Domino*
 F. *Et benedictio Dei Patris omnipotentis et Filii ...*
descendat et maneat super hanc creaturam vini

XI. Benedictio baculorum et capsellarum pro peregrinis

W. *Pax Domini*
 Or. *Domine Iesu Christe mundi Redemptor*
 Or. *Domine Iesu Christe Fili Dei vivi qui recto*
 F. *Accipite has capsellas et hos fustes*
 Or. *Omnipotens sempiterna Deus humani generis*
reformator et auctor
 Ps. *Qui habitat in adiutorio*
 Cant. *Nunc dimittis*
 F. *Kyrie eleison*
 W. *Tu mandasti*
 W. *Utinam dirigantur*
 W. *Salvos fac servos*
 W. *Mitte eis Domine*
 W. *Vias tuas Domine*
 W. *Angelis suis mandavit*
 W. *Esto eis Domine*
 W. *Domine Deus virtutum*
 Or. *Exaudi Domine preces nostras*
 Or. *Exaudi nos Domine et iter famulorum*
 Or. *Domine Deus Pater omnipotens qui es ductor*
sanctorum
 Cant. *Benedictus Dominus Deus Israel*
 Or. *Adesto Domine supplicationibus nostris et vias*
famulorum

IN REVERSIONE PEREGRINORUM

Ps. *Ecce quam bonum*
 F. *Kyrie eleison*
 W. *Benedicti qui veniunt*
 Or. *Deus humilium visitator*
 Or. *Da quæsumus omnipotens Deus ut his famulis*
... quos ad nos incolumes

XII. Benedictio novorum fructuum

BENEDICTIO NOVI PANIS

Or. *Benedic Domine creaturam istam panis*

Or. *Deus qui accepto et distributo pane*

BENEDICTIO UVÆ SIVE NOVÆ FABÆ

Or. *Benedic Domine hos fructus terræ*

POMORUM BENEDICTIO

Or. *Deprecamur omnipotens aterne Deus ut bene-*
dicas fructum

BENEDICTIO AD VASA NOVA

Or. *Protector fidelium Deus*

XIII. Benedictio novæ domus

Or. *Adesto Domine supplicationibus nostris et hanc*
domum
 Or. *Exaudi nos Domine ... et si qua sunt contraria*
 Or. *Benedic Domine Deus ... locum istum ut sit*
 Or. *Defende quæsumus locum istum*
 W. *Adiutorium nostrum*
 Or. *Te Deum Patrem ... suppliciter exoramus pro*
hac domo
 Ben. *Benedicat vos Deus celi*
 F. *Angelus Domini bonus comitetur vobis*

XIV. Oratio dominica etc.

F. *Pater noster*
 F. *Ave Maria*
 F. *Credo in Deum*

XV. Ordo in Purificatione sanctæ Mariæ

Ant. *Asperges me*
 W. *Ostende nobis*
 Or. *Exaudi quæsumus Domine plebem tuam*
 R. *Gaude Maria Virgo*
 RV. *Gabrielem archangelum*
 W. *Post partum virgo*
 Or. *Famulorum tuorum quæsumus Domine delictis*
ignosce
 Or. *Domine sancte ... benedicere et sanctificare di-*
gnis ignem istum
 Ant. *Ave gratia plena*
 Or. *Omnipotens sempiterna Deus qui hodierna die*
 Ant. *Adorna thalamum*
 Or. *Domine Deus omnipotens creator cæli et terræ*
 Ant. *Responsum accepit Simeon*
 Or. *Benedic Domine Iesu Christe hanc creaturam*
cere
 VD. *Qui per serenissimam ac placidissimam*
 Or. *Omnipotens sempiterna Deus qui per Moysen*
 Ant. *Lumen ad revelationem*
 Ps. *Nunc dimittis*
 Or. *Illumina quæsumus Domine populum tuum*

H. *Quod chorus vatum*
 H. *Lux mundi beatissima*
 W. *Responsum accepit Simeon*
 Or. *Da quesumus Domine populo tuo inviolabilem*
 Ant. *Cum inducerent puerum*
 Ps. *Benedictus Dominus Deus Israel*
 W. *Responsum accepit Simeon*
 Or. *Perfice in nobis Domine*

XVI. In capite ieuinii

Ex. *Exorcizo te cinis in nomine Patris*
 Or. *Omnipotens sempiterne Deus parce metuentibus*
 Or. *Deus qui non mortem*
 Ant. *Exaudi nos Domine*
 AntV. *Salvum me fac*
 Or. *Concede nobis Domine presidia militiae*
 Ant. *Immutemur habitu*
 AntV. *Deus misereatur nostri*
 Ant. *Iuxta vestibulum*
 AntV. *Beati immaculati*
 F. *Memento homo quia cinis et pulvis es*
 R. *Emendemus in melius*
 RV. *Peccavimus*
 Ps. *Miserere mei Deus*
 F. *Kyrie eleison*
 W. *Domine non secundum peccata*
 Or. *Exauditor omnium Deus*

XVII. Ordo in die Ramispalmarum

Ant. *Asperges me*
 W. *Ostende nobis*
 Or. *Visita quesumus Domine plebem tuam*
 R. *Ingressus Pilatus*
 RV. *Tunc ait illis Pilatus*
 R. *Circumdederunt me viri mendaces*
 RV. *Quoniam tribulatio*
 W. *Ne perdas cum impiis*
 Or. *Adiuva Domine fragilitatem*
 Or. *Deus qui hodierna die ad insinuandum*
 Lc. *Venerunt filii Israel in Helim*
 R. *Collegerunt pontifices*
 RV. *Unus autem ex illis*
 Ev. *Cum appropinquasset*
 Ant. *Ante sex dies*

SEQUITUR EXORCISMUS FLORUM ET FRONDIIUM

Ex. *Exorcizo te creatura florum et frondium*
 Or. *Benedic Domine quesumus hos palmarum et arborum ramos*
 Ant. *Cum audisset populus*
 Or. *Deus cuius Filius pro salute humani*
 Or. *Deus qui per olive ramum*

Or. *Omnipotens sempiterne Deus qui Dominum nostrum*

Or. *Deus qui Filium tuum Unigenitum*
 VD. *Mundi conditor*
 Ant. *Fulgentibus palmis*
 Or. *Omnipotens sempiterne Deus qui Christi*
 Ant. *Cum appropinquaret*
 H. *Gloria laus et honor*
 Ant. *Pueri Hebræorum tollentes ramos*
 Ant. *Pueri Hebræorum vestimenta*
 Ant. *Scriptum est enim percutiam*
 Or. *Auge fidem in te sperantium*
 Or. *Deus qui miro ordine dispositionis ex rebus*
 R. *Ingrediente Domino*
 RV. *Cumque audissent*
 Ant. *Turba multa*
 AntV. *Benedictus Dominus Deus Israel*
 W. *Ne perdas cum impiis*
 Or. *Adiuva nos Deus salutaris noster*

XVIII. In Cena Domini

Lc. *Convenientibus vobis in unum*
 Ev. *Ante diem festum Paschæ*
 Or. *Deus cuius sacratissimam cenam*
 Ant. *Ante diem festum Paschæ*
 Ant. *Cena facta dixit*
 W. *Suscipimus Deus misericordiam tuam*
 W. *Tu mandasti*
 W. *Tu lavasti pedes*
 Or. *Adesto Domine nostræ servitutis officio*
 H. *Tellus ac æthera*
 Ant. *Diviserunt sibi vestimenta*
 Ps. *Deus Deus meus respice*
 R. *Ierusalem luge*

XIX. Ordo in Parasceve

H. *Popule meus*
 HV. *Agyos Otheos*
 HV. *Quia eduxi te*
 HV. *Quid ultra debui facere*
 Ant. *Ecce lignum Crucis*
 AntV. *Beati immaculati*
 Ant. *Dum fabricator*
 AntV. *O admirabile pretium*
 H. *Crux fidelis*
 Or. *Domine Iesu Christe Deus verus*
 Or. *Deus qui Moysi famulo tuo*
 Or. *Domine Iesu Christe qui nos per Crucis passionem*

XX. Ordo in Sancto Sabbato

Ps. *Ad Dominum cum tribularer*

Or. *Domine sancte Pater ... benedicimus hunc ignem cum cera*
 Or. *Omnipotens sempiterne Deus mundi conditor*
 Or. *Deus qui per Filium tuum angularem*
 Or. *Domine Deus noster ... exaudi nos lumen indeficiens*
 Or. *Domine sancte Pater ... benedicientibus nobis hunc ignem*
 Or. *Veniat quæsumus omnipotens Deus super hoc incensum*
 H. *Inventor rutili*
 VD. *Exsulet iam angelica*
 H. *Rex sanctorum*
 F. *Pater noster*

F. *Credo in Deum*
 W. *Quoniam apud te est fons vite*
 Or. *Omnipotens sempiterne Deus adesto magnæ pietatis*
 VD. *Qui invisibili potentia*
 F. *In nomine Patris et Filii ... sanctificetur et fecundetur*
 Lit. —

XXI. In Assumptione beatæ Mariæ Virginis benedictio herbarum

Or. *Supplices tuam atque obnoxiiis precibus*
 Or. *Benedic Domine creaturam istam herbarum*

(B) Index alphabeticoliturgeticus

A porta inferi | W Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 2, 56, 13, 60, 23, 63, 29, 64, 26*, 64, 53*, 72, 61*, 75
Abrenuntias Satanæ | F Catechismus puerorum | IV 2, 30
Absolve Domine animas eorum | R Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 5, 57
Absolvimus te frater vice | F Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 43, 69
Accesserunt ad Iesum pharisæi (Mt 19,3–6) | Ev Ordo benedictionis nubentium | III 24, 30
Accipe lampadem ardentem | F Catechismus puerorum | IV 40, 37
Accipe salem sapientiæ | F Catechismus puerorum | IV 14, 32
Accipe signum sanctæ Crucis | F Catechismus puerorum | IV 7, 31
Accipe vestem candidam | F Catechismus puerorum | IV 38, 36
Accipite has capsellas et hos fustes (Tob 3–12) | F Benedictio baculorum et capsellarum | XI 4, 87
Ad Dominum cum tribularer (Ps 119) | Ps Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 20*, 62, Ordo in Sancto Sabbato | XX 1*, 116
Ad te Domine levavi animam meam (Ps 24) | Ps Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 6, 57
Ad te levavi (Ps 122) | Ps Catechismus puerorum | IV 44, 38, Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 59, 74
Adesto Domine nostræ servitutis officio (Ps 137,8) | Or In Cena Domini | XVIII 6, 112
Adesto Domine supplicationibus nostris et hanc do-

mum (Act 7,48) | Or Benedictio novæ domus | XIII 1, 93
Adesto Domine supplicationibus nostris et institutis tuis (Ps 89,1) | Or Ordo benedictionis nubentium | III 11, 27
Adesto Domine supplicationibus nostris et vias famulorum | Or Benedictio baculorum et capsellarum | XI 13, 91
Adiutorium nostrum (Ps 123,8) | W Ordo benedictionis nubentium | III 1, 25, Benedictio novæ domus | XIII 5, 94, Benedictio vini seu amoris sancti Ioannis | X 4, 84
Adiuva Domine fragilitatem | Or Ordo in die Ramispalmarum | XVII 7, 105
Adiuva nos Deus salutaris noster (Ps 78,9) | Or Ordo in die Ramispalmarum | XVII 33, 111
Adorna thalamum | Ant Ordo in Purificatione sanctæ Mariæ | XV 10, 100
Æternam ac mitissimam pietatem tuam deprecor (Sap 7,17) | Or Catechismus puerorum | IV 22, 34
Agvos Otheos | HV Ordo in Parasceve | XIX 1, 113
Angelis suis mandavit (Ps 90,11) | W Benedictio baculorum et capsellarum | XI 8, 89
Angelus Domini bonus comitetur vobis | F Benedictio novæ domus | XIII 8, 94
Anima eius in bonis demorabitur (Ps 24,13) | W Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 13, 59
Ante diem festum Paschæ (J 13,1–15) | Ant In Cena Domini | XVIII 4*, 112
Ante diem festum Paschæ (J 13,1–15) | Ev In Cena Domini | XVIII 2, 112

- Ante sex dies* (J 12) | Ant Ordo in die Ramispalmarum | XVII 12, 106
- Antequam nascerer* (Gn 1,27) | R Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 25, 63
- Aperite illi portas iustitiæ* (Ps 117,19) | Ant Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 32, 64
- Asperges me* (Ps 50,9) | Ant Exorcismus salis et aquæ | II 12, 24, Ordo in die Ramispalmarum | XVII 1, 104, Ordo in Purificatione sanctæ Mariæ | XV 1*, 98
- Audi maledicte Satanas ... et cum tua victus invidia* | Ex Catechismus puerorum | IV 24, 34
- Auge fidem in te sperantium* (Gn 8. Tt 2,7. 14) | Or Ordo in die Ramispalmarum | XVII 28, 110
- Ave gratia plena* (L 2,28) | Ant Ordo in Purificatione sanctæ Mariæ | XV 8, 99
- Ave Maria* (L 1,28) | F Oratio dominica etc. | XIV 2, 95
- Beati immaculati* (Ps 118) | AntV In capite ieiunii | XVI 7, 104, Ordo in Parasceve | XIX 2*, 113
- Beati immaculati* (Ps 118) | Ps Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 20*, 62
- Beati omnes qui timent Dominum* (Ps 127) | Ps Catechismus puerorum | IV 45, 38, Ordo benedictionis nubentium | III 8, 26
- Beati omnes qui timent Dominum* (Ps 127,1) | IntrV Ordo benedictionis nubentium | III 19, 29
- Beati quorum remissæ* (Ps 31) | Ps Ordo ad inungendum infirmos | V 4, 41
- Benedic Domine creaturam istam herbarum* (Ps 137,8) | Or In Assumptione beatæ Mariæ Virginis benedictio herbarum | XXI 2, 120
- Benedic Domine creaturam istam lardi* (Gn 1,20–21. 8,20) | Or In die Paschæ benedictio carniæ | VII 2, 75
- Benedic Domine creaturam istam panis* (Mt 14 Mc 6. 8. L 9. J 6.) | Or [Benedictiones novorum fructuum] | XII 1, 92
- Benedic Domine Deus ... locum istum ut sit* | Or Benedictio novæ domus | XIII 3, 93
- Benedic Domine hos anulos* | Or Ordo benedictionis nubentium | III 2, 25
- Benedic Domine hos fructus terræ* | Or [Benedictiones novorum fructuum] | XII 3, 93
- Benedic Domine Iesu Christe hanc creaturam ceræ* (Tob 8,3) | Or Ordo in Purificatione sanctæ Mariæ | XV 13, 100
- Benedic Domine Iesu Christe hunc famulum et hanc famulam* | Or Ordo benedictionis nubentium | III 12, 27
- Benedic Domine quesumus hos palmarum et arborum ramos* | Or Ordo in die Ramispalmarum | XVII 14, 107
- Benedic omnipotens Deus hanc creaturam salis* | Or Catechismus puerorum | IV 13, 32
- Benedicamus Domino* | W Benedictio vini seu amoris sancti Ioannis | X 10, 86, Exorcismus salis et aquæ | II 10, 24, In die Paschæ benedictio carniæ | VII 8, 77
- Benedicat Dominus hanc creaturam pabuli* | F Benedictio pabuli seu avenæ in die sancti Stephani protomartyris | IX 4, 82
- Benedicat Dominus noster ... hanc creaturam vini* | F Benedictio vini seu amoris sancti Ioannis | X 3, 84
- Benedicat te Deus Pater et custodiat te* (Nu 6,22–27) | Ben Ordo ad inungendum infirmos | V 42, 53
- Benedicat te Deus Pater qui in principio* (Gn 1,1. L 3,22) | Ben Ordo ad inungendum infirmos | V 40, 53
- Benedicat te Deus Pater qui te creavit in carne* | Ben Ordo ad inungendum infirmos | V 41, 53
- Benedicat vos Deus cæli* | Ben Benedictio novæ domus | XIII 7, 94
- Benedicat vos Deus Pater et custodiat* (Nu 6,25) | Ben Ordo benedictionis nubentium | III 13, 27
- Benedicere et sanctificare digneris Domine famulum tuum* | Or Ordo ad inungendum infirmos | V 43, 53
- Benedicti qui veniunt* (Ps 117,26) | W Benedictio baculorum et capsellarum | XI 15, 91
- Benedicti sitis a Domino* (Ps 113,23) | F Ordo benedictionis nubentium | III 5, 25
- Benedictio Dei Patris omnipotentis ... descendat et maneat* | F In die Paschæ benedictio carniæ | VII 9, 77
- Benedictus Dominus Deus Israel* (L 1,68–79) | Cant Ordo in Purificatione sanctæ Mariæ | XV 21, 102, Benedictio baculorum et capsellarum | XI 12, 90, Ordo in die Ramispalmarum | XVII 31, 111
- Cena facta dixit* (Mt 26,21) | Ant In Cena Domini | XVIII 4*, 112
- Circumdede runt me viri mendaces* | R Ordo in die Ramispalmarum | XVII 5, 105
- Collegerunt pontifices* (J 11,47–48) | R Ordo in die Ramispalmarum | XVII 10, 106
- Commendamus tibi Domine animam famuli tui* (L 16,22) | Or Ordo ad inungendum infirmos

- mos | V 50, 55
- Commendo te omnipotenti Deo carissime frater cuius es creatura* (Gn 2,7. Ps 67,2. cf. Mt 25, 31–36) | F Ordo ad inunguendum infirmos | V 48, 54
- Concede nobis Domine presidia militiae* | Or In capite ieiunii | XVI 5, 103
- Confitemini Domino quoniam bonus* (Ps 117) | Ps Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 33, 64
- Conuenientibus vobis in unum* (1K 11,20–32) | Lc In Cena Domini | XVIII 1, 111
- Cor contritum* (Ps 50,19) | Ant Ordo ad inunguendum infirmos | V 9, 44
- Creator et conservator generis humani* | Or In die Paschæ benedictio carniū | VII 6, 76
- Creator et conservator humani generis* | Or Ordo benedictionis nubentium | III 3, 25
- Credo in Deum* | F Catechismus puerorum | IV 26*, 35, Exorcismus salis et aquæ | II 1*, 22, Oratio dominica etc. | XIV 3, 95, Ordo in Sancto Sabbato | XX 12*, 118
- Credo videre bona Domini* (Ps 26,13) | W Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 2, 56, 23*, 63, 26*, 64, 29*, 64, 53*, 72, 61*, 75
- Crux fidelis* | H Ordo in Parasceve | XIX 4, 114
- Cum appropinquaret* (Mc 11,1–10) | Ant Ordo in die Ramispalmarum | XVII 23, 109
- Cum appropinquasset* (Mt 21,1–9) | Ev Ordo in die Ramispalmarum | XVII 11, 106
- Cum audisset populus* (J 12) | Ant Ordo in die Ramispalmarum | XVII 15, 107
- Cum autem sol occidisset* (L 4,40) | Ant Ordo ad inunguendum infirmos | V 15, 47
- Cum inducerent puerum* (L 2,27) | Ant Ordo in Purificatione sanctæ Mariæ | XV 21, 102
- Cumque audissent* (Mt 21. J 12) | RV Ordo in die Ramispalmarum | XVII 30, 110
- Da quæsumus Domine populo tuo inuolabilem* | Or Ordo in Purificatione sanctæ Mariæ | XV 20, 102
- Da quæsumus omnipotens Deus ut his famulis ... quos ad nos incolumes* | Or Benedictio baculorum et capsellarum | XI 17, 91
- De profundis* (Ps 129) | Ps Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 53*, 72, Ordo ad inunguendum infirmos | V 12, 46
- De terra plasmasti me* (J 6,44) | Ant Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 45, 69
- Debitum humani corporis* (J 10,11–16) | Or Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 50, 72
- Defende quæsumus locum istum* | Or Benedictio novæ domus | XIII 4, 93
- Delicta iuventutis et ignorantias eius* (Ps 24,7) | Or Ordo ad inunguendum infirmos | V 51, 56
- Deprecamur omnipotens æterne Deus ut benedicas fructum* | Or [Benedictiones novorum fructuum] | XII 4, 92
- Deus Abraham Deus Isaac Deus Iacob ... qui Moyse* | Or Catechismus puerorum | IV 16, 33
- Deus Abraham Deus Isaac Deus Iacob ... qui tribus Israel* (Dn 13) | Or Catechismus puerorum | IV 20, 34
- Deus Abraham Deus Isaac Deus Iacob benedic adolentes istos* (Eccl 11,6) | Or Ordo benedictionis nubentium | III 7, 25
- Deus apud quem mortuorum spiritus* | Or Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 41, 69
- Deus celi Deus terræ Deus angelorum* | Or Catechismus puerorum | IV 18, 33
- Deus cui omnia vivunt* (L 16,22. 1K 2,9) | Or Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 24, 63
- Deus cuius Filius pro salute humani* (Mt 21. J 12) | Or Ordo in die Ramispalmarum | XVII 16, 107
- Deus cuius potestate beatus Ioannes* | Or Benedictio vini seu amoris sancti Ioannis | X 9, 86
- Deus cuius sacratissimam cenam* (J 13,5) | Or In Cena Domini | XVIII 3, 112
- Deus Deus meus respice* (Ps 21) | Ps In Cena Domini | XVIII 9*, 113
- Deus et Pater Domini nostri ... cuius verbo celi firmati sunt* | Or Benedictio vini seu amoris sancti Ioannis | X 7, 85
- Deus humilium visitor* | Or Benedictio baculorum et capsellarum | XI 16, 91
- Deus immortale presidium omnium postulantium* (1K 15) | Or Catechismus puerorum | IV 19, 33
- Deus invictæ virtutis auctor* (Ps 139,4) | Or Exorcismus salis et aquæ | II 9, 24
- Deus Israel coniungat vos* | Intr Ordo benedictionis nubentium | III 19, 29
- Deus misereatur* (Ps 66) | Ps Catechismus puerorum | IV 42, 37, Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 57, 73, Ordo benedictionis nubentium | III 15, 28
- Deus misereatur* (Ps 66,2) | AntV In capite ieiunii | XVI 6, 103
- Deus misericors Deus clemens Deus qui secundum multitudinem* | Or Ordo ad inunguendum infirmos | V 47, 54
- Deus omnipotens Pater Domini nostri ... qui te regeneravit ex aqua et Spiritu Sancto* (Mt 26,28) | F Catechismus puerorum | IV 37, 36

- Deus patrum nostrorum Deus universæ conditor creature* (Tt 3,5) | Or Catechismus puerorum | IV 15, 32
- Deus per quem mulier viro iungitur* (Tob 9,11. Gn 12*. 24*. 29*) | Or Ordo benedictionis nubentium | III 14, 27
- Deus qui accepto et distributo pane* (Mc 14,22–25. Mt 26,26–29. L 22,13–20. J 19,34.) | Or [Benedictiones novorum fructuum] | XII 2, 92
- Deus qui ad salutem humani generis* | Or Exorcismus salis et aquæ | II 6, 23
- Deus qui beatum Petrum apostolum* (Act 9,36–40) | Or Ordo ad inungendum infirmos | V 33, 51
- Deus qui facturæ tuæ* | Or Ordo ad inungendum infirmos | V 32, 51
- Deus qui famulo tuo Ezechie* (4Rg 20) | Or Ordo ad inungendum infirmos | V 31, 51
- Deus qui Filium tuum Unigenitum* (Kol 2,14. J 12) | Or Ordo in die Ramispalmarum | XVII 19, 108
- Deus qui fundasti terram* (Gn 25,9. L 16,22) | Or Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 35, 66
- Deus qui hodierna die ad insinuandum* (Mt 21,1–11. Mc 11,1–11. L 19,28–44. J 12,12–19) | Or Ordo in die Ramispalmarum | XVII 8, 105
- Deus qui humani generis ita es conditor* (R 9,8. G 4,28) | Or Catechismus puerorum | IV 11, 32
- Deus qui humano generi et salutis remedium* | Or Ordo ad inungendum infirmos | V 35, 52
- Deus qui miro ordine dispositionis ex rebus* (Mt 21. J 12. H 2,14. 1K 12,27) | Or Ordo in die Ramispalmarum | XVII 29, 110
- Deus qui mortuam Saræ vulvam* (Gn 17. R 4,18) | Or Ordo benedictionis nubentium | III 17, 28
- Deus qui Moysi famulo tuo* (Nu 21,8–9) | Or Ordo in Parasceve | XIX 6, 115
- Deus qui non mortem* | Or In capite ieiunii | XVI 3, 103
- Deus qui nos melius in domo luctus* (1Th 5,2. Ap 16,15) | Or Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 63, 75
- Deus qui omnium potestatem habes* | Or Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 54, 72
- Deus qui peccatores scelerum pondere* (L 17,14. Mc 16,18. Jc 5,14. Lv 16) | Or Ordo ad inungendum infirmos | V 30, 51
- Deus qui per Filium tuum angularem* (1P 2,6) | Or Ordo in Sancto Sabbato | XX 4, 116
- Deus qui per Moysen famulum tuum Israeliticæ plebi* (Lv 12) | Or Catechismus puerorum | IV 47, 39
- Deus qui per olivæ ramum* (Gn 8,6–12) | Or Ordo in die Ramispalmarum | XVII 17, 107
- Deus qui per resurrectionem Filii tui* | Or In die Paschæ benedictio carnum | VII 7, 76
- Deus qui tam excellenti ministerio* | Or Ordo benedictionis nubentium | III 20, 29
- Deus qui temporibus Elia propheta* (3Rg 17–18) | Or Benedictio pabuli seu avenæ in die sancti Stephani protomartyris | IX 8, 83
- Deus universæ carnis creator* (Ex 12,1–30) | Or In die Paschæ benedictio carnum | VII 1, 75
- Deus universæ creaturæ qui inter ceteras* | Or In die Paschæ benedictio carnum | VII 3, 76
- Deus universorum creator et conditor* | Or Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 31, 64
- Deus vitæ dator* (Ps 125,6) | Or Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 48, 71
- Dignare Domine quasumus ... Deus benedicere et sanctificare hanc creaturam casei* | Or In die Paschæ benedictio carnum | VII 5, 76
- Diri vulneris novitate percussi* | Or Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 12, 59
- Diviserunt sibi vestimenta* (Ps 21,19) | Ant In Cena Domini | XVIII 9*, 113
- Domine descende* (J 4,49) | Ant Ordo ad inungendum infirmos | V 7, 43
- Domine Deus noster ... exaudi nos lumen indeficiens* (Eccli 24,6) | Or Ordo in Sancto Sabbato | XX 5, 116
- Domine Deus omnipotens creator celi et terræ* (Ap 19,16. 1P 1,19) | Or Ordo in Purificatione sanctæ Mariæ | XV 11, 100, Benedictio pabuli seu avenæ in die sancti Stephani protomartyris | IX 7, 83
- Domine Deus Pater omnipotens qui es ductor sanctorum* (1K 8,19) | Or Benedictio baculorum et capsellarum | XI 11, 90
- Domine Deus qui per apostolum tuum* (Jc 5,14) | Or Ordo ad inungendum infirmos | V 19, 49
- Domine Deus virtutum* (Ps 79,20) | W Benedictio baculorum et capsellarum | XI 8, 89
- Domine exaudi orationem meam et clamor* (Ps 101) | Ps Ordo ad inungendum infirmos | V 10, 44
- Domine exaudi orationem meam auribus* (Ps 142) | Ps Ordo ad inungendum infirmos | V 14, 46
- Domine Iesu Christe Deus verus* (Gn 3. H 2,14. E 6,11–17) | Or Ordo in Parasceve | XIX 5, 115
- Domine Iesu Christe Fili Dei vivi qui recto* | Or Benedictio baculorum et capsellarum | XI 3, 87

- Domine Iesu Christe mundi Redemptor* (Mt 10,10. Mc 6,8. L 9,3. Nu 17. Mt 25,31–36) | Or Benedictio baculorum et capsellarum | XI 2, 86
- Domine Iesu Christe qui ex quinque panibus* (Mt 14. Mc 6. L 9. J 6. J 2) | Or Benedictio vini seu amoris sancti Ioannis | X 8, 86
- Domine Iesu Christe qui nos per Crucis passionem* | Or Ordo in Parasceve | XIX 7, 115
- Domine miserere ei* | W Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 2, 56, 16, 60, 23*, 63, 26*, 64, 29*, 64, 53*, 72, 61*, 75
- Domine ne in furore tuo ... Miserere* (Ps 6) | Ps Ordo ad inungendum infirmos | V 2, 40
- Domine ne in furore tuo ... Quoniam* (Ps 37) | Ps Ordo ad inungendum infirmos | V 6, 42
- Domine non secundum peccata* (Ps 102,10) | W In capite ieiunii | XVI 11, 104
- Domine non sum dignus* (Mt 8,8) | Ant Ordo ad inungendum infirmos | V 13, 46
- Domine probasti me* (Ps 138) | Ps Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 46, 70
- Domine puer meus* (Mt 8,6) | Ant Ordo ad inungendum infirmos | V 11, 46
- Domine sancte ... benedicere et sanctificare digneris ignem istum* (L 2,22–39) | Or Ordo in Purificatione sanctæ Mariæ | XV 7, 99
- Domine sancte Pater ... benedicientibus nobis hunc ignem* | Or Ordo in Sancto Sabbato | XX 6, 117
- Domine sancte Pater ... benedicimus hunc ignem cum cera* (Nu 16) | Or Ordo in Sancto Sabbato | XX 2, 116
- Domine sancte Pater ... mitte Spiritum Sanctum angelorum* | Or Segetum consecratio in die sancti Marci | VIII 6, 81
- Domine sancte Pater omnipotens ... qui es via veritas et vita* (J 14,6) | Or Ordo ad inungendum infirmos | V 44, 53
- Domine sancte Pater omnipotens ... qui fragilitatem condicionis nostræ* | Or Ordo ad inungendum infirmos | V 37, 52
- Domine sancte Pater omnipotens æterne Deus qui benedictionis tuæ gratiam* (Mt 25,31–36) | Or Ordo ad inungendum infirmos | V 28, 51
- Dominus Iesus Christus apud te sit* | F Ordo ad inungendum infirmos | V 29, 50
- Dominus regit me* (Ps 22) | Ps Benedictio vini seu amoris sancti Ioannis | X 5, 84
- Dum fabricator* | Ant Ordo in Parasceve | XIX 3, 114
- Ecce lignum Crucis* | Ant Ordo in Parasceve | XIX 2*, 113
- Ecce quam bonum* (Ps 132) | Ps Benedictio baculorum et capsellarum | XI 14, 91
- Ecce sic benedicetur omnis homo* (Ps 127,4) | Comm Ordo benedictionis nubentium | III 27, 30
- Effeta quod est adaperire* (Mc 7,34. cf. Gn 8,21) | F Catechismus puerorum | IV 28, 35
- Ego te baptizo in nomine Patris* (Mt 28,19) | F Catechismus puerorum | IV 36, 36
- Emendemus in melius* | R In capite ieiunii | XVI 9, 104
- Erat quidam regulus* (J 4,46) | Ant Ordo ad inungendum infirmos | V 5, 42
- Ergo maledicte diabole* | Ex Catechismus puerorum | IV 17, 33, 18, 33, 19, 33, 20, 34, 21, 34
- Esto ei (eis) Domine turris fortitudinis* (Ps 60,4) | W Catechismus puerorum | IV 46, 39, Ordo ad inungendum infirmos | V 17, 49, Ordo benedictionis nubentium | III 16, 28, Benedictio baculorum et capsellarum | XI 8, 89, Ordo benedictionis nubentium | III 9, 26
- Et benedictio Dei Patris ... maneat semper tecum* | F Catechismus puerorum | IV 30, 35
- Et benedictio Dei Patris ... maneat super hanc creaturam avenæ* | F Benedictio pabuli seu avenæ in die sancti Stephani protomartyris | IX 9, 83
- Et benedictio Dei Patris ... maneat super has fruges* | F Segetum consecratio in die sancti Marci | VIII 7, 81
- Et benedictio Dei Patris ... super hanc creaturam* | F Exorcismus salis et aquæ | II 11, 24
- Et benedictio Dei Patris omnipotentis et Filii ... descendat et maneat super hanc creaturam vini* | F Benedictio vini seu amoris sancti Ioannis | X 11, 86
- Et si mortiferum* (Mc 16,18) | W Benedictio pabuli seu avenæ in die sancti Stephani protomartyris | IX 6, 82
- Et si quid nocivum* (Mc 16,18) | W Benedictio vini seu amoris sancti Ioannis | X 6, 85
- Exaudi Domine preces nostras* | Or Benedictio baculorum et capsellarum | XI 9, 89
- Exaudi nos Domine* (Ps 68,17) | Ant In capite ieiunii | XVI 4, 103
- Exaudi nos Domine ... et si qua sunt contraria* | Or Benedictio novæ domus | XIII 2, 93
- Exaudi nos Domine ... et visitationem tuam conferre* (Ps 117,18 cf. Act 10. L 7,2–10. Tob passim) | Or Ordo ad inungendum infirmos | V 34, 52
- Exaudi nos Domine et iter famulorum* | Or Benedictio baculorum et capsellarum | XI 10, 90

- Exaudi quæsumus Domine plebem tuam* | Or Ordo in Purificatione sanctæ Mariæ | XV 3, 98
- Exauditor omnium Deus* | Or In capite ieiunii | XVI 12, 104
- Exi ab eo Satana da honorem Deo* | F Catechismus puerorum | IV 4, 31
- Exorcizo te cinis in nomine Patris* (Mt 28,19. H 9,13. Jon 3) | Ex In capite ieiunii | XVI 1, 102
- Exorcizo te creatura aque ... ut fias aqua exorcizata* | Ex Exorcismus salis et aquæ | II 5, 23
- Exorcizo te creatura florum et frondium* | Ex Ordo in die Ramispalmarum | XVII 13, 107
- Exorcizo te creatura salis ... per Deum qui te per Eliseum* (2Rg 2,21) | Ex Exorcismus salis et aquæ | II 3, 23
- Exorcizo te creatura salis ... per Deum vivum ... qui te ad tutelam* | Ex Catechismus puerorum | IV 12, 32
- Exorcizo te immunde spiritus ... ipse ... tibi imperat ... qui ceco nato* | Ex Catechismus puerorum | IV 21, 34
- Exorcizo te immunde spiritus ... ipse ... tibi imperat ... qui pedibus super mare* | Ex Catechismus puerorum | IV 23, 34
- Exsultet iam angelica* | VD Ordo in Sancto Sabbato | XX 9*, 117
- Fac quæsumus Domine hunc cum servo tuo* | Or Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 27, 64
- Famulorum tuorum quæsumus Domine delictis ignosce* | Or Ordo in Purificatione sanctæ Mariæ | XV 6, 99
- Fiat commixtio salis et aque* | F Exorcismus salis et aquæ | II 7, 23
- Fulgentibus palmis* (Mt 21,9. Mc 11,9. J 12,13) | Ant Ordo in die Ramispalmarum | XVII 21, 109
- Gabrielem archangelum* | RV Ordo in Purificatione sanctæ Mariæ | XV 4, 99
- Gaude Maria Virgo* | R Ordo in Purificatione sanctæ Mariæ | XV 4, 99
- Gloria laus et honor* | H Ordo in die Ramispalmarum | XVII 24, 109
- Gustate et videte* (Ps 33,9) | W Benedictio pabuli seu avenæ in die sancti Stephani protomartyris | IX 6, 82, Benedictio vini seu amoris sancti Ioannis | X 6, 85
- Hæc requies mea in sæculum sæculi* (Ps 131,14) | Ant Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 39, 68
- Ierusalem luge* | R In Cena Domini | XVIII 10*, 113
- Illumina quæsumus Domine populum tuum* | Or Ordo in Purificatione sanctæ Mariæ | XV 17, 101
- Immensam clementiam tuam* | Or Exorcismus salis et aquæ | II 4, 23
- Immutemur habitu* | Ant In capite ieiunii | XVI 6, 103
- In convertendo Dominus captivitatem Sion* (Ps 125) | Ps Benedictio pabuli seu avenæ in die sancti Stephani protomartyris | IX 5, 82
- In exitu Israel de Ægypto* (Ps 113) | Ps Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 19, 61
- In memoria aeterna erit iustus* (Ps 111,7) | W Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 16, 60
- In nomine Patris et Filii ... sanctificetur et fecundetur* (Mt 28,19. Act 25,16) | F Ordo in Sancto Sabbato | XX 15, 119
- In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti* (Mt 28,19) | F Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 44, 69, Ordo benedictionis nubentium | III 4, 25
- In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti extinguatur in te* (Mt 28,19) | F Ordo ad inungendum infirmos | V 20, 50
- In paradysum* | Ant Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 18, 61
- In principio erat Verbum* (J 1,1–14) | Ev Benedictio vini seu amoris sancti Ioannis | X 1*, 84, Initium sancti Evangelii secundum Ioannem | I 1, 22
- In te speravi* (Ps 30,15–16) | Off Ordo benedictionis nubentium | III 25, 30
- Inclina Domine aurem tuam* | Or Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 30, 64
- Increpas feras harundinis* (Ps 67,31) | W Ordo benedictionis nubentium | III 6, 25
- Ingrederi in domum Dei* | F Catechismus puerorum | IV 49, 39
- Ingrederi in domum Domini* (Gn 24,31) | F Ordo benedictionis nubentium | III 18, 29
- Ingrederi in templum Dei* | F Catechismus puerorum | IV 29, 35
- Ingreddiar in locum* (Ps 41,5) | Ant Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 36, 66
- Ingreddiente Domino* (Mt 21. J 12) | R Ordo in die Ramispalmarum | XVII 30, 110
- Ingressus Pilatus* (J 18–19) | R Ordo in die Ramispalmarum | XVII 4, 105
- Inventor rutili* | H Ordo in Sancto Sabbato | XX 8*, 117
- Iuxta vestibulum* (Joel 2,17) | Ant In capite ieiunii | XVI 7, 104
- Kyrie eleison* | F Benedictio baculorum et capsul-

- larum | XI 8, 89, 15, 91
- Kyrie eleison* | F Benedictio pabuli seu avenæ in die sancti Stephani protomartyris | IX 6, 82
- Kyrie eleison* | F Benedictio vini seu amoris sancti Ioannis | X 6, 85
- Kyrie eleison* | F Catechismus puerorum | IV 46, 39
- Kyrie eleison* | F Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 2, 56, 13, 59, 16, 60, 23, 63, 26, 64, 29, 64, 53, 72, 61, 75, In capite ieiunii | XVI 11, 104, Ordo ad inungendum infirmos | V 17, 49, Ordo benedictionis nubentium | III 9, 26, 16, 28, Segetum consecratio in die sancti Marci | VIII 2, 80
- Kyrie eleison* | Lit Ordo ad inungendum infirmos | V 16, 47, Segetum consecratio in die sancti Marci | VIII 1, 77
- Læto animo pergo ad te* | Ant Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 9, 58
- Levavi oculos meos* (Ps 120) | Ps Catechismus puerorum | IV 43, 37, Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 58, 73
- Lumen ad revelationem* (L 2,32) | Ant Ordo in Purificatione sanctæ Mariæ | XV 16, 101
- Lux mundi beatissima* | H Ordo in Purificatione sanctæ Mariæ | XV 18*, 102
- Maiestatem tuam Domine supplices deprecamur ut huic famulo tuo* | Or Ordo ad inungendum infirmos | V 45, 53
- Manda Deus virtuti tuæ* (Ps 67,29) | W Ordo benedictionis nubentium | III 6, 25
- Memento Domine David* (Ps 131) | Ps Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 40, 68
- Memento homo quia cinis et pulvis es* (Gn 18,27) | F In capite ieiunii | XVI 8, 104
- Miserere iam quæsumus Domine famulo tuo* | Or Ordo ad inungendum infirmos | V 38, 52
- Miserere mei Deus* (Ps 50) | Ps Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 8*, 58, 56*, 73, In capite ieiunii | XVI 10*, 107, Ordo ad inungendum infirmos | V 8, 43
- Miserere mei Domine* (Ps 6,3) | Ant Ordo ad inungendum infirmos | V 3, 41
- Misericordiam tuam Domine ... pietatis affectu rogare ... cogimur* (L 16,22. Dn 12,1) | Or Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 10, 59
- Misericors Deus qui omne genus humanum* (Ps 113,26) | Or Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 62, 75
- Mittat vobis Dominus auxilium* (Ps 19,3) | All Ordo benedictionis nubentium | III 23, 29
- Mitte ei (eis) (Domine) auxilium de sancto* (Ps 19,3) | W Ordo ad inungendum infirmos | V 17, 49, Catechismus puerorum | IV 46, 39, Ordo benedictionis nubentium | III 16, 28, 9, 26, Benedictio baculorum et capsellarum | XI 8, 89
- Mundi conditor* (G 3,13. Gn 8,8–12. Mt 21. J 12. Ap 2,10) | VD Ordo in die Ramispalmarum | XVII 20, 108
- N. abrenuntias Satanæ* | F Catechismus puerorum | IV 32, 36
- N. credis in Deum* | F Catechismus puerorum | IV 3, 30, 34, 36
- N. et ego te linio oleo salutis* | F Catechismus puerorum | IV 33, 36
- N. vis baptizari* | F Catechismus puerorum | IV 35, 36
- Ne perdas cum impiis* (Ps 25,9) | W Ordo in die Ramispalmarum | XVII 6, 105, 32, 111
- Ne (Non) tradas bestiis animas* (Ps 73,19) | W Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 2, 56, 13, 59, 16, 60, 23*, 63, 26*, 64, 29*, 64, 53*, 72, 61*, 75
- Nec te lateat Satanæ imminere tibi pœnas* | Ex Catechismus puerorum | IV 27, 35
- Nescitis quoniam corpora vestra* (1K 6,15–20) | Lc Ordo benedictionis nubentium | III 21, 29
- Nihil proficiat inimicus in eo* (Ps 88,23) | W Ordo ad inungendum infirmos | V 17, 49
- Nisi Dominus edificaverit domum* (Ps 126) | Ps Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 60, 74
- Non intres in iudicium* (Ps 142,2) | Or Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 21, 63, 13, 59
- Nudus egressus* (Job 1,21) | RV Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 55, 73
- Nunc dimittis* (L 2,29–32) | Cant Benedictio baculorum et capsellarum | XI 7, 88, Ordo in Purificatione sanctæ Mariæ | XV 16, 101
- Nuptiæ factæ sunt* (J 2,1–11) | Ev Benedictio vini seu amoris sancti Ioannis | X 1, 84
- O admirabile pretium* | AntV Ordo in Parasceve | XIX 3, 114
- Oblati sunt Iesu parvuli* (Mt 19,13–15) | Ev Catechismus puerorum | IV 25, 35
- Obsecramus misericordiam tuam ... qui hominem ad imaginem tuam* (Gn 1,26. Ps 22,4) | Or Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 38, 67
- Omnipotens sempiternus Deus ... qui tuum Unigenitum una cum matre sua* (L 2) | Or Catechismus puerorum | IV 48, 39
- Omnipotens sempiternus Deus ... respicere dignare super hunc famulum* | Or Catechismus puerorum | IV 9, 31

- Omnipotens sempiterne Deus adesto magnæ pietatis* | Or Ordo in Sancto Sabbato | XX 13, 118
- Omnipotens sempiterne Deus arbiter throni* | Or Segetum consecratio in die sancti Marci | VIII 4, 80
- Omnipotens sempiterne Deus humani generis reformator et auctor* (Gn 12. Tob 3–12) | Or Benedictio baculorum et capsellarum | XI 5, 87
- Omnipotens sempiterne Deus mundi conditor* | Or Ordo in Sancto Sabbato | XX 3, 116
- Omnipotens sempiterne Deus parce metuentibus* | Or In capite ieiunii | XVI 2, 103
- Omnipotens sempiterne Deus qui Christi* | Or Ordo in die Ramispalmarum | XVII 22, 109
- Omnipotens sempiterne Deus qui Dominum nostrum* (Mt 21. J 12) | Or Ordo in die Ramispalmarum | XVII 18, 108
- Omnipotens sempiterne Deus qui hodierna die* (L 2,22–39) | Or Ordo in Purificatione sanctæ Mariæ | XV 9, 99
- Omnipotens sempiterne Deus qui humano corpori animam* (Gn 3,19. Ps 78,8) | Or Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 11, 59
- Omnipotens sempiterne Deus qui per beatum Iacobum* (Jc 5,14) | Or Ordo ad inungendum infirmos | V 18, 49
- Omnipotens sempiterne Deus qui per Moysen* (Ex 35) | Or Ordo in Purificatione sanctæ Mariæ | XV 15, 101
- Oremus fratres carissimi pro spiritu cari nostri* (Mt 25,31–36. L 16,22.) | Pf Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 47, 71
- Oremus pro omnibus fidelibus defunctis* | W Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 52, 72
- Ostende nobis* (Ps 84,8) | W Exorcismus salis et aquæ | II 2, 22, Exorcismus salis et aquæ | II 13, 24, Ordo in die Ramispalmarum | XVII 2, 105, Ordo in Purificatione sanctæ Mariæ | XV 2, 98
- Pater noster* (Mt 6,9–11) | F Catechismus puerorum | IV 26*, 35, Oratio dominica etc. | XIV 1, 95, Ordo in Sancto Sabbato | XX 12*, 118
- Pax Domini* | W Benedictio baculorum et capsellarum | XI 1, 86
- Pax huic domui* (Mt 10,12. L 10,5) | W Ordo ad inungendum infirmos | V 1, 40
- Pax tecum* (L 24,36) | W Catechismus puerorum | IV 41, 37, 39, 36
- Peccavimus* (Jdth 7,19. Ps 105,6) | RV In capite ieiunii | XVI 9, 104
- Per istam sanctam unctionem ... quicquid aurium vitio* | F Ordo ad inungendum infirmos | V 22, 50
- Per istam sanctam unctionem ... quicquid incessu pedum aut lumborum vitio* | F Ordo ad inungendum infirmos | V 26, 50
- Per istam sanctam unctionem ... quicquid lingue vel oris vitio* | F Ordo ad inungendum infirmos | V 24, 50
- Per istam sanctam unctionem ... quicquid narium vitio* | F Ordo ad inungendum infirmos | V 23, 50
- Per istam sanctam unctionem ... quicquid oculorum vitio* | F Ordo ad inungendum infirmos | V 21, 50
- Per istam sanctam unctionem ... quicquid tactu manuum seu carnis vitio* | F Ordo ad inungendum infirmos | V 25, 50
- Per istos sermones sancti Evangelii* | F Benedictio pabuli seu avenæ in die sancti Stephani protomartyris | IX 3, 82, Benedictio vini seu amoris sancti Ioannis | X 2, 84
- Perfice in nobis Domine* (L 2,26) | Or Ordo in Purificatione sanctæ Mariæ | XV 23, 102
- Petimus clementissime Domine ut spiritum huius famuli tui* (Mt 5,22. Ps 114,9) | Or Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 14, 60
- Pie recordationis affectu* | Pf Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 34, 66
- Pietatem tuam quæsumus omnipotens Deus ut has primitias* (Thr 4,9) | Or Segetum consecratio in die sancti Marci | VIII 3, 80
- Popule meus* (Mch 6) | H Ordo in Parasceve | XIX 1, 113
- Post partum virgo* | W Ordo in Purificatione sanctæ Mariæ | XV 5, 99
- Postquam impleti sunt dies purgationis Mariæ* (L 2) | Ev Catechismus puerorum | IV 50, 40
- Præsta nobis quæsumus Domine per hanc sanctificatæ aquæ aspersionem* | R Exorcismus salis et aquæ | II 14, 24
- Preces nostras quæsumus Domine clementer exaudi* | Or Catechismus puerorum | IV 10, 32
- Proficiscere anima Christiana de hoc mundo* (Kol 1,16. Ps 75,3) | F Ordo ad inungendum infirmos | V 46, 54
- Protector fidelium Deus* (R 9,22–23) | Or [Benedictiones novorum fructuum] | XII 5, 94
- Pueri Hebræorum tollentes ramos* | Ant Ordo in die Ramispalmarum | XVII 25, 109
- Pueri Hebræorum vestimenta* | Ant Ordo in die Ramispalmarum | XVII 26, 110
- Quæsumus omnipotens Deus instituta providentiæ tuæ* (1K 3,16) | Postcomm Ordo benedictio-

- nis nubentium | III 28, 30
- Quemadmodum desiderat cervus* (Ps 41) | Ps Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 37, 67
- Qui habitat in adiutorio* (Ps 90) | Ps Benedictio baculorum et capsellarum | XI 6, 88
- Qui invisibili potentia* (Gn 1,2. 8,21–22. J 2. Mt 3. J 19,31–37. Mt 28,19) | VD Ordo in Sancto Sabbato | XX 14, 118
- Qui Lazarum resuscitasti de monumento* (J 11) | R Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 28, 64
- Qui per serenissimam ac placidissimam* (1P 1,19) | VD Ordo in Purificatione sanctæ Mariæ | XV 14, 101
- Quia eduxi te* (Mch 6) | HV Ordo in Parasceve | XIX 1, 113
- Quid ultra debui facere* (Is 5,4) | HV Ordo in Parasceve | XIX 1, 113
- Quis vocaris* | F Catechismus puerorum | IV 1, 30
- Quod chorus vatum* | H Ordo in Purificatione sanctæ Mariæ | XV 18*, 102
- Quoniam apud te est fons vite* (Ps 35,10) | W Ordo in Sancto Sabbato | XX 12, 118
- Quoniam tribulatio* (Ps 21,12) | RV Ordo in die Ramispalmarum | XVII 5, 105
- Requiesca(n)t in (sancta) pace* | W Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 52, 72, 15, 60, 64, 75
- Respice quæsumus Domine de celo sancto tuo* (Tob 3,25) | Or Ordo benedictionis nubentium | III 10, 26
- Respice quæsumus Domine famulum tuum ... et animam refove* | Or Ordo ad inungendum infirmos | V 27, 50
- Responsum accepit Simeon* (L 2,22–39) | Ant Ordo in Purificatione sanctæ Mariæ | XV 12, 100
- Responsum accepit Simeon* (L 2,26) | W Ordo in Purificatione sanctæ Mariæ | XV 19, 102, 22, 102
- Rex sanctorum* | H Ordo in Sancto Sabbato | XX 11, 117
- Salvam fac ancillam tuam* (Ps 85,2) | W Catechismus puerorum | IV 46, 39, Ordo benedictionis nubentium | III 16, 28
- Salvos fac fideles tuos* (Ps 85,2) | W Benedictio pabuli seu avenæ in die sancti Stephani protomartyris | IX 6, 82, Benedictio vini seu amoris sancti Ioannis | X 6, 85
- Salvos fac servos* (Ps 85,2) | W Benedictio baculorum et capsellarum | XI 8, 89
- Salvum fac servum* (Ps 85,2) | W Ordo ad inungendum infirmos | V 17, 49, Ordo benedictionis nubentium | III 9, 26
- Salvum me fac* (Ps 68,2) | AntV In capite ieiunii | XVI 4, 103
- Sanet te Deus Pater omnipotens* | F Ordo ad inungendum infirmos | V 39, 52
- Scriptum est enim percutiam* (Mt 26,31–32. Mc 14,27–28) | Ant Ordo in die Ramispalmarum | XVII 27, 110
- Si bona* (Job 2,10) | R Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 55, 73
- Signum Salvatoris Domini* | F Catechismus puerorum | IV 6, 31
- Signum sanctæ Crucis* | F Catechismus puerorum | IV 5, 31
- Simile factum est regnum celorum* (Mt 13,24–30) | Ev Benedictio pabuli seu avenæ in die sancti Stephani protomartyris | IX 2, 82
- Stephanus autem plenus gratia et fortitudine* (Act 6,8–10. 7,54–59) | Lc Benedictio pabuli seu avenæ in die sancti Stephani protomartyris | IX 1, 81
- Subveniat quæsumus Domine benedictionis tue gratia* | Or In die Paschæ benedictio carniū | VII 4, 76
- Subvenite sancti Dei* | R Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 1, 56, 22, 63
- Supplices tuam atque obnoxiiis precibus* (Ct 1,3. 2Mcc 7,28) | Or In Assumptione beatæ Mariæ Virginis benedictio herbarum | XXI 1, 120
- Suscipimus Deus misericordiam tuam* (Ps 47,10) | W In Cena Domini | XVIII 5, 112
- Suscipe Domine animam famuli tui N. revertentem ad te* (J 10,11–16. Ap 4. Ps 32,3) | Or Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 51, 72
- Suscipe Domine animam servi tui quam de ergastulo* (Ex 6,6–7) | Or Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 4, 57, 17, 61
- Suscipe Domine servum tuum in locum sperande salvationis* | F Ordo ad inungendum infirmos | V 49, 55
- Suscipe quæsumus Domine pro sacra conubii lege* | Secr Ordo benedictionis nubentium | III 26, 30
- Suscipiat te Christus qui vocavit te* | Ant Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 7, 58
- Te deprecor Domine sancte Pater ... ut huic famulo tuo n. qui in huius seculi* | Or Catechismus puerorum | IV 8, 31
- Te Deum Patrem ... suppliciter exoramus pro hac domo* | Or Benedictio novæ domus | XIII 6, 94
- Te Domine petimus ac rogamus ut hos fructus* (Nu 28,26) | Or Segetum consecratio in die sancti Marci | VIII 5, 81

Tellus ac aëthera | H In Cena Domini | XVIII 8, 113
Temeritatis quidem est Domine (Gn 3,19. L 16, 22. Mt 25,31–36) | Or Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 49, 71
Tibi Domine commendamus animam famuli tui | Or Exportatio funeris ad ecclesiam | VI 3, 57
Tu lavasti pedes (Ps 137,8) | W In Cena Domini | XVIII 5, 112
Tu mandasti (Ps 118,4) | W Benedictio baculorum et capsellarum | XI 8, 89, In Cena Domini | XVIII 5, 112
Tunc ait illis Pilatus (J 18–19) | RV Ordo in die Ramispalmarum | XVII 4, 105
Turba multa (Mt 21. J 12) | Ant Ordo in die Ramispalmarum | XVII 31, 111
Unus autem ex illis (J 11,49. 50. 53) | RV Ordo in die Ramispalmarum | XVII 10, 106

Utinam dirigantur (Ps 118,5) | W Benedictio baculorum et capsellarum | XI 8, 89
Uxor tua (Ps 127,3) | Gr Ordo benedictionis nubentium | III 22, 29
Venerunt filii Israel in Helim (Ex 15,17. 16,1–7) | Lc Ordo in die Ramispalmarum | XVII 9, 105
Veniat quæsumus omnipotens Deus super hoc incensum | Or Ordo in Sancto Sabbato | XX 7, 117
Vias tuas Domine (Ps 24,4) | W Benedictio baculorum et capsellarum | XI 8, 89
Virtutum celestium Deus qui ab humanis corporibus | Or Ordo ad inungendum infirmos | V 36, 52
Visita quæsumus Domine plebem tuam | Or Ordo in die Ramispalmarum | XVII 3, 105
Vox Domini super aquas (Ps 28,3) | W Exorcismus salis et aquæ | II 8, 24

(C) Index scripturalis

Gn 1,1 (cf.) | Ordo ad inungendum infirmos V 40, 53 | Ben *Benedicat te Deus Pater qui in principio*
 Gn 1,2 (cf.) | Ordo in Sancto Sabbato XX 14, 118 | VD *Qui invisibili potentia*
 Gn 1,20–21 (cf.) | In die Paschæ benedictio carni-um VII 2, 75 | Or *Benedic Domine creaturam istam lardi*
 Gn 1,26 (cf.) | Exportatio funeris ad ecclesiam VI 38, 67 | Or *Obsecramus misericordiam tuam ... qui hominem ad imaginem tuam*
 Gn 1,27 (cf.) | Exportatio funeris ad ecclesiam VI 25, 63 | R *Antequam nascerer*
 Gn 2,7 | Ordo ad inungendum infirmos V 48, 54 | F *Commendo te omnipotenti Deo carissime frater cuius es creatura*
 Gn 3 (cf.) | Ordo in Parasceve XIX 5, 115 | Or *Domine Iesu Christe Deus verus*
 Gn 3,19 | Exportatio funeris ad ecclesiam VI 11, 59 | Or *Omnipotens sempiterne Deus qui humano corpori animam*, 49, 71 | Or *Temeritatis quidem est Domine*
 Gn 8 (cf.) | Ordo in die Ramispalmarum XVII 28, 110 | Or *Auge fidem in te sperantium*
 Gn 8,20 (cf.) | In die Paschæ benedictio carni-um VII 2, 75 | Or *Benedic Domine creaturam istam lardi*
 Gn 8,21 (cf.) | Catechismus puerorum IV 28, 35 | F *Effeta quod est adaperire*

Gn 8,21–22 (cf.) | Ordo in Sancto Sabbato XX 14, 118 | VD *Qui invisibili potentia*
 Gn 8,6–12 (cf.) | Ordo in die Ramispalmarum XVII 17, 107 | Or *Deus qui per olivæ ramum*
 Gn 8,8–12 (cf.) | Ordo in die Ramispalmarum XVII 20, 108 | VD *Mundi conditor*
 Gn 12 | Ordo benedictionis nubentium III 14, 27 | Or *Deus per quem mulier viro iungitur*, Benedictio baculorum et capsellarum XI 5, 87 | Or *Omnipotens sempiterne Deus humani generis reformator et auctor*
 Gn 17 (cf.) | Ordo benedictionis nubentium III 17, 28 | Or *Deus qui mortuam Saræ vulvam*
 Gn 18,27 (cf.) | In capite ieiunii XVI 8, 104 | F *Memento homo quia cinis et pulvis es*
 Gn 24 | Ordo benedictionis nubentium III 14, 27 | Or *Deus per quem mulier viro iungitur*
 Gn 24,31 (cf.) | Ordo benedictionis nubentium III 18, 29 | F *Ingredere in domum Domini*
 Gn 25,9 (cf.) | Exportatio funeris ad ecclesiam VI 35, 66 | Or *Deus qui fundasti terram*
 Gn 29 | Ordo benedictionis nubentium III 14, 27 | Or *Deus per quem mulier viro iungitur*
 Ex 6,6–7 (cf.) | Exportatio funeris ad ecclesiam VI 4, 57, 17, 61 | Or *Suscipe Domine animam servi tui quam de ergastulo*
 Ex 12,1–30 (cf.) | In die Paschæ benedictio carni-um VII 1, 75 | Or *Deus universæ carnis creator*
 Ex 15,17 | Ordo in die Ramispalmarum XVII 9,

- 105 | Lc *Venerunt filii Israel in Helim*
 Ex 16,1–7 | Ordo in die Ramispalmarum XVII
 9, 105 | Lc *Venerunt filii Israel in Helim*
 Ex 35 (cf.) | Ordo in Purificatione sanctæ Mariæ
 XV 15, 101 | Or *Omnipotens sempiterne Deus
 qui per Moysen*
 Lv 12 (cf.) | Catechismus puerorum IV 47, 39 |
 Or *Deus qui per Moysen famulum tuum Israe-
 liticæ plebi*
 Lv 16 (cf.) | Ordo ad inungendum infirmos V
 30, 51 | Or *Deus qui peccatores scelerum pondere*
 Nu 6,22–27 (cf.) | Ordo ad inungendum infir-
 mos V 42, 53 | Ben *Benedicat te Deus Pater et
 custodiat te*
 Nu 6,25 | Ordo benedictionis nubentium III 13,
 27 | Ben *Benedicat vos Deus Pater et custodiat*
 Nu 16 (cf.) | Ordo in Sancto Sabbato XX 2, 116 |
 Or *Domine sancte Pater ... benedicimus hunc
 ignem cum cera*
 Nu 17 (cf.) | Benedictio baculorum et capsella-
 rum XI 2, 84 | Or *Domine Iesu Christe mundi
 Redemptor*
 Nu 21,8–9 (cf.) | Ordo in Parasceve XIX 6, 115 |
 Or *Deus qui Moysi famulo tuo*
 Nu 28,26 (cf.) | Segetum consecratio in die san-
 cti Marci VIII 5, 80 | Or *Te Domine petimus
 ac rogamus ut hos fructus*
 2Rg 2,21 (cf.) | Exorcismus salis et aquæ II 3, 23 |
 Ex *Exorcizo te creatura salis ... per Deum qui
 te per Elisæum*
 3Rg 17–18 (cf.) | Benedictio pabuli seu avenæ in
 die sancti Stephani protomartyris IX 8, 83 |
 Or *Deus qui temporibus Eliæ propheta*
 4Rg 20 (cf.) | Ordo ad inungendum infirmos V
 31, 51 | Or *Deus qui famulo tuo Ezechie*
 Tob passim (cf.) | Ordo ad inungendum infir-
 mos V 34, 52 | Or *Exaudi nos Domine ... et
 visitationem tuam conferre*
 Tob 3–12 (cf.) | Benedictio baculorum et capsella-
 rum XI 5, 87 | Or *Omnipotens sempiterne
 Deus humani generis reformator et auctor, 4,
 87 | F Accipite has capsellas et hos fustes*
 Tob 3,25 (cf.) | Ordo benedictionis nubentium
 III 10, 26 | Or *Respice quæsumus Domine de
 celo sancto tuo*
 Tob 8,3 (cf.) | Ordo in Purificatione sanctæ Ma-
 riæ XV 13, 100 | Or *Benedic Domine Iesu
 Christe hanc creaturam ceræ*
 Tob 9,11 | Ordo benedictionis nubentium III 14,
 27 | Or *Deus per quem mulier viro iungitur*
 Jdth 7,19 | In capite ieiunii XVI 9, 104 | RV
Peccavimus
- Job 1,21 | Exportatio funeris ad ecclesiam VI 55,
 73 |
 Job 2,10 | Exportatio funeris ad ecclesiam VI 55,
 73 | R *Si bona*
 Ps 6 | Ordo ad inungendum infirmos V 2, 40 |
 Ps *Domine ne in furore tuo ... Miserere*
 Ps 6,3 | Ordo ad inungendum infirmos V 3, 41 |
 Ant *Miserere mei Domine*
 Ps 19,3 | Ordo benedictionis nubentium III 23,
 29 | All *Mittat vobis Dominus auxilium*, Ordo
 ad inungendum infirmos V 17, 49, Catechi-
 smus puerorum IV 46, 39, Benedictio bacu-
 lorum et capsellarum XI 8, 89, Ordo benedi-
 ctionis nubentium III 9, 26, 16, 28 | W *Mitte
 ei (eis) (Domine) auxilium de sancto*
 Ps 21 | In Cena Domini XVIII 9*, 113 | Ps *Deus
 Deus meus respice*
 Ps 21,12 | Ordo in die Ramispalmarum XVII 5,
 105 | RV *Quoniam tribulatio*
 Ps 21,19 | In Cena Domini XVIII 9*, 113 | Ant
Diviserunt sibi vestimenta
 Ps 22 | Benedictio vini seu amoris sancti Ioannis
 X 5, 84 | Ps *Dominus regit me*
 Ps 22,4 (cf.) | Exportatio funeris ad ecclesiam VI
 38, 67 | Or *Obsecramus misericordiam tuam ...
 qui hominem ad imaginem tuam*
 Ps 24 | Exportatio funeris ad ecclesiam VI 6, 57 |
 Ps *Ad te Domine levavi animam meam*
 Ps 24,4 | Benedictio baculorum et capsellarum
 XI 8, 89 | W *Vias tuas Domine*
 Ps 24,7 | Ordo ad inungendum infirmos V 51,
 56 | Or *Delicta iuventutis et ignorantias eius*
 Ps 24,13 | Exportatio funeris ad ecclesiam VI 13,
 59 | W *Anima eius in bonis demorabitur*
 Ps 25,9 | Ordo in die Ramispalmarum XVII 6,
 105, 32, 111 | W *Ne perdas cum impiis*
 Ps 26,13 | Exportatio funeris ad ecclesiam VI 2,
 56, 23*, 63, 26*, 64, 29*, 64, 53*, 72, 61*,
 75 | W *Credo videre bona Domini*
 Ps 28,3 | Exorcismus salis et aquæ II 8, 24 | W
Vox Domini super aquas
 Ps 30,15–16 | Ordo benedictionis nubentium III
 25, 30 | Off *In te speravi*
 Ps 31 | Ordo ad inungendum infirmos V 4, 41 |
 Ps *Beati quorum remissa*
 Ps 32,3 (cf.) | Exportatio funeris ad ecclesiam VI
 51, 72 | Or *Suscipe Domine animam famuli
 tui N. revertentem ad te*
 Ps 33,9 | Benedictio pabuli seu avenæ in die san-
 cti Stephani protomartyris IX 6, 82, Benedi-
 ctio vini seu amoris sancti Ioannis X 6, 85 |
 W *Gustate et videte*

- Ps 35,10 | Ordo in Sancto Sabbato XX 12, 118 |
W *Quoniam apud te est fons vite*
- Ps 37 | Ordo ad inunguendum infirmos V 6, 42 |
Ps *Domine ne in furore tuo ... Quoniam*
- Ps 41 | Exportatio funeris ad ecclesiam VI 37, 67 |
Ps *Quemadmodum desiderat cervus*
- Ps 41,5 | Exportatio funeris ad ecclesiam VI 36,
66 | Ant *Ingrediar in locum*
- Ps 47,10 | In Cena Domini XVIII 5, 112 | W
Suscipimus Deus misericordiam tuam
- Ps 50 | Exportatio funeris ad ecclesiam VI 8, 58,
56*, 73, In capite ieiunii XVI 10*, 104, Ordo
ad inunguendum infirmos V 8, 43 | Ps *Misere-*
rere mei Deus
- Ps 50,9 | Ordo in die Ramispalmarum XVII 1*,
104, Ordo in Purificatione sanctæ Mariæ XV
1*, 98, Exorcismus salis et aquæ II 12, 24 |
Ant *Asperges me*
- Ps 50,19 (cf.) | Ordo ad inunguendum infirmos
V 9, 44 | Ant *Cor contritum*
- Ps 60,4 | Benedictio baculorum et capsellarum
XI 8, 89, Catechismus puerorum IV 46, 39,
Ordo ad inunguendum infirmos V 17, 49,
Ordo benedictionis nubentium III 9, 26, 16,
28 | W *Esto ei (eis) Domine turris fortitudinis*
- Ps 66 | Catechismus puerorum IV 42, 37 Expor-
tatio funeris ad ecclesiam VI 57, 73, Ordo
benedictionis nubentium III 15, 28 | Ps *Deus*
misereatur
- Ps 66,2 | In capite ieiunii XVI 6, 103 | AntV *De-*
us misereatur, Ordo ad inunguendum infir-
mos V 48, 54 | F *Commendo te omnipotenti*
Deo carissime frater cuius es creatura
- Ps 67,29 | Ordo benedictionis nubentium III 6,
25 | W *Manda Deus virtuti tuæ*
- Ps 67,31 | Ordo benedictionis nubentium III 6,
25 | W *Increpas feras harundinis*
- Ps 68,2 | In capite ieiunii XVI 4, 103 | AntV *Sal-*
vum me fac
- Ps 68,17 | In capite ieiunii XVI 4, 103 | Ant *Ex-*
audi nos Domine
- Ps 73,19 | Exportatio funeris ad ecclesiam VI 2,
56, 13, 59, 16, 60, 23*, 63, 26*, 64, 29*, 64,
53*, 72, 61*, 75 | W *Ne (Non) tradas bestiis*
animas
- Ps 75,3 (cf.) | Ordo ad inunguendum infirmos V
46, 54 | F *Proficiscere anima Christiana de hoc*
mundo
- Ps 78,8 | Exportatio funeris ad ecclesiam VI 11,
59 | Or *Omnipotens sempiterne Deus qui hu-*
mano corpori animam
- Ps 78,9 (cf.) | Ordo in die Ramispalmarum XVII
33, 111 | Or *Adiuva nos Deus salutaris noster*
- Ps 79,20 | Benedictio baculorum et capsellarum
XI 8, 89 | W *Domine Deus virtutum*
- Ps 84,8 | Exorcismus salis et aquæ II 2, 22, 13,
24, Ordo in die Ramispalmarum XVII 2,
105, Ordo in Purificatione sanctæ Mariæ XV
2, 98 | W *Ostende nobis*
- Ps 85,2 | Ordo ad inunguendum infirmos V 17,
49 | W *Salvum fac servum*, Ordo benedictio-
nis nubentium III 9, 26, (cf.) | Benedictio ba-
culorum et capsellarum XI 8, 89 | W *Salvos*
fac servos, Benedictio pabuli seu avenæ in die
sancti Stephani protomartyris IX 6, 82 | W
Salvos fac fideles tuos, Benedictio vini seu amo-
ris sancti Ioannis X 6, 85, Catechismus pue-
rorum IV 46, 39 | W *Salvam fac ancillam tu-*
am, Ordo benedictionis nubentium III 16, 28
- Ps 88,23 | Ordo ad inunguendum infirmos V
17, 49 | W *Nihil proficiat inimicus in eo*
- Ps 89,1 (cf.) | Ordo benedictionis nubentium III
11, 27 | Or *Adesto Domine supplicationibus*
nostris et institutis tuis
- Ps 90 | Benedictio baculorum et capsellarum XI
6, 88 | Ps *Qui habitat in adiutorio*
- Ps 90,11 | Benedictio baculorum et capsellarum
XI 8, 89 | W *Angelis suis mandavit*
- Ps 101 | Ordo ad inunguendum infirmos V 10,
44 | Ps *Domine exaudi orationem meam et cla-*
mor
- Ps 102,10 | In capite ieiunii XVI 11, 104 | W
Domine non secundum peccata
- Ps 105,6 | In capite ieiunii XVI 9, 104 | RV *Pec-*
cavimus
- Ps 111,7 | Exportatio funeris ad ecclesiam VI 16,
60 | W *In memoria aeterna erit iustus*
- Ps 113 | Exportatio funeris ad ecclesiam VI 19,
61 | Ps *In exitu Israel de Ægypto*
- Ps 113,23 (cf.) | Ordo benedictionis nubentium
III 5, 25 | F *Benedicti sitis a Domino*
- Ps 113,26 | Exportatio funeris ad ecclesiam VI
62, 75 | Or *Misericors Deus qui omne genus*
humanum
- Ps 114,9 (cf.) | Exportatio funeris ad ecclesiam
VI 14, 60 | Or *Petimus clementissime Domine*
ut spiritum huius famuli tui
- Ps 117 | Exportatio funeris ad ecclesiam VI 33,
64 | Ps *Confitemini Domino quoniam bonus*
- Ps 117,18 | Ordo ad inunguendum infirmos V
34, 52 | Or *Exaudi nos Domine ... et visitatio-*
nem tuam conferre
- Ps 117,19 (cf.) | Exportatio funeris ad ecclesiam
VI 32, 64 | Ant *Aperite illi portas iustitie*

- Ps 117,26 (cf.) | Benedictio baculorum et capsellarum XI 15, 91 | W *Benedicti qui veniunt*
- Ps 118 | In capite ieiunii XVI 7, 104 | AntV *Beati immaculati*, Ordo in Parasceve XIX 2*, 113, Exportatio funeris ad ecclesiam VI 20*, 62 | Ps *Beati immaculati*
- Ps 118,4 | Benedictio baculorum et capsellarum XI 8, 89, In Cena Domini XVIII 5, 112 | W *Tu mandasti*
- Ps 118,5 | Benedictio baculorum et capsellarum XI 8, 89 | W *Utinam dirigantur*
- Ps 119 | Exportatio funeris ad ecclesiam VI 20*, 62, Ordo in Sancto Sabbato XX 1*, 116 | Ps *Ad Dominum cum tribularer*
- Ps 120 | Catechismus puerorum IV 43, 37, Exportatio funeris ad ecclesiam VI 58, 73 | Ps *Levavi oculos meos*
- Ps 122 | Catechismus puerorum IV 44, 38, Exportatio funeris ad ecclesiam VI 59, 74 | Ps *Ad te levavi*
- Ps 123,8 | Ordo benedictionis nubentium III 1, 25, Benedictio vini seu amoris sancti Ioannis X 4, 84, Benedictio novæ domus XIII 5, 94 | W *Adiutorium nostrum*
- Ps 125 | Benedictio pabuli seu avenæ in die sancti Stephani protomartyris IX 5, 82 | Ps *In convertendo Dominus captivitatem Sion*
- Ps 125,6 (cf.) | Exportatio funeris ad ecclesiam VI 48, 71 | Or *Deus vitæ dator*
- Ps 126 | Exportatio funeris ad ecclesiam VI 60, 74 | Ps *Nisi Dominus ædificaverit domum*
- Ps 127 | Ordo benedictionis nubentium III 8, 26, Catechismus puerorum IV 45, 38 | Ps *Beati omnes qui timent Dominum*
- Ps 127,1 | Ordo benedictionis nubentium III 19, 29 | IntrV *Beati omnes qui timent Dominum*
- Ps 127,3 | Ordo benedictionis nubentium III 22, 29 | Gr *Uxor tua*
- Ps 127,4 | Ordo benedictionis nubentium III 27, 30, Exportatio funeris ad ecclesiam VI 53*, 72 | Comm *Ecce sic benedicetur omnis homo*
- Ps 129 | Ordo ad inungendum infirmos V 12, 46 | Ps *De profundis*
- Ps 131 | Exportatio funeris ad ecclesiam VI 40, 68 | Ps *Memento Domine David*
- Ps 131,14 | Exportatio funeris ad ecclesiam VI 39, 68 | Ant *Hæc requies mea in sæculum sæculi*
- Ps 132 | Benedictio baculorum et capsellarum XI 14, 91 | Ps *Ecce quam bonum*
- Ps 137,8 | In Cena Domini XVIII 6, 112 | Or *Adesto Domine nostræ servitutis officio*, | In Assumptione beatæ Mariæ Virginis benedictio herbarum XXI 2, 120 | Or *Benedic Domine creaturam istam herbarum*, (cf.) | In Cena Domini XVIII 5, 112 | W *Tu lavasti pedes*
- Ps 138 | Exportatio funeris ad ecclesiam VI 46, 70 | Ps *Domine probasti me*
- Ps 139,4 (cf.) | Exorcismus salis et aquæ II 9, 24 | Or *Deus invictæ virtutis auctor*
- Ps 142 | Ordo ad inungendum infirmos V 14, 46 | Ps *Domine exaudi orationem meam auribus*
- Ps 142,2 | Exportatio funeris ad ecclesiam VI 21, 63 | Or *Non intres in iudicium*, 13, 59 | W *Non intres in iudicium*
- Eccl 11,6 | Ordo benedictionis nubentium III 7, 26 | Or *Deus Abraham Deus Isaac Deus Iacob benedic adolescentes istos*
- Ct 1,3 (cf.) | In Assumptione beatæ Mariæ Virginis benedictio herbarum XXI 1, 120 | Or *Supplices tuam atque obnoxiiis precibus*
- Sap 7,17 (cf.) | Catechismus puerorum IV 22, 34 | Or *Æternam ac mitissimam pietatem tuam deprecor*
- Eccl 24,6 (cf.) | Ordo in Sancto Sabbato XX 5, 116 | Or *Domine Deus noster ... exaudi nos lumen indeficiens*
- Is 5,4 (cf.) | Ordo in Parasceve XIX 1, 113 | HV *Quid ultra debui facere*
- Thr 4,9 | Segetum consecratio in die sancti Marci VIII 3, 80 | Or *Pietatem tuam quesumus omnipotens Deus ut has primitias*
- Dn 12,1 (cf.) | Exportatio funeris ad ecclesiam VI 10, 59 | Or *Misericordiam tuam Domine ... pietatis affectu rogare ... cogimur*
- Dn 13 (cf.) | Catechismus puerorum IV 20, 34 | Or *Deus Abraham Deus Isaac Deus Iacob ... qui tribus Israel*
- Joel 2,17 | In capite ieiunii XVI 7, 106 | Ant *Iuxta vestibulum*
- Jon 3 (cf.) | In capite ieiunii XVI 1, 102 | Ex *Exorcizo te cinis in nomine Patris*
- Mch 6 (cf.) | Ordo in Parasceve XIX 1, 113 | H *Popule meus ... Quia eduخي te*
- 2McC 7,28 (cf.) | In Assumptione beatæ Mariæ Virginis benedictio herbarum XXI 1, 120 | Or *Supplices tuam atque obnoxiiis precibus*
- Mt 3 (cf.) | Ordo in Sancto Sabbato XX 14, 118 | VD *Qui invisibili potentia*
- Mt 5,22 (cf.) | Exportatio funeris ad ecclesiam VI 14, 60 | Or *Petimus clementissime Domine ut spiritum huius famuli tui*
- Mt 6,9–11 | Catechismus puerorum IV 26, 35, Oratio dominica etc. XIV 1, 94, Ordo in

- Sancto Sabbato XX 12*, 118 | F *Pater noster*
Mt 8,6 | Ordo ad inungendum infirmos V 11,
46 | Ant *Domine puer meus*
Mt 8,8 | Ordo ad inungendum infirmos V 13,
46 | Ant *Domine non sum dignus*, (cf.) | Bene-
dictio pabuli seu avenæ in die sancti Stephani
protomartyris IX 7, 83 | Or *Domine Deus*
omnipotens creator cæli et terræ
Mt 10,10 (cf.) | Benedictio baculorum et capsella-
rum XI 2, 86 | Or *Domine Iesu Christe*
mundi Redemptor
Mt 10,12 | Ordo ad inungendum infirmos V 1,
40 | W *Pax huic domui*
Mt 13,24–30 | Benedictio pabuli seu avenæ in
die sancti Stephani protomartyris IX 2, 82 |
Ev *Simile factum est regnum celorum*
Mt 14 (cf.) | [Benedictiones novorum fructuum]
XII 1, 92 | Or *Benedic Domine creaturam*
istam panis, Benedictio vini seu amoris sancti
Ioannis X 8, 86 | Or *Domine Iesu Christe qui*
ex quinque panibus
Mt 19,3–6 | Ordo benedictionis nubentium III
24, 30 | Ev *Accesserunt ad Iesum pharisæi*
Mt 19,13–15 | Catechismus puerorum IV 25,
35 | Ev *Oblati sunt Iesu parvuli*
Mt 21 (cf.) | Ordo in die Ramispalmarum XVII
31, 111 | Ant *Turba multa*, 16, 107 | Or *Deus*
cuius Filius pro salute humani, 18, 108 | Or
Omnipotens sempiterne Deus qui Dominum
nostrum, 30, 110 | R *Ingrediende Domino*, 30,
110 | RV *Cumque audissent*, 29, 110 | Or *Deus*
qui miro ordine dispositionis ex rebus, 20,
108 | VD *Mundi conditor*
Mt 21,1–9 | Ordo in die Ramispalmarum XVII
11, 106 | Ev *Cum appropinquasset*
Mt 21,1–11 (cf.) | Ordo in die Ramispalmarum
XVII 8, 105 | Or *Deus qui hodierna die ad in-*
sinuandum
Mt 21,9 (cf.) | Ordo in die Ramispalmarum XVII
21, 109 | Ant *Fulgentibus palmis*
Mt 25,31–36 (cf.) | Exportatio funeris ad ecclesi-
am VI 49, 71 | Or *Temeritatis quidem est Do-*
mine, Benedictio baculorum et capsellarum
XI 2, 86 | Or *Domine Iesu Christe mundi Red-*
emptor, Ordo ad inungendum infirmos V
28, 50 | Or *Domine sancte Pater omnipotens*
æterne Deus qui benedictionis tue gratiam, 48,
54 | F *Commendo te omnipotenti Deo carissime*
frater cuius es creatura, Exportatio funeris ad
ecclesiam VI 47, 71 | Pf *Oremus fratres carissi-*
mi pro spiritu cari nostri
Mt 26,21 (cf.) | In Cena Domini XVIII 4*, 112 |
Ant *Cena facta dixit*
Mt 26,26–29 (cf.) | [Benedictiones novorum
fructuum] XII 2, 92 | Or *Deus qui accepto et*
distributo pane
Mt 26,28 (cf.) | Catechismus puerorum IV 37,
36 | F *Deus omnipotens Pater Domini nostri*
... qui te regeneravit ex aqua et Spiritu Sancto
Mt 26,31–32 (cf.) | Ordo in die Ramispalma-
rum XVII 27, 110 | Ant *Scriptum est enim*
percutiam
Mt 28,19 | Exportatio funeris ad ecclesiam VI 44,
69 | F *In nomine Patris et Filii et Spiritus San-*
cti, Ordo benedictionis nubentium III 4, 25,
Ordo ad inungendum infirmos V 20, 50 | F
In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti exstin-
guatur in te, (cf.) | Ordo in Sancto Sabbato XX
14, 118 | VD *Qui invisibili potentia*, Catechi-
smus puerorum IV 36, 36 | F *Ego te baptizo in*
nomine Patris, Ordo in Sancto Sabbato XX 15,
119 | F *In nomine Patris et Filii ... sanctificetur*
et fecundetur, In capite ieiunii XVI 1, 102 | Ex
Exorcizo te cinis in nomine Patris
Mc 6 (cf.) | Benedictio vini seu amoris sancti Io-
annis X 8, 86 | Or *Domine Iesu Christe qui ex*
quinque panibus
Mc 6,8 (cf.) | Benedictio baculorum et capsella-
rum XI 2, 86 | Or *Domine Iesu Christe mundi*
Redemptor, [Benedictiones novorum fructu-
um] XII 1, 92 | Or *Benedic Domine creaturam*
istam panis
Mc 7,34 | Catechismus puerorum IV 28, 35 | F
Effeta quod est adaperire
Mc 11,1–10 (cf.) | Ordo in die Ramispalmarum
XVII 23, 109 | Ant *Cum appropinquaret*, Or-
do in die Ramispalmarum XVII 8, 105 | Or
Deus qui hodierna die ad insinuandum
Mc 11,9 (cf.) | Ordo in die Ramispalmarum
XVII 21, 109 | Ant *Fulgentibus palmis*
Mc 14,22–25 (cf.) | [Benedictiones novorum
fructuum] XII 2, 92 | Or *Deus qui accepto et*
distributo pane
Mc 14,27–28 (cf.) | Ordo in die Ramispalma-
rum XVII 27, 110 | Ant *Scriptum est enim*
percutiam
Mc 16,18 | Benedictio pabuli seu avenæ in die
sancti Stephani protomartyris IX 6, 82 | W *Et*
si mortiferum, Benedictio vini seu amoris sancti
Ioannis X 6, 85 | W *Et si quid nocivum*,
(cf.) | Ordo ad inungendum infirmos V 30,
51 | Or *Deus qui peccatores scelerum pondere*
L 1,28 (cf.) | Oratio dominica etc. XIV 2, 95 | F
Ave Maria

- L 1,68–79 | Benedictio baculorum et capsellarum XI 12, 90, Ordo in Purificatione sanctæ Mariæ XV 21, 102, Ordo in die Ramispalmarum XVII 31, 111 | Cant *Benedictus Dominus Deus Israel*
- L 2 | Catechismus puerorum IV 50, 40 | Ev *Postquam impleti sunt dies purgationis Mariæ*, (cf.), 48, 39 | Or *Omnipotens sempiterne Deus ... qui tuum Unigenitum una cum matre sua*
- L 2,22–39 (cf.) | Ordo in Purificatione sanctæ Mariæ XV 12, 100 | Ant *Responsum accepit Simeon*, XV 7, 99 | Or *Domine sancte ... benedicere et sanctificare digneris ignem istum*, 9, 99 | Or *Omnipotens sempiterne Deus qui hodierna die*
- L 2,26 (cf.) | Ordo in Purificatione sanctæ Mariæ XV 23, 102 | Or *Perfice in nobis Domine*, 19, 102 | W *Responsum accepit Simeon*, 22, 102
- L 2,27 | Ordo in Purificatione sanctæ Mariæ XV 21, 102 | Ant *Cum inducerent puerum*
- L 2,28 (cf.) | Ordo in Purificatione sanctæ Mariæ XV 8, 99 | Ant *Ave gratia plena*
- L 2,29–32 | Benedictio baculorum et capsellarum XI 7, 88, Ordo in Purificatione sanctæ Mariæ XV 16*, 101 | Cant *Nunc dimittis*
- L 2,32 | Ordo in Purificatione sanctæ Mariæ XV 16, 101 | Ant *Lumen ad revelationem*
- L 3,22 (cf.) | Ordo ad inungendum infirmos V 40, 53 | Ben *Benedicat te Deus Pater qui in principio*
- L 10,5 | Ordo ad inungendum infirmos V 1, 40 | W *Pax huic domui*
- L 4,40 | Ordo ad inungendum infirmos V 15, 47 | Ant *Cum autem sol occidisset*
- L 7,2–10 (cf.) | Ordo ad inungendum infirmos V 34, 52 | Or *Exaudi nos Domine ... et visitationem tuam conferre*
- L 7,7 (cf.) | Benedictio pabuli seu avenæ in die sancti Stephani protomartyris IX 7, 83 | Or *Domine Deus omnipotens creator cæli et terræ*
- L 9 (cf.) | [Benedictiones novorum fructuum] XII 1, 92 | Or *Benedic Domine creaturam istam panis*, Benedictio vini seu amoris sancti Ioannis X 8, 86 | Or *Domine Iesu Christe qui ex quinque panibus*
- L 9,3 (cf.) | Benedictio baculorum et capsellarum XI 2, 86 | Or *Domine Iesu Christe mundi Redemptor*
- L 16,22 (cf.) | Ordo ad inungendum infirmos V 50, 55 | Or *Commendamus tibi Domine animam famuli tui*, Exportatio funeris ad ecclesiam VI 49, 71 | Or *Temeritatis quidem est Domine*, 35, 66 | Or *Deus qui fundasti terram*, 47, 71 | Pf *Oremus fratres carissimi pro spiritu cari nostri*, 24, 63 | Or *Deus cui omnia vivunt*, 10, 59 | Or *Misericordiam tuam Domine ... pietatis affectu rogare ... cogimur*
- L 17,14 (cf.) | Ordo ad inungendum infirmos V 30, 51 | Or *Deus qui peccatores scelerum pondere*
- L 19,28–44 (cf.) | Ordo in die Ramispalmarum XVII 8, 105 | Or *Deus qui hodierna die ad insinuandum*
- L 22,13–20 (cf.) | [Benedictiones novorum fructuum] XII 2, 92 | Or *Deus qui accepto et distributo pane*
- L 24,36 (cf.) | Catechismus puerorum IV 41, 37 | W *Pax tecum*, 39, 36, J 2,1–11 | Benedictio vini seu amoris sancti Ioannis X 1, 84 | Ev *Nuptiæ factæ sunt*
- J 1,1–14 | Initium sancti Evangelii secundum Ioannem I 1, 22, Benedictio vini seu amoris sancti Ioannis X 1, 84 | Ev *In principio erat Verbum*
- J 2 (cf.) | Benedictio vini seu amoris sancti Ioannis X 8, 86 | Or *Domine Iesu Christe qui ex quinque panibus*, Ordo in Sancto Sabbato XX 14, 118 | VD *Qui invisibili potentia*
- J 4,46 | Ordo ad inungendum infirmos V 5, 42 | Ant *Erat quidam regulus*
- J 4,49 | Ordo ad inungendum infirmos V 7, 43 | Ant *Domine descende*
- J 6 (cf.) | [Benedictiones novorum fructuum] XII 1, 92 | Or *Benedic Domine creaturam istam panis*, Benedictio vini seu amoris sancti Ioannis X 8, 86 | Or *Domine Iesu Christe qui ex quinque panibus*
- J 6,44 (cf.) | Exportatio funeris ad ecclesiam VI 45, 69 | Ant *De terra plasmasti me*
- J 10,11–16 (cf.) | Exportatio funeris ad ecclesiam VI 50, 72 | Or *Debitum humani corporis*, 51, 72 | Or *Suscipe Domine animam famuli tui N. revertentem ad te*
- J 11 (cf.) | Exportatio funeris ad ecclesiam VI 28, 64 | R *Qui Lazarum resuscitasti de monumento*
- J 11,47–48 | Ordo in die Ramispalmarum XVII 10, 106 | R *Collegerunt pontifices*
- J 11,49.50.53 | Ordo in die Ramispalmarum XVII 10, 106 | RV *Unus autem ex illis*
- J 12 (cf.) | Ordo in die Ramispalmarum XVII 31, 111 | Ant *Turba multa*, 16, 107 | Or *Deus cuius Filius pro salute humani*, 18, 108 | Or *Omnipotens sempiterne Deus qui Dominum no-*

- strum, 30, 110 | R *Ingrediente Domino*, 30, 110 | RV *Cumque audissent*, 29, 110 | Or *Deus qui miro ordine dispositionis ex rebus*, 20, 108 | VD *Mundi conditor*, 19, 108 | Or *Deus qui Filium tuum Unigenitum*, 12, 106 | Ant *Ante sex dies*, 15, 107 | Ant *Cum audisset populus*
- J 12,12–19 (cf.) | Ordo in die Ramispalmarum XVII 8, 105 | Or *Deus qui hodierna die ad in-sinuandum*
- J 12,13 (cf.) | Ordo in die Ramispalmarum XVII 21, 109 | Ant *Fulgentibus palmis*
- J 13,1–15 | In Cena Domini XVIII 4*, 112 | Ant *Ante diem festum Pasche*, 2, 112 | Ev *Ante diem festum Pasche*
- J 13,5 (cf.) | In Cena Domini XVIII 3, 112 | Or *Deus cuius sacratissimam cenam*
- J 14,6 (cf.) | Ordo ad inunguendum infirmos V 44, 53 | Or *Domine sancte Pater omnipotens ... qui es via veritas et vita*
- J 18–19 (cf.) | Ordo in die Ramispalmarum XVII 4, 105 | R *Ingressus Pilatus*, 4, 105 | RV *Tunc ait illis Pilatus*
- J 19,31–37 (cf.) | Ordo in Sancto Sabbato XX 14, 118 | VD *Qui invisibili potentia*
- J 19,34 (cf.) | [Benedictiones novorum fructuum] XII 2, 92 | Or *Deus qui accepto et distributo pane*
- Act 6,8–10 | Benedictio pabuli seu avenæ in die sancti Stephani protomartyris IX 1, 81 | Lc *Stephanus autem plenus gratia et fortitudine*
- Act 7,48 (cf.) | Benedictio novæ domus XIII 1, 93 | Or *Adesto Domine supplicationibus nostris et hanc domum*
- Act 7,54–59 | Benedictio pabuli seu avenæ in die sancti Stephani protomartyris IX 1, 81 | Lc *Stephanus autem plenus gratia et fortitudine*
- Act 10 (cf.) | Ordo ad inunguendum infirmos V 34, 52 | Or *Exaudi nos Domine ... et visitationem tuam conferre*
- Act 25,16 (cf.) | Ordo in Sancto Sabbato XX 15, 119 | F *In nomine Patris et Filii ... sanctificetur et fecundetur*
- Act 9,36–40 (cf.) | Ordo ad inunguendum infirmos V 33, 51 | Or *Deus qui beatum Petrum apostolum*
- R 4,18 (cf.) | Ordo benedictionis nubentium III 17, 28 | Or *Deus qui mortuam Saræ vulvam*
- R 9,8 (cf.) | Catechismus puerorum IV 11, 32 | Or *Deus qui humani generis ita es conditor*
- R 9,22–23 | [Benedictiones novorum fructuum] XII 5, 93 | Or *Protector fidelium Deus*
- 1K 2,9 (cf.) | Exportatio funeris ad ecclesiam VI 24, 63 | Or *Deus cui omnia vivunt*
- 1K 3,16 (cf.) | Ordo benedictionis nubentium III 28, 30 | Postcomm *Quæsumus omnipotens Deus instituta providentiæ tuæ*
- 1K 6,15–20 | Ordo benedictionis nubentium III 21, 29 | Lc *Nescitis quoniam corpora vestra*
- 1K 8,19 (cf.) | Benedictio baculorum et capsellarum XI 11, 90 | Or *Domine Deus Pater omnipotens qui es ductor sanctorum*
- 1K 11,20–32 | In Cena Domini XVIII 1, 111 | Lc *Convenientibus vobis in unum*
- 1K 12,27 (cf.) | Ordo in die Ramispalmarum XVII 29, 110 | Or *Deus qui miro ordine dispositionis ex rebus*
- 1K 15 (cf.) | Catechismus puerorum IV 19, 33 | Or *Deus immortalæ præsidium omnium postulantium*
- E 6,11–17 (cf.) | Ordo in Parasceve XIX 5, 115 | Or *Domine Iesu Christe Deus verus*
- G 3,13 (cf.) | Catechismus puerorum IV 11, 32 | Or *Deus qui humani generis ita es conditor*, Ordo in die Ramispalmarum XVII 20, 108 | VD *Mundi conditor*
- Kol 1,16 (cf.) | Ordo ad inunguendum infirmos V 46, 54 | F *Proficiscere anima Christiana de hoc mundo*
- Kol 2,14 (cf.) | Ordo in die Ramispalmarum XVII 19, 108 | Or *Deus qui Filium tuum Unigenitum*
- 1Th 5,2 (cf.) | Exportatio funeris ad ecclesiam VI 63, 75 | Or *Deus qui nos melius in domo luctus*
- H 2,14 (cf.) | Ordo in Parasceve XIX 5, 115 | Or *Domine Iesu Christe Deus verus*, Ordo in die Ramispalmarum XVII 29, 110 | Or *Deus qui miro ordine dispositionis ex rebus*
- H 9,13 (cf.) | In capite ieiunii XVI 1, 102 | Ex *Exorcizo te cinis in nomine Patris*
- Tt 2,7.14 (cf.) | Ordo in die Ramispalmarum XVII 28, 110 | Or *Auge fidem in te sperantium*
- Tt 3,5 (cf.) | Catechismus puerorum IV 15, 32 | Or *Deus patrum nostrorum Deus universæ conditor creature*
- 1P 1,19 (cf.) | Ordo in Purificatione sanctæ Mariæ XV 11, 100 | Or *Domine Deus omnipotens creator cæli et terræ*, 14, 101 | VD *Qui per serenissimam ac placidissimam*
- 1P 2,6 (cf.) | Ordo in Sancto Sabbato XX 4, 116 | Or *Deus qui per Filium tuum angularem*
- Jc 5,14 | Ordo ad inunguendum infirmos V 19, 49 | Or *Domine Deus qui per apostolum tuum*, 30, 51 | Or *Deus qui peccatores scelerum pon-*

dere, 18, 49 | Or *Omnipotens sempiternae Deus qui per beatum Iacobum*
 Ap 2,10 (cf.) | Ordo in die Ramispalmarum
 XVII 20, 108 | VD *Mundi conditor*
 Ap 4 (cf.) | Exportatio funeris ad ecclesiam VI
 51, 72 | Or *Suscipe Domine animam famulati N. revertentem ad te*

Ap 16,15 (cf.) | Exportatio funeris ad ecclesiam VI
 63, 75 | Or *Deus qui nos melius in domo luctus*
 Ap 19,16 (cf.) | Ordo in Purificatione sanctae
 Mariae XV 11, 100 | Or *Domine Deus omnipotens creator caeli et terrae*, Benedictio pabuli
 seu avenae in die sancti Stephani protomartyris IX 7, 83

Formulae liturgicae (plerumque abbreviatae)

Gloria Patri et Filio et Spiritu Sancto, sicut erat
 in principio, et nunc et semper et in saecula
 saeculorum, amen.

In qua vivis ... → Quod ipse praestare dignetur
 Per [eundem] Christum, Dominum nostrum.
 R. Amen.

Per [eundem] Dominum nostrum, Iesum Christum,
 Filium tuum, qui tecum vivit et regnat
 in unitate [eiusdem] Spiritus Sancti, Deus, per
 omnia saecula saeculorum. R. Amen.

Per eum, qui venturus est iudicare vivos et mortuos
 et saeculum per ignem. R. Amen.

Per eum, qui vivit et regnat in unitate ... → Per
 [eundem] Christum

Per te, Iesu Christe, [Salvator mundi], qui cum
 [Deo] Patre et Spiritu Sancto vivis et regnas
 per omnia saecula saeculorum. R. Amen.

Prastante Domino nostro, Iesu Christo, qui cum
 Deo Patre vivit et regnat in unitate Spiritus
 Sancti, Deus, per omnia saecula saeculorum.
 R. Amen.

Qui cum [Deo] Patre et Spiritu Sancto vivis et
 regnas ... → Per [eundem] Dominum

Qui cum [Deo] Patre et Spiritu Sancto vivit et
 regnat ...

Qui cum eodem Deo Patre et Spiritu ...

Qui cum Filio et Spiritu Sancto vivis ac regnas,
 Deus, per omnia saecula saeculorum. R. Amen.

Qui in Trinitate perfecta vivis ... → Quod ipse
 praestare dignetur, qui in Trinitate ...

Qui tecum vivit et regnat in unitate [eiusdem]
 Spiritus Sancti, Deus, per omnia saecula saeculorum.
 R. Amen.

Qui venturus ... → Per eum, qui venturus ...

Qui vivis et regnas cum Deo Patre in unitate
 Spiritus Sancti, Deus, per omnia saecula saeculorum.
 R. Amen.

Qui vivit et regnat ... → Qui vivis et regnas

Quod ipse praestare dignetur, qui [in Trinitate
 perfecta] vivit et regnat, Deus, per omnia saecula
 saeculorum. R. Amen.

Quod ipse praestare digneris, qui [in Trinitate
 perfecta] vivis et regnas ...

Illusztrációk jegyzéke

1. Az *Obsequiale Strigoniense* ma ismert legelső kiadásának (1490–95) egykorú borítója: vaknyomásos, fonadékos díszű egykapcsos reneszánsz budai bőrkötés (a krakkói Biblioteka Jagiellońska által digitalizált példányból: BJ St. Dr. Inc. 2091) | xciii
2. Az első kiadás (1490–95) „b” jelű füzetének 14–15. oldala: betegek kenete (Biblioteka Jagiellońska) | xciv
3. A második kiadás (1496) „c” jelű füzetének 12. és 13. oldala: sírbatétel (az MTA KIK által digitalizált példányból: Ráth 1049) | xciv
- 4–5. A harmadik kiadás (1500) címlapja Magyarország címerével, illetve utolsó oldala a kolofonnal és Ioannes Hertzog jelvényével (a zwetli Stifts-Bibliothek által digitalizált példányból: Inc.II/26-Adl.2) | xcv
- 6–9. Ioannes Pæp változatos, egyszerűbb és komplikáltabb kiadói jelvényei, metszettel és anélkül, jobbra felül a negyedik kiadás (1501) címlapján szereplő, illetve jobbra középen Urbanus Kaym jelvénye az ötödik (~1503) kiadás címlapjáról (Borsa: „Budai könyvkereskedők...” és FRTZ: *A magyar könyv története...* illusztrációiból) | xcvi
10. Ioannes Pæp kiadói jelvénye a Szent Adalbert-ábrázolással, a hatodik kiadás (1508) címlapján egy változata látható, egyszerűbb kerettel | xcvi
11. Az eredetileg alul Kaym kiadói jelvényével ellátott metszet a hetedik és nyolcadik kiadások címlapjáról (az utóbbin keret nélkül): Mária a kiseddel, körülöttük szentek (a *Magyar Grafika* 1924-es évfolyamából digitalizálva) | xcvi
12. A kilencedik kiadás (1560) címlapja fametszetes ábrázolással a Szentlélek eljövételéről, vörössel felülnyomva (a müncheni Bayerische Staatsbibliothek által digitalizált példányból: ESlg/5 Liturg. 489) | xcvi
13. A kiadást elrendelő érsek, Oláh Miklós dekrétumának eleje a kilencedik kiadás 5. oldaláról (BSB) | xcix
14. A kalendárium február hónapjával a kilencedik kiadás 9. oldaláról (BSB) | c
15. A tulajdonképpeni rituáleanyag kezdete János evangéliumának prológusával a kilencedik kiadás 25. oldaláról (az I iniciáléban fametszetes rajz; BSB) | ci
16. Oláh érsek rézmetszetes portréja 1558-ból, Hans Sebald Lautensack (az OSzK példányából digitalizálva: RMK III. 474, az OSzK Régi Nyomatványok Tára jóvoltából) | 5